

ISSN 1392-0421

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA

ISTORIJOS SEKCIJA

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

19

Kaunas, 1996

Redakcinė kolegija

Balys GAJAUSKAS
Antanas LUKŠA

Vyr. redaktorė

Dalia KUODYTĖ

1-C21002-4

Redakcija

Ona BALČYTIENĖ, Inga BOGOMOLOVAITĖ, Nijolė GAŠKAITĖ,
Vilija JAKUČIŪNAITĖ, Kęstutis KASPARAS, Algis KAŠĖTA,
Juozas STARKAUSKAS, Bonifacas ŪLEVIČIUS,
Artūras VAITEKAITIS, Vitalija VITKUTĖ

Dėkojame rėmėjams:

PASAULIO LIETUVIŲ BENDRUOMENEI,

**NEW YORKO LIETUVIŲ MEDŽIOTOJŲ-
ŽUVAUTOJŲ KLUBUI "ARAS"
(pirmininkas Vytautas ALKSNINIS)**

KAUNO MIESTO VALDYBAI

Viršelyje: Žemaičių apygardos partizanai. Priekyje - apygardos vadas
Vladas Montvydas-Žemaitis

JAUNIMO PASIPRIEŠINIMAS IR JO SLOPINIMAS ŠEŠTAJAME-SEPTINTAJAME DEŠIMTMETyje

Nijolė Gaškaitė

Pagrindinės organizacijos

Partizaninio karo metais legaliai gyvenantis jaunimas, ypač gimnazistai, dažnai būrėsi į pagrindines organizacijas. Daugiausia organizacijų padėjo įkurti patys partizanai. Viena iš tokių organizacijų galima laikyti Lietuvos Laisvės Armijos organizacinį sektorių (OS). Ne mažiau svarbios ir kitos – mokytojo P.Paulaičio įkurta Lietuvos Laisvės gynėjų sąjunga, 1952m. LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojo A.Bakšio kuriama Vyčių sąjunga ir kitos. Daugelis tų organizacijų atsirado spontaniškai – kaip jaunų širdžių atsakas į okupantų smurtą.

1946m. MGB sunaikino net 88 pagrindines organizacijas, kurių veikloje dalyvavo 1069 nariai¹. 1947m. iš 640 MGB nustatytų atsišaukimų platintojų 80 proc. buvo pagrindinių organizacijų nariai, 76 proc. jų sudarė jaunimas iki 30m. amžiaus, 30 proc. visų platintojų buvo moksleiviai². Tuo metu atsišaukimų ir partizanų spaudos platinimas buvo ne mažiau rizikinga veikla, kaip ginkluota kova: 1947m. 80 proc. atsišaukimų autorių ir platintojų buvo suimta, o 39 asmenys žuvo – buvo nušauti vykdydami užduotį ar užmušti vos suėmus³.

Paskutiniaisiais partizaninio karo metais išryškėjo trys pagrindžio veiklos linijos: praktinė pagalba dar veikiantiems partizanams, nesmurtinis protestas prieš okupaciją (atsišaukimų platinimas, Trispalvių iškėlimas) ir savarankiška tautinė (dažnai – katalikiška religinė) švietėjiška veikla – kaip atspirtis okupanto invazijai į dvasinį tautos gyvenimą.

Štai 1952m. Pandėlio vid. mokykloje veikusi organizacija Lietuvos jaunimo sąjunga "Vytis" (vadovas K.Daugelavičius) buvo sukurta Pilėnų tėvūnijos partizanams "paskatinus" (J.Baltušio-Trimito nurodymu), Lazdijų raj. veikusi

organizacija "Dzūkijos krašto pagrindis" (vadovas J.Samalavičius) palaikė ryšį su Juozapavičiaus tėvūnijos partizanais, Skuodo gimnazistų grupė – su partizanų S.Žeima, 1955m. išaiškinta (veikusi nuo 1953m.) Telšių raj. LLKS jaunimo grupė (vadovas L.Simutis), dalyvaujant partizanui Bagdonui, Kybartų raj. 1952m. išaiškinta pagrindinė grupelė (vadovas mokytojas V.Kasperaitis) rinko partizanams aukas ir t.t.

Grynai švietėjiška organizacija galima laikyti nuo 1952m. Panevėžio vid. mokykloje veikusią "Kovotojų už Lietuvos laisvę" organizaciją (turėjusią bibliotekėlę, rengusią referatus istorijos, filosofijos temomis) ir Skaudvilės raj. susibūrusią tikinčiojo jaunimo grupę⁴.

I lentelė

Paskutinių partizanų naikinimas Lietuvoje 1954-1959m.^{5,6,7,8,9}

Metai	Apytiksliai slapstėsi partizanų	Sunaikinta partizanų			Legalizuota	
		Iš viso	Iš jų		Iš viso	Iš jų partizanų
			žuvo	suirta		
1954	142	80	37	27	56	16
1955	51	12	6	2	38	4
1956	45	21	12	3	155	6
1957	15	10	5	1	36	4
1958	12	8	2	2	24	4
1959	10	6	2	–	21	4

Pastabos:

a) į besislapstančių, žuvusių ir suimtų partizanų skaičių neįeina pavieniai besislapstę nelegalai;

b) duomenys apytiksliai, nes įvairiuose šaltiniuose pateikiami skirtingi skaičiai, be to, KGB aiškiai neapibrėžė partizano, ginkluoto nelegalo ir teroristo sąvokų, ir kartais tas pats asmuo būdavo priskiriamas skirtingai paieškomų asmenų grupei;

c) legalizuotųjų daugumą sudarė su fiktyviais dokumentais gyvenę asmenys; kai kuriems iš jų po kurio laiko būdavo inkriminuojamas dalyvavimas partizaniniame judėjime.

1954-1959m. tai – spartaus paskutinių pavienių partizanų naikinimo metai (žr. I lentelę). 1953m. dar slapstėsi per tris šimtus partizanų. Per metus jų skaičius sumažėjo dvigubai, o 1954m. – net trigubai. Pavieniai partizanai, išlikę iki 1959m. ir ilgiau – jokio ryšio su jaunimo pagrindžio organizacijomis nebeturėjo, nors kai kurios organizacijos ir ieškojo tokio ryšio. 1959m. MGB

paprašo dar figūravo 33 nelegalai, kurių likimas beveik liko nežinomas¹⁰. Pavyzdžiui, Kraujelis ir P.Končius žuvo 1965m; Stasys Guiga ir Juozas Laurėnas išsislapstė nesuimti iki pat savo mirties – aštuntojo ir devintojo dešimtmečio.

Organizacijos ir būreliai savo veikla norėjo parodyti, kad okupacija yra nepripažįstama, todėl platindavo atsisaukimus, iškeldavo Trispalves, boikotavo okupacinius renginius, naikino sovietinius atributus, į įvairias instancijas siuntė anoniminius laiškus, smerkiančius okupaciją.

Sovietinėje jurisdikcijoje galiojo tokia pagrindinių organizacijų klasifikacija: bendraminčių būrelis, turintis veiklos programą ir įstatus, kai įstojimas patvirtintas priesaika, buvo vadinamas organizacija (teisiant būdavo taikomas Rusijos BK 58-11 straipsnis), neturintis programos ir fiksuotos narystės jaunimo sambūris – grupė, o vienas asmuo, kuriam būdavo neįmanoma surasti bendrąbalių – pavieniu nacionalistu.

Pagal šią klasifikaciją ryškiausiais pagrindinių organizacijų pavyzdžiais galima laikyti 1952m. sunaikintą Ariogalos abiturientų "Vieningąją darbo sąjungą"¹¹, "Nepriklausomos Lietuvos jaunimo sąjungą", veikusią Šiaulių m., dr. A.Bakšio kuriamą "Vyčių sąjungą"¹². Be tokių organizuotų struktūrų, veikė nemažai jaunimo būrelių, MGB dokumentuose vadinamų antisovietinėmis grupėmis. 1952m. jos buvo išaiškintos Švenčionių, Ignalinos, Dūkšto, Anykščių, Troškūnų, Panevėžio, Pasvalio, Pagėgių, Kybartų, Tytuvėnų, Kelmės, Ukmergės, Stoniškio ir Ketvergalės (Klaipėdos raj.), Skuodo ir kt. vidurinėse mokyklose.

Tokios, neturinčios fiksuotos narystės organizacijos, ypač vėlesniais okupacijos metais, turėjo tam tikrų pranašumų, nes, suėmus jų narius, lengviau buvo galima atmesti kaltinimus, o tai sušvelnindavo nuosprendį.

1952m. MGB išaiškino 17 pagrindinių organizacijų ir grupių, 81 jų narys buvo suimtas; dar 60 grupių buvo tiriama¹³. 1953m. balandžio mėn. įskaitoje buvo 67 pagrindinių organizacijos ir grupės, kuriose veikė 239 asmenys¹⁴.

Palyginus šias organizacijas su 1946m. sunaikintomis, matyti, kad vidutinis dalyvių skaičius jose sumažėjo nuo 12,1 iki 3,5 asmens. Tam turėjo įtakos tiek objektyvios, tiek subjektyvios aplinkybės. Pokario metais nuo masinių represijų nukentėdavo daugybė žmonių, kartais visai nesusijusių su pagrindžiu, todėl narių skaičius organizacijose neatspindėjo tikrovės, vėliau čekistai darė kruopštesnę atranką. Ir nors 1952-1953m. tautos pasipriešini-

mas dar nebuvo pakirstas, bet praėję masiniai trėmimai, ilga okupacija ir sovietinė propaganda skatino visuomenę prisitaikyti. Be to, tik mažos grupelės galėjo veikti ilgesnį laiką neiššifruotos, į mažesnę organizaciją sunkiau buvo įterpti šnipus ar užverbuoti organizacijos dalyvį.

1953m. buvo tarsi takoskyros metai: partizanų organizuota veikla praktiškai nutrūko ir pagrindžio jaunimo organizacijoms teko pačioms ieškoti ir formuoti ne tik veiklos prioritetus, bet ir formas. Kita vertus, Stalino mirtis, Kremliaus intrigos ir Berijos sušaudymas savaip sutrikdė čekistų darbą, sukėlė netikrumą ir sumažino jų įkarštį. Buvo laukiama nurodymų iš viršaus, nedrįstant prognozuoti, kaip keisis režimas – represijų stiprinimo ar švelnėjimo linkme. Tad per 1952 01-1953 05 laikotarpį buvo suimti net 539 pagrindinių organizacijų dalyviai¹⁵ (1952 05-1953 05 už antisovietinę agitaciją suimti 344 asmenys¹⁶), o per visus 1953 metus MVD užfiksavo vos 10 naujai susikūrusių pagrindžio organizacijų. Šių organizacijų nariai 32 kartus išplatino atsisaukimus (palyginimui: 1949m. atsisaukimai buvo išplatinti 396 kartus, beveik 1800 egzempliorių).

Besikeičianti padėtis Sovietų Sąjungoje, partizaninio karo pabaiga ir tai, kad reikėjo ieškoti naujų pasipriešinimo formų, 1953m. pristabdė pagrindinių organizacijų kūrimąsi. Tačiau 1954m. jaunimo pasipriešinimas okupacijai vėl sustiprėjo: buvo išaiškinta 20 pagrindžio organizacijų, kuriose veikė per du šimtus asmenų (žr.2 lentelę). Kai kurios organizacijos buvo labai gausios (pvz., Jiezno "Lietuvos jaunųjų partizanų" organizacija vienijo net 61 moksleivį, iš kurių 10 buvo nuteisti, žr. 3 lentelę).

Švelnėjant režimui, 1955-1956m. pagrindžio organizacijų skaičius mažėjo; mažiau būdavo ir suimama – vos keli jų dalyviai. Tačiau 1956m. Vengrijos įvykiai sukėlė pasipriešinimo pliūpsnį ir Lietuvoje. 1956-1957m. susikūrė net 38 pagrindžio organizacijos ir grupės. 1957m. suimamas rekordinis per chruščiovinio "atšilimo" metus pagrindžio organizacijų dalyvių skaičius – 43 asmenys. Tuo pačiu metu Lietuvoje suimami 85 pavieniai "nacionalistai"²⁹. Į šį skaičių įėjo ir Vėlinių demonstracijų dalyvai, ir pavieniai atsisaukimų platinintojai, ir kai kurie legalizavęsi asmenys, o nuo 1959m. buvo pradėti vėl suiminėti konclageriuose kalėję ir SSRS AT Prezidiumo komisijos 1955-1956m. paleisti kai kurie partizanai ar 1941m. sukilimo dalyviai (bylos buvo atnaujintos net 36 anksčiau teistiems ir pirma laiko iš konclagerių paleistiems kali-

Jaunimo pagrindžio organizacijos ir jų įvykdytos akcijos
(KGB duomenimis) ^{17, 18, 19, 20}

Metai	Kiek organizacijų		Kiek jose dalyvių		Suimta žm.	Išplatinta atsisaukimų		Iškelta velevų	Užrašyta antisovietinių užrašų	Išsiųsta anonim. laišku ir kritinių velevų, stariųplnių plakatu (atvejų)	Sunai-kinta soviet velevų, plakatu (atvejų)
	susikūrė	KGB sunaikino	Iš viso žm.	Iš jų moksliaivių ir studentų, proc.		Kartų	Vienetų				
1954	19	20	211	52	32	44		15	18	6	
1955	8	11	63	100	12	56	297	7	(tik per I ketvirtį)	195	
1956	18	14	78	100	14	70	219	6	8	285	
1957	20	29	136	72	43	97	780	16	13	304	
1958	7	10	49	100	13	38	383	10	3	82	
1959	4	14	86	91	3	25	87	2	1	51	
1960		16	80		4	5	93			11	
1961		5					10				
1963		6	21								
1964		10	56		1	24	125		6	32	34
1965					19	20	288	4	8	40	25
1967		15	34		8	13	286	4	6	34	25

Pastaba: praleistos grafos ir metai, kur duomenų nėra.

niams³⁰).

Okupacinė Lietuvos valdžia ypač stengėsi izoliuoti nuo jaunimo grįžusius iš konclagerių inteligentus ir partizanus. 1957m. pakartotinai su grupele studentų buvo suimtas P.Paulaitis, nuteisti K.Kišonas, bendravęs su jaunimu, K.Skebėra, sekamas A.Keliuotis, perspėti buvę partizanai Stropaitis, Kiela ir kt. Taip pat akylai buvo sekama, kad patriotiškai nusiteikęs jaunimas nepatektų į aukštąsias mokyklas, neįgytų aukštojo išsilavinimo, nebendrautų su studentais. 1956m. KGB konstatavo: "Į kai kurias aukštąsias mokyklas įsiskverbė buvusių buožių, buržuazinės Lietuvos valdininkų, teistų už įvairius kontrrevoliucinius nusikaltimus vaikai, o taip pat asmenys, grįžę iš kalėjimų, lagerių ir spectremties"³¹. Buvo nurodyta pašalinti iš Vilniaus universiteto 30, Pedagoginio instituto – 8, Dailės instituto – 2 studentus, sudaryti politiškai nepatikimų studentų sąrašai. KGB pirmininkas K.Liaudis nurodė: "Laikyčiau, kad mūsų sąlygomis ateityje būtina tokia tvarka, kad svetimas elementas nepatektų į aukštąsias mokyklas"³². Tokiu filtru buvo aukštųjų mokyklų studentų priėmimo mandatinės komisijos. Ši diskriminacinė priemonė turėjo keletą tikslų: pirma – patriotiškai nusiteikęs (o ypač dalyvavęs rezistencijoje) jaunimas turėjo likti bemokslis (tad mažiau pavojingas); antra – tai reiškė draudimą įgyti kai kurias, ypač humanitarines profesijas – jaunuoliai buvo pasmerkti visą amžių dirbti sunkų, mažai apmokamą darbą ir niekada nebūti vadovais, nedirbti auklėjamojo ar kūrybinio darbo, neturėti kontaktų su jaunimu ir inteligentija; trečia – tokiu būdu likusioji visuomenės dalis, ypač studentija, būdavo saugoma nuo "žalingos" tautiškai susipratusių bendraamžių įtakos.

Chruščiovo valdymo metais vidutinė pagrindinių organizacijų egzistavimo trukmė (iki sunaikinimo) buvo 1,5 metų, dalyvių skaičius – 5-6 žmonės. Buvo ir retų išimčių. Štai 1957m. susikūrusi jaunimo pagrindžio organizacija "Laisvoji Lietuva" (vadovavo Algimantas Baltrušis, Romas Ragaišis, Vladas Šakalys ir kt.) vienijo apie 30 Vilniaus moksleivių ir buvo sunaikinta tik po ketverių metų – 1961m.³³. Tiek pat laiko egzistavo 11 narių turėjusi Pandėlio vid. mokyklos moksleivių (vėliau – studentų) organizacija "Laisvę Lietuvai", kurios veikla prasidėjo 1954m. (sunaikinta – 1958m.). Tačiau dauguma pagrindžio grupių nuolat mažėjo: 1967m. išaiškintoms organizacijoms vidutiniškai priklausė tik po 2,3 žmogaus. Didesni susibūrimai iš karto atkreipda-

vo agentų dėmesį, iššifruodavo grupę, kuri tuoju būdavo sunaikinama. Taip pamažu buvo slopinamas bendrumo, tautinio ir visuomeninio identiteto pojūtis. Kiekvienas turėjo likti su savo mintimis, tapti atskaitu ir vienišiumi. Nyko kolektyvinio pasipriešinimo formos, savaip įkvepiančios ir skatinančios pasipriešinimą, generuojančios naujas idėjas. Todėl daugėjo individualaus protesto apraiškų. Pavyzdžiui, 1956m. buvo išaiškintas net 161 pavienis atsisaukimų platintojas (organizacijų dalyvių – 56), 11 tokių asmenų buvo suimta³⁴. Okupaciją smerkiantys atsisaukimai ir anoniminiai laišakai, Trispalvės iškėlimas ir sovietinių plakatų, vėliavų sunaikinimas – būdingiausios to meto formos – nepriklausė nuo pagrindžio grupės dalyvių skaičiaus. Tačiau tokiomis sąlygomis pagrindžio spaudos leidyba buvo beveik neįmanoma, todėl šis laikotarpis nepaliko ryškesnių pagrindžio leidinių.

1954-1956m. jaunimo atmintyje dar buvo gyvas partizanų kovų atminimas, o tai skatino panašią veiklą. Maždaug ketvirtadalis organizacijų turėjo ar norėjo įsigyti ginklų, kad kilus SSRS ir Vakarų valstybių karui ar susiklosčius panašioms geopolitinėms aplinkybėms, būtų galima ginklu kovoti už Lietuvos nepriklausomybę. Dauguma šių organizacijų turėjo programą ir tam tikrą organizacinę struktūrą. Vėliau tokių organizacijų mažėjo, daugeliui jų dalyvių buvo inkriminuojamas tik noras kurti organizaciją ar ketinimas platinti atsisaukimus. Mažėjo ir organizacijų, turinčių spausdinimo techniką. Vis daugiau atsisaukimų būdavo rašoma ranka. Vidutiniškai vienu kartu išplatintų atsisaukimų skaičius 1956, 1959, 1964m. tesudarė vos 3-5 vienetų³⁵. Iš tikrųjų daugeliu atvejų būdavo iškabinama po vieną atsisaukimą; grupės, turėjusios rašomąją mašinėlę ar dauginusios atsisaukimus foto būdu (tipografinis šriftas buvo retenybė) pagamindavo jų kiek daugiau.

Tokios sunkios pagrindinės veiklos sąlygos skatino aktyvesnį jaunimą ieškoti kitų veiklos formų. Įvairiomis dingstimis jaunimas būrėsi į tautiškai orientuotas grupes, veikiančias sovietinių įstatymų leistinumą apimtyje. Štai 1958m. Vilniaus universitete susikūrė literatūros būrelis, KGB apibūdintas "dekadentine grupe" (vad. J.Tumelis, T.Venclova, P.Jackevičius ir kt.), kuris norėjo leisti savo kūrybos almanachą, skaitydavo ir nagrinėdavo ne tik savo, bet ir įvairiais kanalais iš Vakarų gautą literatūrą. Panašią grupelę 1959m. sudarė buvę Leningrado aukštųjų mokyklų studentai (G.Skvarnavičius, V.Norgaila, J.Vanagaitė, P.Rimdeika ir kt.). Maskvoje studijavę Baltijos kraštų

studentai 1957m. susibūrė į ansamblį "Baltikum", kuris savo tautiška orientacija kėlė didelį rūpestį KGB. 1963m. Vilniaus universitete pradėjo plisti kraštotyrisinis judėjimas (iniciatoriai R. Matulis, Trinkūnas). Tai buvo ramuvos sąjūdžio užuomazga, kurį KGB įvardijo kaip nacionalizmo priedangą³⁶. Tais pat metais Maskvoje susikūrė lietuvių aspirantų klubas, Vilniuje jauni menininkai rinkdavosi "estetikos būrelyje" ir aptardavo modernistinį meną, literatūrą. Tokie susibūrimai balansavo leistinumo rėmuose, buvo nuolat stebimi KGB agentų ir patikėtinių. Tačiau tai skatino diskutuoti, domėtis Lietuvos istorija ir laisva kūryba, neleido užgesti jaunimo patriotizmui. Tai buvo vadinamosios "disidentinės" veiklos užuomazgos. Ši veikla Lietuvoje sėkmingai buvo pradėta derinti su nelegalia pagrindine veikla nuo 1972m. – įsikūrus Tikinčiųjų teisių gynimo komitetui, vėliau Helsinkio grupei.

Tokią tautiškai-švietėjišką literatūrinių būrelių, ansamblių, klubų veiklą savaip skatino laisvesnė Maskvos, Leningrado disidentų atmosfera, jų kontaktai su užsienio ambasadų darbuotojais, Solženycino, Pasternako kūryba, savivaldos atsiradimas Rusijoje. O Lietuvoje, valdomoje stalinisto Sniečkaus, viskas tebebuvo po senovei: buvo rašomi prašymai Maskvai neleisti į Lietuvą grįžti politiniams kaliniams (dalis jų pakartotinai įkalinta), pasiekta, kad Kaunas taptų režiminiu miestu, "svetimi elementai" valdomi iš aukštųjų mokyklų. Daugelis tremtinių vaikų galėjo baigti aukštąjį mokslą ar apsiginti disertaciją tik Rusijoje, o ne Lietuvoje (1956m. KGB pirmininkas Liaudis pasipiktinęs pranešė Sniečkui, kad KPI rektoriui leidus, iš Tomsko, Sibirsko aukštųjų mokyklų į Kauno Politechnikos institutą perkelti tremtinių vaikai A. Kregždė, V. Židonis, J. Bertlingas, H. Šablinskas, R. Šakenis, A. Svilas ir kt.³⁷).

Tuo tarpu daugybė jaunesnių moksleivių būrėsi į slaptas grupes ir protestavo prieš okupaciją tradicine forma: rašydavo ir platindavo atsišaukimus, sunaikindavo sovietinę vėliavą ar nuplėšdavo plakatą. Net 1965m. Vilniuje, Lukiškių aikštėje, buvo iškabinti plakatai, vaizduojantys Lietuvos kontūrus voro naguose su užrašu: "Jau 25m., kai Lietuva voro naguose. Laisvės!" 1966m. aukštosiose mokyklose buvo išplatinta 120 atsišaukimų. Mažėjo organizacijų, turinčių griežtą organizacinę struktūrą ir programą. Taip 1967m. Vilniaus 23 vid. mokyklos moksleiviai, tarp jų atsakingas sovietinės valdžios pareigas užimančių tėvų vaikai dainavo patriotines dainas ir nešiojo Gedimino stulpų ženklelius (tokius matė išdėliotus iš akmenukų Karpatų kalnuose).

Dailės instituto studentai, būdami praktikoje Birštono sovchoze, atvirai kritikavo sovietinę santvarką, partizanus vadino Lietuvos vaiduotojais, o stribus – banditais. Tokie jų veiksmai KGB buvo apibūdinti kaip grupinė antisovietinė-nacionalistinė veikla. Iš tikrųjų tai buvo laisva įsitikinimų išraiška.

Septintajame dešimtmetyje, be tautiškos orientacijos grupių, atsiranda ideologiškai neapibrėžto jaunimo protesto prieš bet kokius gyvenimo būdo suvaržymus apraiškų. Iš 13 1967m. KGB išaiškintų grupių tik 8 vadinamos antisovietinėmis nacionalistinėmis; kitos penkios – ideologiškai žalingomis. Šitaip buvo apibūdinta 1964m. Kaune išaiškinta 7 moksleivių grupelė (vad. G.Mingaila), besizavinti šokiais čarlstonu ir rumba, rusų jaunimo grupelė "Trin trava", rašiusi surrealistinius kūrinėlius, neįprastus drabužius vilkintys ir ilgus plaukus nešiojantys jaunuoliai – "stiliagos", 1967m. Klaipėdoje KGB išaiškinta jaunimo grupė, prekiausi su užsienio jūreiviais ir pan.^{38,39}.

Atsirado ir socialdemokratinės ar net socialistinės pakraipos grupelių. Tarp tokių paminėtina 1963m. Kaune išaiškinta leniniečių-revizionistų grupė (7 asmenys – B.Giršas, I.Vaitkevičius, J.Kaminskas ir kt.), norėjusi kurti partiją, pripažįstančią Markso-Lenino principus, idealu laikančią nepriklausomą socialistinę Lietuvą.

Tokioje situacijoje buvo aktualu atsispirti ideologiniam sovietinės propagandos principui. Štai "Lietuvos pozityvistų solidarumo" organizacijos (sunaikinta 1967m.) programoje buvo rašoma: "Svarbiausiu LPS programos uždaviniu yra parodyti, koks iš tikrųjų yra komunizmas – reakcingas, grobikiškas ir pavergiantis, sunaikinantis asmenybę, sutrypiantis elementarias žmogaus teises... Reikia išaiškinti tas aplinkybes, dėl kurių "komunizmo teorija įsitvirtino Rusijoje, išsklaidyti šventumo dūmus, kuriais apsidengusi ši teorija"⁴⁰.

Keitėsi ne tik visuomenės orientacija ir pagrindinės veiklos pobūdis – savo taktiką keitė ir KGB. Fizinį susidorojimą vis dažniau pakeisdavo rafinuotesnės dvasinio poveikio priemonės. Nuo 1959m. buvo suiminėjami tik vienetai. Didžioji dauguma pagrindinių organizacijų dalyvių buvo "profilaktuojama" – t.y. KGB juos perspėdavo nutraukti antisovietinę veiklą ir įvairiomis priemonėmis – šantažu, grasinimais, įkalbinėjimais, kompromitavimu visuomenėje, slapto agentų poveikiu – keitė jų politines pažiūras, vertė viešai išsižadėti savo įsitikinimų, prašyti atleidimo. Tai buvo iki šiol mažai nagrinėta dvasinio teroro rūšis.

Žymesnės KGB išaiškintos jaunimo pagrindžio organizacijos ir grupės 1954-1967m.
(KGB duomenimis)^{21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28}

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius				Dalyvių soc. padėtis
				Iš viso	suim- ta	nuteis- ta	profi- lak- tuota	
1954m.								
1. Lietuvos jaunieji partizanai J.Grudzevičius, J.Kotvickas, J.Cibulskas ir kt.	Jieznas	01	Platino atsisaukimus, įsigijo ginklų	61	15	10	46	moksleiviai
2. Slapta draugystė	Ramygala	01	Rengėsi platinti atsisaukimus	10	-	-	10	-
3. Aras	Panevėžys	01	Kūrė eileraščius, feljtonus	4	-	-	4	-
4. Juodasis kaspinas. P.Grybauskas, A.Variakojis ir kt., 1953m.	Pasvalys	01	Platino atsisaukimus	4	-	-	4	-
5. Lietuviška draugija	Klaipėda	02	-	7	3	3	4	ped. mokyklos moksleiviai
6. Kovos dėl laisvės jaunimo organizacija	Kaunas	04 15	Platino literatūrą, rašė šūkius	14	4	4	10	moksleiviai

3 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškino data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius				Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sulim- ta	nuteis- ta	profi- lak- tuota	
7.	Lietuvos nepriklausomybės armija. A.Kurtinaitis, 1953m.	Kybartai, Vilkaviškis	04 21	Kilus karui, rengėsi kovoti ginklų, platino atsisaukimus	15	1	1	14	Mišių techni- kumo moksl
8.	Bakšio ir Bieliūno grupė	Kaunas	05 20	Platino eileraščius	6	4	4	2	Medicinos instituto darbuot
9.	Vyties kryžius	Švenčionėliai	07	Platino atsisaukimus	7	-	-	7	moksleiviai
10.	Kovotojai už Lietuvos laisvę. Kun. Bakčinas, 1952m.	Panevėžys	08	Studijavo Lietuvos istoriją, filosofiją, pasižymėjo švietėjiška veikla	44	5	5	39	-
11.	Slaviko, Birknevičiaus ir kt. grupė	Kelmė	10	Išplatino 20 atsisaukimų	7	-	-	7	moksleiviai
12.	Kovotojų už Lietuvos laisvę sąjunga	Panevėžys	04	Rengėsi platinti atsisaukimus, turėjo ginklų	9	1	1	8	Pedagoginio inst. studentai, darbuotojai

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
				Iš viso	sūm- ta	nuteis- ta	profi- lak- tuota
13. Juodoji kaukė. Mok. J.Žemaitis, 1953m.	Vilkija	1954 01	Rengėsi platinū atsisaukimus	3	-	-	3 moksleiviai
14. lietuvių pagrindinė orga- nizacija, A.Mažeika, 1954m.	Kovarskas	04	"	4	-	-	4 "
15. Mirtis komunistams	Šilutė	07	Pagamino atsisaukimus	4	-	-	4 "
16. Razmislėvičius, Sinkevičius ir kt.	Trakai	10	Platino eilėraščius	4	-	-	4 " ir studentai
17. Jaunoji Lietuva	Linkuva	05	Planavo diversiją (?)	4	-	-	4 moksleiviai
18. Martinėnas, Girdzijauskas ir kt.	Vilnius	04	Rašė eilėraščius	6	-	-	6 VGU studentai
19. Lietuva	Kaunas, Kazlų Rūda	11	Rašė antisovietinius šūkius, turėjo Trispalves	4	-	-	4 moksleiviai
20. Lietuvos laisvės kovotojai	Kybartai	04	Norėjo sukurti grupę, įsigyti ginklų	3	-	-	3 "

Iš viso: 211 32 27 179
 Organizacijos – 4
 Grupės – 16

1-C 21002 sh

3 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius				Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sulimta	nuteista	prof-laktuota	
1955m.									
1.	Lietuvos laisvės kovotojai L.Simutis, S.Bučys, V.Jaras ir kt., 1953m.	Telšiai	06	Turėjo ginklų, palaikė ryšius su partizanais	7	5	5	2	moksleiviai, valstiečiai
2.	Jaunieji keršytojai J.Gaižytė, 1954m.	Ignalina	08	Rašė laiškus soviet. aktyvistams, leido laikraštį "Aušra", į albumėlius rašė partizanų dainas	5	1	1	4	"
3.	Kerštas, 1954m.	Šiauliai	09	Platino atsisaukimus	4	-	-	4	Veterinarijos techn. moksl.
4.	Lietuvos nacionalinė darbo sąjunga. V.Varkala, V.Tamkvaltis, 1954m.	Kazlų Rūda, Veiveriai	10	"", "v", iškelė Trispalvę, turėjo ginklų	9	3	3	5	moksleiviai
5.	Laisvės varpas. Bajarskas, 1950m.	Šiauliai	10	Iškelė Trispalvę	8	-	-	8	Veterinarijos techn. moksl.

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
				Iš viso	suim- ta	nuteis- ta	profi- lak- tuota
6. Laisvės žiburys Bulovaitė, 1952m.	Vilnius	12	Davė priesaiką, rengė- si platinti atsišaukimus	7	—	—	7 moksleiviai
7. Šakalys, Karosas, 1955m.	Vilnius	10	Platino atsišaukimus	2	—	—	2 „-“
8. Jonas ir Zigmantas Germa- nauskai, 1955m.	Kaunas	11	Platino atsišaukimus	2	—	—	2 „-“
9. Gustas, Jamontas ir kt., 1955m.	Kėdainiai	09	Išlele Trispalvę	4	—	—	4 „-“
10. Šiaurės kerštas. K.Kišonas, Dzikas ir kt., 1954m.	Kėdainiai	03	Rinko duomenis apie sov. aktyvistus	12	2	1	10 mokytojai, darbininkai
11. Lukošaitis, Pocius ir kt.	Pagėgiai	07	Išlele Trispalvę	3	—	—	3 tarnautojai, moksleiviai
12. J.Šliažas, A.Šliažas, G.Lipineckas, 1954m.	Pasvalys, Joniskėlis	07	Kūrė patriotinius eilėraščius, norėjo įkurti organizaciją	3	1	1	3

Iš viso: 66 12 11 54
 Organizacijos – 5
 Grupės – 7

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius				Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sui- ta	mutėis- ta	profi- lak- tuota	
1956m.									
1.	Kovotojai už laisvę G.Stankevičius, A.Endriukaitis ir kt, 1952m.	Vilnius	01	Platino atsisaukimus besimokydami Pilviškių vid. mokykloje, naikino komunistinę literatūrą	3	-	-	1	VVD ir instit. studentai
2.	Geležinis vilkas. A.Petrusevičius, Liorentas ir kt, 1955m.	Kaunas	02	Iškėlė Trispalvę, platino atsisaukimus	9	6	4	3	studentai
3.	Laisvės brolija. V.Petrošius, 1955m.	Klaipėda	02	Išplatino 57 atsisaukimus	2	-	-	2	moksleiviai, darbininkai
4.	Turauskas, Stankūnas ir kt, 1956m.	Rietavas	03	Kalbėjo apie terorist aktus	11	-	-	10	moksleiviai
5.	Brazauskas ir kt, 1956m.	Rietavas	03	Rengėsi platinti atsisaukimus	6	-	-	6	-
6.	A.Smetonos vardo organizacija, 1955m.	Kaunas	04	Platino atsisaukimus	4	1	1	3	-", darbininkai

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	suimta	nuteista	prof. laktuota
7.	Lietuvos patriotai. Č.Vaišvila ir kt., 1956m.	Kuršėnai	08	Norėjo platinti atšaukimus	12	-	-	12 moksleiviai
8.	Lietuvos jaunimo sąjunga, 1953m.	Raseiniai	08	Norėjo kovoti už nepriklausomą Lietuvą	3	-	-	3 MTS darbininkai
9.	Jaunimo sąjunga. J.Galkauskas, Ščeponavičius ir kt., 1956m.	Šiauliai	11	Platino atšaukimus, iškėlė Trispalves	6	2	2	4
Iš viso: Organizacijos – 1 Grupės – 8 1957m.					56	9	7	45
1.	Geležinis vilkas. S.Naglis ir kt., 1954m.	Joniškėlis	02 13	Platino atšaukimus, iškėlė Trispalvę	13	4	4	9 moksleiviai
2.	A. Endriukaitis ir Alekna, 1956m.	Vilnius	02 14	Dalyvavo Rasų kapinėse Vėlinių demonstracijoje	2	2	2	VVDJ studentai
3.	Ožeraitis ir kt., 1956m.		02 22		2	2	2	moksleiviai ir stud.

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	suirmta	nuteistata	
4.	Juodakis ir kt., 1956m.	Vilnius	02 22		6	1	1	5 Konservatori- jos stud.
5.	Užupis ir kt., 1957m.	Kudirkos Naumiestis	02		19	3	1	1 2 moksleiviai
6.	Šlezevičius ir kt., 1956m.	Šiauliai	02 05		5	—	—	5 „A“
7.	Jakštys ir kt., 1957m.	Jurbarkas	02 17		4	1	1	3 „A“
8.	Marcijonis ir kt., 1957m.	Alytus	02		3	—	—	3 „A“
9.	Česnyš ir kt., 1957m.	Kaunas	02 19		7	—	—	7 darbininkai
10.	Žėgulis ir kt., 1957m.	Šiauliai	03 20		3	—	—	3 moksleiviai
11.	Štūzilis ir kt., 1956m.		04 10		3	—	—	3 „A“
12.	Lapkus ir kt., 1957m.		04 26		3	—	—	3 „A“
13.	Keršto burės, 1957m.	Kėdainiai	04		7	—	—	7 „A“
14.	Butkus ir kt., 1957m.	Šeduva	05		4			4 „A“
15.	Norbutas ir kt., 1957m.	Žagarė	05		5	—	—	5 „A“
16.	Dorinskas ir kt., 1956m.	Panevėžys	05		5	—	—	5 „A“

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sui- ta	nutels- ta	profila- k- tuota
17.	Venclovaitis ir kt., 1957m.	Klaipėda	07		3	-	-	3
18.	Jackys ir kt., 1955m.	Eržvilkas	07		5	-	-	5
19.	Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga. P.Paulaitis ir kt., 1956m.	Kaunas	11		11	9	9	2 studentai
20.	Gedgaudas ir kt., 1957m.	Mažeikiai	11		3	-	-	3 moksleiviai
21.	Dobrovolskas ir kt., 1957m.	Alytus	11		3	-	-	3
22.	Mordosas ir kt., 1957m.	Klaipėda	12		3	1	1	2 nedirbantys
23.	Tautinis liaudies frontas. Laugalis ir kt., 1956m.	Vilnius	12	Norėjo platinti atsišaukimus, išvykti į Lenkiją	8	3	3	5 mokytojai ir moksleiviai
24.	K.Skebėra, A.Terleckas, V.Ardžiūnas, V.Laugalis, V.Petkus ir kt., 1956m.	Vilnius		Platino literatūrą, domėjosi istorija, filosofija	25	11	11	14 studentai ir kt.

Iš viso: 136 35 35 101
Grupės – 24

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius				Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sui- m- ta	nutel- s- ta	profi- lak- tuota	
1958m.									
1.	Gudžiūnas ir kt., 1958m.	Telšiai	02.13		8	—	—	8 moksleiviai	
2.	Laisvę Lietuvai A.Susnys, P.Plumpa ir kt., 1957m.	Kaunas, Vilnius	03	Platino atsišaukimus, leido laikraštėli, kėlė Trispalves	11	8	8	3 studentai	
3.	Už tėvynę. Zalanskis ir kt., 1957	Varėna			4	—	—	4 moksleiviai	
4.	Kibirkštis, 1957m.	Kėdainiai		Platino atsišaukimus	6	—	—	6 „ ² “	
5.	Valeckaitė ir Godliauskaitė, 1956m.	Joniškėlis		Platino atsišaukimus	2	2	2	— Žū. techn. moks.	
6.	Leipalingio vid. mokyklos grupė, 1957m.	Veisiejų raj.			3	—	—	3 moksleiviai	
7.	Kupiškio grupė, 1958m.	Kupiškis			2	—	—	2 „ ² “	
8.	Klaipėdos grupė, 1958m.	Klaipėda			3	—	—	3 „ ² “	
9.	Ukmergės grupė, 1958m.	Ukmergė			4	—	—	4 „ ² “	

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	susimta	nuteista	
10.	Grižusių iš lagerių politinių kalinių grupė (NKubiliūnėnė, B.Valeika ir kt.), 1957m.	Kaunas, Panevėžys, Vilnius		Intoje leido politinių kalinių rinkinius	5	3	3	2 darbininkai, studentai
Iš viso: Grupių – 9 Organizacija – 1 1959m.					48	13	13	35
1.	V.Gineitis ir P.Klupšas, 1959m.	Joniškis	01	Platino atsisaukimus	2	–	–	2 moksleiviai
2.	Laisvės kovotojų draugija S.Vėbra ir kt., 1956m.	Kretinga	01	Platino atsisaukimus	7	–	–	7 „-“
3.	Butkus, Šimalis ir kt., 1958m.	Kelmė	02	Raše antisovietinius laiškus, rengėsi iškelti Trispalvę	2	1	1	1 kaimo jaunimas
4.	Zablockas, Kraužys ir kt., 1959m.	Lazdijai	03		2	–	–	2 moksleiviai
5.	Slaptoji kuopa, V.Černogolovinas, P.Končius ir kt., 1959m.	Mažeikiai	04	Platino atsisaukimus	3	–	–	3 „-“

3 lentelės tęsinys

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
				iš viso	sui- ta	nutels- ta	profi- lak- tuota
6. Zapustas ir Kiznyas, 1958m	Pasvalys	05	Norėjo išskelti Trispalvę, pabėgti į užsienį	2	–	–	2 kaimo jaunimas
7. Obelevičius ir kt., grįžę iš lagerių, 1957m.	Panevėžys	05	Rašė ir platino antisovietinį romaną	2	–	–	2 darbininkai
8. Krikščiūnaitė ir kt., 1958m	Vilnius	06		9	–	–	9 moksleiviai
9. Stropaitis, Kiela, Jankūnas, Listavičius, Alūzaitė, Smilgevičius ir kt., grįžę iš lagerių, 1957m.	Vilnius, Šiauliai, Jurbarkas	09	Susitikinėjo, skaitė antisov. eilėraščius, palaikė ryšius su jaunimu, norėjo platinti atsišaukimus	15			12 studentai ir darbininkai
10. E.Fornkinas, Burdulis ir kt., 1958m.	Panevėžys		Norėjo sukurti antisov. organizaciją, turėjo ginklą	6	–	–	6 moksleiviai ir darbininkai
11. S.Butkevičius, J.Vanagaitė ir kt., 1956m.	Vilnius, Kaunas	10	Literatų būrelis Rašė eilėraščius, norėjo išleisti Maironio poeziją, pakeisti Stalino prospektą pavadinimą į Gedimino pr.	10	–	–	9 tarnautojai (inteligentai, buvę Leningrado aukštųjų mok. studentai)

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
				Iš viso	sūm- ta	nutels- ta	profi- lak- tuota
12. P.Klemanskas, Gredvilas ir kt., 1956m.	Šilalė, Vilnius, Kaunas	10	Platino atsišaukimus	10	1	1	9 studentai ir tarnautojai- inteligentai
13. Eltonis ir kt., 1952m.		10		8	-	-	8 kariškiai, technikumų moksl., kaimo jaunimas
14. S.Grigaitis, A.Gicevičius ir kt., 1957m.	Kaunas, Marijampolė, Vilnius	12	Platino atsišaukimus ir Vasario 16-osios užrašus ir plakatus, norėjo, kad Lietuva išstotų iš SSRS	6	1	1	5 studentai
Iš viso: Grupių – 14 1960m.				86	3	3	72
1. A.Ignatavičius, V.Stepona- vičius ir kt., 1960m.	Kaunas	02	Platino atsišaukimus	4	2	2	2 darbininkai

3 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	sui- ta	nuteis- ta	profi- lak- tuola
2.	A.Šabaniauskas, M.Čertokas, P.Kruopis ir kt., 1958m.	Vilnius	02	Antisovietiniai pokalbiai apie Lietuvos okupaciją, platino "Lietuvos archyvus"	1	-	-	13 Filharmonijos artistai
3.	J.Kurila ir kt., 1959m.	Vilnius	03	„-“, nuplėšė sovietinės vėliavas	5	-	-	5 darbininkai
4.	Mažiuka ir kt., 1959m.	Panevėžys	04	Norėjo bėgti į užsienį	5	2	2	3 „-“
5.	Laisvė. Vitkauskas ir kt., 1960m.	Pakruojis	05	Platino atsišaukimus	5	-	-	5 moksleiviai
6.	Norvaiša ir kt., 1958m.	Biržai	07	Rašė antisovietinius laiškus	5	-	-	5 „-“
7.	A.Vasėis, A.Norkus ir kt., 1957m.	Mosėdis, Skuodas	07	Kūrė grupę penketuko principu, rašė dienoraštį	5	-	-	5 „-“, vėliau studentai
8.	Noras ir kt., 1960m.	Alytus	08	Platino atsišaukimus	2	-	2	
9.	Kazlauskas ir kt., 1960m.	Kovarskas	09	Platino atsišaukimus	2	-	-	2 moksleiviai
10.	"Ramuva". Janeikis, Notvinas ir kt., 1952m.		10	Tautiška veikla, antisov. pokalbiai	10	-	-	10

Eil. Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiš- kinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
				Iš viso	sui- ta	nutels- ta	profi- lak- tuota
11. Toliušis ir kt.	Vilnius		Antisovietiniai pokalbiai	8	-	-	8
			Iš viso: Grupių – 11	67	4	4	63
			1963m.				
1. Lietuvos jaunimo baltaraiščių organizacija L.Meldaišis, Krunglevičius, 1960m.	Marijampo- lės raj. Plutiškės vid. mok.	01-02	Norėjo platinti atsisaukimus, leido laikraštėlį	3	-	-	3 moksleiviai
2. B.Giršas, I.Vaitkevičius, J.Kaminskas ir kt	Kaunas	11	Norėjo sukurti leninie- čių-revizionistų partiją, kovojančią už nepriklau- somą socialistinę Lietuvą	7	-	-	7 darbininkai
3. P.Kairys, A.Stonys	Klaipėda	02	Norėjo platinti atsisaukimus	3	-	-	3 moksleiviai
4. Jatulis, Kirsas	Šiauliai	02	Platino atsisaukimus	3	-	3	„-“
5. Mikailionis, Sevriukas	Vilnius	06	Kūrė pogrindinę organizaciją	3	-	-	3 VDU studentai

3 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, Nr. vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius		Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	nutels- ta	profi- lak- tuota
6.	L.Vaičiūnas, J.Vaitoška	Panevėžys	09	Norėjo sukurti organizaciją, parašė anoniminį laišką "Tiesos" redakcijai, LKP CK ir kt	2	–	2 muzikos mokyklos moksleiviai
Iš viso: Grupių – 6 1964m.					21	–	21
1.	Jaunieji patriotai. K.Bulys	Vilnius		Prisiekė, norėjo platinti atsisaukimus	3		darbininkai
2.	Kova. V.Jankauskas, A.Motiejaitis, A.Gedvilas ir kt	Vilnius Kaunas		Norėjo platinti atsisaukimus, iškelti Trispalvę	4		moksleiviai
3.	J.Radžiūnas ir kt	Vilnius		Platino atsisaukimus	4		–
4.	Patekanti saulė, G.Vašatkevičiūtė, A.Mačikūnaitė ir kt	Kaunas		Platino atsisaukimus	3		–
5.	Kerštas	Kaunas		Išplatino 100 atsisaukimų	5		–

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius		Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	suimta	profilita
6.	Už nepriklausomybę Kaukėnas ir kt	Salakas		Davė priesaiką, rašė anonim. laiškus	6		- ^a
7.	A.Paulauskas ir kt	Skuodas		Išplatino atsisauk	2		- ^a
8.	G.Mingaila, K.Pempė ir kt	Kaunas		Žavisi kapitalist. pasauliu, šoka čarlstoną, rumbą	7		- ^a
9.	Tulpė, S.Oblinskis, K.Juršėnas ir kt	Švenčionėliai		Pagrobė rašomąją mašinėlę, norėjo sukurti būrį – partizanų komandą	8		lietuvių, lenkų, rusų vaikų organizacija
10.	"Stiliagų" grupė	Klaipėda		Bendravo su užsienio jūreiviais, gaudavo importinių prekių	14	13	darbininkai (rusų tautybės)
					Iš viso:	56	
					Grupių – 10		
					1967m.		
1.	E.Švėgždaitė ir kt., 1967m.	Skaudvilė		Suplėšė Lenino knygą, sunaikino spalio 50-mečio stendą	3	-	3 moksleiviai

3 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	suimta	nuteista	prof-lakta
2.	K.Builys, Rauplys ir kt., 1966m.	Vilnius		Sudaužė rusiškas iškabas	2	2	2	– buv. studentai
3.	R.Sakalauskas, V.Kernagis ir kt., 1967m.	Vilnius		Dainuodavo tautiškas dainas, norėjo leisti laikraštį, švesti Vasario 16-ąją	11	–	–	11 moksleiviai
4.	Riterių Tamplierių ordinas "Laisva Lietuva". A.Bagdanavičius ir kt., 1965m.	Kaunas		Turėjo 2 pistoletus	6	–	–	6 moksleiviai
5.	R.Mielūnas ir B.Raupys, 1967m.	Rokiškio raj., Onuškis		Nuplėšė 13 vėliavų, sudaužė stendus	2	2	2	– darbininkai
6.	V.Ruginis, R.Lzmailova ir kt., 1967m.	Klaipėda		Susitikinėjo su užsienio jūreiviais	29	5	5	24
7.	Gordonas ir kt., 1967m.	Vilnius		Leido ideologiskai "žalingą" žurnalą	4	–	–	4
8.	V.Žutautas ir kt., 1967m.	Linkuva		Situntė redakcijai anonim. laišką	5	1	1	1 mokytojas
9.	Vyčio kryžiaus Lietuvos nacionalinė gvardija. Stonys, Garbinčius, 1963m.	Varniai		Bandė platinti atsisaukimus 1960m.	4	2	2	2 moksleiviai

Eil. Nr.	Organizacijos pavadinimas, vadovas, susikūrimo data	Vietovė	Išaiškinimo data (mėn.)	Veiklos pobūdis	Dalyvių skaičius			Dalyvių soc. padėtis
					Iš viso	suimta	nuteista	
10.	Europos socialdemokratų draugijos vieningas pagrindis A.Miliūnas ir kt., 1966m.	Kaunas		Platino antisoviet. brošiūras, laikraščius	3	1	1	2
11.	Lietuvos pozityvistų solidarnumas J.Žukauskas ir kt., 1963m.	Vilnius		Kūrė organizaciją Turėjo programą	10	1	1	9 mokytøjai, studentai
12.	Lietuvos nepriklausomybės atstatytojai. Giedraitis ir kt., 1966m.	Kapsukas		Turėjo ginklą	4	1	1	3 studentai ir kt.
13.	A.Birėta, Maciulevičienė, Domarkas, Švedas, 1967m.	Vilnius		Biršone sovchoze per praktiką atvėrai kalbėjo antisovietines kalbas	4	-	-	4 Dailės instituto studentai
14.	V.Sladkevičius ir A.Misevičius, 1967m.	Žašliai		Platino atsišaukimus	2	-	-	2 moksleiviai
Iš viso: Grupių – 13 Organizacija – 1					32	6	6	26

Pastaba: praleisti 1961, 1962, 1965m., kuriems nerasta duomenų

Pasipriešinimas okupacijai silpnėjo netolygiai. Po tam tikro atoslūgio vėl prasidėdavo dvasinis pakilimas, naujos nepaklusnumo apraiškos.

Ypač visuomenę paveikė Vengrijos revoliucija. Pavergtos tautos didvyriška kova priminė mūsų partizanų kovas ir atgaivino laisvės troškimą. Visa tai labiausiai jaudino jaunas širdis.

Vilniaus universiteto bendrabučio (Čiurlionio 23) budėjimo dienyne atsirado toks įrašas: "Ne metas kalbėti apie įvairius niekus, kai mūsų tėvynė verkia ir vaitoja po okupanto letena, kai mūsų broliai ir seserys, tėvai ir pažįstami kankinasi Sibiro stepėse. Pakilo vengrų tauta. Garbė kovotojams už laisvę! Nenuslopino jų aukštų siekių, o atvirkščiai, dar labiau išjudins pasaulį, o ypač pažangų jaunimą, kuris turi ir privalo pertvarkyti gyvenimą. Draugai studentai, vienykitės ir kaupkite jėgas, užsidekite neapykanta okupantams, ruoškitės sprendžiamai kovai. Mes turime kovoti, kovoti ir dar kartą kovoti"⁴¹.

1956 10 25 ant VU pastato buvo rastas šūkis: "Tegyvuoja Vengrijos revoliucija!" Lapkričio 2d. ant VU bendrabučio sienos Čiurlionio gatvėje pasirodė analogiškas šūkis su priedais: "Sekime jos (Vengrijos – red.) pavyzdžiu!"

Okupacinė valdžia su nerimu laukė Vėlinių, žmonių susibūrimo. 1955m. per Vėlines Kauno kapinėse Dariaus ir Girėno paminklas buvo uždegtas Trispalve.

Jau 1956m. rugpjūtį KGB pirmininkas Liaudis pranešė LKP CK, kad ant šio ir kito – žuvusiems už Lietuvos laisvę – paminklo nevisiškai sunaikinti tautiški ženklai ir užrašai⁴². Tačiau visiškai nugriauti šių paminklų 1956m. rudenį okupacinė valdžia dar nesiryžo.

Vėlinių dieną Kauno kapinės apsiautė milicija ir kariuomenės kordonai. Į Kauno kapines plūdo žmonės – jų galėjo būti apie 30–40 tūkst. Apie 20 val. berniukas, užkopęs ant lentomis aptverto Nepriklausomybės kovotojams paminklo pjedestalo, uždegė žvakutes, o minia giedodavo himną. Po himno – "Marija, Marija", vėliau "Lietuva brangi". Skambėjo šūkiai: "Tegyvuoja Vengrija!" "Už nepriklausomybę!" Minia ėmė skanduoti žodį "Laisvės!"⁴³ Kažkas sušuko, kad reikia vėliavos – ir vėliava atsirado: mergaitės iš trijų spalvų šalikėlių susėgė Trispalvę. Apie 23 val. 3–4 tūkst. žmonių minia, prasiveržusi pro milicijos ir kariuomenės užtvaras, skanduodama šūkį "Laisvės ir ne-

priklausomybės!" nužygiavo Laisvės aleją. Tik prie kompartijos komiteto minia buvo išblaškyta. Likę prie kapinių žmonės toliau giedojo patriotines giesmes, kol buvo išsklaidyta. Atskiri asmenys buvo čiumpami iš minios ir grūdami į milicijos mašinas. Iš viso buvo sulaikyti 85 žmonės, milicijų skyriuose jie buvo mušami. Keturi iš jų – A.Virbalis, J.Starkauskas, G.Piskunovas, J.Budrevičius – nuteisti.

Panaši demonstracija įvyko ir Vilniuje, Rasų kapinėse. Istorijos-filologijos studentės L.Paštukaitė, B.Nikšytė, D.Mašalaitė, V.Viliūnas ir kt. sutvarkė J.Basanavičiaus, K.Čiurlionio, B.Sruogos kapus, padėjo vainikus. Vieno vainiko užrašas skelbė: "Geresnio paminklo didvyriams nebus, kaip vykdymas jų idealo!" Lapkričio 2d. studentų ir jaunimo minia susirinko prie savanorių ir tautos patriarcho J.Basanavičiaus kapų. Buvo uždegtos žvakutės, giedamas Lietuvos himnas, vėliau – dainos: "Lietuva brangi", "Oi neverk, motinėle", "Lietuvi, ar tau negaila" ir kt. KGB pirmininkas K.Liaudis, referuodamas LKP CK, pabrėžė: "Tarp studentų, giedant buržuazinį himną, "ramiai" stovėjo ir nusiėmė skrybėlę Valstybinio universiteto profesorius Jonas Dagys"⁴⁴. Apie 23 val. jaunimo eiseną, dainuodama dainas, patraukė į miestą. Į milicijos komisaro Šostackio reikalavimą išsiskirstyti juridinio fakulteto studentas A.Endriukaitis sušuko: "Nesuprantam, kalbėkit lietuviškai, laikas išmokti!" Organizuota eiseną buvo išsklaidyta Daukšos gatvėje: "... Tuo metu milicijos darbuotojai sulaikė vieną gimnazistą. "Už ką jį sulaikė, aš nežinau, bet aš užstojau šį gimnazistą ir pasakiau milicijos darbuotojams, kad jie neteisingai sulaikė žmogų, nes jis nieko blogo nepadarė. Čia pat milicijos darbuotojai sulaikė ir mane," – rašė paaiškinime milicijos sulaikytas Teisės fakulteto studentas A.Juodėnas.

Dalyvavimu demonstracijoje buvo apkaltinti studentai G.Mizaraitė, V.Mikulėnaitė, A.Gudelevičius, N.Kemeklytė, B.Dačiulis, M.Serafinaitė, V.Belickas, L.Barkauskas ir kt. Buvo aiškinamasi jaunuolių praeitis (pavyzdžiui, KGB nustatė, kad 1950m. Serafinaitė buvo Šeduvos vid. mokyklos antisovietinės organizacijos dalyvė ir pan.).

Tais metais okupacinė valdžia ypač bijojo jaunimo veiksmų per bolševikinio spalio perversmo minėjimą lapkričio 7d. Agentai pranešdavo, kad VU studentai ketina nedalyvauti demonstracijoje arba, eidami pro tribūną, iškelti Trispalves. Vilniaus I vid. mokyklos moksleiviai sukūrė dainą, kurią ketino

dainuoti, kolonai einant pro tribūnas; valdžios atstovams šaukiant šūkį "Tegyvuoja sovietinis jaunimas!", buvo numatyta tylėti. Dailės instituto studentai pasiruošė antisovietinius šūkius⁴⁵. VU studentas Juršėnas 1956 11 02 gavo anoniminį laišką, kurį buvo siūloma išplatinti savo pažįstamiems (laiškas atsidūrė KGB). Laiške buvo rašoma: "Būsime vieningi, drąsūs ir ryžtingi. Dabar, kai Europos tautos pakilo į kovą prieš komunistinę valdžią, laikas pakilti ir mums, lietuviams, ir ryžtingai pakilti prieš esamą santvarką. Nedalyvavimu demonstracijoje parodysime savo protestą ir savo vienybę"⁴⁶. KGB operatyvininkai, vyskupo J. Steponavičiaus bute įrašinę pokalbius, užregistravo pokalbį, kad studentai rengiasi nedalyvauti spalio revoliucijos demonstracijoje, o jei dalyvautų – organizuotų protesto akcijas. Į tai vyskupas atsakė: "Šiuo metu studentai tapo pažangūs, nieko nebijo."

Netrukus prasidėjo represijos. Aktyviausi studentai buvo šalinami iš mokslo įstaigų. Už šūkį ant universiteto sienos, palaikantį Vengrijos revoliuciją, iš VU buvo šalinami studentai Mikaliūnas, Vaitiekaitis, Sabataitis. 1956 12 01 Teisės ir Istorijos-filologijos fakultetų skelbimų lentose atsirado skelbimai: "Pirmadienį (1956m. gruodžio 3d.), lygiai 9 val. ryto, visi studentai rinkitės ne į paskaitas, o kieme, prie centrinių rūmų. Prašysime rektoratą, kad trys mūsų draugai studentai nebūtų išmesti iš universiteto"⁴⁷.

Agentai pranešė apie numatomą studentų protesto mitingą. Prasidėjo tardymai, iniciatorių paieškos. KGB, milicijos ir universiteto partaktyvo pastangomis mitingas buvo sužlugdytas.

Tuo metu keitėsi okupacinės valdžios represijų pobūdis. Pasibaigus Stalino erai, per Sovietų Sąjungos konclagerius nusiritus sukilimų bangai, iš įkalimo vietų buvo pradėti leisti politiniai kaliniai. Pirmą kartą SSRS istorijoje 1954m. buvo paskelbta amnestija pagal 58-ą straipsnį nuteistiems nepilnamečiams kaliniams, o 1955-1956m. AT Prezidiumo komisija pradėjo peržiūrėti politinių kalinių bylas. Dauguma kaltinimų buvo pripažinti nepagrįstais, ir nuteistieji paleisti. Tokiu būdu naujų politinių kalinių siuntimas į konclagerius buvo pristabdytas. Sovietų Sąjunga, norėdama pademonstruoti laisvajam pasauliui savo demokratiją, skelbėsi neturinti politinių kalinių. Todėl daugelį antisovietškai nusiteikusių jaunuolių buvo pradėta teisti pagal sufabrikuotus prokuratūros kaltinimus – už chuliganizmą, neleistinus veiksmus viešojoje vietoje, vagystes (rašomųjų mašinėlių įsigijimas) ir kt. Chruščio-

vo valdymo metais pradėtas taikyti ir priverstinis gydymas psichiatrinėse ligoninėse. Visuomenei buvo teigiama mintis, kad bet koks kompartijos linijos nesilaikymas yra kriminalinis nusikaltimas ar psichinis nukrypimas. Jaunuoliai, kuriems nebuvo įmanoma inkriminuoti kriminalinių nusikaltimų, buvo profilaktuojami.

Šiuo terminu buvo pridengiama visa poveikio priemonių skalė. Profilaktikos tikslas buvo ne tik sustabdyti antisovietinę profilaktuojamojo veiklą, bet ir taip jį ideologiškai paveikti, kad jis pakeistų savo esmines pasaulėžiūros nuostatas. 1972 12 25 SSRS AT Prezidiumo įsake profilaktika apibūdinama kaip "oficialus perspėjimas dėl neleistinų veiksmų, prieštarinių SSRS valstybiniam saugumui". Jei perspėtas asmuo nesiliaus vykdęs panašių veiksmų, buvo numatyta patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau profilaktikos formos ir mastai rodė, kad tai nebuvo vien "oficialus perspėjimas", o kur kas gilesnis įsiskverbimas į žmogaus vidų.

Iki 1954m. profilaktika dažniausiai buvo taikoma tiems pagrindinių organizacijų dalyviams, kurių nebuvo įmanoma teisti dėl labai jauno amžiaus. Štai 1952m. buvo profilaktikuoti 8 organizacijos "lietuviškas erelis" dalyviai – Stoniškių (Klaipėdos sr.) vid. mokyklos 6-7 klasės moksleiviai, 6 panašaus amžiaus Ketvergalės (Klaipėdos sr.) vid. mokyklos slapto būrelio dalyviai ir kt. vaikai. Jau 1952m. MGB laikė svarbiausia užduotimi išaiškinti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn tokių organizacijų idėjinius įkvėpėjus. Kai kurie tardomi moksleiviai, norėdami apsaugoti savo tėvus, mokytojus, pažįstamus, sakydavo, kad kovai su okupantu juos įkvėpė sovietinė literatūra – knygos "Jaunoji gvardija", "Kaip grūdinosi plienas" ir kt.

Paprastai profilaktika vyko pagal tokį scenarijų: įtariami antisovietine veikla asmenys būdavo sulaikomi, tardomi ir po keleto dienų paleidžiami. Už baudsmę jie būdavo pašalinami iš mokyklų, viešai pasmerkiami mokyklos moksleivių ar kolektyvo susirinkimuose, apie juos išspausdinami smerkiantys straipsniai.

1954m. buvo profilaktuoti 179 asmenys. Ir vėliau šis skaičius nesiekdavo poros šimtų per metus, tačiau 1959m. buvo pasiektas profilaktikos apogėjus – beveik keturi šimtai asmenų! (Žr. 4 lentelę.) Didžiąją profilaktuojamųjų dalį sudarė individualaus pasipriešinimo dalyviai. 73 asmenų profilaktikai buvo pasitelkta visuomenė.

Auką profilaktikai ir tinkamą momentą parinkdavo po KGB agentūrinio tyrimo. Pavienių patriotų profilaktiką kartais nulemdavo paprasčiausias korespondencijos tikrinimas. Šio tikrinimo mastai įspūdingi.

Jau nuo okupacijos pradžios ryšių skyriuose veikė korespondencijos tikrinimo (PK) punktai. 1959m. Vilniaus PK patikrino 14,8 mln. vietinių (t.y. siunčiamų Sovietų Sąjungos viduje), į tyrimo objektų sąrašą įtrauktų laiškų (5,3 mln. laiškų buvo patikrinta, ieškant pagal braižą anoniminių laiškų autorių)⁴⁹. 1960m. Šiaulių ryšių skyriuje PK punkte, veikusiame ištisą parą, dirbo 5 čekistai, kurie atrinkdavo tikrinimui laiškus. Per mėnesį buvo patikrinama 18-22 tūkst. laiškų⁵⁰. Kai kurių asmenų buvo tikrinama visa korespondencija (Šiauliuose tokių buvo 267 žmonės), kiti laišakai tikrinami atrankiniu būdu. Nors trečdalis laiškų buvo tikrinama ieškant anoniminių laiškų autorių, tačiau 1960m. Šiauliuose buvo šitaip nustatytas tik vienas tokio laiško autorius (jis buvo profilaktuotas, išspausdinus smerkiantį straipsnį laikraštyje). Tačiau toks menkas rezultatas (norint surasti šį anonimą, reikėjo patikrinti apie 70 tūkst. laiškų) nesustabdė makabriško kontrolės mechanizmo.

4 lentelė

Už antisovietinę agitaciją profilaktuota ir suimta asmenų 1955-1959m.
(KGB duomenimis)⁴⁸

	Metai				
	1955	1956	1957	1958	1959
Pagrindinių organizacijų ir grupių dalyvių					
profilaktuota	51	62	104	36	79
suimta	12	14	43	13	3
Pavienių asmenų (už antisovietinę agitaciją)					
profilaktuota	62	104	86	144	318
suimta	10	11	27	21	3
Iš viso profilaktuota žmonių	113	166	190	180	397
Iš viso suimta, proc. nuo viso represuotųjų skaičiaus	16	13	27	16	2

Į įvairias instancijas siunčiami anoniminiai laišakai buvo viena iš pasipriešinimo formų. Laiškai skyrėsi tiek savo turiniu, tiek adresatais. Dažnai sovietiniams pareigūnams buvo siunčiami komunistinę tikrovę atskleidžiantys, oku-

pantų nusikaltimus demaskuojantys, komunizmo idėjas smerkiantys laiš-
kai. Nors tokie laišškai vargu ar paveikė kokio nors partijos nomenklatūrinin-
ko dvasią, tačiau tai buvo tam tikra pavergto ir nutildyto laisvo žmogaus
valios iškrova. Štai 1954m. už įvairiems valdžios pareigūnams (net ir Stalinui)
išsiųstus anoniminius laiškus-eilėraščius buvo suimta ir nuteista Danutė
Čepytė-Andriušienė⁵¹. 1960m. už anoniminius laiškus vietiniams pareigūnams
buvo nuteista biržietė Julija Lekerauskienė. Dažnai tokius laiškus jaunuoliai
siųsdavo savo mokslo draugams. Pedagoginės mokyklos studentas
panevežiškis S.Latovas, jau anksčiau atkreipęs KGB dėmesį tautiškais religi-
niais įrašais moksleivių albumėliuose ("Mylėk laisvę labiau už Tėvynę, nes
Tėvynė be laisvės – kalėjimas", "Gamta yra Dievo dukra, o menas – Dievo
anūkas" ir pan.), rašė anoniminius laiškus komjaunimo sekretoriui, kurso
seniūnei ir kurso draugei-komjaunuolei, kuriuose aiškino, koks turėtų būti
tikras lietuvis⁵².

Dažnai anoniminių laiškais jaunimas būdavo kviečiamas kovoti prieš
okupaciją. Štai 1965m. Rygos konservatorijos studentams iš Vilniaus buvo
nusiųstas anoniminis laiškas rusų kalba, kviečiantis kovoti už Baltijos kraštų
nepriklausomybę⁵³.

Dideliu nusikaltimu buvo laikomi nuoširdūs, analizuojantys tikrovę ir neran-
dantys joje peno sielai, asmeniškai laišškai. "Nuoširdžia ir dviveidiška" KGB
operatyvininkas pavadino mokytoją E.Skaudvilaitę, rašiusią laiškuose: "Siela
ilgisi kažko didelio ir šviesaus, ko žemėje neradau, ką pamečiau iš vaikiškų
rankų, eidama per klases ir auditorijas, kur viskas atimama, o nieko
neduodama. (...) Pamėgink sakyti, kad Markso mokslas ne visai teisingas, nors
tau taip ir atrodo! Ir aš gėdinu save, kam pardavinėjau savo dūšią, lyg būčiau
beprotė ir besielė mašina, išnuomota švietimo ministerijos už 120 rub. mėne-
siui. (...) Didysis menas dar embrioninėje stadijoje. Liaudis išnešios jį po savo
nepavergiamo širdimi – ir tas busimas stebuklingas kūdikis spindės ne-
priklausomų nuo Iljičiovo valios idėjos šviesa"⁵⁴.

Už tokį susirašinėjimą 1964m. buvo profilaktuotas mokytojos laiškę gavė-
jas, nes buvo įtariama jį darant neigiamą įtaką.

1960m. už patriotiškus laiškus buvo profilaktuotas buvęs politinis kalinys
studentas V.P., kuris pasižadėjo "doru darbu išpirkti savo kaltes"⁵⁵.

Profilaktikos formos ir būdai visą laiką buvo tobulinami. Atsirado vieša ir

slapta profilaktika. Viešojo tamavo profilaktuojamojo sugniuždymui, pasmerkimui, diskreditavimui visuomenės ar net šeimos narių akyse, suverčiant jam nebūtas kaltes ir iškreipiant tikruosius poelgių motyvus. Slaptoji profilaktika siekė rafinuotesnių tikslų – nepastebimai taip paveikti profilaktuojamąjį, kad jis pakeistų pažiūras ar net pats pradėtų skleisti sovietinę propagandą, talkininkauti čekistams. Viešąją profilaktiką vykdė KGB režisuojami kompartijos, komjaunimo aktyvistai, slaptąją – KGB operatyvininkai, agentai ir patikimi asmenys.

Prieš atlikdami profilaktiką, KGB viską kruopščiai ištirdavo. 1958m. agentas Olegas pranešė, kad 1956m., jam stojant į Vilniaus universitetą, bendrabučio kambaryje kartu su juo gyvenę abiturientai Gedvilas, A.Endriukaitis, J.Tumelis buvę labai patriotiškai nusiteikę. Gedvilas pasipasakojo, kad, besimokydamas Šilalės vidurinėje mokykloje, dalyvavo pagrindinės organizacijos veikloje.

KGB nustatė, kad tikrai 1955m. vasario 16d. Šilalėje buvo išplatinti mašinėlė spausdinti atsisaukimai, o tų pačių metų vasarą moksleiviai, grįždami traukiniu iš dainų šventės, tarp Vilniaus ir Panerių pro vagono langą išmėtė atsisaukimus.

Nors buvo praėję ketveri metai, tačiau chruščiovinis "atšilimas" baigėsi, todėl buvo nutarta organizacijos dalyvius represuoti. 1959m. spalio mėn. slapta buvo sulaikytas vienas iš buvusių jos narių – KPI studentas K.A. Jis buvo tremtinių vaikas, išvežus tėvus, likęs Lietuvoje ir nuslėpęs šį faktą, stodamas į aukštąją mokyklą. Pasinaudodami šia "kompromituojančia medžiaga", čekistai ištardė studentą, kuris atvirai papasakojo apie buvusią moksleivių organizaciją⁵⁶. Jos nariai buvo sulaikyti, vienas nuteistas, kiti – profilaktuoti. K.A. buvo profilaktuotas instituto komjaunimo susirinkime, už bausmę išmestas iš komjaunimo.

Būdingiausia 1959m. profilaktikos forma – viešas svarstymas kolektyve. Matyt, tuo metu mokslo ir darbo kolektyvuose jau buvo pakankamai sovietinių aktyvistų, kurie salėje sudarydavo daugumą ir smerkdavo kaltinamąjį. Jei pakankamai komjaunuolių-aktyvistų nebūdavo, profilaktika vykdavo siauresniame rate – komjaunimo, aktyvistų susirinkime. Štai 1963m. leniniečių-revizionistų partiją norėjusių įkurti žmonių grupelė buvo profilaktuota tik gamyklos aktyve, nes KGB nutarė, kad Kauno radijo gamyklos darbininkai

yra "ideologiškai nepatikimi", todėl "nusikaltusiųjų" svarstyti viso kolektyvo susirinkime negalima⁵⁷.

Tokio svarstymo pavyzdžiu gali būti Žemės ūkio akademijos studento Sigitо Grigaičio profilaktika (žr. priedą-susirinkimo protokolą).

1958m. marijampoliškių moksleivių grupelė – S.Grigaitis, A.Gricevičius, J.Teiberis, A.Žvingilas, M.Krunkaitis, V.Rainys Vasario 16-osios proga pagaminė ir ant telegrafo stulpų iškabino vėliavėles, užrašė patriotinius šūkius, nuplėšė sovietinius plakatus⁵⁸. 1959m. Vasario 16-ąją S.Grigaitis Pilviškėse vėl išplatino atsišaukimus.

Vėliau visi šie jaunuoliai tapo studentais. Išaiškėjus jų mokyklinei veiklai, kadangi dauguma buvo kilę iš "socialiai artimos" aplinkos (vienas iš svarbesnių faktorių, nulemdavusių bausmę), jaunuoliai buvo profilaktuoti savo aukštosiose mokyklose. Prieš tai KGB atliko didelį parengiamąjį darbą. A.G. pedagogas, patikimas asmuo, KGB nurodymu norėdamas iškvosti studentą, padaryti jį sukalbamesnį ir parengti KGB apklausai, taip jam kalbėjo: "Jaučiu, kad tu pergyveni ir kažkuo susirūpinęs. Tau reikia rasti žmogų, kuriam viską papasakotum ir kuris tau padėtų. Visą papasakok, kas tave slegia, ir tau bus lengviau gyventi ir mokytis"⁵⁹. Po tokio "parengimo" A.G. buvo iškviestas į KGB, kur viską atvirai papasakojo apie praeities veiklą. 1959 12 21 jis buvo viešai svarstytas Konservatorijos Teatrinio fakulteto komjaunimo susirinkime, kur prašė kolektyvo "padėti pasitaisyti". Nepaisant to, kalbėjusiųjų jis buvo pasmerktas ir išmestas iš Konservatorijos. Po tokio "apdorojimo" studentui buvo sukeltas įspūdis, kad KGB elgėsi užjaučiančiai ir suprantančiai, o jį pasmerkė mokslo draugai.

Po savaitės VU Žurnalistikos fakultete buvo profilaktuotas Jonas T., kuris taip pat buvo išmestas iš aukštosios mokyklos. Analogišku elgesiu (jį svarstant universitete, KGB operatyvinis darbuotojas iš viso nedalyvavo) KGB pasiekė, kad su šiuo studentu buvo užmegztas operatyvinis kontaktas, o vėliau jis buvo užverbuotas. Tokiu pat būdu buvo užverbuotas 1959m. už dalyvavimą Leningrado lietuvių studentų susibūrimuose profilaktuotas P.R.⁶⁰

Iš pateikiamo S.Grigaičio profilaktikos protokolo matyti, kad studentų susirinkime smerkiančias kalbas sakė gruporgas, komjaunimo komiteto narys, profsąjungos komiteto pirmininkas, grupės komjaunimo sekretorius, LSSR LKJS CK sekretorius ir kt. Tarp jų – daug nelietuvių tautybės asmenų.

Susirinkime dalyvavo KGB operatyvininkas. Susirinkimo scenarijus buvo numatytas iš anksto. S.Grigaičio veiksmai buvo įvertinti kaip "klasinio priešo", į kurį panašūs "fašistinės okupacijos metais žudė žmones". Įdomiausia tai, kad studentas Šatenšteinas priminė VI, IX fortų aukas, kai tuo tarpu tais pat metais KGB persekiojo Abelovičių ir Sosnerį, norėjusius rinkti aukas Kužiuose (Šiaulių raj.) sušaudytų žydų paminklui⁶¹. Šie žmonės irgi buvo profilaktuoti viešai – prieš juos miesto laikraštyje buvo išspausdintas šmeižiantis straipsnis. Šitaip okupacinė valdžia, persekiodama tautiškai susipratusius jaunuolius, sumaniai naudodavo žydų tautos tragediją, nors iš tikrųjų persekiojo ir tuos, kurie norėjo tą tragediją įamžinti. Bet kurios tautos – tiek lietuvių, tiek žydų – tautinė savimone bolševikinėje imperijoje buvo nepageidaujama.

Iš visos Žemės ūkio akademijos susirinkime dalyvavo tik išrinktieji asmenys – 250 žmonių. Pasisakymai, siūlomos bausmės dydis buvo suderinti su KGB iš anksto, nors susirinkime KGB operatyvininkas elgėsi labai kukliai: pagrindiniai kaltintojai buvo patys studentai. Buvo sukurtas įspūdis, kad S.Grigaičio kaltinamoji medžiaga nebūtų buvusi perduota teismui, jei to nebūtų reikalavęs kolektyvas.

S.Grigaitis buvo nuteistas.

Tendencija parodyti, kad smerkia pati visuomenė, o KGB yra nuošalyje, buvo galingas įrankis. Ne kiekvienas galėjo išlikti įsitikinęs savo teisumu, kai jam nuolat buvo primenama, kad jo auka niekam nereikalinga. Taip net Nobelio premijos laureatas rusų rašytojas B.Pasternakas skaudžiai išgyveno tūkstančius jį smerkiančių laiškų, siunčiamų iš visos SSRS, nors žinojo, kad jų autoriai neskaitė jo romano, o laiškų siuntimą inicijavo KGB.

Šitaip KGB siekė, kad profilaktuojamasis, kurį vieni smerkė, o kiti – bijojo su juo bendrauti, pasijustų vienišas, atstumtas, niekur, išskyrus patį KGB, nerandantis užuojautos ir supratimo.

Tai vaizdžiai iliustruoja už antisovietinę veiklą teisto A.T. istorija. 1964m. jis buvo profilaktuotas už laišką, siųstą draugui į konclagerį. Profilaktika vyko pagal tokį scenarijų: laikraštyje buvo išspausdintas jį šmeižiantis straipsnis, po to jis svarstomas gamyklos kolektyve. A.T. nustebino kagėbisto elgesys, kuris "paskaitė tik vieną mano laiško ištrauką, ir tai pačią švelniausią, nes nenorėjo prieš mane nuteikti kolektyvo. (...) Atstovas net nekommentavo

mano kalbos, o taktiškai reziumavo viską, kas buvo išspausdinta straipsnyje"⁶².

Savo įspūdžius iš pokalbio su KGB operatyvininku A.T. aprašė laiške draugui: "Ten (KGB – red.) jautiesi tokioje atmosferoje, kad nustoja drebėti keliai ir dingsta baimė už savo politinius įsitikinimus būti "nuleistam į apačią" (t.y. KGB kalėjimą – red.). Pats pasakoji apie save daugiau, negu parašytų koks nors skundikas. (...) Gamyklos administracijos požiūris į mane pasikeitė (galbūt ne be kieno nors pagalbos). Tai pamatęs ir galvodamas, kad teisingai supras mano atėjimą į demonstraciją (nepalaikys, kad tai darau iš baimės), pakeičiau savo požiūrį ir šį kartą nusprendžiau neišsiskirti iš kolektyvo. Tvirtai nutariau eiti kartu su kolektyvu. (...) Šiandien į pasitaikančias negeroves pradėjau kitaip žiūrėti"⁶³.

Taip palenktas žmogus tapdavo potencialiu kandidatu verbavimui.

Kiek kitaip buvo vykdoma nepilnamečių moksleivių profilaktika.

1959m. trylikamečiai Mažeikių vid. mokyklos moksleiviai išplatino atsisaukimą, kuriame rašė: "Broliai ir seserys lietuviai! Visi paprasti ir dori nepriklausomos Lietuvos piliečiai! Kovokite su rusų kolonizatoriais, kurie pavergė nepriklausomą Lietuvą. Kovokite su rusų storapilviais majorais, rusų padlaižiais, nestokite į partiją, į komjaunimą. Vaikinai ir merginos, kovokite už nepriklausomą Lietuvą"⁶⁴.

Moksleiviai buvo profilaktuoti kartu su tėvais, iškvietus juos į KGB.

1962m. profilaktavus atsisaukimus platinusius moksleivius V.Jatulį, K.Kiršą, E.Ziberką KGB skyriuje, tėvai papildomai buvo pasmerkti mokyklos tėvų susirinkime⁶⁵.

Savaip būdavo profilaktuojami ne tik tėvai, bet ir mokyklų vadovybė. Štai Salako vid. mokyklos direktorius buvo svarstomas Zarasų partkome už tai, kad jo vadovaujamoje mokykloje 6 moksleiviai 1964m. įkūrė pagrindinę organizaciją "Už nepriklausomybę"⁶⁶. Marijampolėje mokytojai buvo profilaktuojami mokytojų susirinkime – barami kompartijos sekretoriaus, o konferencijoje "auklėjami" operatyvininko⁶⁷.

1964m. buvo profilaktuoti Kauno 3-ios aštuonmetės, 9-os, 1-os, 12-os vid. mokyklų šeštos klasės moksleiviai, norėję įkurti pagrindinę organizaciją "Kova". Jos vadovui V.Jankauskui tada tebuvo vos 15 metų.

Tais pat metais profilaktuotas Kauno 4-os vid. mokyklos 6 klasės moksleivis K.Čoka, kuris, teturėdamas vos 12 metų, penkis kartus išplatino atsisauki-

mus⁶⁸. Po trejų metų už 192 atsišaukimų, pagamintų savos gamybos štampu, išplatinimą, panaudojant sprogstamus paketus, K. Uoka Kauno m. prokuratūros buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, tačiau LSSR prokuratūra sustabdė bylą ir šešiolikmetį "nusikaltėlių" nukreipė priverstiniam gydymui⁶⁹.

Dar jaunesni vaikai, išplatinę 33 atsišaukimus, buvo profilaktuoti 1967m. Žaslių vid. mokykloje. Jauniausiam iš jų – Misevičiui tebuvo 11 metų. Skaudvilėje buvo profilaktuotos penkiolikmetės S. Prišmontaitė, A. Kožaitė, E. Švėgždaitė, suplėšiusios Lenino biografijos tomą ir supjausčiusios spalio penkiasdešimtmečio stendą.

1967m. buvo profilaktuota 11 Vilniaus moksleivių, tarp jų buvo Statybos ministro sūnus R. Sakalauskas, MT Religijų reikalų tarybos darbuotojo sūnus E. Laurinaitis ir kt. Į KGB buvo iškviesti vaikų tėvai, mokyklos vadovai. KGB atrodė pavojinga ne tik tai, kad šešiolikmečiai jaunuoliai nešiojo tautiškus ženklukus ir dainavo patriotines dainas, bet ypač tai, kad jie bandė savarankiškai mąstyti. Pavyzdžiui, E. Laurinaitis sakė: "Bendrai lietuviška kultūra – menas, mokslas, literatūra – pakilo, bet asmeninė, žmogaus vidinė kultūra smuko." Vytautas Kernagis buvo dar atviresnis, jis tiesiai pareiškė: "Kodėl Lietuva negali būti tokia, kaip Lenkija – su kita santvarka nei iki 1940m. – bet atskira valstybė?"⁷⁰

1966m. vasario 16-osios išvakarėse Kalvarijoje buvo išplatinti atsišaukimai: "Broliai ir seserys, nepamirškite, kad jumyse teka lietuvių kraujas. Pakilkite į kovą prieš engėjus, sutraukykite kolonializmo grandines (juk faktiškai Lietuva – Rusijos kolonija). Neparduokite sąžinės už šiltas vietas ir lengvą gyvenimą. Geriau valgykite juodą duoną, bet nebūkite Tėvynės išdavikais. Kiekvienas išdavikas anksčiau ar vėliau turės atsiskaityti už padarytus "nuopelnus". Tegyvuoja nepriklausoma Lietuva!"⁷¹.

Atsišaukimą išplatino 9-os klasės moksleiviai Vytautas Plečkaitis, Sigitas Raktelis, J. Leškauskas. Kadangi tai buvo jau antras kartas (pirmą kartą moksleiviai platino atsišaukimus 1963m.) šiems "nusikaltėliams" buvo numatyta net keletas profilaktinių priemonių: moksleivius nutarta apsvarstyti atvirame mokyklos komjaunimo susirinkime; tėvus – svarstyti moksleivių tėvų susirinkime; pedagogų taryboje spręsti mokinių išmetimą iš mokyklos; pensininkų susirinkime apsvarstyti V. Plečkaičio tėvą už netinkamą sūnaus

auklėjimą ir antisovietinių radijo laidų klausymą; įpareigoti V.Plečkaičio brolių, TSKP narių, filosofijos mokslų kandidatą auklėti savo jaunesnį brolių.

Dažnai profilaktiką KGB rūmuose ar darbo kolektyvuose lydėdavo publikacijos laikraščiuose. Nors daugelis žmonių netikėjo spausdinamu šmeižtu, tačiau tokios publikacijos buvo signalas, kad to žmogaus reikia šalintis, nes tai gali pakenkti karjerai, reputacijai ir pan. Tokie straipsniai turėjo sukompromituoti tėvus vaikų akyse. Štai 1963m. už atsisaukimų platinimą profilaktavus Aukštelkės 8-metės mokyklos moksleivį A.Vaitkų, Šiaulių raj. laikraštyje buvo išspausdintas jo tėvą smerkiantis straipsnis⁷².

Norėdami atitraukti linkuviškę Laimą V. nuo "nacionalisto" tėvo, čekistai 1962m. Linkuvos laikraštyje išspausdino jį smerkiantį straipsnį, o vėliau dukrą iškvietė į KGB, kur operatyvininkas ir miesto komjaunimo sekretorius aiškino mergaitei, kad jos tėvas – žmogžudys. Laima V. buvo "auklėjama" tol, kol pati parašė į "Komjaunimo tiesą" straipsnį prieš savo tėvą⁷³.

Vienas iš profilaktikos tikslų buvo išgauti atgailaujančiojo straipsnį. Tokių savo poelgius smerkiančių straipsnių buvo reikalaujama net iš rusų tautybės "stiliagų", 1964m. bendravusių su užsienio jūreiviais. Savo praeitį smerkiančių straipsnių KGB ypač reikalavo iš buvusių politinių kalinių. To siekdamo ne tik tiesioginiu spaudimu, bet ir slaptu įtakos agentų poveikiu⁷⁴. 1963m. KGB skyriams buvo nurodyta parinkti verbavimui ne tik sugebančius išaiškinti priešą, bet ypač intelektualius, galinčius daryti poveikį, asmenis⁷⁵.

Išgavus savo pažiūras smerkiantį straipsnį iš buvusio politinio kalinio, jis likdavo ne tik moraliai palaužtas, bet ir sukompromituotas bendraminčių akyse, o tai buvo garantija, kad taps savu, sovietiniu, prisitaikiusiu žmogumi. Čekistai vadovavosi kriminalinio pasaulio dėsniais – kiekvieną naujoką "susieti" su žmogžudyste. Pokaryje toks "susiejimas" buvo tiesioginis ir reiškė kovos draugų išdavystę. Vėliau užteko išduoti idėjas ir principus.

Straipsnio tekstas galėjo būti visai primityvus. Pavyzdžiui, 1959m. "Tiesoje" buvęs jurbarkiškis partizanas S. išspausdino straipsnį, kuriame rašė: "Grįžęs iš įkalinimo, aš dabar ir tik dabar pamačiau darbo džiaugsmu pulsuojantį gyvenimą"⁷⁶.

Buvę politiniai kaliniai dažniausiai būdavo profilaktuojami už bendravimą, susitikimus su buvusiais lagerių draugais. Savo "nusikaltimą" profilaktuojamasis turėdavo išpirkti, pateikdamas įrodymą, kad jis jau yra supratęs savo

"klaidas". Psichologiškai tokio atgailaujančio straipsnio parašymą skatindavo slaptą profilaktiką vykdantys agentai ir patikimi asmenys, teigę, kad formalus savo praeities pasmerkimas nieko nereiškia, nes išgautas prievarta. Taip agentai A.M. ("Rūta") ir A.G. pamažu "auklėjo" konclagerių draugą V.Š. tol, kol šis viešai pasmerkė savo "klaidas" gamyklos susirinkime.

Kartais tokį atgailaujantį straipsnį rašydavo pats agentas, kurio operatyvinės galimybės jau būdavo visiškai išnaudotos ir jis būdavo "nurašomas" į archyvą. Tada tokia vieša "išpažintis" tarnaudavo "persiauklėjimo" pavyzdžiu ir paskatinimu kitiems.

Naujo įkalinimo grėsmė, o kartais – tiesiog noras įsitraukti į visuomenės gyvenimą – mokytis, dirbti mėgstamą darbą, nuolatinė įkyri KGB priežiūra ir psichologinis bei ideologinis spaudimas kai kuriuos žmones pastūmėdavo peržengti savo paties nusibrėžtą moralinį slenkstį. Toks palaužimo būdas buvo taikomas visą laiką: paskutinė vieša "išpažintis" buvo išgauta iš K.Meidūno 1987 metais⁷⁷.

KGB ypač stengdavosi palenkėti jaunos kūrybingus žmones, kilusius iš "socialiai artimos aplinkos". Tam buvo priežasčių. Viena iš jų tai, kad viską grindžiant klasių kovos teorija, buvo manoma juos neturėsiant gilesnių patriotinių šaknų. Antra – reikėjo stengtis, kad jauni, gabūs žmonės, potencialūs kūrėjai neliktų ideologiškai "nepatikimoje" aplinkoje, kad jų dvasinį pasaulį valdytų kompartija; reikėjo juos prijaunkinti, padaryti "rūmų poetais".

Su kokia atida ir atkaklumu tai buvo daroma, matyti iš buvusių Leningrado studentų-literatūrinio būrelio dalyvių profilaktikos. Pradedančios poetės Janinos V. dienoraštyje, kurį KGB operatyvininkai paėmė kratos metu, čekistai aptiko tokį įrašą: "Tai kol kas nekaltas Lietuvos fašistas. Tokie ir į jį panašūs kažkada išdaužė mūsų langus, mirtinai išgąsdino mano senutę motiną, norėjo nužudyti tėvą. Tokie vaikščiojo su baltais raiščiais ir šaudė žydus. Tokie spausdino savo eilėraščius ir straipsnius fašistiniame laikraštyje "Ateitis"⁷⁸.

Buvo nustatyta, kad J.V. "kaltė" – "dekadentiški, revizionistiniai, ideologiškai žalingi" eilėraščiai; kad ji susirašinėja su buvusiu mokytoju iš Baisogalos "nacionalistu" S.Butkevičiumi, kuris daro jai "blogą" įtaką, nes guodžia, kad sukūrus tokių eilėraščių, kokių reikalauja sovietinė spauda, įgijus vardą, bus galima rašyti ką nori "be uzurpavimo". "Žodžiu "uzurpavimas" jis vadina ko-

munistų partiją, kuri, jo nuomone, neduoda žodžio laisvės," – rašė apie mokytoją čekistai⁷⁹.

Sulaikyta J.V. parašė plačias savo pažįstamų charakteristikas (tarp jų – V.Kisarauskio, A.Jonyno, A.Vitkausko ir kt.), kuriose atvirai apibūdino jų politines pažiūras (pvz., charakterizuodama V.Kisarauską, nurodė, kad jis kritikuoja sovietinę santvarką, kurioje nėra kūrybos laisvės, primetamos svetimos temos ir metodai, nebranginamas nacionalinis menas, socializmas esąs tikras valstybinis kapitalizmas ir t.t.⁸⁰

Todėl J.V. profilaktikai buvo parinktos ypatingos priemonės. Kadangi, kaip rašoma ataskaitoje, J.V. "literatūriniai užrašai duoda pagrindą manyti, kad teisingai nukreipus jos literatūrinę veiklą, ji gali savo gerais kūriniais papildyti lietuvių sovietinę literatūrą", buvo nutarta ją paveikti per "žinomus ir jos mylimus poetus, pravedant su ja nuoširdžius pokalbius literatūros ir meno, literato vietos visuomenėje klausimais". Būti tokiu auklėtoju LKP CK įpareigojo Rašytojų sąjungos pirmininką E.Mieželaitį.

Tuo pačiu KGB pasirūpino pagerinti J.V. materialinę padėtį ir apsaugoti ją nuo neigiamos jai artimo žmogaus N. įtakos. LKP CK darbuotojai su J.V. "pravedė pokalbį, kuriuo pavyko jai parodyti tikrą N. moralinį veidą".

Šitaip apsupta visokeriopos globos J.V. tapo aktyvia visuomenininke, Marksizmo-leninizmo universiteto klausytoja, Kauno jaunųjų rašytojų sąjungos nare.

"Teisingai ir apgalvotai operatyviniam darbuotojui žiūrint į profilaktuojamų asmenų bylos medžiagą, kruopščiai analizuojant asmenines objekto savybes ir jo polinkius, galima pasiekti efektyvių rezultatų, panaudojant profilaktikai asmenis, turinčius didelį autoritetą profilaktuojamajam", – nurodė 1960m. KGB⁸¹.

Kaip tik tais metais už patriotiškų eilėraščių ir laiškų rašymą į KGB akiratį pateko jauna Telšių rajono mokytoja T.B.

T.B. profilaktika buvo įvykdyta, pasinaudojant sovietų valdžios dvidešimtmečio proga Telšių rajone vykusiais literatūros vakarais. Šiuose vakaruose dalyvavo poetai A.Baltakis ir A.Miškinis. Telšių raj. LKP sekretorius atvykusiems poetams parodė T.B. eilėraščius ir pasiūlė ją "perauklėti".

Poetai buvo nuvežti į mokyklą, kur susitiko su mokytoja T.B. ir ilgu pokalbiu aiškino jos požiūrio klaidingumą.

"Nurodytas pokalbis turėjo milžinišką poveikį B. Pokalbio pabaigoje ji taip įsiverkė, kad buvo sunku sulaikyti. Ji pareiškė, kad padarys viską, kad ir gyvenime, ir literatūroje taptų sovietiniu, naudingu liaudžiai žmogumi", – rašė ataskaitoje čekistai⁸². "Man net nesisapnavo, kad pas mane ateis visiems žinomi rašytojai, pasakys tiesą į akis apie mano paklydimus", – prisipažino T.B. Ji liko "labai dėkinga partinių organų atstovams ir valstybės saugumo darbuotojams už humanišką elgesį su ja."

Taigi "humaniškas elgesys" pasirodė efektyvesnis už dešimtmetį vykdytas kruvinas represijas. Gal todėl, kad represijos reiškė ne vien fizinį sunaikinimą: jos įsirežė genuose nuvertinta gyvybe ir baimės inercija. Baimės inercijoje gyvenantis žmogus, netikėtai pamalonintas, patirdavo psichologinį šoką ir atsiverdavo didžiausiam dėkingumui bei ištikimybei. Manipuliuojant kontrastingais jausmais, nusitvindavo realybės ribos, už kurių ir buvusios represijos pasirodydavo gal tik perdėtai jautrios vaizduotės kūrinys, o tėvynės meilė ir laisvės troškimas – nereikalinga abstrakcija. Pragmatizmo pasiūloje atrodydavo naivūs ir išnykdavo vaikystės atminties vaizdiniai tėviškės pirkia, šv. Kūčių vakaras, kvapą gniaužiantis šūvių aidas, miestų aikštėse išguldyti broliai ir tas šventas virpulis, kai nakties tamsoje aukštai virš miestelio lyg gyvas paukštis suspurdėdavo slapta iškelta Trispalvė. Išnykdavo, palikdami tuštumą, nieko vietoj jų neįrašant. Ir vieni rinkosi tą tuščios širdies maudulį, o kiti – pro KGB kalėjimo langą ataidintį Konservatorijos bendraamžių muzikavimą. Ir ta ilgesinga gaida vesdavo jų jaunystę tolyn – į neužtveriamas erdves ir niekam nepavaldų laiką.

Šaltiniai ir literatūra

1. Buvęs LSSR VSK archyvas (toliau - VSKA). F.3. B.41/131. L.135.
2. Ten pat. F.10. B.15/9. L.119,190,298.
3. Ten pat. L.165.
4. Bagušauskas J. Lietuvos jaunimas laisvės kovose. V. 1992. P.33.
5. VSKA. F.3. B.35/3. L.218.
6. Ten pat. F.6. B.71/48. L.92-93.
7. Ten pat. F.3. B.77/2. L.194-195.
8. Ten pat. B.66/2. L.234.
9. Ten pat. F.10. B.18/1. L.1-20.
10. Ten pat. F.6. B.71/48. L.8.
11. Studentų byla. V. 1995. P.3.
12. Laisvės kovų archyvas. Nr.7. K. 1993. P.84-109.
13. VSKA. F.10. B.9/4. L.118-119.
14. Ten pat. F.3. B.56/43. T.1. L.28.
15. Ten pat. B. 60/7. L.4.
16. Ten pat. F.10. B.13/27. L.55-56.
17. Ten pat. F.3. B.71/48. L.54-56, 86, 92-

- 93, 111-112
18. Ten pat B.111/1 L.39-43.
 19. Ten pat B.77/2 L.42-43, 130-133, 193, 341.
 20. Ten pat F.10. B.61/6. L.164.
 21. Ten pat F.3. B.111/1 L.1-12.
 22. Ten pat B.77/2 L.340-341.
 23. Ten pat F.6. B.71/48. L.17-22.
 24. Ten pat F.3. B.77/2 L.114-130.
 25. Ten pat B.67/8. L.71-89, 108, 113, 146.
 26. Ten pat B.66/1 L.1-2, 32-34, 54-55, 69-86.
 27. Ten pat B.92/3. L.1-8, 16, 17.
 28. Ten pat B.87/3. L.1-3, 17, 63.
 29. Ten pat B.71/48. L.111-112.
 30. Ten pat F.10. B.38/14. L.16-17.
 31. Ten pat F.3. B.67/8. L.205.
 32. Ten pat L.226.
 33. Nenugalėtoji Lietuva. V. 1993. T.1 L.15.
 34. VSKA. F.10. B.18/1. L.1-27.
 35. Ten pat F.3. B.77/2 L.42-45.
 36. Ten pat B.87/3. L.60-70.
 37. Ten pat B.67/8. L.209-215.
 38. Ten pat B.92/3. L.70.
 39. Ten pat L.1-8.
 40. Ten pat B.111/1 L.27.
 41. Ten pat B.67/8. L.238.
 42. Ten pat L.139-140.
 43. Ten pat L.242-246.
 44. Ten pat L.310.
 45. Ten pat L.315-320.
 46. Ten pat L.318.
 47. Ten pat L.240-241.
 48. Ten pat B.71/48. L.54-56, 111-112; F.10. B.18/1. L.1-27.
 49. Ten pat F.10. B.38/14. L.18.
 50. Ten pat B.38/15. L.1-7.
 51. Semaškaitė J. Gilūs vandenys tyliai teka // | laisvę. Nr.122. 1995m. gruodis. P.49-56.
 52. VSKA. F.3. B.67/8. L.83.
 53. Ten pat B.103/3. L.22.
 54. Ten pat L.15-20.
 55. Ten pat F.10. B.38/14. L.148, 159.
 56. Ten pat L.48-49.
 57. Ten pat F.3. B.92/3. L.1-8.
 58. Ten pat F.10. B.38/14. L.25-29.
 59. Ten pat L.28; F.3. B.77/2. L.57-59.
 60. Ten pat F.3. B.77/2 L.291-310, 318-319.
 61. Ten pat L.303.
 62. Ten pat F.10. B.61/6. L.58-64.
 63. Ten pat.
 64. Ten pat F.3. B.87/3. L.45.
 65. Ten pat L.20.
 66. Ten pat B.92/3. L.78.
 67. Ten pat B.77/2 L.15.
 68. Ten pat B.92/3. L.6-7.
 69. Ten pat B.111/1 L.5.
 70. Ten pat L.39-43.
 71. Ten pat B.103/3. L.5-7.
 72. Ten pat B.87/3. L.79.
 73. Ten pat L.88.
 74. Ten pat B.77/2. L.320.
 75. Ten pat B.87/3. L.8.
 76. Ten pat B.77/2. L.174.
 77. Baltinas E., Karinauskas V. Mūsų idėjinio nacionalistų nuginklavimo ir tolesnio jų panaudojimo kontrapropagandinės priemonės patirtis // Sbornik KGB SSRS. Nr.125. 1988. P.50-55.
 78. VSKA. F.3. B.77/2 L.43-44.
 79. Ten pat B.71/46. L.149-154.
 80. Ten pat L.140-152.
 81. Ten pat B.77/2. L.307.
 82. Ten pat L.308.

Viešos profilaktikos, įvykdytos Kauno žemės ūkio akademijos studentui S.Grigaičiui 1959m. posėdžio protokolas

Kauno Žemės ūkio akademijos mechanizacijos fakulteto komjaunimo aktyvo ir I kurso studentų susirinkimo, įvykusio 1959m. gruodžio 14d.,

Protokolas

Susirinkime dalyvauja 250 studentų.

Susirinkimo pirmininkas - mechanizacijos fakulteto dekanas drg. Petrauskas.

Sekretoriatas: studentai Raila, Lavrentjevas.

Dienotvarkė

1. Studento S.I.Grigaičio personalinė byla.

Išklausę KGB prie Liet. SSR MT darbuotojo drg. Urbaičio informaciją apie mechanizacijos fakulteto I kurso studento Sigito Grigaičio antisovietinę veiklą, studentai savo pasisakymuose pasiūlė:

1. Paleckis V. Studentas Paleckis pabrėžė klausimo svarbą, nurodė antisovietinės veiklos niekšišumą. Kilęs iš buožių šeimos Grigaitis gyvena parazitškai, sąmoningai užsiėmė antisovietine agitacija, nukreipta prieš liaudies, komunistinės visuomenės kūrėjos, interesus. Prelegentas pabrėžė, kad Grigaičio veikla - tai ne nepilnamečio išsišokimai, o sąmoninga antisovietinė veikla. Savo kalboje Paleckis pažymėjo, kad Grigaitis už priešišką veiklą, nukreiptą prieš Sovietų valdžią Lietuvoje, turi gauti atitinkamą atpildą. Drg. Paleckis aštriai pasmerkė liaudies priešo Grigaičio elgesį ir pasiūlė nuteisti jį 3 metams pataisomojo darbo.

2. Golubovas. Grupės, kurioje mokosi Grigaitis, gruporgas savo pasisakyme pažymėjo, kad Grigaitis grupės draugams neatskleidė savo tikrojo veido, sugebėjo tai nušlėpti. Tokie Grigaičio veiksmai niekaip nesiderina su visuomenės morale. Nuostabu, kad tokiu metu dar yra žmonių, kurie nepastebi mūsų šalies pasiekimų, socialistinio lagerio galios augimo. Golubovas palaikė Paleckio nuomonę - nusiųsti Grigaitį į pataisos darbus.

3. Mackevičius. Komjaunimo komiteto narys Mackevičius savo pasisakyme pareiškė, kad Grigaitis yra aiškus nusikaltėlis, jo veikla sąmoninga, todėl pasiūlė išsiųsti Grigaitį 3-4 metams pataisomųjų darbų.

Pasiūlymas iš salės: "Pasisakiusieji vadina Grigaitį draugu. Draugu vadinti jo negalim. Ar gali jis būti mūsų draugu, jei kovoja prieš mus?! Tai kapitalistų šuo, kuris pasiruošęs perkąsti gerkle sovietiniams žmonėms, t.y. mums. O

dabar gretinasi prie mūsų." Šis pasiūlymas buvo sutiktas visuotinu pritarimu, aplodismentais.

4. Apynys. Profsąjungos komiteto pirmininkas drg. Apynys nurodė, kad Grigaitis nerado ir neras dirvos kolektyve.

Išlepintas, viskuo aprūpintas, nepažinęs gyvenimo Grigaitis vykdė antiso-vietinę agitaciją, šantažavo garbingus sovietinius žmones, kovojo už prarastą buožės tėvo turtą, tikriausiai sukauptą darbo liaudies prakaitu. Apynys griežtai pasmerkė Grigaičio antisovietinę veiklą, siūlė skirti jam 3-4 metus pataisomųjų darbų.

Savo kalboje jis taip pat pažymėjo, kad dar yra žemo idėjinio-politinio lygio studentų. Kaip pavyzdį paminėjo III kurso I grupės studentą Baranauską ir Budraitį.

5. Šatenšteinas - I kurso studentas.

"Sunku patikėti", - kalba Šatenšteinas, - "kad šiuo metu, kai mūsų šalis sėkmingai vystosi ir žydi, atsiranda tokie elementai, kaip Grigaitis, nenorintis suprasti mūsų pergalių. Būtent tokie grigaičiai ir į jį panašūs fašistinės oku-pacijos metais žudė dorus, nekaltus žmones, mūsų šalies patriotus. Kalbė-tojas priminė VI, IX fortų siaubą. "Grigaitis kaip tik siekė to, kad šis siaubas pasikartotų. Šiandieninėse sąlygose Grigaitis ir jo bendrininkai nerado dirvos kolektyve, o kas, jei tai būtų buvę pirmaisiais pokario metais. Be abejo, tokie grigaičiai būtų su ginklu rankose lieję kovotojų už šviesią ateitį kraują. Gailėti Grigaičio neverta. Tokiems kapitalizmo išsigimėliams ne vieta mūsų ap-linkoje.

Drg. Šatenšteinas pabrėžė jo veiklos sąmoningumą, aiškius antisovietinius kėslus. Pabaigoje kalbėtojas pasiūlė išsiųsti Grigaitį 5 metams patai-somųjų darbų į kokį nors Šiaurės rajoną.

6. Žilionis - mechanizacijos fakulteto I grupės komjaunimo organizacijos sekretorius savo kalboje pažymėjo, kad tokiems kaip Grigaitis ir į jį pana-šiams buožių sūneliams nepatinka Sovietų valdžia. Norėdamas susigrąžinti savo tėvo turtą, o tuo pačiu atkurti kapitalistinę santvarką Lietuvoje, dar būdamas vidurinėje mokykloje, Grigaitis prisiekė kovoti prieš sovietų sant-varką. Jie negalėjo pakęsti tokios padėties, kad šalia jo mokykliniame suole sėdi darbininkų, kolūkiečių vaikai. Pabaigoje drg. Žilionis pareiškė, kad Grigaitis turi gauti pagal nuopelnus. Pasiūlė nubausti trejiems metams pataisomųjų darbų.

7. Bulys - Grigaičio akademinės grupės draugas siūlo trejiems metams išsiųsti Grigaitį į pataisomojo darbo lagerį.

Iš salės pateiktas pasiūlymas išklausyti Grigaitį. Kai kurie dalyviai priešī-nosi šiam pasiūlymui, bet, daugumos nuomone, žodis buvo suteiktas Grigaičiui.

8. Grigaitis savo kalboje stengėsi išsisukti, apgailestaudamas, kad tik dabar suprato savo klaidą, antisovietinę agitaciją jis vedė nesąmoningai. Stengėsi savo kaltę suversti bendrininkams.

Išsisukinėdamas nuo konkrečių atsakymų į iš salės užduotus klausimus, verkšlendamas buožės sūnelis, liaudies priešas Grigaitis stengėsi apgauti kolektyvą, rasti gynėjų, bet ilgai kalbėti jam neteko. Balsai iš salės pareikalavo baigti šį pasisakymą. Tai parodė, kad kolektyve nėra kapitalistinio išsigimėlio gynėjų.

Į klausimą iš salės - ar kas žinojo apie jo vykdomą antisovietinę veiklą, Grigaitis buvo priverstas atsakyti, kad salėje yra jo draugas iš vidurinės mokyklos Rainys, kuris žinojo apie jo priešišką veiklą.

9. **Paleckis** pasakė, kad Grigaitis veltui verkšlena ir stengiasi apgauti susirinkimą. Neverta gailėti liaudies priešo. Tinkamu momentu jie mūsų nepagailėtų. Tegu doru darbu išperka savo kaltę.

Salė triukšmingai pritarė Paleckio siūlymui. Visi dalyvaujantys reikalauja Rainio pasiaiškinimo.

10. **Rainys**. Savo kalboje Rainys pažymėjo, kad pažįsta Grigaitį nuo mokymosi vidurinėje mokykloje laikų. Rainys prisipažino, kad jis žinojo apie Grigaičio ir jo draugų ketinimus prieš 1958m. vasario 16. Į klausimą iš salės paaiškinti, kaip jis pats asmeniškai vertina šį poelgį, kalbėtojas išsisuko nuo konkretaus atsakymo. Jis siūlo pasiųsti Grigaitį į gamybą ir atiduoti auklėti draugams. Pastebi, kad visi padaro klaidų. Pats nebūdamas komjaunuolis, Rainys nurodo komjaunimo organizacijos darbo trūkumus. Iš Rainio pasisakymo matyti, kad jis užstoja savo draugą Grigaitį, stengiasi užglaistyti Grigaičiui siūlomą bausmę. Dabar, kai Grigaitis demaskuotas ir už savo veiksmus turi gauti atitinkamą bausmę, jo draugas Rainys siūlo auklėti. Tai kodėl Rainys neauklėjo, kai buvo laikas? Tokie ir panašūs klausimai buvo iš salės užduodami Rainiui, bet šis, kaip ir Grigaitis, nieko konkretaus neatsakė. Matyt, kad ir jo kailis ne visai švarus.

11. **Bulanovas**. Jis nurodė, kad, apgaudamas draugus, Grigaitis nori priptapti prie studentų kolektyvo. Bulanovas siūlo taip pat ir Rainį nusiųsti į darbo koloniją, nes jis žinojo apie Grigaičio antisovietinę veiklą, bet nesistengė tam sukludyti, o dabar Rainys, užuot atskleidęs Grigaičio nusikalstamą veiklą, bando meluoti kolektyvui.

12. **Ferensas**. Lietuvos LKJS CK sekretorius pabrėžė, kad Rainys dabar siūlo auklėti, bet pats to nedarė. Grigaičiui tiek svetima buvo Sovietų valdžia, kad jis nekenė visuomeninių ir politinių paskaitų, todėl jų nelankė. Drg. Ferensas siūlo kalbėti ne tik apie Grigaitį, bet ir apie Rainį. Jis, kaip klasės draugas, tyli, išsisukinėja nuo atsakymų į klausimus, sėdi kaip žiurkė po šluota.

CK sekretorius pažymėjo, kad kolektyvas teisingai suprato Grigaičio nusikalstamus ir juos teisingai vertina.

13. **Ivaška**. Komjaunimo sekretorius nurodė, kad Rainys toks pat liaudies priešas. Rainys "domisi" komjaunimo organizacija tam, kad rastų menkiausius trūkumus, o tada juos išpūstų ir panaudotų antisovietiniam šmeižtui.

Drg. Ivaška siūlo abiem nusikaltėliams vienodą bausmę.

14. Paleckis. Drg. Paleckis siūlo Rainį nusiųsti į gamybą, kad ten doru darbu pateisintų save.

15. Petrauskas. Mechanizacijos fakulteto dekanas pasmerkė Grigaičio elgesį, siūlė jį išmesti iš Akademijos ir, atsižvelgiant į susirinkimo nutarimą, perduoti jį teismo organams.

Nutaria:

1. Pasmerkti studento Sigitą Grigaičio antisovietinę veiklą, prašyti Žemės ūkio akademijos rektoratą išmesti jį iš Akademijos ir, atsižvelgiant į susirinkimo dalyvių siūlymus, perduoti medžiagą apie Grigaitį teismo organams galutiniam sprendimui.

2. Už neprincipingumą, Sigitą Grigaičio antisovietinės veiklos nuslėpimą ir neatvirą elgesį susirinkime prašyti rektoratą išmesti studentą Vidą Rainį iš Akademijos ir nusiųsti jį į kolūkinę gamybą.

Pasirašė:

Pirmininkaujantis	(Petrauskas)
Sekretoriatas	(Lavrentjevas) (Raila)

Asmeninius drg. Petrausko, Lavrentjevo ir Railos parašus tvirtinu: Kadrų skyriaus virš.
(Parašas) (Antspaudas)

Išvertė: KGB prie Lietuvos SSR MT 4 valdybos 1-o skyriaus operatyvinis įgaliotinis - jaun.
leitenantas (Ruginis)

VSKA. F.3. B.77/2. L.72-76.

ŠIANDIEN - ŽINYBŲ SUSIRAŠINĖJIMAS, ATEITYJE - ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

Diana Varnaitė

Kaip paminklosaugininkė esu įsitikinusi, kad šiuo metu sudaromi dokumentai (žinybų susirašinėjimas, patikrinimų aktai, žvalgymų, tyrimų ataskaitos, protokolai ir kt.) ateityje taps istorikų, tirsiančių Lietuvos gyventojų pasipriešinimą sovietinei okupacijai, vienu iš šaltinių. Tad labai svarbu, kad jie būtų kaupiami, saugomi ir prieinami mokslininkams. Apie vienus iš jų ir ką jie atspindi – ši publikacija.

Vargu ar kas nors šiandien galėtų pasakyti, kiek nuo Atgimimo pradžios buvo įvykdyta partizanų palaikų paieškų (sėkmingų ir nesėkmingų), kiek perlaidojimų arba nustatytų palaikų užkasimo vietų įamžinimų; koks valstybės, savivaldybių institucijų vaidmuo šiame procese.

Istorikai, bandysiantys atsakyti į šiuos klausimus, turės analizuoti 1991m. gruodžio 11d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu Nr.1-2082 "Dėl rezistentų ir kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų metu, palaikų perkėlimo" ir 1992m. birželio 9d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr.446 "Dėl rezistentų ir kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų metu, palaikų perkėlimo ir įamžinimo" sudarytų rajonų, miestų komisijų dėl rezistentų ir kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų metu, palaikų perkėlimo ir palaidojimo vietų įamžinimo dokumentaciją.

Vykdydamos minėtus Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės nutarimus, miestų ir rajonų valdybos sudarė komisijas, kurios turėjo spręsti rezistentų ir kitų okupacinių režimų aukų palaikų perlaidojimo ir palaidojimo vietų įamžinimo klausimus (toliau bus Komisijos). 1994m. buv. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo inspekcijos (toliau – Inspekcija) duomenimis, tokios Komisijos buvo sudarytos visose valdybose, išskyrus Druskininkų ir Neringos miestų valdybas: šiuose miestuose Komisijos nebuvo sudarytos, motyvuojant tuo, jog juose nežinomi okupacinių režimų aukų kapai ir jas sudaryti netikslinga. Duomenų apie Šilutės rajono Komisiją Inspekcija negavo.

Siekdama išanalizuoti Komisijų darbą, Inspekcija 1994-1995m. paprašė

rajonų ir miestų savivaldybių pateikti informaciją apie Komisijų veiklą (darbų programas, jų vykdymą). Apibendrinus gautą informaciją, išryškėjo šių Komisijų veiklos nevienodumas, nulemtas vienu formalaus požiūriu, kitur lėšų stygiaus, dar kitur atskirų narių entuziazmo ir pasišventimo. Aišku, kad ir pateiktąją medžiagą reikėtų vertinti kritiškai: panašu, kad kai kurios programos atsirado, tik Inspekcijai pasidomėjus, spėju, kad ne visur pateikta informacija yra tiksli.

Autorės išskirti dėsningumai, skirtumai, panašumai.

1. Komisijų veikloje iš dalies atsispindi skirtingas atskirų regionų partizaninio pasipriešinimo mastas. Pavyzdžiui, šiaurinėje Lietuvoje, kur partizaninė kova buvo ne tokia intensyvi, ten ir Komisijų darbų apimtys nedidelės. Pavyzdžiui, Akmenės raj. Komisijai buvo žinomos tik dvi partizanų palaikų užkasimo vietos: prie Kruopių (spėjama, kad užkasta apie 100 partizanų palaikai) ir Akmenėje – toji vieta užstatyta. Deja, prie Kruopių esančios užkasimo vietos tiksliai nustatyti nepavyksta. Panašiai padėtį vertina Joniškio raj. Komisija. Pastaroji neturi duomenų apie partizanų išniekintus palaikus ir nebenumato perlaidojimų.

Pietrytinių Šalčininkų raj., Vilniaus raj. Komisijos savo darbuose laisvės kovų dalyvių kapų paieškos ar tvarkymo nevykdė.

Kita vertus, Alytaus raj., esančio pokario kovomis garsėjančioje Dzūkijoje, Komisija 1994m. iš viso neturėjo partizanų palaikų perlaidojimo ir palaidojimo vietų įamžinimo programų.

2. Kai kurių rajonų Komisijos tik laukdavo pareiškimų dėl perlaidojimų, o daugiau nieko neveikė. Pavyzdžiui, Anykščių ir Biržų raj. Komisijos. Mažeikių raj. 1991-1993m. perlaidojimai nevyko, o 1994m. tokie darbai nenumatyti, nes rajono valdyba nebuvo gavusi pranešimų apie numatomus perlaidojimus. Ryžtingai dirbti norėjo Pakruojo raj. Komisija. Tačiau 1992-1993m. į ją niekas nesikreipė dėl perlaidojimo, todėl Komisija ir programų nesudarė. Kaip daugelyje kitų rajonų – panaši padėtis Rokiškio raj. Nei 1993, nei 1994m. į Rokiškio raj. Komisiją nesikreipė dėl partizanų palaikų perlaidojimo, tad ir ji darbų sau nesuplanavo.

3. Sprendžiant pagal dokumentaciją, neveikli Kretingos raj. Komisija. Kupiškio raj. Komisijos darbas taip pat nefiksuotas: akivaizdu, kad iki 1994m. partizanų palaikų užkasimo vietomis bei jų atminimo įamžinimu daugiausia

rūpinosi politkaliniai ir tremtiniai Radviliškio raj. Komisija taip pat iš esmės neveikė, nes negavo jokių pareiškimų dėl perlaidojimų. Partizanų kapų sutvarkymui Radviliškyje ir Šeduvoje lėšų skyrė rajono savivaldybės paminklotvarkos tarnyba.

4. Dalyje rajonų Komisijos itin aktyviai nepasireiškė, nes didžioji dalis perlaidojimų įvyko iki priimant atitinkamus reikalavimus. Pavyzdžiui, dėl šios priežasties 1993-1994m. darbų programų nebuvo sudariusi Kauno raj. Komisija. Šiame rajone informaciją apie partizanų kapus paskelbė paminklotvarkos tarnyba buklete "Iš užmaršties sugrįžę". Kelmės raj. partizanų palaikų perlaidojimai 1992-1993m. nevyko. Zarasų raj. didžiausi perlaidojimų įamžinimo darbai vyko 1989-1992m. 1994m. buvo perlaidoti partizano Juozo Karklo palaikai iš Salako pušynėlio į Salako kapines.

5. Daugelyje rajonų visgi daugiau ar mažiau stengtasi sistemingai dirbti: buvo sudaromos partizanų palaikų užkasimo vietų paieškų, palaikų perlaidojimo, palaidojimo vietų įamžinimo darbų programos, nors Komisijos ne visada pajėgdavo jas įgyvendinti (šiam straipsnyje neanalizuojama programų kokybė). Jonavos raj. Komisija 1993m. planavo: 1) paruošti paminklo projektą partizanų palaikų laidojimo vietai Jonavos m.; 2) išaiškinti kapavietę Guldynuose; 3) išaiškinti mokytojo partizano A.Garbšio nužudymo vietą Žeimiuose; 4) išaiškinti bunkerio vietas Žemių ir Upninkų apylinkėse; 5) išaiškinti partizanų, nužudytų Vandžiogaloje, pavardes; 6) prižiūrėti Ručiūnų kaimo gyventojų, sušaudytų 1945m., kapus Kulvos k. kapinėse; 7) prižiūrėti partizanų laidojimo vietą Jonavoje, Panerių gatvėje; 8) prižiūrėti kunigų, sušaudytų 1941m. birželio 26d., kapus ir kt. Pilnai įvykdyti pasisekė penktą poziciją, kiti darbai buvo perkelti į 1994m. Komisijos darbų programą.

Jurbarko raj. Komisija 1993m. darbų programose buvo numatiusi konkrečius darbus: 1) pakoreguoti kapinių teritoriją ir aptvėrimą Eržvilke; 2) sutvarkyti kapavietę Balandinės miške; 3) pastatyti paminklą Veliuonoje; 4) pažymėti kapavietę šalia Jurbarko žydų senųjų kapinių; 5) sutvarkyti kapavietę ir pastatyti paminklą Jurbarko, Muitinės gatvėje; 6) įrengti lentas Jurbarko senosiose kapinėse; 7) įamžinti Jarmalos atminimą Eržvilke. 6-ąją ir 7-ąją pozicijas Komisija įvykdė. Be to, papildomai pastatė atminimo kryžius Balniuose, Butkaičiuose ir Liudvinave. Kasant vandentiekio trasą Jurbarko, prie Muitinės gatvės, surasti, spėjama, kad partizanų palaikai, perduoti teis-

mo ekspertų ištyrimui. Šių palaikų palaidojimą Komisija įtraukė į 1994m. darbų programas. Į jas, be to, perkėlė neužbaigtus 1993m. darbus.

Kaišiadorių raj. Komisija 1993m. numatė: 1) pastatyti kryžių Paparčių bažnyčios šventoriuje, įamžinant šios parapijos žmonių, žuvusių už Lietuvos laisvę 1940-1953m., atminimą (pastatytas, pagaminimu rūpinosi Kaišiadorių Sąjūdis, finansavo Paparčių parapija); 2) užbaigti kolpyčios statybą ant 19 partizanų kapo Kaišiadorių miesto kapinėse (koplyčia pašventinta 1993 07 06. Finansuota aukų ir rajono valdybos lėšų pagrindu); 3) rinkti medžiagą apie žuvusius "Didžiosios Kovos" apygardos partizanus, kurių atminimas bus įamžintas Kaišiadorių miesto kapinių koplyčioje (renkamos pavardės, kurios bus įamžintos 8-iose paminklinėse lentose); 4) ieškoti partizanų kapaviečių, mūšio vietų (išaiškinta "Didžiosios Kovos" apygardos įkūrimo vieta Kaugonių kaime, kitų vietų išaiškinimas buvo tęsiamas 1994m.).

Kėdainių raj. Komisija, sudaryta 1992m. pradžioje, dirbo kartu su paminklotvarkos ir paminklosaugos tarnybomis: perkėlė partizanų palaikus Gudžiūnuose nuo Dotnuvėlės upelio šlaito į kapines; Krakėse vandenvietės, įrengtos ant partizanų palaikų užkasimo vietos, teritorijoje, pastatytas paminklas; Krakių partizanų palaikų užkasimo vietoje nutiestas kelias – šalia jo pasodinta 41 berzelis – tiek, kiek čia palaidota kovotojų. Kėdainių rajono Komisija 1994m. turėjo duomenų apie dvi partizanų palaikų užkasimo vietas Kėdainių mieste – šių vietų išaiškinimui tikėjosi dėmesio skirti tuomet, kai rajono valdyba turės viršplaninių lėšų.

Klaipėdos raj. Komisija 1993m. programose buvo numčiusi: 1) įamžinti Priekulės apyl. Drukių k. partizanų palaikų užkasimo vietą (neįvykdyta); 2) Priekulės apylinkės savivaldybės pastato kieme nustatyti partizanų palaikų užkasimo vietas, parengti teritorijos sutvarkymo dokumentaciją, aptverti teritoriją, įrengti memorialinę lentą ir kt. (darbai vykdomi, tęsiami 1994m.); 3) išaiškinti ir įamžinti partizanų palaikų užkasimo vietą Gargždų policijos komisariato teritorijoje (neįvykdyta). Dalį šių darbų Komisija perkėlė į 1994m. programas, be to, papildomai numatyta įamžinti Gargždų miesto parke esančias palaikų užkasimo vietas; sutvarkyti palaikų perlaidojimo vietą Laugalių kapinėse; ieškoti palaikų užkasimo vietų pagal gaunamą informaciją.

Lazdijų raj. Komisija turi informaciją apie 1993m. Šlavantų kaime surastus partizano A. Mockevičiaus ir Marcukoviznos kaime – nežinomo partiza-

no palaikus. Šie palaikai perlaidoti Lazdijų kapinėse. Paminklai žuvusiųjų partizanų atminimui pastatyti Lazdijuose, Leipalingyje, Veisiejuose. Vienintelė Lazdijų rajono Komisija pabandė bent apytikriai apskaičiuoti, kiek šio dabartinio rajono ribose veikusių partizanų atminimas įamžintas, ir padarė išvadą, kad tik 10-15 proc. Artimiausiais darbais Lazdijų rajono Komisija numatė ištirti užverstus šulinius Leipalingyje ir Kapčiamiestyje. Taip pat ieškoti palaikų užkasimo vietų Seirijuose, Veisiejuose, Lazdijuose, Šventėžeryje, Krosnoje, Rudaminoje.

Marijampolės miestas ir rajonas sudarė bendrą Komisiją. Ši Komisija 1993m. buvo numaciusi: 1) ieškoti Meškučių k. nukankintų žmonių palaikų užkasimo vietos prie Pabaidų plytinės; 2) ieškoti partizanų palaikų užkasimo vietos šalia Kazlų Rūdos ligoninės; 3) ieškoti partizanų palaikų Obelynės kelyje, o suradus – perlaidoti; 4) sutvarkyti partizanų Gavėno ir Jurginio kapą Rūdelės kaimo kapinėse; 5) įamžinti partizano Gernatavičiaus kapą Meškučių kaime; 6) išsiaiškinti partizanų Jankausko ir Petruškevičiaus kapą; 7) partizano P.Mickevičiaus palaikus perkelti iš Plutiškių kapinių į Marijampolės Tauro apygardos partizanų kapines; 8) pastatyti paminklą ir sutvarkyti partizanų kapą Avikilių kapinėse; 9) įamžinti nužudytų partizanų atminimą Tarašiškių kaime; 10) ieškoti partizanų palaikų užkasimo vietų Marijampolės mieste prie namų Kauno g.29 ir V.Kudirkos g.51; 11) perkelti nenustatytų asmenų (nužudytų) palaikus iš Klaipėdos g. į Marijampolės m. Tauro apygardos partizanų kapines. 1944m. Komisija sudarė jau dvi programas – atskirai miestui ir rajonui. Marijampolės mieste į programą buvo įtraukti šie darbai: pastato Vytauto g.26 istoriniai, archeologiniai tyrimai, pastato Kauno g.29 istoriniai, archeologiniai tyrimai ir žuvusiųjų palaikų paieška. Palaikų paieška taip pat buvo numatyta ir pastato V.Kudirkos g.51 kieme, perlaidoti anksčiau Klaipėdos g. surastus palaikus į Tauro apygardos partizanų kapines bei atlikti istorinius tyrimus, ieškoti palaikų prie kalėjimo Sporto gatvėje. Marijampolės rajone į Komisijos programą buvo įtraukti tie patys darbai, kaip ir 1993m.

Molėtų raj. 1994m. palaikų perlaidojimai nevyko. 1994m. Molėtų rajone buvo numatyta ieškoti partizanų brolių K. ir J.Mateikių ir J.Stravinsko palaikų užkasimo vietos Joniškyje bei partizano Meškuočio palaikų – Alantos apyl. Svobiškėlio kaime.

Panevėžio raj. Komisija 1993m. buvo numachiusi: 1) pastatyti paminklą partizanams Smilgiuose (pastatytas, finansavimas – aukos ir Smilgių apylinkės savivaldybės lėšos); 2) sutvarkyti partizanų žuvimo vietą Vadokliuose (įvykdyta, apsodinta medeliais); 3) perkelti partizanų palaikus iš Ėriškių į Panevėžio m. Ramygalos kapines (perlaidota); 4) įamžinti partizanų atminimą Dembavoje (įvykdyta, finansavo Vėžio apylinkės savivaldybė) ir kt. 1994m. Panevėžio rajono Komisija į darbų programas įtraukė partizanų palaikų užkasimo vietas Vadokliuose paiešką bei kitų palaikų užkasimo vietų paiešką pagal gautus pareiškimus.

Pasvalio raj. Komisija informavo, kad palaikų perlaidojimas 1992-1993m. nevyko, o 1994m. planavo tęsti partizanų palaikų paiešką Tetervinų kaime.

Prienų raj. valdyba pareiškė įsitikinimą, kad būtinai reikėjo reglamentuoti palaikų perkėlimą, tik jam prasidėjus, dėl šios priežasties (tvarkos nebuvimo iki 1992m.) šio rajono Kultūros skyrius renka medžiagą apie jau įvykusius perlaidojimus bei kitą informaciją. 1994m. šiame rajone, valdybos duomenimis, visos žinomos partizanų palaikų užkasimo vietos buvo įamžintos. Tais pačiais metais prieniškiai ketino sutvarkyti ir įamžinti vietą Prienuose, Laisvės aikštėje, kur buvo niekinami partizanų palaikai.

Skuodo raj. Komisija iki 1994m. veikė pagal bendrą paminklotvarkos darbų programą. 1994m. Skuodo rajone buvo numatyta: 1) sutvarkyti partizanų palaidojimo vietą Ylakių apyl., Gėsalų k.; 2) įrengti paminklinę lentą šalia Maro kapelių Skuode; 3) toliau tvarkyti palaidojimo vietas Lenkimų kapinėse ir 4) organizuoti partizanų palaikų užkasimo vietų paiešką netoliese Barstyčių miestelio.

Sprendžiant pagal turimus dokumentus, kryptingai dirbo Šiaulių raj. Komisija. 1992-1994m. Šiaulių rajono Komisija į darbo programas buvo įtraukusi: 1) žinių apie rajone esančias partizanų palaikų užkasimo vietas surinkimą; 2) rajoninėje spaudoje kreipimusi dėl žinių surinkimo paskelbimą; 3) liudininkų atsiminimų surinkimą; 4) surinktos medžiagos apie partizanų kovas Šiaulių rajone skelbimą; 5) parengti kraštotyrinį darbą "Paminklai stalinizmo aukoms atminti Šiaulių rajone"; 6) nuolat rengti Komisijos posėdžius; 7) kreiptis dėl lėšų į rajono savivaldybę; 8) bendradarbiauti su "Aušros" muziejumi, politkaliniais ir tremtiniais; 9) atlikti žvalgomouosius, tiriamuosius darbus Kuršėnų mieste prie Ventos upės, Šiaulių apyl. Aleksandrijoje; Bubių apyl. Bubių miške;

Meškuičių apyl. Gervėnų miške; Šakynos apyl. Semeniškių k.; 10) pagal galimybes paminklinėmis lentomis, kryžiais įamžinti partizanų palaidojimo vietas; 11) nustatyti žuvimo vietas ir palaidojimo vietų teritorijas ir apsaugines zonas; 12) teikti pasiūlymus dėl minėtų vietų įtraukimo į paminklų sąrašus. Posėdžiaudama, bendradarbiaudama su politikaliniais ir tremtiniais, "Aušros" muziejaus darbuotojais, Komisija surinko nemažai medžiagos, 1992m. pradėti ir 1993m. pratęsti žvalgomieji kasinėjimai Aleksandrijoje, kur surasti 5 asmenų palaikai (perlaidoti Ginkūnų kapinėse). 1993m. Komisijos iniciatyva atlikti žvalgomieji kasinėjimai Bubių miške (kelio Šiauliai-Kelmė dešinėje pusėje), tačiau palaikų nebuvo rasta, o kasinėjimus numatyta pratęsti 1994m. Tais pačiais metais buvo numatyta Šakynos apyl. Semeniškių k. atlikti žvalgomuosius kasinėjimus, ieškant partizano palaikų pagal Klaipėdoje gyvenančios E. Erstikytės-Pričinienės pareiškimą. Daugelis atmintinų vietų Šiaulių rajone buvo įamžinta 1991-1992m.

Šilalės raj. Komisija nuo 1992m. gavo 2 pareiškimus dėl palaikų perkėlimo ir 2 pareiškimus dėl palaidojimo vietų įamžinimo. Vienas iš pareiškimų perlaidoti palaikus buvo patenkintas – 1992m. perlaidoti partizano Vlodo Nutauto palaikai. Kitas pareiškimas dėl perlaidojimo buvo nepatenkintas, nes nebuvo nustatyta tiksli palaikų užkasimo vieta. Viena iš rimčiausių kliūčių įamžinti partizanų palaikų užkasimo vietas ir kapus Šilalės rajono valdyba suprato tipinių antkapinių paminklų projekto nebuvimą – jį turėjęs parengti tuometinis Paminklotvarkos departamentas.

Kryptingai dirbo Širvintų raj. Komisija – su jos sukaupta medžiaga, pavyzdžiui, teismo ekspertizių aktais galima susipažinti rajono valdybos Kultūros centre. 1993m. Širvintų rajono Komisija numatė nustatyti ir sutvarkyti šias partizanų palaikų užkasimo vietas bei kapus: Kiauklių miestelio kapinėse (darbai atlikti, kapai prižiūrimi), 1944m. žuvusių žmonių Alionių apyl. Tarautiškių k. kapinėse (paaiškėjo, kad giminės palaikus jau buvo perlaidojusę, o toje vietoje pastatytas kryžius), partizanų Musninkų miestelio senosiose kapinėse (nustatyta, kad vieno iš dviejų partizano palaikai giminių perlaidoti į naująsias kapines), partizanų Kantrimiškių kapinėse (darbai atlikti, kapai prižiūrimi). Ir jau visai kitas užduotis Širvintų rajono Komisija buvo nustačiusi 1994m.: 1) nustatyti ir paženklinti 1944m. Alionių apyl. Alio raiste buv. sodybą, kurioje buvo sunaikinti gyventojai (spėjama, kad netoliese bū-

ta partizanų slėptuvių); 2) partizanų palaikų užkasimo vietos Širvintų mieste, Atminties ir Pavasario gatvių sankryžoje paieška, o suradus – palaikų perlaidojimas; 3) partizanų kapų paieška Krapiliškių k. kapinėse; 4) partizanų kapų paieška Zubelių k. kapinėse; 5) partizanų "Didžiosios Kovos" apygardos štabo vietos Čiobiškio miestelio dvare pažymėjimas.

Švenčionių raj. Komisija 1993m. buvo numaciusi ir vykdė šiuos darbus: 1) ketino pastatyti paminklą Švenčionėliuose 1941m. sukilimo dalyviams – paminklas buvo pagamintas, bet nespėtas pastatyti; 2) numatyta patikslinti ir sutvarkyti Cirklišio memorialo teritorija buvo patikslinta ir sutvarkyta; 3) planavo partizanų palaikų užkasimo vietų paiešką ir palaikų perkėlimą – buvo perlaidoti 1941m. sukilimo dalyvio Lietuvos kariuomenės kapitono Pilvelio palaikai. 1994m. Švenčionių rajono Komisija į programą įtraukė paminklo 1941m. sukilimo dalyviams pastatymą ir atidengimą; Vytauto apygardos Tigro rinktinės partizanų žuvimo vietos įamžinimą; partizano Vilko palaikų perlaidojimą ir palaikų perlaidojimus pagal paraiškas.

Utenos raj. partizanų atminimo įamžinimas 1992m. valdybos potvarkiu buvo pavestas Statybos ir urbanistikos skyriui, Utenos miesto merijai ir Saldutiškio apylinkei. Per 1992-1993m. Utenos rajone buvo pažymėta ir sutvarkyta Vietinės rinktinės kareivių palaidojimo vieta, pažymėta A.Guigos kapavietė, renkama medžiaga apie partizanų palaikų užkasimo vietas. Komisijos nariai bei Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos kariai prisidėjo prie privačių asmenų organizuojamų įamžinimo darbų įgyvendinimo. 1994m. pavasarį Utenos rajono Komisija darbų programos dar neturėjo.

Varėnos raj. 1993m. buvo pastatytas paminklas senosiose miesto kapinėse ir perlaidoti palaikai, įrengiant Nežinomo partizano kapą; pradėta statyti koplyčia Merkinėje. 1994m. buvo planuojama koplyčios statybos pabaiga bei pastatyti paminklą partizanų atminimui netoli Perlojos, prie kelio Vilnius-Gardinas.

6. Atskirai reikėtų paminėti Ignalinos raj. valdybą, kurios Komisija nuveikė ištisą milžinišką darbą. Komisijos narys rajono paminklotvarkininkas K.Čeponis, 1994m. apibendrinęs Komisijos veiklą, padarė išvadas, kad visuomeninės organizacijos darbas gali būti efektyvus tik tuo atveju, kai joje dirba entuziastai; dauguma perlaidojimų įvyko iki priimant perlaidojimo tvarką; įsigaliojus tvarkai, nemažai žuvusių partizanų artimųjų teikia pirmenybę per-

laidojimams be valdžios atstovų; Komisijų nariams neprieinami specialūs archyvai; sudėtinga pasirengti perlaidojimo darbams, ypač surenkant būtinus specialistus.

K.Čeponio parengtoje Ignalinos rajono darbo ataskaitoje apibendrinta Komisijos kelerių metų veikla: skelbimai spaudoje (su informacija apie Komisijos darbą ir su prašymais informuoti apie skaitytojams žinomas partizanų palaikų užkasimo vietas); bandymas bendradarbiauti su kaimyninio Utenos rajono valdyba; kreipimais į rajono miestų merus bei apylinkių viršaičius su užklausimais; pastangos surinkti informaciją apie stribus per socialinio draudimo skyrių; skelbtos medžiagos įvairiuose leidiniuose sukaupimas; sovietinio laikotarpio žinybinės dokumentacijos peržiūra ir kt. Beje, šis darbas ne visų valdžios pareigūnų buvo sutinkamas geranoriškai. Iš Dysnos apylinkės gautas atsakymas, kad ten neturima informacijos "nei apie stribus, nei apie banditus" (1992 12 01). Ignalinos rajono Komisija taip ir nesuorganizavo nei vieno perlaidojimo, nors vieną buvo numačiusi 1993m. vasarą. Užtat sukaupė neįkainojamą medžiagą, kuri saugoma paminklotvarkos tamyboje, ja yra pasidalyta su įvairiomis valstybinėmis institucijomis.

7. Duomenimis apie kelių rajonų Komisijų veiklą dėl įvairių priežasčių nedisponuojama. Neįprasta situacija Raseinių raj.: rajono valdybos pareigūnei, atsakingai už paminklotvarką Komisija atsisakiusi pateikti ataskaitas, darbo planus. Tad neaišku, ar numatomus darbus (medžiagos rinkimą apie partizanų palaikų užkasimo vietas Žaiginyje) renka ir rengiasi perlaidojimui rajono Komisija, ar paminklotvarkininkai. Sunkoka suprasti, ar buvo ir ar yra Šilutės raj. Komisija. Rajono valdybos paminkloaugininkė N.Lauraitienė Inspekcijai pateikė lenteles, bet taip ir liko neaišku, ar tai darbų programos, ar konstatuota padėtis – rajono valdybai žinomos atmintinos partizanų vietos ar kas kita. Sprendžiant pagal šį dokumentą, Šilutės rajone nestinga partizanines kovas menančių vietų: Ciparių kaime 1953m. susisprogdino du partizanai – pastatytas kryžius giminaičių rūpesčiu; Švėkšnos apyl. Inkaklių k. (miške) yra pavieniai kapai, giminės pastatė paminkliukus; Švėkšnos miestelyje į šulinį buvo sumesti partizanų palaikai – šią vietą ir palaidotuosius Inkakliuose buvo numatyta įamžinti koplytstulpiu; Vainuto apyl. Vainute už mechaninių dirbtuvių buvo sušaudyti partizanai – sušaudymo vieta paženklinta paminkliniu akmeniu, matyt, kad žinoma ir palaikų užkasimo vieta, nes

lentelėje rašoma, kad buvo kalbama ir apie perlaidojimą, bet nutarta palikti esamoje vietoje, ją sutvarkant. Labai jau negeranoriškai į Inspekcijos kontrolę pasižiūrėjo Tauragės raj. valdyba. Ji pranešė, kad yra tokia Komisija, kad ji sudaro programas, atsižvelgiant į okupacinių režimų aukų giminių, bendražygių bei kitų suinteresuotų asmenų pageidavimą, esant būtinumui. O programas pateikti atsisakė, motyvuodama, kad Inspekcija reikalauti tokių dokumentų neturi teisės. Ką slepia toks atsakymas? Plungės, Šakių, Telšių, Trakų ir Ukmergės rajonų Komisijos 1994m. ir po trečiojo pakartotino kreipimosi tylėjo. Tad apie jų veiklą nieko negalima pasakyti.

LIETUVOS RESPUBLIKA
ALYTAUS RAJONO VALDYBOS

KULTŪROS SKYRIUS

Lietuvos Respublikos Kultūros
Paveldo Inspekcijai

234580 Lietuvos Respublika
Alytus, ~~Donelaičių g. 3a~~ *Basanavičiaus 3a*
Tel. 52270-53470
Atsisk. sąsk. 10130512
Alytaus soc. bankas

1994-06-12

Nr.

43

1 1994 03 10

01-20-138

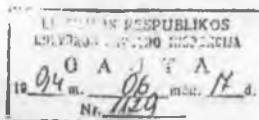
Dėl rezistentų ir kitų oku-
pacinių režimų aukų palaikų
užkasimo vietų

Pranešame, kad Paminklotvarkos tarnyba neturi Rezis-
tentų ir kitų asmenų, nušudytų okupacinių režimų metu palaikų
perkėlimo ir įamžinimo programų. Todėl negali informuoti apie
jų įvykdymą.

Vyr. paminklotvarkininkas

[Signature]
M. Šapalienė

54945

LIETUVOS RESPUBLIKA
IGNALINOS RAJONO

Dysnos apylinkės viršaitis

4745 Didžiulasis, Iekr. 020507, tel. 1-17.
Ats. sąskaita Nr. 011139716. Agroprombanko
banke Ignalinos skyeluje.

1992.12.01., Nr. 703.....

1 radik. Nr.

P A A I Š K I N I M A S

Nebuvau laiku raštiškai atsakiusi į kai kuriuos raštus, kai kas
buvo informuojama telefonu.

Peruošiau informaciją raštiškai. O paminklų juridinės dokumen-
tacijos neturi pildyti visuomė. Tam yra specialūs darbuotojai
rejone. O devinių nei apie atribus bei banditus neturiu.

Viršaitė

K. Šunevičienė

Priedas 26

1

Kultūros paveldo inspekcijai

ROKIŠKIO RAJONO VALDYBA

1994 04 29

Nr. 212-80

Nr.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS PAVELDO INSPEKCIJAI

Dėl rezistentų ir kitų okupacinių režimų aukų palaikų užkasimo vietų

Atsakydami į Jūsų 1994 m. kovo 10 d. raštą Nr. 01-20-138 pranešame, kad kartu su politinių kalinų ir tremtinių sąjungos Rokiškio skyriumi rajono valdytojas 1992 08 13 potvarkiu Nr. 154 sudaryta komisija dėl rezistentų ir kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų po 1940 m. birželio 15 d. palaikų perkėlimo, atminimo, įamšinimo ir kitų darbų komisija. Šiems darbams vykdyti numatyta finansinė pagalba.

1992 m. dėl palaikų perkėlimo į komisiją kreipėsi 2 piliečiai, tačiau jų nurodytose vietose palaikų nerasta. 1993 m. ir pirmame 1994 m. ketvirtyje dėl palaikų perkėlimo į komisiją nesikreipė nė vienas pilietis.

Tokiu būdu darbų programa nebuvo sudaryta.

Valdytojo pavaduotojas *Slavutis* Z. Rumšas

V. Šiukelis, 5-34-04

10-94 04 65
Kk

POKARIO LIETUVA ČEKISTŲ DOKUMENTUOSE

Juozas Starkauskas

Kovoti su šimteriopai galingesniu priešų pokario metais partizanus skatino viltis atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau okupantų ir komunistų partijos represinės struktūros dar labiau provokavo šį, precedento Europoje neturintį partizaninį pasipriešinimą. NKVD, MVD, NKGB, SMERŠas, pasieniečiai, vidaus kariuomenė, sribai ir kt. savo žvėrišku elgesiu tą karą darė dar nuožmesniu. Toliau pateikiami dokumentai, jų ištraukos gal padės geriau suvokti okupacijos metų siaubą to nepatyrusiems.

Dokumentuose pateikiami pačių okupantų ir kolaborantų-partinių funkcionierių, prokurorų, čekistų ir kitų veikėjų suregistruoti atvejai, kai represinės struktūros, kalbant sovietiniais terminais, "nusizengė sovietiniam teisetumui", o iš tiesų – nušovė, nukankino, išprievartavo, apiplėšė ar pan. net priešintis nebandžiusį, partizanų nerėmusį mūsų tautietį.

Iš straipsnio pabaigoje pateikiamų dokumentų matome, kad pokario metų mūsų žmogus iškyla kaip kilni asmenybė, linkusi vardan idealų rizikuoti, aukotis.

Komunistų partijos (bolševikų) Centro Komitetas siųsdavo žmones į periferiją skaityti paskaitas ir kitoms užduotims, o grįžę jie rašydavo ataskaitas. Ataskaitose, dažniausiai A.Sniečkui, rašoma gana atvirai, kaip idėjos draugui, nuo kurio nenorima slėpti tiesos. Toks atvirumas, kartais net sielojimasis rodo, kad kai kurie ataskaitas rašę dar nebuvo visiškai praradę žmoniškumo, tiesos ir doros suvokimo. Nors ir šioms sąvokoms komunistai jau buvo suteikę klasinę prasmę. Okupantų padaryti nusikaltimai Lietuvos žmonėms būdavo priskiriami ne komunistinei sistemai, bet atskirų žmonių žiaurumui. Nepaisant subjektyvių saujelės komunistų idealistų siekių, jų darbų pasekmės Lietuvai buvo baisios. Vadovaudamiesi ydinga ideologija, tapę visiškais okupantų marionetėmis, jie patys palaipsniui nusirito į neišbrendamą nusikaltimų liūną. Ir vis dėlto, mano akimis, tie pokario komunistai,

nuoširdžiai tikėję komunizmo pastatymu, buvo garbingesni už tuos 6-9 dešimtmečio pokario komunistus karjeristus-cinikus (A.Brazausko teigimu, 9 dešimtmetyje komunizmu tikėjo gal tik 3 proc. buvusių partinių). Štai kokią Lietuvą matė kai kurie kompartijos funkcionieriai ir čekistai.

F.Bieliauskas (1914-1985, aktyvus kompartijos veikėjas, kurį laiką buvęs CK sekretoriumi propagandai, ilgametis CK biuro narys), tuo metu Kauno KP(b) partijos sekretorius, savo pranešimą pavadino "Apie piliečius, mūsų baudžiamųjų organų neteisėtai sušaudytus Čekiškėje". Pranešime rašoma, kad 1945 05 28 ar 29 dienomis NKVD kariuomenė sušaudė 9 nekaltus žmones. Iš jų Juozą Ananką sušaudė dėl gerų aulinių batų, kuriuos, nušovę žmogų, tuoj numovė. Bieliauskas rašo: "...Čia įvyko didelis nusikaltimas, kuris kilo todėl, kad daugelis rusų draugų, atsiųstų kovoti su banditais (*t.y. su partizanais - J.S.*), turi neteisingą supratimą apie vietinius lietuvius gyventojus: girdi, visi jie banditai, į kurį nešauni, vis į tikslą pataikai. Matyt, ir minimų žmonių sušaudymas yra pateiktasopersuvestinėse kaip banditų sušaudymas."

Toliau F.Bieliauskas rašo apie valščiaus NKVD operatyvinį įgaliotinį Kočkiną, kaip paskutinį girtuoklį ir perėjūną. Jis, atsiradęs Čekiškėje, pasakė: "Ne mylėt mane turi vietiniai, o bijoti, teroru aš įvesiu tvarką!". Atrodo, kad kaip ir dauguma girtuoklių, sadistas Kočkin pasakė tai, ką daugelis čekistų rusų turėjo galvoje, bet ko viešai nesakydavo, o tik aptardavo tarp savųjų, neretai girtų orgijų metu.

To pačio F.Bieliausko 1945 06 29 rašte CK sekretoriui K.Preikšui rašoma: "...Sovietų valdžią visur vadina rusų valdžia, Kruonio valsčiuje rusų draugai proteguoja tik rusus, to pasekoje netgi istrebitelių būryje iš 60 (pagal sąrašą) žmonių, tik 8 lietuviai, visur tik rusų kalba ir t.t." "...Valsčiuose vyrauja nacionalinis priešiskumas, išreiškiamas jis kaip Čekiškėje, kada atsiųsti rusų draugai galvoja, kad visi vietiniai yra banditai arba su jais surišti, o vietinis aktyvus rusų draugus vadina girtuokliais..."². Matyt, vietiniai okupantų pastumdėliai tuo metu dar nebuvo taip kaip rusai įsismaginę samagoną maukti.

Lietuva buvo okupuota, joje veikė okupantų valdžios struktūros. Tų struktūrų veikla tampa dar aiškesnė, žinant, kad per 90 proc. visų represinių struktūrų darbuotojų buvo svetimtaučiai, daugiausia rusai. Jie buvo patikiama atrama komunistų valdžiai, bet kita vertus, nepažindami krašto, nemo-

kėdami kalbos, jie ir daug praščiau dirbo. Štai ką apie tai 1946m. pabaigoje rašė CK karinio sektoriaus vedėjo pavad. Rožanovas, apsilankęs Lazdijų apskrityje (bet padėtis ir kitose apskrityse, matyt, buvo panaši): "Dideliu trukdymu operatyviniams žvalgybos organams yra tai, kad nemokama lietuviškai. Valsčių centruose yra po 2-3 vietinius draugus, mokančius kalbą, o kiti operatyvininkai jos nemoka ir nesimoko. Į pasimatymus su agentais eina lydimi vertėjo ir priedangos, o tai veda į rekonspiraciją"³. Mat lankydami agentus ir norėdami tai užmaskuoti, čekistai tarsi darydavo kratą pas jį ir pas jo kaimynus. Tokiai maskuotei sugaišdavo daug laiko.

Nesugebėjimą ar nenorą išmokti lietuviškai savo rašte LSSR vadovybei gana plačiai aprašė LSSR MVD kariuomenės karinis prokuroras pplk. S.Grimovič. Pasak jo, savo nesugebėjimą, prastą darbą čekistai bando kompensuoti masiškais areštais ir mušimu tardant. "Mušimas tardymo metu arba taikymas kitų fizinio poveikio priemonių turint tikslą gauti reikiamus parodymus, neišnyko iki šiolei ir kai kada turi ypatingai bjaurų charakterį." Toliau jis pateikia pavyzdį, kai 1948 07 29 į Leipalingio MGB valsčiaus poskyrį atėjo A.Bubnelis ir pranešė, kad nušautas jo draugas komjaunuolis V.Butkevičius. Uždarytas į požemį, 10 dienų vyr. tardytojo Močalino muštas, liepos 10d. Bubnelis nusižudė, išokęs į kieme esantį šulinį. Tada tardytojas Močalinas atgaline data (07 09d.) surašė tardymo protokolą, kuriame Bubnelis neva prisipažįsta pats nusižudęs, be to, jam neva padėjusi teroristų grupė-J.Mickevičius ir J.Gegužis. Šie, taip pat kankinami, irgi prisipažino tai padarę. Visa ši kankinimų ir prisipažinimų epopėja išaiškėjo teismo metu (*unikalus atvejis, nes paprastai teisėjai į tai dėmesio nekreipdavo - J.S.*). Prokuroras savo raštą baigia šitaip: "Analogiškų atvejų daug"⁴.

Okupantų valdžia, paremta atviru fiziniu teroru, nedaug tepakito per visą pirmą okupacijos dešimtmetį. Tas pats pplk. S.Grimovič pranešime A.Sniečkui apie "revoliucinio teisėtumo pažeidimus 1945-1946m." rašė tą patį: "Labiausiai paplitę nusikaltimai tarp Liet. SSR MVD ir MGB darbuotojų 1945 ir 1946m. buvo neįstatymiški sušaudymai, užmušimai, mušimai ir plėšimai."

Užtenka nurodyti, kad grubiai pažeidus socialistinį teisingumą iš LSSR MVD ir MGB darbuotojų pusės, nukentėjo taikūs gyventojai: užmušta ir neįstatymiškai sušaudyta 1945m. – 46 žmonės, per 1946m. 6 mėn. – 31 žmogus, sužeista ir sumušta 1945m. – 32 žmonės, per 5 mėn. 1946m. – 79

žmonės, apiplėsta 1945m. ir 1946m. per 5 mėn. – per 300 ūkių⁵. Berekty pridurti, kad čia išvardyti nusikaltimai- tik maža dalelė visų nusikaltimų, nes daugelis jų buvo užmaskuojama įvairiais būdais: nušautos neva bėgant, neva priešinasi ginklų ir todėl "likviduotas" ir t.t.

Tuo pačiu metu kitas sovietinis juristas – LSSR MVD kariuomenės Karo tribunolo pirmininkas pplk. Chaliavin taip pat A.Sniečkui pateikia panašių čekistų darbų pluoštą. Pasak jo, 1946m. I ketvirtį už įvairius sunkius nusikaltimus buvo teisiami 27 MVD ir 6 MGB darbuotojai. Pateikia kelis, jo nuomone, ypatingesnių nusikaltimų aprašymus. 1946 02 13 buvo teisiami Saldutiškio valsčiaus MVD operįgaliotinis Z.Isaikin ir to pat valsčiaus poskyrio viršininkas S.Sorokin. Isaikin buvo įsakęs sribams prie Jakimavičiaus namo pamesti šautuvą. Neva ginklo ieškodami, to žmogaus sodyboje darė kratą, kratydami paėmė akordeoną, o Jakimavičių areštavo. Isaikinui įsakius, pastarasis buvo sušaudytas, akordeonas parduotas už 2000 rub., pinigai pasidalyti.

Kitas Chaliavino aprašytas atvejis buvo toks. Kupiškio valsčiaus Ie. MVD viršininko pareigas S.Sapko 1945m. rugpjūčio mėn. su sribais Lukmiškių kaime kratė ieškodami ginklų. Prie Rasiulio namo buvo apšaudyti partizanų. Po 15-20 min. po susišaudymo įėję į Rasiulio namą, Sapko iš automato sušaudė 49 metų A.Rasiulienę ir 70 metų Kalkienę, po to visą ūkį padegė. Grįžęs prie mašinos, kur buvo sulaikyti Gabrinas ir jo sesuo už ginklo laikymą, įsakė sribui Paltrukui juos sušaudyti, imituojuant pabėgimą. Sužeistam Gabrinui pasisekė pabėgti, o jo sužeistą seserį Sapko įsakė įmesti į degantį kluoną, bet sribai to nepadarė, paguldė greta degančio kluono⁶. Ir šioms puolusiems žmonėms kartais prabildavo sąžinė.

Apie sovietų valdžios padėtį apskrityse, o ypač valsčiuose, 1945 07 04 rašo Ozarskis (E.Ozarskis 1908-1980m. aktyvus kompartijos veikėjas, užėmęs įvairius postus partijoje – CK sekretoriaus ir vyriausybėje – MT pirmininko 1-ojo pavaduotojo), aplankęs Utenos, Ukmergės, Zarasų, Švenčionių apskritis. Jo išvados tokios:

"Visose partinės-sovietinės ir ūkinės veiklos grandyse darbo pobūdis ne puolamasis, o ginamasis.

Šioje šviesoje reikia nurodyti mūsų istrebitelių darbą. Pagrindinio vaidmens kaip ginkluoto kumščio prieš banditų veiksmus ir kaip organizacijos, į

kurią galima būtų remtis vykdant visas ūkines ir kt. priemones – mūsų istrebitelių būriai nesuvaldino. Priežastys ir subjektyvios (priklauso nuo apskrities vadovybės) ir objektyvios (priklauso nuo centro).

Prie subjektyvių priskiriu:

1. Mūsų apkomai leido istrebitelių batalionams užteršti atsitiktiniais nusikaltėliais ir kai kuriais atvejais netikrais banditų atžvilgiu (suprask – į sribus partizanai infiltravo savo žmones – J.S.).

2. Šie būriai nelabai panašūs į karinę ginkluotą armiją, drausmė labai prasta, karinio pasirengimo nėra, apmokymas, kaip elgtis su ginklais ir kovoti su banditais, nevykdomas. Politinis-masinis darbas prastas.

3. Šie būriai nenuteikiami ir neauklėjami puolimo dvasia, neoperatyvūs ir nenaudojami vykdant visas partines priemones. Daugelis jų tūno vietoje.

Prie objektyvių priežasčių reikia priskirti

Ypatingai sunkias materialines-buitines sąlygas. Spręsti maitinimo, aprangos, apavo, ginkluotės problemas apskritys savo jėgomis negali.

Visos šios priežastys atvedė į tai, kad istrebiteliai daugumoje nepasiteisino savo paskirties, neturi autoriteto”⁷.

Nuo savęs dar galima pridurti, kad ir tada, kai tie žmonės, dažniausiai griuvenos, buvo pradėti ir maitinti, ir rengti bei gerai ginkluoti, kovingesniais ir drausmingesniais netapo. Tiesiog jie nebuvo tokios prigimties – iš kuino ristūno nepadarysi.

Vienas iš tų nedaugelio partinių funkcionierių, kurie bandė nors šiek tiek laikytis tiesos ir apginti visiškai nekaltus, sovietams netgi nesipriešinusius žmones, buvo Panevėžio apkomo instruktorius Pranas Simutis, vienas iš nedaugelio partinių funkcionierių, kariavęs 16 divizijos gretose. Matyt, todėl, kad išdrįsdavo paliesti kai kuriuos skaudžius dalykus, šis vyras taip ir nepadarė jokios karjeros, vis likdavo trečiaeilėse pareigose. O štai koks reikalas. Iš 43-ų Viešintų sribų tik 3 buvo lietuviai, kiti – sentikiai rusai (Viešintų valsčiuje sentikiai sudarė 30 proc. gyventojų). Šie Viešintų sribai, vadovaujami NKVD viršininko J.lt. Neprijenkos, visame valsčiuje plačiai žudė ir plėšė. Buvo nužudyti Kavaliauskas, K.Didešianikis, Kazlauskas, A.ir J.Pečkaitis, kurie nebuvo partizanai, tačiau gulėjo numesti miestelio aikštėje. Šaudavo į burną. Daug plėšikavo. Kai valstietis J.Pilkauskas pasiskundė prokuratūrai, kad iš jo atėmė visą inventorių, tai jį areštavo, žiauriai sumušė, turto grąžino tik

menką dalį. Mirtinai užvaikydavo savavališkai paimtus arklius. Stribai nuo metų pradžios buvo nušovę apie 80 kiaulių ir paršiukų, 10 karvių ir 2 arklius.

Gana smulkiai aprašytas brolių Antano ir Jono Pečkų sušaudymas. 1945m. vasarą Viešintų stribai L.Doranda, G.Šalgunov ir T.Petrakov juos išsivedė iš trobos ir kieme sušaudė. Grįžę į trobą, sumušė 70 metų tėvą ir motiną, atėmė žiedą, dviratį, nuavė nušautųjų batus, paėmė arklį. Į valsčiaus NKVD pranešė, kad nušovė banditus. Šį įvykį tyrė kelios komisijos, kurių paskutiniąji vis dėlto nustatė, kad broliai nušauti "neteisėtai", nes legaliai dirbo miško darbuose ir turėjo reikiamus dokumentus⁸.

Instruktorius P.Simutis savo raštais, kuriuose įrodinėdavo, kad Viešintų stribai kariauja ne tiek su partizanais, kiek su lietuviais valstiečiais, buvo pasiekęs net patį "generalgubernatorių" M.Suslovą ir savo teisumą įrodė. Beje, P.Simučiui tai padaryti pavyko todėl, kad okupantai savo "darbelius" stengėsi užmaskuoti. Tačiau Viešintose buvo peržengtos visos teisėtumo ribos. Beje, toli gražu ne kiekvienam pavykdavo įrodyti savo teisumą. CK, gavęs skundą apie čekistų, švelniai tariant, kruvinas kiaulystes, paprastai sudarydavo komisiją, kurioje daugiausia būdavo pačių čekistų. Pabuvusi vietoje ir neva ištyrusi reikalą, komisija parašydavo pažymą, kurioje patvirtindavo, o neretai ir paneigdavo partinių funkcionierių pateiktus faktus. Taip įvyko su toliau aprašomais įvykiais Antazavėje, kur siautėjo milicijos viršininkas Konišev. Zarasų apkomo sekretorius Mėlynis atvykusiai komisijai išsiginė sakęs, kad iš milicininkų galima visko tikėtis, net saviškių sušaudymo. Komisija padarė išvadą, kad S.Pupeikis per daug linkęs tikėti "buožiškų elementų, šmeižiančių čekistus", paskalomis.

Nemaža sielojimosi dėl netinkamo stribų ir milicijos darbo yra ir rašytojo Jono Šimkaus ataskaitoje. Šis sovietinis rašytojas (1948-1954m. – rašytojų sąjungos pirmininkas, svarbiausių kompartinių laikraščių redaktorius, vieno kito apsakymo autorius) 1945m. birželio mėn. partijos nurodymu važinėjo po Kruonio ir Pakuonio valsčius, susirinkimuose agituodamas partizanų gimines ir pažįstamus įkalbėti vyrus legalizuotis, išeiti iš miškų. Savo pranešime jis rašo: "Iš tikrųjų milicijos ir ypač "istrebokų" veiksmai gerokai kenkia vietos ir apskrities tarybų valdžios autoritetui. Kruonyje yra apie 60 "istrebokų" popieryje, iš jų 30 nuolat budi. Jie beveik neap rūpinami, tik šį (birželio mėn.) jie gavo šią tokį davinį. Jie gavo teisę nusipirkti batus po 300 rub. porą,

betgi jie negauna jokio atlyginimo. Vadinas, ir tuos 300 rub. jie turi iš kur nors "sukombinuoti". Jie ir kombinuoja iš valstiečių labo, kas sukelia didžiausią pasipiktinimą tarp valstiečių. "Istrebojų" tarpe, kaip ir visų kitų Kruonio tarybinių pareigūnų tarpe, labai įsigalėjęs girtavimas. Geriama, žinoma, iš valstiečių paimtą samagoną, o prisigėrę dažnai elgiasi kaip gyventojų priešai." Ir toliau: "...Iš kitos pusės, daug žmonių skundėsi milicijos veiksmais, ypač žiauriu pasieligimu su suimtaisiais (mušimas, spardymas, nežmoniškas koliojimas). Suimtieji dažnai išlaikomi vietos daboklėje po keliais savaites, skundžiasi sumušami ir pagaliau paleidžiami. Žmonės sako: "Jei jau paleidžia, tai reiskia nekalti, o jei nekalti, tad kam gi juos mušti?"⁹

Tuo metu buvęs CK įgaliotinis Zarasų apskr. S. Pupeikis (1905-1972, labiausiai žinomas kaip ilgametis marionetinės Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo sekretorius, kurį laiką buvo švietimo ministru) 1945 02 04 rašte CK taip rašė apie savo apsilankymą viename iš Zarasų apskr. valsčių Antazavėje, kur karaliavo milicijos viršininkas Konišev, kuris, pasak Pupeikio, ką nori daro, ką nori – ima, be jokio reikalo, iš asmeninio keršto nušovė Ajočių kaimietį Paulauską. "Konišev akyse rodėsi, kad visi antazaviškiai banditai", – rašė S. Pupeikis. Lietuvos KP(b) Zarasų apskr. sekretorius Mėlynis, mums su juo būnant sausio mėn. Antazavėje, man pasakė: "Neužsibūkim nakčiai. Iš jų visko galima tikėtis. Paskui mes kaltę banditams"¹⁰.

Dar kitas politrukas – Bilevičius (Elijas Bilevičius, g. 1904m. – aktyvus Maskvos agentas, prieš karą daug laiko praleidęs Rusijoje, po okupacijos užėmė įvairius ministrų postus marionetinėje vyriausybėje, reiškėsi ir kaip propagandinės literatūros gamintojas) A. Sniečkui 1945 06 30 rašė: "Yra daug skundų dėl istrebitelių siautėjimo ir neteisėtų veiksmų. Šie skundai daugeliu atvejų pagrįsti"¹¹. Išvadas, kodėl taip yra, jis, aišku, padaro politrukiškas – mat, pasak jo, taip yra todėl, kad sribai politiškai neauklėjami ir kad negauna atlyginimų. Politrukų pranešimuose nemaža apsimestinio naivumo. Vėlgį A. Sniečkui 1945 07 10 rašytame pranešime Kučinskas (L. Kučinskas – 1902-1983m. – senas ikikarinis politrukas, po karo dirbęs partinį darbą) po savo kelionės į Pietų Lietuvą pateikia tokį NKVD ir milicijos darbuotojų pokalbį: "Kodėl, kai mes atvykstame į valsčių ar į kaimą, visi išsibėgioja?"¹²

Išsibėgiodavo, nes nenorėdavo būti nušauti ar suluošinti, o geriausi atveju – sumušti ar išprievartauti. Ypač Lietuvos gyventojams buvo baisūs

1944-1945m., kai siautėjo vadinamųjų žaliakepurių velnių-pasieniečių pulkai ir NKVD kariuomenė, taip pat pasižymėjusi ypatingu žiaurumu. Ne ką nuo jų atsiliko ir kiti Raudonosios armijos daliniai. Frontui slenkant per Lietuvą, jie niokojo žemę ir žmones ir po karo užplūdo gausiais garnizonais. Net toks čekistų budelis, kaip tuometinis LSSR NKGB ministras A.Guzevičius, 1944 metų pabaigoje atvykęs į Šilutę ir pamatęs, ką ten daro komendantūros karininkai, paleido tokią baisių rusiškų keiksmų tiradą, kad drįstu tik menką jo kalbos dalį pacituoti: "...Jūs plėšiate Lietuvą, kiekviename name jūs pasirašėte apie savo nekultūringumą, sadistai, moraderiai, plėšikai.../.../ Reikia plėšikus šaudyti ir statyti prie gėdos stulpo..."¹³

Pateikiu ir KP(b) Šakių apkmato sekretoriaus Čipkaus pranešimą, siųstą Sniečkui. Kažkieno užrašyta rezoliucija "Bylon" (*vadinasi, reikalas numarinamas - J.S.*) ir data 8 I 45. Čipkus rašo: "Pranešu, kad pastaruoju laiku Šakių apskrityje prasidėjo masiniai plėšikavimai. Kiekvieną dieną ir kiekviename valsčiuje įvyksta eilė apiplėšimų. Gyventojai labai bijo ir piktinasi, kadangi plėšimus vykdo kariškiai. Pavyzdžiui, Lukšių valsčiuje trys įsibrovę kariškiai išžudė visą šeimą.

Jau daug kartų kreipiausi į vietos karinių dalinių vadus, kad užkirstų kelią savavaliaujantiems kariams, bet jokio pagerėjimo nesijaučia, o priešingai.

Prašau jus, drauge sekretoriau, padaryti atitinkamus žygius per aukštesniąją karišką vadovybę, kad imtųsi priemonių plėšikavimui likviduoti.

Priede siunčiu vieno valsčiaus pranešimo nuorašą, o tokių pranešimų yra daug"¹⁴.

Rusų kareiviai dažniausiai plėšikaudavo "bukai", taip kaip jie buvo įpratę elgtis užgroboje Vokietijoje, t.y. naudodamiesi nugalėtojo teise, Lietuvą sąmoningai ar nesąmoningai priskirdami prie okupuotų kraštų. Tačiau kartais plėšikaudavo ir gana išradingai. Apie kareivių siautėjimus Radviliškio apylinkėse, kur, grįždami iš Vokietijos, kartais net 2-3 parom sustodavo ešelonai, pranešama štai kas. Plėšikai prie sodybų atvažiuodavo su mašinomis, žmogui pasakydavo, kad jis tremiamas į Rusiją, patardavo pasiimti, ką jis turi brangiausia, visa tai sukraudavo į mašinas, o pavažiavę kelis kilometrus, žmones iš mašinų išleisdavo, o turtą nusiveždavo¹⁵.

Ne tik kariškiai, visos sovietinės valdžios struktūros smagiai vogė, pama-

žu pripratindamos kone visą tautą. CK specialiai sudaryta komisija, aplankiusi Raseinių apskritį, CK sekretoriui Ozarskiui pranešė, kad toje apskrityje visi valdžios sluoksniai išvagia konfiskuotą iš žmonių turtą. Apie Nemakščių valsčiaus valdžią jie taip rašė: "Visas valsčiaus aktyvas, įskaitant ir MVD bei MGB darbuotojus, iš konfiskuoto turto gavo nemokamai karvių, kiaulių, avių, paukščių ir kt."¹⁶. Belieka pridurti, kad gaudami pasiglemžti, kolaborantai mielai dalyvaudavo toje turto atėmimo procedūroje, kuri iš pradžių vadinosi nubuožinimu, o vėliau – trėmimais. Beje, ir vėliau panašiai elgėsi daugelis Lietuvos kolaboruojančių iki pat šių dienų, tik keitėsi vogimo formos.

Pokario Lietuvoje siautejo čekistai operatyvininkai, kariškiai, stribai, įvairūs aktyvistai, neatsiliko ir sovietinė milicija. NKVD kariuomenės prokuroras Pirogov buvo parengęs apžvalgą apie milicijos 1945m. I ketvirčio nusikaltimus, lygindamas juos su 1944m. IV ketvirčiu. Pagal jo pateiktus duomenis, 1944m. I ketvirtį milicininkai padarė 39 nusikaltimus, o 1945m. I ketvirtį – 52, iš jų 1944m. "neteisėtai užmušė" (komunistų terminas!) du, o 1945m. I ketvirtį – 8 žmones. Toliau jis pateikia kai kurių milicijos darbuotojų elgesio pavyzdžius.

Štai jie. Ukmergės NKVD apskrities skyriaus kpt. Zacharov įsakė milicininkams nueiti į naujokų šaukimo punktą ir atvesti keletą įtariamųjų. Milicininkai atvedė 7 žmones ir uždarė į areštinę (KPZ). Tą pat vakarą Zacharov milicininkui Semionovui liepė į kabinetą atvesti Petrą Dobužinską ir pradėti jį tardyti, norėdamas išgauti prisipažinimą, neva tas buvęs partizanu. Šiam neprisipažinus, 8 kartus peiliu smeigė į nugarą ir į krūtinę, po to nušovė ir kūną imetė į griovį.

Kitas pavyzdys. Raseinių NKVD apskr. skyriaus milicininkas J.Kairys be jokios priežasties mirtinai sužeidė senuką Dulskį. Į šūvio garsą išėjęs milicijos viršininkas vyr.ltn. Leskov liepė KPZ viršininkui senuką visai nušauti, sudarė medicininės apžiūros aktą ir užkasė lavoną už milicijos tvoros.

Rokiškio NKVD skyr. viršininkas A.Mamajev nuolat girtuokliavo, prievartavo, darė nesankcionuotas kratas, grobdavo turtą (žiedus, kostiumus ir kt.), paskui eidavo pas jaunas moteris, siūlydamas žiedų, o po to vėl atimdavo, sakydamas: "Aš milicijos viršininkas, ir jūs privalote mane viskuo vaišinti"¹⁷.

1945m. sausio mėn., NKVD-NKGB operatyviniam įgaliotiniui Abramovui

įsakius, buvo areštuotas J.Senkevič iš Jašiūnų, kankintas, po to Abramovui įsakius, sušaudė jį budintis milicininkas Šlančin, o kitą dieną lavoną įmetė į seną šulinį. Tas pats Abramov 1945 01 27 suėmė Jankovskį ir po kankinimų jį liepė milicininkui Glaichui sušaudyti¹⁸.

Kokį platų mastą buvo pasiekę "neteisėti" kankinimai ir nužudymai, galima sužinoti iš LSSR prokuroro M.Beliasnikovo 1946 06 19 rašto A.Sniečkui ir VKP(b) CK nariui V.Žavarankovui, kuriame rašoma: "Tas faktas, kad pažeidimai įgavo platų mastą galima spręsti iš to, kad per 1945m. ir 1946m. šešis mėn. tik už užmušimus, sušaudymus, mušimus ir plėšimus patraukti baudžiamojo atsakomybės 201 nurodytų ministerijų (*t.y. NKVD, NKGB - J.S.*) žmogus, iš jų 112 karininkų"¹⁹.

Kad ir visiškai nekalta nuskriausti, mūsų žmonės dažniausiai nedrįsdavo skųstis (okupantų elgesio motyvai mūsų žmonėms buvo nesuprantami). Dažniausiai čekistų ar aktyvistų nusikaltimai išaiškėdavo, nukankinus ar nušovus "ne tą žmogų", t.y. tokį, kuris buvo bent kiek su sovietų valdžia susijęs ir jį buvo kam ginti. Taip 1946m. liepos mėn. centrinė valdžia nustatė tris "neleistinus" sušaudymus. Vienas įvyko liepos 17d., kai Andriejavo (Šilutės apskr.) MVD valsčiaus poskyrio viršininkas Possocha ir operatyvinis įgaliotinis Kondratas sulaikė civiliais vilkinčius Klaipėdos kalėjimo prižiūrėtojus Bitę ir Venkų, kuriuos, nuvedę į mišką, sušaudė.

Šimkaičių (Raseinių apskr.) MVD valsč. poskyrio viršininkas Lavrentjev ir jo pavaldiniai Kandibora, Naglis, Muzyka sulaikė, sumušė, o po to inscenizavę pabėgimą (tokiu atveju žmogus turi būti nušautas į nugarą), sulaikytuosius Ustrimą ir Puodžiūną sušaudė. Triukšmas kilo po to, kai pasirodė, kad Ustrimas Antrojo pasaulinio karo metu kariavo rusų pusėje, buvo karo invalidas.

Vieną šlykščiausių nusikaltimų padarė 4-osios Vetrovo divizijos 34 pulko kariškiai Smimov, Glušin, Bulavin. Rugpjūčio 31d. Prienų raj., norėdami parodyti, kad labai stengiasi kovoti su partizanais (už tai – atostogos, premijos!), norėjo nušauti J.Tamulevičių, kuris nors ir sužeistas, pabėgo. Tada nušovė B.Šimkų, pristatė jį kaip partizaną. Pasirodo, kad suėmę Tamulevičių, jie jau buvo į savo dalinį pranešę, kad nušovė "banditą", o kadangi tas pabėgo, tai vietoj jo nušovė kitą, pirmą po ranka pasitaikiusį. Beje, apie šiuos nusikaltimus rašęs MVD karinis prokuroras S.Grimovič ne gailisi nekalta nužudytų

žmonių, bet smerkia tokius veiksmus tik todėl, kad visa tai "…griauna mūsų organų autoritetą tarp vietinių gyventojų, duoda medžiagos priešiškiems elementams ir demoralizuoja karius kovoje su banditizmu – sukuria kovos regimybę"²⁰.

Tokius sušaudymo, nukankinimo, išprievartavimo, apiplėšimo ir pan. atvejus partiniai funkcionieriai ir čekistų prokurorai laiko "neteisėtais". Nors tokių atvejų buvo šimtai, jei ne tūkstančiai, išaiškinami buvo tik tie atvejai, kai čekistai persistengdavo ir nusikaltimų pėdsakų nepavykdavo paslėpti. Buvo ir "teisėtas" būdas žmogų nukankinti. Tam reikėdavo gauti iš NKVD, vėliau iš MGB ministro ar jo pavaduotojų leidimą imtis vadinamų "aktyvių tardymo metodų". Čekistų žargonu tai reiškė kankinimus. Kankinami buvo beveik visi, kurie turėjo ryšių su partizaniniu pasipriešinimu. Be to, čekistai masiškai kankindavo ir be jokių leidimų: žmogų tardydavo naktimis, o dieną neleisdavo išsimiegoti; valandų valandas tardydavo pasodinę tik ant kėdės kraštelio; už atsisakymą išduoti ar kokia kita dingstimi įmesdavo į vandens pilną karcerį ir t.t. Čekistų išradingumas buvo tikrai velnio padikuotas. Apie kai kuriuos kankinimus, ypač tuos, kuriuos patyrė mūsų merginos, rankos nekyla rašyti.

Sovietiniai įstatymai leido žmogų nuteisti už akių ne tik bet kokios trukmės bausmei iki 25-erių metų, bet ir sušaudyti ar pakarti, ne tik šio žmogaus advokatui, bet net pačiam žmogui teisme nedalyvaujant. Taigi vadinamajam pasitarimui galima buvo priimti bet kokią sprendimą ir kaip nori nubausti ne tik okupacijai besipriešinantį, bet ir niekuo nekaltą, patiems čekistams imituojant veiklumą ir budrumą.

Tik maža dalis okupantų ir kolaborantų padarytų nusikaltimų jų pačių fiksuota. Įvairaus plauko čekistai, paprastai nukankinę žmogų ar norėdami jį sunaikinti, imituodavo pabėgimą, nušaudami žmogų į nugarą, arba jų gydytojai nustatydavo, kad žmogus mirė nuo širdies nepakankamumo. Tik retas kuris iš nukentėjusiųjų ar jų giminių drįsdavo teisybės ieškoti. Dalis nusikaltimų išaiškėdavo čekistams tarp savęs susiriejus arba tarp jų atsiradus nai-vesniam, dar ne visiškai sąžinę pragerusiam. Daugiausia nusikaltimų išaiškėdavo, kai keisdavosi represinių stuktūrų pavaldumas. Ypač daug nusikaltimų buvo atskleista po Stalino mirties 1953 metais, kai panaikinus MGB, jos funkcijas perėmė MVD.

Daugiausia okupantai ir kolaborantai Lietuvos žmonių nužudė ir suluošino 1944-1945m. Tačiau nereikia manyti, kad vėliau liovėsi. Apgirtę nuo nekontroliuojamos valdžios ir nuo samagono, partiniai, komsomolcai, čekistai, sribai ir visos kitos sovietų valdžios pakeltos padugnės, remdamiesi klasių kovos teorija, jautėsi turį ne tik moralinį, bet net ir teisinį pagrindą naikinti visus, jų žargonu "lietuviškai-vokiškus buožinius elementus". Vėliau, po 1945m., terorą bandyta šiek tiek sunorminti, kankinti ir žudyti "teisėtai", tačiau ir "neteisėtu" žudymų vėl ir vėl atsirasdavo pokario tikrovėje.

Prokuroras F.Budagovskis VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininkui V.Ščerbakovui 1947m. pradžioje rašė: "Tačiau pastaruoju metu įstatymų pažeidimų tarp vietinių darbuotojų, o ypač tarp MVD ir MGB organų darbuotojų vėl pradėjo daugėti. Yra daug faktų, kai buvo užmušami nekalti žmonės, neteisėtai areštuojami, mušami ir prievartaujami sovietiniai žmonės, iš gyventojų asmeninei naudai paimamas turtas ir daiktai bei pan. /.../

Taigi 1946m. III ketvirtyje iš MVD ir MGB organų darbuotojų patraukti baudžiamojon atsakomybėn 72 žmonės, IV ketvirtyje – 77, o vien per 1947m. pusantro mėnesio – 60 žmonių."

Toliau jis aprašo nemažai baisių atvejų, kai kuriuos papasakosiu.

1947 02 12 Šiaulių apskr. MVD operigaliojinis su dviem sribais – Tomas ir Čelinskaja išvyko į Lėvenčio valsč. Bumbalų kaimą aiškintis dėl vagystės. Ten nusigėrė, pakeliui apvogė J.Grigą – atėmė 2 maišus miltų, 20 kg lašinių. Šaudė. Po to nuėjo pas varganai gyvenantį J.Pamolį ir paprašė jo sūnaus, grįžusio iš RA, padėti sutaisyti roges. Kai jis išėjo į kiemą, šie jį pradėjo mušti, o kai jis ėmė bėgti-šaudyti ir sunkiai sužeidė. Po to įėjo į namus, sumušė senuką, ir su visa šeima uždarę, užrėmė duris, namą apdėjo šiaudais ir padegė.

1946m. gruodžio mėn. Papilės valsčiuje Paruošų ministerijos agentai Vedenikov ir Kubilaitis įteikė valstiečiams pasirašyti pasižadėjimus, kad per tris dienas valstybei pristatys nurodytą grūdų kiekį. Kas atsisakė pasirašyti pasižadėjimus, buvo suimti ir laikomi tol, kol pasirašė. Valstietis Volskis šaltyje buvo verčiamas bučiuoti šautuvo vamzdį, turėjo tupinėti ir buvo tampo-
mas už ūsų. Tarp sulaikytųjų buvo 16-metė G-tė, B-nė ir S-nė. Jas išprievartavo Vedenikov, o B-nę ir G-tę dar ir sribas Strazdauskas, kuris užkrėtė jas venerine liga. B-nė- 4 vaikų motina.

1946m. gruodžio 23-24d. Biržų apskr. MGB viršininkas pplk. Kuzminov ir 358 šaulių bataliono štabo viršininkas mjr. Sabasaj gavo iš MGB darbuotojo Smimovo žmonos pranešimą, kad jos vyras girtauja su partizanais pas Vosylių, priemiestyje. Nieko neišsiaiškinę, jie apsupo namą, sušaudė išeinančius Vosylių ir Smimovą, po to apdėjo namą šiaudais, apmėtė granatomis ir padegė. Už šį savo beprotišką "darbėlį" Kuzminas tegavo 20 parų arešto.

1946 01 22 Ordžonikidzės karinės mokyklos karių grupė, grįždama į Kupiškį, sustojo Didžiagrašio kaime, P. Keburio sodyboje. Kratydami rado dvi granatas, kurias, kaip vėliau paaiškėjo, paliko sūnus, buvęs MTS direktoriaus pavaduotoju, matyt, gintis nuo partizanų. Rusai išvedė visą 7 žmonių Keburių šeimą (šešetas – moterys su vaikais), penkis iš jų sušaudė, namą užmėtė granatomis ir padegė.

1946 12 16 Alytaus apskr. 108 šaulių pulko j.ltn. Rotenkov girtas užkandinėje sulaikė apylinkės pirmininką Kavaliauską ir paruošų kontoros įgaliotinį Barisą, juos nuginklavo (pokaryje daugelis sovietinių valdininkų buvo ginkluoti) ir pakeliui, vesdamas į MVD būstinę, Barisą sušaudė, o Kavaliauską sunkiai sužeidė.

1947 02 18 Kauno apskr. MGB įgaliotinis Goravin ir du sribai Zapyškio valsčiaus Vučkolio kaime užėjo į Barausko sodybą, nusigėrė, susimušė ir nušovė valstiečius Bubrauską ir Cenkauską. "Nedisciplinuotumas ir palaidumas tarp MVD ir MGB darbuotojų tampa įprastiniu reiškiniu", – baigia raštą prokuroras²¹. F. Budagovskiui trūko ir drąsos, ir principingumo įvertinti visa tai, ką jis pateikė. Pripažindamas, kad čekistų nusikaltimai tampa kone įprastu reiškiniu, jis, be abejo, negalėjo kaltinti sovietinės sistemos, leidusios čekistams siautėti.

Okupantų represinės struktūros, o ir pavieniai okupantai siautėjo dar ir todėl, kad po karų visada smunka moralė, ypač kareivių, perėjusių frontų pragarus. Karas nužmogina. Nors reikia pabrėžti, kad skirtingai nuo vokiečių SS dalinių, kurie kariavo Antrojo pasaulinio karo frontuose, NKVD dalinių pirmose fronto linijose retai tebūdavo. Būtent baimė būti pasiųstiems į frontą, ko gero, ir vertė čekistus ypač žiauriai elgtis. Taigi čekistinei kariuomenei nelabai tiko pateisinimas, kad žiaurumą sukėlė karas. Jau pačioje komunistinėje ideologijoje (jei priešas nepasiduoda, jis sunaikinamas) buvo daug žiaurumo, kurį patologiški vadai Leninas ir Stalinas "išpuoselėjo" iki kraštuti-

numo. Siutino okupantus ir lietuvių nenuolankumas, nenoras priimti okupaciją kaip normalų reiškinį. Tik iš dalies teisūs tie, kurie teigia, kad jei Lietuvoje nebūtų buvę stipraus ginkluoto pasipriešinimo, aukų būtų buvę mažiau. Kaip rodo ne vienas anksčiau pateiktas pavyzdys, nuo okupantų dažnai kentėjo ir visai su partizanais nesusiję žmonės.

Ginti savo šalies nepriklausomybę yra visų šalies gyventojų prigimtinė pareiga. Lietuvos žmonės suprato, kad tik nepriklausomoje Lietuvoje galės išlaikyti savo kalbą, kultūrą, ūkį, nešdami naudą sau, savo šeimai ir kraštui. Daugelį mūsų žmonių žeidė ir arši krašto ateizacija, Bažnyčios, kaip organizacijos, naikinimas.

O kaip mūsų krašto žmonės, Lietuvos laisvę gynę partizanai ir jų veikla atrodė partijos funkcionierių ir čekistų akimis? Dauguma jų nepatingėjo, ypač partizanus, visai nepiekti. Tačiau kai kurie, susidūrę su žmonėmis, pasiryžusiais dėl tautos laisvės paaukoti netgi gyvybę, noromis nenoromis yra pareiškę ir čekistams neįprastų nuomonių.

Štai ištraukos iš ilgoko Vilniaus NKVD-NKGB operatyvinio sektoriaus viršininko plk. I.Rudyko pranešimo savo viršininkams, rašyto 1945m. rudenį "Nacionalistinis pagrindis pakeitė savo veiklos formas ir metodus, jie nuėjo į gilesnį pagrindį, persitvarkė organizaciškai ir atkakliai kovoja, kad būtų sukurta masinės organizacijos, už įtaką tarp gyventojų.

Savo antisovietinėje veikloje lietuviški nacionalistai visiškai nekreipia dėmesio į vietinių partinių ir sovietinių organų jėgą ir autoritetą tarp vietinių gyventojų. Atsisaukimuose jie tiesiai sako, kad kaiptik išeis NKVD kariuomenė, jie vėl taps padėties šeimininkais apylinkėse ir dargi valsčiuose."

Toliau, kalbėdamas apie tai, kad dažnai apie partizanų ruošiamas bausmes išdavikams žinodavo daug žmonių, tačiau "nebuvo atvejo, kad apie nacionalistinio pagrindžio ruošiamus teroristinius aktus gyventojai praneštų vietiniams partiniams ir sovietiniams organams"²².

Po poros metų beveik tokią pat Lietuvą vaizduoja Biržų kraštą "aptamavusio" MGB 4-osios šaulių divizijos 137 pulko štabo viršininkas mjr. K.Vlasov. Šis čekistas kariškis parašė laišką Stalinui (o jis nusėdo MGB archyve), aprašydamas, kokia padėtis. Minėtas pulkas kovojęs prieš Vytauto apygardą, kurioje tada buvo apie 400 partizanų. Laiške dėstoma, ką reikėtų daryti, kad būtų palaužtas lietuvių tautos pasipriešinimas. Beje, jo pasiūlymai (gal čekis-

tų aparato parengti), buvo intensyviai įgyvendinami ir po 3-4 metų okupantams davė naudos. Taigi, kokią mūsų tautą ir partizanus matė mjr. Vlasov 1947m. pabaigoje? Pasak jo, "nacionalistinis pagrindis ir jo ginkluotos gaujos toliau aktyvina savo veiksmus. Rengia teroro aktus prieš sovietinį-partinį aktyvą ir lojalius sovietų valdžiai vietos gyventojus, taip pat rengia sovchozų, arklių nuomos punktų, malūnų ir pieninių puolimus, norėdami sužlugdyti partijos ir vyriausybės priemones. Banditai visą laiką tarp vietos gyventojų veda antisovietinę agitaciją. Veikia dažniausiai naktimis, mažomis grupėmis po 3-5 banditus, retkarčiais po 10-20 banditų, bazavimosi vietose turi stiprią rėmėjų bazę ir patyrusius ryšininkus.

Dalis vietos gyventojų aktyviai palaiko banditus, suteikdami jiems slėpstuves, aprūpindami maisto produktais, informuodami apie mūsų kariuomenės pasirodymą ir veiksmus²³".

Panašią padėtį nurodo buvus ir partiniai funkcionieriai. Vienas iš jų K.Didžiulis (iki 1940m.- Grosmanas, veiklus komunistinis veikėjas, Nepriklausomoje Lietuvoje ne kartą kalintas už darbą Maskvai, po karo užėmė nemažus postus marionetinėje valdžioje – 1940-1947m. LSSR AT prezidiumo pirmininko pavad., 1947-1958m.- Aukščiausiojo teismo pirmininkas ir kt.), aplankęs Lazdijų apskritį, 1945 09 28 A.Sniečkui rašė, kad partizanai puola, valdžia pasyvi, o "...verbuojant žmones į liaudies gynėjus, daugelis jų reikalauja, kad jų šeimas apgyvendintų Lazdijuose arba valsčių centruose". Toliau rašo, kad daugelis apskrities vadovų įsitikinę, jog be rimtos centro – Vidaus reikalų narkomato – paramos, savo jėgomis padėties negalės pakeisti, kad iš pasyvaus laukimo ir savigynos taktikos valsčių centruose pereiti į aktyvų puolimą negalės²⁴.

Visos trys Dzūkijos apskritys- Alytaus, Lazdijų ir Varėnos (įkurta 1948m.) visą pokario laikotarpį buvo stiprioje partizanų įtakoje. Tai liudija ne tik vieno iškiliausių partizanų vadų, partizanų generolo A.Ramanausko-Vanago prisiminimų knygoje dėstoma Dainavos apygardos partizanų istorija, L.Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje aprašoma partizanų veikla ir kt., bet ir gausūs pačių komunistų pranešimai. Lazdijų apkomo sekretorius Grigelionis rašte CK rašo, kad 1946m. pradžioje Leipalingio valsčiuje iš 9 apylinkių veikia tik viena. O tuo pat metu rašęs CK instruktorius Kazlov teigia: "Apskrityje yra tokia padėtis, kad nacionalistinis pagrindis ir jo ginkluotos gaujos

pradėjo dirbti geriau už juos (t.y. už MVD ir MGB- J.S.). Gerai dirba jų agentūra, ryšiai ir t.t."²⁵

Panaši padėtis tuo metu buvo daug kur Lietuvoje, ne tik Dzūkijoje. CK organizatorius Pikin 1946 08 01 A.Sniečkui rašytoje pažymoje apie padėtį Biržų apskr. Vabalninko valsčiuje rašė, kad iš 18 apylinkių pirmininkų 14 gyvena valsčiaus centre. Į savo apylinkes jie atvyksta ne dažniau kaip 3 kartus per mėnesį ir tai tik kelioms valandoms, lydimi 10-15 sargybinių. Konstatuoja: "Faktiškai sovietinių organų apylinkėse nėra"²⁶.

Apie padėtį Kauno apskrityje 1945 10 03 šios apskrities apkomo karinio skyriaus vedėjas Radionov savo šefui į Vilnių Jakovlevui rašė: "1944m. lapkričio mėnesį visoje apskrityje prasidėjo masiniai banditizmo sprogimai, o gruodį banditizmas apėmė visus apskrities valsčius ir įgijo tokį didelį mastą, kad tai tapo panašu į sukilimą prieš sovietų valdžią. Banditai daužė valsčių centrus, žudė sovietinį-partinį aktyvą, šaudė lojaliai sovietų valdžiai nusiteikusius piliečius. Gaujos siekė iki 300 žmonių, 2-3 dienas kariaudavo su NKVD batalionais, savo rankose laikė ištisus valsčius. /.../

1945 sausį-vasarį sutriuškinus gaujas, truputį aprimo, pavasarį vėl prasidėjo, gaujų daugėja kiekvieną dieną.

/.../ Išimtis tik Lapių ir Vandžiogalos valsčiai, tai galima paaiškinti nacionaline sudėtimi. Lapėse iš 5520 gyventojų – rusų 438, lenkų 4100, lietuvių 991. Vandžiogaloje iš viso – 8443 žmonės, lenkų 3220, rusų 1224 ir 4000 lietuvių"²⁷.

Keletas žodžių apie "šaudomus lojaliai sovietų valdžiai nusiteikusius piliečius". Dažniausiai tai nebuvo šiaip sau okupantų simpatikai. Didelė jų dalis buvo ginkluoti. Tai buvo dvi žmonių grupės, kuriose apytiksliai įvairiu laiku buvo po 4-6 tūkst. žmonių. Pirma grupė – vadinamasis sovietinis-partinis aktyvas, dažniausiai glaudęsis prie valsčių centrų, ir antra – ginkluotos sribų grupės, išbarstytos po kaimus. Be jų, dar buvo tūkstančiai agentų ir informatorių, nuo kurių partizanai turėjo gintis. Okupavus Lietuvą, partizanų nurodymu buvo paskelbta karo padėtis. Todėl ir su išdavikais buvo elgiama kaip karo sąlygomis. Taip elgėsi ir prancūzų, ir ukrainiečių, ir norvegų, ir lenkų bei kitų šalių partizanai, kovodami prieš savo šalių okupantus ir jų talkininkus. Mūsiškiai nebuvo išimtis, tokia yra rūsti karo logika. Belieka tik apgailestauti, kad karo padėties sumaištyje, veikiant čekistų dezinformacijai

ir kai kurių mūsų žmonių nesąžiningumui, galėjo nukentėti nekaltas žmogus.

Pokario Lietuvos žmonių nusistatymą okupantų atžvilgiu parodo atsisakymas dalyvauti pokario rinkimuose į Aukščiausiąją SSRS Tarybą ir ypač elgesys pasirašant garsųjį laišką Stalinui. NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai gen.ltn. LTkačenko 1945 07 11 pranešime A.Sniečkui ir M.Suslovui rašo, kad Ramygalos valsčiuje iš 8 tūkst. suaugusiųjų po laišku pasirašė 250 žmonių, Vyžuonų miestelyje (Utenos apskr.), kai susirinkimo metu partiniai stalą pastatė prie durų ir pro duris norėjo tik tuos praleisti, kurie pasirašys, tai žmonės išbėgiojo pro langus. Tauragės "Maisto" fabrike iš susirinkime buvusių 200 darbininkų laišką pasirašė tik 7. Šiaulių vinių fabrike pasirašė tik 7 žmonės, Kauno universitetinėse klinikose iš 150 žmonių – 10 žmonių, Tauragės gimnazijoje iš 200 susirinkime dalyvavusių – 6 žmonės, kiti demonstratyviai išėjo. Šio atvejo aprašymas baigiamas taip: "Operatyviniams sektoriams nurodėme, kad žmonės, kurie trukdo aptarti ir pasirašyti laišką drg. Stalinui, būtų areštuoti"²⁸.

Okupantai pokaryje daug žudė, dar daugiau suiminėjo. Drąsiausi, ryžtingiausi, labiausiai savo kraštą mylėję vyrai sudėjo savo jaunas galvas miškuose. Tačiau kaip matyti iš pateiktų dokumentų, nemažai žuvo ir visiškai niekuo dėtų žmonių, net neketinusių priešintis okupantams. Ir jų vardus turėtume įrašyti greta tų, kurie krito didvyrių mirtimi.

Išvados

1. Okupantai, kolaborantų padedami, pokario metais vykdė dvigubą terorą – "teisėtą" ir "neteisėtą". Iš Rusijos atvykę, gerą praktiką įgiję čekistai padėjo komunistams valdyti okupuotą kraštą, pasitelkę terorą, dažniausiai derindami abi teroro formas.

2. Vietiniai partiniai funkcionieriai valsčiuose, o daug kur ir apskrityse savavaliavimais ir žiaurumu ne daug kuo skyrėsi nuo čekistų. "Neteisėtas" teroras jiems buvo parankus materialiai, nes galėjai ką nori ir kada nori apiplėšti. Be to, toks elgesys tenkino kai kurių sadistinius polinkius. Kartais jie jausdavosi vos ne dievais, kaip garsusis Grinkiškio stribas sadistas Rapolas, girtas save laikęs net Stalinu. Kai būdavo peržengiamos net ir Sovietijoje įprastos žiaurumo ribos, kartais vienas kitas sužvėrėjęs čekistas būdavo ir

nubaudžiamas ar nuteisiamas.

3. Nedidelė dalis aukštesnio lygio funkcionierių, gal ir nuoširdžiai tikėjusių komunizmo idealais, stengėsi "pagerinti" sovietinės represinės valstybės įvaizdį mūsų žmonių akyse, "neteisėtą" terorą bandydami šiek tiek apmašinti.

4. Kaip rodo vėlesnio laiko- 1947-1948 metų prokurorų pranešimai CK, "neteisėtų" nusikaltimų sumažėjo. Suimtuosius kankinti buvo leidžiama ir oficialiai (tik tam neva reikėjo gauti leidimą), tačiau čekistai labai lengvai peržengdavo "teisėto" ir "neteisėto" teroro ribą. Čekistų žiaurumas neretai prasiverždavo ir todėl, kad daugelis jų buvo žemo intelekto, nors pakankamai gudrūs ir klatingi. Nė vienas LSSR MGB ministras nebuvo baigęs aukštojo mokslo, daugelis čekistų pulkininkų buvo baigę tik pradinį mokslą. Beraščių kelias į karjeros viršūnes eidavo per begalinį atsidavimą "Stalino-Lenino reikalui", čekistų- dar ir per žiaurumą.

5. Pokaryje represinių struktūrų siautėjimą Lietuvos kaime varžė partizanai, nes, pasak cituotų partinių funkcionierių pranešimų, "daugelyje apylinkių sovietų valdžios nebuvo". Įsiveržę su dideliais kariuomenės daliniais, sovietai nusiaubdavo kaimus "be sovietų valdžios", bet po to jie kuriam laikui vėl būdavo paliekami ramybėje, ir žmonės galėdavo kiek atsigauti, aptvarkyti ūkį.

Šaltiniai

1. VVOA. F.1771. Ap.B.177. L52	15. Ten pat. Ap.8. B.192. L2
2. Ten pat. F.1771. Ap.8. B.177. L47	16. Ten pat. Ap.8. B.179. L104
3. Ten pat. Ap.190. B.4. L145	17. Ten pat. Ap.8. B.183. L117-118
4. Ten pat. Ap.52. B.5. L113-115	18. Ten pat. Ap.9. B.260. L123
5. Ten pat. Ap.9. B.260. L151	19. Ten pat. Ap.9. B.260. L107
6. Ten pat. Ap.9. B.269. L6-7	20. Ten pat. Ap.9. B.261. L69
7. Ten pat. Ap.8. B.177. L56-57	21. Ten pat. Ap.190. B.5. L28-35
8. Ten pat. Ap.8. B.179. L118-123	22. Buv.VSKA. F.18. Ap.1. B.32. L164
9. Ten pat. Ap.8. B.180. L43-47	23. Ten pat. F3
10. Ten pat. Ap.8. B.177. L6-8	24. VVOA. F.1771. Ap.8. B.179. L88
11. Ten pat. Ap.8. B.177. L49	25. Ten pat. Ap.190. B.4. L59
12. Ten pat. Ap.8. B.177. L66	26. Ten pat. Ap.190. B.4. L105
13. Ten pat. Ap.7. B.108. L75	27. Ten pat. Ap.8. B.177. L162
14. Ten pat. Ap.7. B.108. L76	28. Ten pat. Ap.8. B.178. L115

SOVIETINIŲ "LIAUDIES GYNĖJŲ" (STRIBŲ) LIETUVOJE ISTORIOGRAFIJA

Eugenijus Grunskis

1944m. liepos pradžioje, vydoma vokiečius, SSRS Raudonoji armija įžengė į Lietuvą. Prasidėjo antroji sovietų okupacija. Vėl buvo atimama žemė, nacionalizuojamos privačios įmonės. Grubia prievarta buvo vykdoma masinė 1909-1926 metais gimusių vyrų mobilizacija į Raudonąją armiją. Vos įžengus sovietinei kariuomenei į Lietuvą, prasidėjo NKVD ir NKGB bei komunistų partijos inspiruota "tėvynės išdavikų" medžioklė. Gaudyti ir naikinti "kontrevoliucinius ir socialiai pavojingus elementus" buvo pavesta SSRS NKVD vidaus, pasienio ir konvojinės kariuomenės daliniams, kurie į kraštą veržėsi įkandin Raudonosios armijos.

Sovietinė NKVD kariuomenė buvo svarbiausia ir lemiama ginkluota jėga, slopinusi tautos pasipriešinimą sovietinei okupacijai. Tačiau Raudonajai armijai ir NKVD kariuomenei, "valančiai nuo priešiškų elementų užnugarį", vis buvo per maža kareivių. Todėl 1944m., vos įžengus sovietų armijai, okupacinės valdžios nurodymu Lietuvoje, kaip ir kitose kaimyninėse sovietų okupuotose respublikose (Estijoje, Latvijoje, Moldavijoje, Vakarų Baltarusijoje, Vakarų Ukrainoje), buvo pradėti kurti specialūs sukarinti būriai iš vietos gyventojų. Vienos tautos dalies panaudojimas naikinant kitą tautos dalį, vienu lietuvių siundymas žudyti kitus lietuvius iš tikrųjų buvo okupantų vykdyto lietuvių tautos genocido sudėtinė dalis. Tai atitiko bolševikinę klasių kovos teoriją, pagal kurią visuomenė skaldoma į antagonistines klases, "atgyvenusios savo amžių klasės" sunaikinamos, įvedama proletariato diktatūra.

Okupavę Lietuvą, bolševikai pradėjo skaldyti tautą, pjudyti vienus visuomenės sluoksnius su kitais. Pirmiausia buvo siekiama sunaikinti arba pašalinti iš Lietuvos aktyvius, sąmoningiausius ir okupantams opozicinius gyventojų sluoksnius, atimti ir užvaldyti jų turtą, įbauginti lietuvių tautą ir užgniaužti bet kokią pasipriešinimą okupaciniam režimui. Dalijant atimtą svetimą turtą (pirmiausia žemę), buvo siekiama išplėsti sovietų valdžios socialinę bazę.

Sovietų valdžios kuriami "savanoriški" sukarinti daliniai buvo pavadinti naikinamaisiais batalionais – (istrebitelnyje bataliony), o batalionų kareiviai – naikintojai – (istrebitely). Tautoje prigijo naikintojų pravardės – "stribai", "stribiteliai", "skrebai" ir panašiai. Dėl menko kovingumo karinėse operacijose prieš partizanus naikintojai atlikdavo tik pagalbinį vaidmenį. Tačiau, būdami vietiniai gyventojai, jie žinojo savo apylinkes, kaimus, miškus. Todėl stribai pasižymėjo kaip NKVD (MGB) kariuomenės dalinių vedliai, palydovai. Jie gana aktyviai dalyvaudavo žmonių vežimuose, lydėdavo po kaimus partinius ir sovietinius aktyvistus, surašinėjusius ištremtųjų turtą, platinusius paskolų obligacijas. Stribai patruliuodavo miestelių gatvėse, saugodavo valdžios įstaigas ir vietas partinius bei sovietinius pareigūnus, rinkiminius punktus. Naikintojai, būdami ginkluota sovietų valdžios jėga kaime, naudodami fizinį ir moralinį terorą, varė ūkininkus į kolūkius, tikrindavo pyliavų (valstybinių pieno, grūdų, kiaušinių, mėsos, vilnos ir kitų prievolių) vykdymą, mokesčių valdžiai sumokėjimą ir daugybę kitokių "atsiskaitymų su valstybe".

Daugiausia sribų krašte buvo 1945m. pavasarį (11 tūkst.). Vėliau jų nuolat mažėjo. 1954m. viduryje sribų būriuose tamavo mažiau kaip 1 tūkst. kovotojų. Sovietų valdžia, žinodama menką "gynėjų" kovingumą, nesiėmė kokių nors ryžtingesnių priemonių didinti jų skaičių. Per dešimtį su viršum metų naikintojų batalionuose ir būriuose priskaičiuojama kelios dešimtys tūkstančių Lietuvos gyventojų ir atvykusių iš visos SSRS žmonių. Į naikintojų būrius, sovietų valdžios raginami, stojo buvę sovietiniai partizanai, grįžę iš sovietų armijos kareiviai, kumečiai, samdiniai, naujakuriai, vietiniai ir iš kitur atvykę kitataučiai. Okupacinė valdžia varginguosius kaimų ir miestelių gyventojų sluoksnius laikė savo atrama kovojant su lietuvių tautos pasipriešinimu, vykdamas krašto sovietizaciją.

Stribai, iš dalies ir milicija, buvo lietuviškosios sovietinės represinės struktūros. Tačiau lietuviai į stribus ėjo nenoromis. Trūkstant kadry, į naikinamuosius būrius buvo priimami nepilnamečiai bei moterys. Į sribų būrius pateko ir deklasuoti, nesubrendę asmenys, žmonės su kriminaline praeitimi ir nusikaltimais polinkiais. Nors oficialiai naikintojai buvo vadinami liaudies gynėjais, tačiau dėl savo žiaurumo, amoralaus elgesio jie liūdnai pagarsėjo kaip vagys, plėšikai, girtuokliai ir žudikai.

Iš pradžių į stribus įsirašė ir dalis jaunuolių, norėjusių išvengti mobilizaci-

jos. Kai kurie tapo sribais, siekdami apsaugoti tėvus ar artimuosius nuo išvežimo į Sibirą ar išbuožinimo. Pasitaikė atvejų, kai į naikinamuosius būrius stėjo pasipriešinimo organizacijų ir partizanų pasiūsti žmonės, kuriems buvo pavesta trukdyti, dezorganizuoti sribų būrių veiklą, parūpinti ginklų ir vykdyti kitokias užduotis. Dauguma minėtų vyrų, supratę, kad sovietų valdžia, pasinaudodama sribais, siekia pjudyti ir naikinti tautą, nenorėdami dalyvauti žmonių žudynėse, patys arba partizanų įbauginti greitai pabėgo iš šių sukarintų būrių.

Žinoma, ne visi "liaudies gynėjai" buvo plėšikai ir žudikai. Tarp jų buvo ir tokių, kurie nebuvo praradę žmoniškumo. Nujausdami ar sužinoję apie galimus vežimus ar suėmimus, kratas, kai kurie įspėdavo pažįstamus, gimines ar kaimynus. Tačiau ne šie žmonės nulėmė naikinamųjų būrių veiklą ir vaidmenį. Stribai, tamaudami sovietiniam režimui, padėdami okupantams slopinti tautos pasipriešinimą, prisidėjo prie bolševikų vykdyto lietuvių tautos genocido. Jų veikla ir darbai buvo pragaištingi lietuvių tautos interesams, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui. Todėl sribų, kaip bolševikinių okupantų ir jų represinių struktūrų pagalbininkų, veiklos ir vaidmens nušvietimas ir tyrimas yra svarbus.

Didesnės apimties darbų (monografijų) sribų veiklai nušviesti iki šiol nėra. Sovietų Lietuvoje apie sribus ("liaudies gynėjus") trumpai rašyta apibendrinančiuose Lietuvos KP ir Lietuvos SSR istorijos darbuose¹. Kiek plačiau stribai minimi rašant apie vadinamąją klasių kovą, ūkių kolektyvizaciją monografiniuose darbuose. Paminėtini sovietiniai ir Lietuvos komunistų partijos istorijos tyrinėtojai Pranas Olekas², Algirdas Rakūnas³ ir Stasys Laurinaitis⁴. Pranas Olekas teigė, kad "gindami socialistinius iškovojimus bei savo tėvų, brolių, seserų ir kitų artimųjų gyvybes, Komunistų partijos ir darbo žmonių reikalui atsidavę liaudies gynėjai kovojo ryžtingai, negailėdami jėgų ir gyvybės"⁵. Aukšto rango partiniam ir sovietiniam pareigūnui P.Olekai pritarė ir istorikas A.Rakūnas. Pasaak jo, "liaudies gynėjai, įrodydami ištikimybę savo liaudžiai, įvykdė daug drąsių žygdarbių. Jie padėjo Lietuvos Komunistų partijai ir Tarybų valdžiai įgyvendinti revoliucinius, politinius ekonominius bei socialinius pertvarkymus krašte"⁶. Sovietinėje periodikoje panegiriškus straipsnius apie sribus paskelbė istorikai A.Rakūnas⁷ bei Juozas Jermala-
vičius⁸. Pastarasis LKP istorikas, trumpai aprašęs "liaudies gynėjų" kovas,

padarė tokias išvadas: "Kovoje už darbo žmonių saugumą liaudies gynėjai parodė savo aukštas politines idėjas, moralines savybes. Atkaklumas ir drąsa, ryžtas ir optimizmas – tai būdingiausi liaudies gynėjų bruožai. Liaudies gynėjai buvo tikri liaudies didvyriai.

Liaudies gynėjų būriai buvo ypač turtingas partinių, tarybinių, ūkinių darbuotojų kadrų rezervas, nes jie darbo žmonėms buvo tikri politinio brendimo universitetai.

Lietuvos liaudis, jos didvyriški gynėjai nugalėjo buržuazinių nacionalistų terorą, iškovojo taikų socialistinį gyvenimą. Likvidavus banditų gaujas, liaudies gynėjai sugrįžo į taikų kuriamąjį darbą. Atsidavimas liaudžiai, ištikimybė Komunistų partijai, meilė socialistinei Tėvynei ir toliau liko jų būdingais bruožais⁹."

Dažniausiai jų knygose ir straipsniuose buvo tik aiškinama, kodėl sribų batalionai buvo organizuojami (sovietinės propagandos požiūriu), pateikiami fragmentiški statistiniai duomenys apie sribų skaičių krašte ir kai kuriose apskrityse atskirais metais. Didžiausias dėmesys skiriamas "banditų ir kitų buržuazinių nacionalistų žiaurumams" aprašyti, parodyti "liaudies gynėjų" pastangas apginti varginguosius valstiečius ir kaimo sovietinius aktyvistus nuo "banditų teroro". Taip pat išvardijami sribų laimėti susirėmimai su partizanais ("liaudies gynėjų" nesėkmes ir nuostolius buvo stengiamasi nutylėti), pateikiami LKP CK ir LSSR valstybės saugumo komiteto aprobuoti, bet nepilni duomenys apie sribų nukautus ir sučiuptus partizanus, paimtus ginklus ir kitus "laimikius". Minėtuose sovietų istorikų darbuose skaitytoji iš esmės peršama viena išvada – "liaudies gynėjai" sutriuškino "antisovietinį nacionalistinį ginkluotą pogrindį" ir apgynė lietuvių liaudį nuo "klasinio priešo". Tuo tarpu sribų žiaurumai, plėšikavimai, taikių ūkininkų terorizavimas, dalyvavimas masiniuose trėmimuose ir kitose baudžiamosiose akcijose buvo visiškai nutylimi.

Tam tikrą dėmesį sribams, jų sudėčiai skyrė teisininkas R.Stanislovaitis teisės mokslų kandidato disertacijoje¹⁰. Jis pirmasis pabandė tirti sribų sudėtį pagal socialinę padėtį, tautybę, partiškumą ir amžių. Dėl duomenų stokos (naudojosi tik tuo metu prieinamais buvusio Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinio archyvo fondais) kiek išsamesnės analizės jam nepavyko padaryti¹¹.

Stribų "žygdarbių" šlovinimui yra skirtos kelios žurnalistų V.Dėno¹², V.Jasinsko¹³, S.Kalinausko¹⁴, P.Rimkaus¹⁵, A.Viršulio ir kitų knygelės¹⁶. Apybraižose nupiešti ryžtingų, drąsių, o kartu ir jautrių bei dorų "liaudies gynėjų" paveikslai.

Išėjimoje Lietuvos stribų fenomeną plačiau analizavo žinomas visuomenės veikėjas Juozas Brazaitis (Ambrasevičius)¹⁷ bei filosofas ir politologas Kęstutis K.Gimius¹⁸. Savo darbuose daugiausia jie rėmėsi partizanų į Vakarus atgabentais pranešimais apie stribų "darbus", sovietinės Lietuvos spauda bei žurnalistų ir istorikų darbais.

Prasidėjus Atgimimui, pirmieji publicistinius straipsnius apie stribus paskelbė rašytojai Romas Gudaitis¹⁹ ir Vytautas Petkevičius²⁰. Jie pateikė emocinius, tačiau artimus istorinei tiesai, stribų veiklos ir jų vaidmens įvertinimus. R.Gudaitis rašė, kad "liaudies gynėjai" pagrįstai žmonių buvo vadinami stribais arba skrebais, nes jų "tarpe apščiai buvo girtuoklių, tinginių, tamsių ir kerštingų, žiaurių žmonių. /.../ Pemelyg atvirai jie džiūgaudavo bunkerių nesuradę, besislapstančių neaptikę, užtat rūkytų lašinių paltis, kumpius, karkas, puodynes su medum ir sviestu užuosdavo geriau už mokytus kareivių šunis, juk gėrybių eksproprijavimas vakaro vaisėms ir išsinešimui buvo klasinės teisybės pasireiškimas, neišardomos proletariato ir valstiečių sąjungos bei aukšto idėjinio sąmoningumo forma"²¹.

Po Nepriklausomybės atkūrimo istorikai paskelbė apie stribus nemažai straipsnių, parašytų, remiantis buvusiais slaptais partinių ir represinių žinybų archyvų fondais. Nijolė Gaškaitė²² pateikė nemažai įdomių ir vertingų faktų apie stribų žiaurumus, jų dalyvavimą KGB majoro Aleksejaus Sokolovo smogikų būriuose. Juozas Starkauskas²³ pradėjo skelbti didesnės apimties darbą apie stribų organizavimą ir sudėtį, jų kovas su partizanais. Eugenijus Grunskis²⁴ nagrinėjo stribų batalionų sukūrimą ir jų dalyvavimą represinėse akcijose, baigiantis karui ir pirmaisiais pokario metais. Apie stribų vaidmenį kovose su rezistentais, jų sudėtį rašė antisovietiniam pasipriešinimui bei lietuvių tautos genocidui skirtose knygose istorikai Liudas Truska²⁵, Arvydas Anušauskas²⁶ bei kiti²⁷.

Apie stribų žiaurumus ir jų piktadarybes nemaža medžiagos paskelbta kraštotyrinio pobūdžio knygose ir apybraižose apie Lietuvos partizanų kovas²⁸.

Istoriografinė analizė leidžia daryti išvadą, kad sribų problema nėra visapusiškai ir objektyviai ištirta. Sribų veiklos ir vaidmens vertinimai yra labai įvairūs ir dažnai prieštaringi. Istorinėje literatūroje pateikta daug skirtingų duomenų apie gyvų ir žuvusių sribų skaičių, apie jų susirėmimus su partizanais ir sribų jiems padarytus nuostolius ir pan. Nors apie sribus ir paskelbta (pirmiausia Atgimimo laikotarpiu) daug straipsnių periodinėje spaudoje bei Lietuvos istorijai skirtose knygose, tačiau juose nagrinėjamas dažniausiai atskiras sribų veiklos laikotarpis arba koks nors vienas jų veiklos aspektas. Sribų būrių veikla per visą jų egzistavimo dešimtmetį neištirta ir neapibendrinta.

Dokumentų rinkinių apie sribus ir jų veiklą nėra. Taip pat nepaskelbti ir vardiniai (abėcėliniai) sribų sąrašai, nurodant gimimo metus, vietą, tautybę ir t.t. Kartu verta paminėti, kad yra paskelbti devyniuose rajonuose (Alytaus, Jurbarko, Lazdijų, Plungės, Raseinių, Šilalės, Šilutės, Tauragės, Varėnos) nukautų sribų sąrašai²⁹, nurodant pavardę, vardą, tėvo vardą, gimimo metus arba amžių ir žuvimo vietą. Tuos sąrašus, remdamiesi Valstybės saugumo komiteto (KGB) prie Lietuvos SSR ministrų tarybos pateiktais duomenimis, parengė LKP CK ir LSSR KGB nurodymu sudarytos Lietuvos SSR mokslų akademijos archyviniams dokumentams skelbti redakcijos darbuotojai B.Baranauskas, R.Čepas, V.Ditkevičius, J.Vicas ir kiti. Iš tikrųjų beveik visi jie buvo Partijos istorijos instituto prie LKP CK darbuotojai. Istorikai A.Anušauskas ir V.Kučinskas, remdamiesi iš LSSR KGB gautais duomenimis, taip pat sudarė chronologinį kovose su partizanais žuvusių Sovietų Sąjungos kariškių bei LSSR represinių struktūrų darbuotojų, tarp jų ir sribų, sąrašą³⁰. Tačiau visi šie sąrašai yra nepilni, nevisiškai tiksūs, iškreiptos kai kurios pavardės bei vietovardžiai.

Svarbus šaltinis yra partizanų, pirmiausia vadų, atsiminimai³¹ apie susirėmimus su sribais, apie "liaudies gynėjams" taikytas bausmes ir pan. Prie šio šaltinio galima priskirti ir čekistų suimtų partizanų ir jų rėmėjų parodymus per tardymus³². Žinoma, šiuo atveju reikia nepamiršti, kad ginkluoto pasipriešinimo dalyvių memuarai yra parašyti savanoriškai, laisva valia, o enkavedistų suimtų rezistentų parodymai dažniausiai buvo išlupti kankinimais, grasinimu ar šantažu. Paminėtina, kad partiniai ir čekistiniai propagandistai, norėdami iškelti sribų vaidmenį slopinant partizaninį sąjūdį, nevengė

ir atvirų klastočių. 1946m. suimti partizanų rėmėjai Gegužinės (Jonavos raj.) bažnyčios klebonas Steponas Rudžionis ir Alytaus parapijos kunigas Pranas Šliumpa tardomi ne kartą minėjo jiems žinomas partizanų surengtas pasalas ar kautynes su tarybinės, VRLK (NKVD) kariuomenės daliniais ir įgulomis. Tai užfiksuota 1960m. bei 1963m. išleistuose archyvinių dokumentų rinkiniuose "Žudikai bažnyčios prieglobstyje"³³. Po dvidešimt metų (1983m.) išleistame dokumentų rinkinyje "Bažnyčios prieglobstyje" pateikti tie patys minėtų dvasiškių parodymai. Tačiau kai kurios parodymų vietos buvo pakeistos. Ten, kur anksčiau buvo minimi prieš partizanus kovoję NKVD kariuomenės daliniai ar garnizonai, dabar buvo parašyta, jog tai "liaudies gynėjų būriai"³⁴.

Vienu iš šaltinių, tiriant sribus, yra pačių "liaudies gynėjų" atsiminimai. Skirtingai nuo gausių 1918-1919m. "proletarinės revoliucijos" dalyvių, sovietinių frontininkų ir partizanų atsiminimų, sribų "memuarai" pasirodė gana vėlai. Buvo išleistos tik dvi knygos³⁵ bei atsiminimų rinkinys³⁶. Sovietinėje periodinėje spaudoje patys "liaudies gynėjai" taip pat labai retai ir mažai dalijosi savo "audringos jaunystės" nuotykiiais³⁷. Matyt, sribai – okupantų represinių struktūrų pagalbininkai – nelabai kuo galėjo pasigirti savo "memuaruose". Buvę naikintojai žinojo ir jautė, kad ir praėjus kelioms dešimtims metų po įvykdytų piktadarybių, žymi lietuvių tautos dalis (buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, partizanai ir jų artimieji) nekenčia jų. Tarp sribų, pirmiausia tarp naikintojų batalionų senbuvų, nebuvo didesnio intelekto asmenybių. Verta pažymėti, kad minėtas atsiminimų knygas parašė (tiksliau kiti jiems padėjo rašyti) neeiliniai sribai. Vienas buvo sribų būrio komjaunimo organizacijos sekretorius, o kitas – valstybės saugumo organų karininkas, naikintojų dalinio vadas. Abi knygas spaudai parengė literatūrinis bendraau-torius žurnalistas Antanas Čalnaris.

Atsiminimuose buvę "gynėjai" daugiausia pasakoja apie laimėtas kovas su partizanais, apie savo bendražygius bei vadus (daugiausia nelietuvių tautybės). Žinoma, partizanus jie vadina "banditais" arba "buržuazinių nacionalistų gaujų dalyviais", ūkininkai, padėję partizanams, įvardijami kaip "buožės" ir pan. Plačiai aprašomi "banditų susidorojimai su "vargingaisiais valstiečiais", tačiau nė žodžiu neužsimenama apie naikintojų "pagalbą" vežant žmones, arba "dalyvavimą" tremtinių turto dalybose ir t.t.

Naikintojų batalionų ir būrių organizavimo tikslus ir uždavinius, jų struk-

tūrą, jiems vadovavusias žinybas, sribų skaičiaus ir sudėties kaitą, "liaudies gynėjų" vaidmenį užgniaujiant pasipriešinimo sąjūdį, padeda atskleisti ir nustatyti buvusių Lietuvos SSR represinių, partinių ir valstybinių archyvų įslaptintų fondų medžiaga.

Literatūra

1. Lietuvos TSR istorija. T.4. 1940-1958m. V.1975. P.258-259.; Lietuvos TSR istorija (Nuo seniausių laikų iki šių dienų). V.1978. P.521-522 (rusų k.); Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. T.3. 1940-1959. V. 1985. P.283, 341; Tarybų Lietuvos valstietija: Istorijos apybraiža. V. 1979. P.93, 101.
2. Olekas P. LKP kova už socialistinį žemės ūkio pertvarkymą Tarybų Lietuvoje. V.1966. P.65-66, 103-106.
3. Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940-1951 metais. V. 1976. P. 194-199.
4. S.Laurinaitis, A.Rakūnas. Kovoje už socialistinę Lietuvą. V. 1983. P.85-98; T.p. Buržuazinių nacionalistų antiliaudinė veikla pokario metais. Nacionalistinio pogrindžio sutriuškimas // Lietuvos Komunistų partijos kova su nacionalizmu. Sudarytojas K.Valančius. V. 1987. P.112-123.
5. Olekas P. Min. veik. P.104.
6. Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940-1951 metais. P.197.
7. Rakūnas A. Liaudies gynėjai socializmo kūrimo sargyboje // Laikas ir įvykiai. 1986. Nr.15. P.19-23.
8. Jermalavičius J. Liaudies gynėjai – liaudies didvyriai // Laikas ir įvykiai. 1983. Nr.10. P.20-22. Istorinė tiesa bus išaiškinta: Lietuvos KP CK ideologinio skyriaus vedėjo prof. dr. J.Jermalavičiaus pranešimas nukentėjusių nuo nacionalistinio teroro respublikinia-me suvažiavime 1990m. gruodžio 8d. // Tarybų Lietuva. 1990. Gruodžio 20. P.2.
9. Jermalavičius J. Liaudies gynėjai – liaudies didvyriai // Laikas ir įvykiai. 1983. Nr.10. P.22.
10. Stanislovaitis R. Nuverstųjų klasių slopinimo funkcijų įgyvendinimas Tarybų Lietuvoje 1940-1951m. (rusų k.): disertacija teisės moksūkandidato vardui gauti. Vilnius 1970. L.183-199.
11. Ten pat. P.183.
12. Dėnas V. Ir mirdami kovojo. V.1967. P.112.
13. Jasinskas V. Ramonas pakėlė ginklą.: Dokumentinė apybraiža. V.1967. P.150.
14. Kalinauskas S. Paskutinė radiograma: Dokumentinė apybraiža. V.1963. P.116.
15. Rimkus P. Rūstusis pavasaris. V.1962. P.116.
16. Viršulis A. Netolimos praeities žygdarbiai. V.1958. P.132; Šmigelskis K., Uldukis E. Vana-gai iš anapus: Dokumentinė apybraiža. Antroji laida. V.1961. P.274.
17. Brazaitis J. Vienų vieni. V.1990. P.242-250, 509-513.
18. Gimius K.K. Partizanų kovos Lietuvoje. V.1990. P.27-29, 66, 73, 217-224, 248.
19. Gudaitis R. Mes – iš persautų dainų krašto // Literatūra ir menas. 1988. Birželio 11d.

20. Petkevičius V. Pasiutusį miltų – pasiutus ir košę // Literatūra ir menas. 1988. Liepos 2. Nr.27. P.4-5.
21. Gudaitis R. Min. str. P.2
22. Gaškaitė N. Stribai // Veidas. 1993. Nr.37. P.7, 25.; Tos pačios. Iš kur atsiranda pasakos apie vilkolakius // Amžius. 1993. Birželio 19-25. Nr.25. P.4, 10; Tos pačios. MGB veiklos metodai slopinant partizaninį judėjimą // Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose (Konferencijos medžiaga. 1993 06 12). V.-K. 1994. P.71-81; Tos pačios. Žmonės be Dievo: NKVD agentai smogikai // Laisvės kovų archyvas. T.11. K.1994. P.123-136.
23. Starkauskas J. Stribai // Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.89-122
24. Grunskis E. Naikinamųjų batalionų kūrimas ir veikla 1944-1945 metais // Pasaulis. 1992. Nr.3-8; To paties. Baudėjai // Literatūra ir menas. 1989. Gruodžio 9. Nr.49. P.13; To paties. Lietuvos gyventojų trėmimai // Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose: Dokumentų rinkinys (pataisytas ir papildytas leidimas). K.1995. P.69-70; To paties. Akademikas kaltina liaudies gynėjus // Pasaulis. 1991. Nr.5. P.43-47.
25. Truska L. Lietuva 1938-1953 metais. K.1995. P.157-158.
26. Anušauskas A. lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais. V.1996. P.272-275.
27. Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944-1953m. K.1996. P. 378-383, 403-405.
28. Garmutė A. Išėjo broliai: Dokumentinės apybraižos. K.1990. P. 192.; Tos pačios. Motinėle auginai: Dokumentinės apybraižos. K.1993. P.258.; Tos pačios. Tėvo vasara: Dokumentinės apybraižos. K.1996. P.287.; Šimėnas A. Vilties ir gėlos ūkanose: Dokumentinė apybraiža. Panevėžys. 1993. P.96; Abromavičius S. Žalio Velnio takais. K.1995. P.97-118 ir kitos.
29. Buržuazinių nacionalistų nužudytų žmonių Dzūkijoje sąrašas: Alytaus rajonas, Lazdijų rajonas, Varėnos rajonas // Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje: Archyviniai dokumentai. VI rinkinys. Spaudai paruošė V.Ditkevičius. V.1964. P. 169-230; Buržuazinių nacionalistų nužudytų žmonių sąrašas: Tauragės rajonas, Šilalės rajonas, Šilutės rajonas, Jurbarko rajonas, Raseinių rajonas // Kruvinos žudikų pėdos: Archyviniai dokumentai. IX rinkinys. Rinkinį sudarė R.Čepas. V.1968. P.233-330; Buržuazinio nacionalizmo aukos Plungės rajone // Tarybų Lietuva. 1990. Birželio 25. Nr.11. P.3. – Rugpjūčio 20. Nr.19. P.3.
30. Anušauskas A., Kučinskas V. Lietuvos laisvės kovos: Lietuvos ginkluotos rezistencijos 1944-1953m. kovų žemėlapiai. V.1991. P.10-86.
31. Daumantas J. Partizanai. V.1990. P.76-77; Ramanauskas-Vanagas A. Daugel krito sūnų.. V.1991. P.446; Pečiulaitis P. Šitą paimkite gyvą: Atsiminimai. K.1993. P.19-20, 42-44, 89-91 ir kt; Partizano keliu: Partizano Ryto atsiminimai. 41.06.10-49.12.31. I d. K./be metų/ P.48.
32. Žudikai bažnyčios prieglobstyje: Archyviniai dokumentai. II rinkinys. Parengė B.Baranauskas, E.Erslavaitė. V.1963. P.255.; Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą: III rinkinys. Parengė B.Baranauskas, J.Vicas. V.1961. P.147.; Archyvi-

- niai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą: V rinkinys. Tie patys. V.1962. P.200.; Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje: Archyviniai dokumentai. VI rinkinys. Parengė V.Ditkevičius. V.1964. P.232.; Hitleriniai parašiutininkai: Archyviniai dokumentai. VIII rinkinys. Sudarė B.Baranauskas. V.1966. P.167.; Kruvinos žudikų pėdos: Archyviniai dokumentai. IX rinkinys. Sudarė R.Čepas. V.1968. P.332.; Bažnyčios prieglobstyje. Kalba faktai: Dokumentų rinkinys. Sudarė K.Strumskis. V.1983. P.228.
33. Žudikai bažnyčios prieglobstyje: Archyviniai dokumentai. II rinkinys. V.1960. P.69, 100, 101; Žudikai bažnyčios prieglobstyje: Archyviniai dokumentai. II rinkinys. Antras papildytas leidimas. V.1963. P.159, 191, 192.
34. Bažnyčios prieglobstyje. Kalba faktai: Dokumentų rinkinys. V.1983. P.110, 165.
35. Banevičius L. Tėviškė šaukė į kovą: Buvusio liaudies gynėjo atsiminimai. V.1987. P.162.; Jevseičikas K. Giltinės sutramdymas: Pokario kovų atsiminimai. V.1989. P.162.
36. Liaudies gynėjų žodis. Sudarytojas A.Rimkus. V.1987. P.238.
37. Susitikimas // Švyturys. 1982. Nr.23. P.6-9.

Ivadas

Lietuvos okupacijos ir aneksijos 1940m. rezultatas – krašto kolonizavimas. Sovietinė kolonizacija skyrėsi nuo klasikinės pasaulinio kapitalo kaupimo laikotarpio imperialistinių valstybių kolonizacinės politikos. Tačiau svarbiausi pavergimo požymiai išliko: galinga militaristinė valstybė jėga užgrobė kitą šalį, panaikino jos valstybingumą, politinį bei ekonominį savarankiškumą. Buvo likviduoti tokie valstybingumo požymiai ir atributai, kaip nepriklausomos valstybės valdžios ir valdymo organai, savarankiška vidaus ir užsienio politika bei ekonomika, kariuomenė, sienos, įstatymai, piliečių teisės ir laisvės. Iš Lietuvos, kaip ir kitų užgrobtų kraštų, vežamos materialinės ir dvasinės vertybės, į Sibirą ir į kitus atšiaurius kraštus tremiami niekuo nesukaltę Lietuvos gyventojai, kurie gulaguose turėjo dirbti kaip XXa. vergai.

Tiesa, komunistų partija ir sovietinė propaganda tvirtino, kad okupuotų kraštų laisvė ir savarankiškumas dar labiau sustiprėjo, kad nėra jokio gyventojų apiplėšimo, o atvirkščiai, jiems nešama geresnė, pažangesnė santvarka ir visuotinė gerovė. Kad ne iš Lietuvos išvežamos dvasinės vertybės, mėsa ir javai, pramonės dirbiniai, naikinamas tautos kultūrinis paveldas, o Sovietų Sąjungos tautos padeda badaujančiam Pabaltijui. Kad į Sibirą vežami ne niekuo nekalti mokytojai, kariškiai, kunigai, žemdirbiai, inteligentai, seneliai ir vaikai, o "liaudies priešai".

Kitas kolonijinės politikos žingsnis – kolonistų siuntimas į užgrobtus kraštus. Čia taip pat buvo nemažai demagogijos – esą Lietuvoje trūko specialistų ir buvo reikalinga pagalba. Be to, kolonistų siuntimas buvo organizuojamas taip, kad atrodytų, jog juos atvykti prašo patys lietuviai. Tų prašytojų funkcijas atliko Lietuvos komunistų partijos vadovai. Antra vertus, kompartijos siekimas užsitikrinti paramą ir globą iš Sovietų Sąjungos yra suprantamas: be sovietinės armijos, be sovietinio saugumo ir patarėjų bei pagalbininkų jie nebūtų galėję išsilaikyti valdžios viršūnėse.

Šio straipsnio tikslas ir yra parodyti, kaip 1940-1941m. buvo kolonizuojama Lietuva: komunistų partijos vaidmuo ir jos gretų papildymas, atvykėlių iš SSRS skyrimas į vadovaujančias pareigas bei jiems teikiamos lengvatos.

Sovietinėje istoriografijoje atvykusiųjų iš Sovietų Sąjungos tema buvo mažai nagrinėjama. Kadry klausimus daugiausia tyrinėjo S.Atamukas. Svarbiausi jo darbai šia tema: "Nauja Lietuva – nauji kadrai", "Kadry politika pirmaisiais Tarybų valdžios metais respublikoje (1940 06 – 1941 06)"¹. Nors 1940-1941m. į Lietuvą atvyko tūkstančiai rusų ir kitų tautybių žmonių, kurie gavo vadovaujančius postus Lietuvos vyriausybėje, administracijoje ir gamybos sferoje, tačiau minėtuose S.Atamuko darbuose šie klausimai apeinami arba nurodomas tik bendras atvykusiųjų skaičius. Tai aiški duoklė komunistų partijos politikai – esą Lietuvai vadovavo ir kūrė socializmą patys lietuviai. Plačiau apie žydų padėtį Lietuvoje 1940-1941 metais rašoma Atgimimo metais išleistoje monografijoje "Žydai Lietuvoje"².

Reikia paminėti taip pat J.Jakaitienės straipsnį "Ypatinga antrojo sekretoriaus nuomonė"³, kuriame parodoma, jog pirmosios sovietinės okupacijos metais į Lietuvą persikėlė daug partijos darbuotojų iš kitų sąjunginių respublikų, ir tai buvo didžiausias kompartijos gretų papildymo šaltinis.

Platus ir dokumentiškai argumentuotas darbas Lietuvos sovietizacijos tema yra V.Tininio monografija⁴. Tai pirma tokio pobūdžio knyga, išleista po Lietuvos nepriklausomybės atstatymo paskelbimo. Didžiojoje veikalo dalyje nušviečiami procesai, vykę Lietuvoje antrosios sovietinės okupacijos metais, spausdinamos Lietuvos komunistų partijos ir sovietinių veikėjų biografijos. Knygos pradžioje pateikiami duomenys apie Lietuvos inkorporaciją į Sovietų Sąjungą 1940-1941m. Trumpai apžvelgiama senosios valstybės ir visuomeninės santvarkos griovimas, valstybės ir visuomenės veikėjų persekiojimas, partijų ir organizacijų uždraudimas, savivaldybių organų naikinimas, Lietuvos gyventojų trėmimas.

Kai kuriuose istorikų darbuose ir memuarinėje literatūroje galima rasti paminėtų faktų apie grįžusius į Lietuvą komunistus, kurie nepriklausomybės metais buvo išvykę į SSRS. Rašyti apie kitataučius, atvykusius iš Sovietų Sąjungos, buvo nepageidautina.

Autoriaus nuomone, sovietizavimo ir kolonizavimo politiką vykdė ne tik atvykėliai iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų, bet ir nelietuvių tautybės

Lietuvos gyventojai (rusai, baltarusiai, žydai, ukrainiečiai ir tt.), kurie sovietinės okupacijos metais buvo aktyviai traukiami į krašto politinį ir ūkinį gyvenimą.

Studijuojant archyvinius dokumentus, kartais sunku nustatyti atvykusiojo į Lietuvą tautybę. Neretai lietuviškas pavardes turintys žydai, rusai, baltarusiai ir nelietuviškas pavardes turintys žmonės save vadino lietuviais. Tautybė nurodoma toli gražu ne visuose dokumentuose. Tą patį galima pasakyti ir apie buvusius nepriklausomos Lietuvos piliečius, kurie sovietmečiu buvo skiriami atsakingoms pareigoms ar tapo naujosios valdžios aktyvistais. Skirstant pareigybes, pirmiausia buvo kreipiamas dėmesys į partiškumą, socialinę kilmę (dažnai ji sutapdavo su tautiškumu), o tik po to buvo žiūrima dalykinio pasirengimo.

Atvykėliai Lietuvos kompartijoje

Komunistų partija su savo marksistine – leninine ideologija suvaidino lemiamą vaidmenį sovietizuojant Lietuvą. Lietuvos komunistams tiesiogiai vadovavo VKP(b) CK. 1940 09 11 įvyko pirmasis LKP(b) CK sekretoriato posėdis, kuriame buvo nutarta prašyti VKP(b) CK patvirtinti LKP pavadinimą rusų kalba bei LKP CK aparato struktūrą. Šiame LKP CK posėdyje dalyvavo VKP(b) nariai D.Šupikovas, N.Pozdniakovas, P.Gladkovas ir Petrovas. D.Šupikovas buvo patvirtintas LKP CK Organizacinio skyriaus vedėju. VKP(b) CK Politinis biuras patvirtino LKP CK biurą – tuo VKP(b) CK parodė savo valdžią dar neįstojusiai į jos sudėtį Lietuvos komunistų partijai, kuri į VKP(b) vietinės organizacijos teisėmis kaip respublikinė partinė organizacija buvo priimta 1940 10 08⁵. LKP(b) sekretoriato sudėtis buvo tokia: pirmasis sekretorius – A.Sniečkus, antrasis – Icikas Adomas (sl.) – Meskupas, sekretorius – K.Preikšas. LKP(b) V suvažiavime (1941 02 5-9) sekretoriumi buvo išrinktas N.Gridinas. Taip buvo pradėta praktika vienu iš LKP(b) sekretorių rinkti Maskvos atstovą. Maskva visiškai nepasitikėjo net vietos komunistais. Svarbiausi sprendimai buvo daromi Maskvoje.

Komunistai visą laiką norėjo pabrėžti partijos veiklos reikšmę ir jos gretų gausą. Kalbėdamas profsąjungų aktyvo susirinkime 1940 11 24 tada jau LTSR LKT pirmininkas M.Gedvilas pabrėžė, kad jau pereitas "paruošiamasis etapas, darbo žmonių mobilizacijos etapas, per kurį darbo žmonės atgavo

organizacijų laisvę ir visą respubliką nurezgė tvirtu kompartijos, komunistinio jaunimo ir profsąjungų organizacijų tinklu"⁶. Galimas dalykas, kad kalbėti apie "tvirtą kompartijos organizacijų tinklą" buvo per anksti. LKP(b) V suvažiavime A. Sniečkus pripažino, kad komunistų skaičius siekia tik 3000, t. y. vos 0,1 proc. visų Lietuvos gyventojų. Kaip rodo archyviniai dokumentai, 1940m. gruodžio mėn. Lietuvoje buvo 2486 komunistai – 1968 VKP(b) nariai ir 518 kandidatų⁷. Be to, šioje organizacijoje buvo labai daug nelietuvių tautybės žmonių: 412 (16,6 proc.) žydų, 369 (14,8 proc.) rusų ir 39 (1,6 proc.) kitų tautybių atstovų; lietuvių partijos narių buvo 1666, t. y. 67 proc. visų narių skaičiaus⁸. Ypač didelis procentas nelietuvių buvo vadovaujančiuose partijos organuose. Pavyzdžiui, iš 21 LKP(b) CK nario tik truputį daugiau kaip pusė buvo lietuviai: 6 žydai, 2 latviai, 1 baltarusis ir tik 12 lietuvių⁹.

Negausios buvo pirminės partinės organizacijos. 1941 01 06 LTSR AT komunistų partijos narių buvo 3, LKT – 1, Žemės ūkio LK – 3, Finansų LK – 1, Švietimo LK – 1, Vietinės pramonės LK – 9, Maisto pramonės LK – 4, Darbo LK – 5, Sveikatos apsaugos LK – 6, Teisingumo LK – 2, Liaudies kontrolės LK – 1, Socialinio aprūpinimo LK – 2, Aukščiausiąjame Teisme – 2, Prokuratūroje – 4, Valstybinio banko respublikinėje kontoroje – 3, Meno reikalų valdyboje – 1, Fizikultūros ir sporto komitete – 1, Radijo komitete – 4, Valstybinėje leidykloje – 1, Lietuvos telegramų agentūroje ELTA – 1. Tik SSRS Ryšių LK įgaliotinio įstaigoje buvo 22 komunistai. LTSR AT partijos nariai buvo pirmininkas, sekretorius ir reikalų valdytojas, Liaudies Komisarų Taryboje – pirmininkas, daugelyje liaudies komisariatų – tik komisarai ir jų pavaduotojai, kadru bei specialiųjų skyrių vedėjai – žodžiu, dažniausiai žmonės, atvykę iš SSRS. Tokioje valstybinėje įstaigoje, kaip plano komisija, komunistų iš viso nebuvo¹⁰. Iš 2583 Vilniaus universiteto žmonių (kartu su studentais) taip pat nebuvo nė vieno partijos nario¹¹.

Daugiausia komunistų, be LKP(b) CK, buvo organizacijoje, kurioje buvo daugiausia atvykėlių iš SSRS ir kuri padarė didžiausią žalą lietuvių tautai, vykdė represijas, tautos genocidą, kankinimus ir trėmimus – tai NKVD. 1940m. pabaigoje šioje organizacijoje buvo 150 partijos narių ir 45 komjaunuoliai¹².

Labai daug atvykėlių iš SSRS, kaip jau minėta, dirbo vadovaujančiuose partiniuose organuose. Kaip nurodoma 1941 06 22 pažymoje, partiniam darbui į LKP(b) CK iš SSRS buvo atvykę 29 darbuotojai¹³. Tačiau tikrąjį

atvykusiųjų, o tuo labiau nelietuvių skaičių nustatyti sunku. Taip yra todėl, kad bendruose atvykusiųjų sąrašuose buvo laikinai išvykusių į Rusiją lietuvių bei surusėjusių lietuvių, buvo ir laikinai komandiruotų žmonių. Pastebima tendencija partiniuose dokumentuose sulietuvinti nelietuviškas pavardes, o ypač vardus. Vietoj vardų Piotr, Vasilij, Ivan ir pan. rašoma Petras, Vosylius, Jonas. Buvo ir priešingų pavyzdžių. Pavyzdžiui, vienas iš Komunalinio ūkio LK komisaro pavaduotojų pasirašė Ivan Benjaminovič Mikėnas. Be to, LKP(b) centro komitete pradėjo dirbti daug vietinių rusų, žydų, baltarusių. SSRS – Vokietijos karo išvakarėse, autoriaus apskaičiavimu, LKP(b) CK aparate dirbo daugiau kaip pusė šimto nelietuvių. Reikia manyti, kad jų buvo kur kas daugiau, nes yra surašyti tik tie CK darbuotojai, kuriems pagal archyvinius dokumentus pavyko nustatyti einamas pareigas. Antra vertus, per metus trukusią okupaciją vyko kadrų kaita, ir tas pačias pareigas galėjo eiti keli žmonės.

Toje pačioje pažymoje nurodoma, kad partiniam darbui į miestų (toliau – MK) ir apskričių (toliau – AK) komitetus atvyko 36 partiniai "specialistai"¹⁴. Mūsų manymu, tai taip pat neatitinka tikrovės. Visi antrieji ir dalis pirmųjų AK ir MK sekretorių buvo nelietuviai. Vien tik šiose pareigybėse 1940-1941m. laikotarpiu dirbo apie 40 kitų tautybių žmonių. Be to, daug nelietuvių dirbo žemesnėse pareigose: propagandos ir agitacijos, organizacinių ir kitų skyrių vedėjais ir instruktoriais.

Avykusieji iš SSRS partiniai darbuotojai reikalavo sau gerų butų, namų apyvokos dalykų, privilegijų. Dažnai atvykusieji į Lietuvą nepasizymėjo kompetencija, einamų pareigų žinojimu ir aukšta kultūra. Kaip rodo vėlesni dokumentai, daugelis aukštas pareigas 1940-1941m. ėusių pareigūnų pokario metais buvo atleisti, kaip "neatitinką užimamų pareigų". Neigiamas charakterio savybes parodė ne vienas atvykėlis. Pavyzdžiui, už neatsakingą ir netaktišką elgesį ir girtuokliavimą buvo atleistas NKVD Kelių valdybos viršininkas P.Govorovskis¹⁵. Tačiau partija baudė ne visus savo narius. Tai rodo šis pavyzdys.

1941 01 02 Šiaulių mokytojų konferencijoje LKP(b) Šiaulių Ak II sekretorius N.Sirotka (anksčiau buvęs BTSR Nesvyžiaus rajono komiteto I sekretorius) savo kalboje mokytojams prikišo, kad šie kalba lietuviškai ir neišmoko rusų kalbos. Mokytojos K.Trečiokienės (vėliau išrinktos deputate į SSRS

AT) žodžiais tariant, ši sekretoriaus kalba mokytojams padarė slegiantį įspūdį. Po konferencijos kažkas iš grupės mokytojų replikavo: "Laikas ir drg. Sirotkai išmokyti lietuvių kalbą." Tai N.Sirotkai labai nepatiko.

Kai kurie partijos funkcionieriai bandė N.Sirotkos kalbą sušvelhinti. LKP(b) Šiaulių AK Agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojas Šlevičius bandė "taisyti" sekretoriaus kalbą, MK I sekretorius A.Kleineris pareiškė, esą N.Sirotka sakęs, kad gerai būtų mokytojams išmokyti rusų kalbą. O NKVD Šiaulių skyriaus viršininkas K.Macevičius pasakė, kad sekretoriaus kalba nebuvo aštri.

Būsimoji SSRS AT deputatė K.Trečiokienė po konferencijos buvo iškviesta pas N.Sirotką ir, dalyvaujant NKVD Šiaulių skyriaus viršininkui K.Macevičiui, tris valandas tardyta. Buvo klausama apie blogas mokytojų nuotaikas, jų tarpusavio santykius. Po tardymo K.Trečiokienė įsitikino, kad nenori būti kandidate į SSRS AT deputatus, o mokytojų nuotaikos kaip tik blogos dėl tokių, kaip N.Sirotka, kalbų.

Šiaulių AK II sekretorius N.Sirotka pasižymėjo ir Joniškyje. Rinkiminio susirinkimo metu jis blogai kalbėjo apie vertėjus, išjuokė žydus – esą jie nenuoširdūs. Joniškėlio Vykdomojo komiteto pirmininką išvadino analfabetu, grubiai elgėsi su darbuotojais. Kai per vieną susirinkimą, kuriam vadovavo mokyt. Petrelis, atvyko N.Sirotka, pirmininkaujantis iš karto jo nepastebėjo ir nepakvietė į prezidiumą. N.Sirotka mokytojui pasakė: "Juk žinai kas atvyko, tai kaip nepastebėjai?"¹⁶

Nepaisant tokio pasipūtimo, žmonių niekinimo, N.Sirotka partijai buvo priimtinas. Nors daugelis apkomo darbuotojų buvo nepatenkinti N.Sirotkos elgesiu, jis buvo išrinktas ne tik delegatu į LKP(b) V suvažiavimą, bet ir LKP(b) CK nariu¹⁷.

LKP(b) CK sekretorius A.Sniečkus, atsakydamas į VKP(b) CK partinės kontrolės komisijos paklausimą, pranešė: "Atsakydamas į Jūsų užklausimą Nr25/426, pranešu, kad faktai, nurodyti E.Kovskio ("Moscow News" literatūrinis darbuotojas) pareiškime dėl Šiaulių partijos Apkomo sekretoriaus drg. Sirotko yra mūsų ištirti. Kai kurie netaktiškumo faktai, kaip pripažino ir pats drg. Sirotka, pasitvirtino. Mes išnagrinėjome šį klausimą ir pasiūlėme pašalinti drg. Sirotko esančius trūkumus darbe"¹⁸. Kaip matome, nomenklatūrinis darbuotojas, tuo labiau atvykėlis iš SSRS, nepaisant jo prasižengimų

ir visuomenės pasmerkimo, yra renkamas į LKP(b) Centro komitetą. A.Sniečkaus nuomone, šiuo atveju užtenka "pasiūlyti pašalinti trūkumus".

Kolonistai iš SSRS - Lietuvos ūkio vadovai

Darbai į Lietuvą vyko ne tik partiniai darbuotojai. Pagal bolševikinę sampratą, respublikoje stigo įmonių, įstaigų vadovų, kultūros ir mokslo darbuotojų. Mat pirmiausia buvo reikalingi politiškai patikimi ir patyrę darbuotojai. Pagal V.Leniną, kandidatą į vadovaujantį postą charakterizuoja šios savybės: a) sąžiningumas, b) politinės pozicijos, c) reikalo žinojimas, d) administraciniai gabumai¹⁹. Kaip matome, dalyko žinojimas buvo trečioje vietoje. Be abejo, nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovai, pramonininkai, bankininkai, ūkininkai, inteligentija negalėjo kurti komunistinės santvarkos.

Socialistinės gamybos principai neišvengiamai reikalavo didinti valdymo aparatą, kuris turėjo kontroliuoti, valdyti, spręsti visur ir viską.

Kaip nurodo kai kurie autoriai, nepriklausomoje Lietuvoje buvo arti 30 000 valstybės tarnautojų, įskaitant laiškanesius, sargus, geležinkelinikus ir kt. Inkorporavus Lietuvą į SSRS, valdininkų skaičius padidėjo trigubai. Vietoj buvusių 9 ministerijų atsirado 16, vėliau liaudies komisarų skaičius dar labiau padidėjo²⁰.

Kaip jau minėta, kompartija buvo negausi, todėl pirmiausia buvo pasirinkta atšaukti iš SSRS komunistus, kilusius iš Lietuvos. Grįžo tokie kompartijos veikėjai, kaip K.Preikšas, B.Pušinis, I.Gaška, E.Bilevičius, M.Chodosaitė, P.Pajarskas, R.Šarmaitis, J.Vitas, J.Jurevičius ir kt.²¹ Tačiau Maskva daugeliu iš jų taip pat nepasitikėjo. lietuviai komunistai galėjo būti tik parama vykdant centro nurodymus. Buvo bandoma sudaryti įspūdį, kad Lietuvoje nėra savų specialistų, kad būtinai reikia padėjėjų iš SSRS. Čia kaip tik ir pasitaikavo LKP(b). Pavyzdžiui, 1940 11 05 LKP(b) CK slapto raštu VKP(b) CK sekretoriui G.Malenkovui prašo atsiųsti į Lietuvą šiuos pareigūnus: Pramonės liaudies komisaro pavaduotoją, Lietuvos respublikinės vartotojų kooperacijos sąjungos pirmininką ir respublikinės pramonės kooperacijos sąjungos pirmininką. Kaip rašo A.Sniečkus, šios organizacijos turės atlikti didelį darbą, ir be VKP(b) CK paramos bus sunku tai padaryti²². 1940 12 02 A.Sniečkus prašo atsiųsti iš Maskvos darbui LKP(b) CK stenografistę ir 3 mašininkes, nes esą: "Lietuvoje negalima rasti daugiau ar mažiau raštingų ir

žinančių rusų kalbą ir yra sunku spausdinant protokolus ir susirašinėjant su VKP(b) CK bei kitomis organizacijomis"²³. Kaip rodo LKP(b) CK archyvo dokumentai, partiniai protokolai bei pagrindinė susirašinėjimo dalis jau tuo metu buvo atliekama rusų kalba. Reikia manyti, kad šių rusų "specialistų" pareikalavimas atsirado ir dėl nepasitikėjimo mašininkėmis lietuvėmis bei noru labiau įslaptinti partinius dokumentus.

Kitą dieną A.Sniečkus prašo atsiųsti LKP(b) CK žinion kadrų skyriaus vedėjo pavaduotoją, 3 apkomų sekretorius, 3 lektorius, 3 laikraštinkus, šifruotoją, liaudies kontrolės komisaro pavaduotoją, 10 marksizmo-leninizmo pagrindų dėstytojų aukštosioms mokykloms bei LKP(b) CK karinio skyriaus vedėją²⁴.

Sovietinėje sistemoje visų rūšių transportas buvo ypatingoje VKP(b) ir saugumo organų priežiūroje. Komunistų partija itin atidžiai sekė ryšius su užsieniu. Šiam darbui taip pat reikėjo patikimų partiečių. 1940 09 12 Lietuvos Baltijos Loido komisaras A.Velička rašė LKP(b) CK: "Šiomis dienomis mūsų baidokai kraunasi apdirbtą miško medžiagą ir veža į Vokietiją. Prekės priklauso Miškų depart. Licenzija gauta, bet Sovietų Pasiuntinybė atsisako išleisti baidokų įgulas Vokiečių žemėn be palydovo iš kompartijos, (nes reikia laivus ir prekes saugoti nuo galimo šnipinėjimo ar sabotažo aktų) ir pastatė sąlygą, kad būtų ant visos vilkstinės vienas narys, palydovas iš kompartijos. Kadanagi mūsų vidaus laivininkystėje nesiranda ir nėra patikimų kompartijos narių, kurie būtų žinomi iš nelegalių laikų, tai šiuo reikalu, pasitaręs su drg. Derevenka, kreipiausi į Kauno apskr. kompartijos komitetą, kursai atsisakė tokį asmenį duoti, motyvuodamas, kad šitie reikalai yra CK kompetencijoj ir patarė į jus kreiptis"²⁵.

Pertvarkant Lietuvos upių laivininkystę, A.Sniečkus prašė G.Malenkovą atsiųsti "specialistus užimti laivybos vadovo, viršininko pavaduotojo, planavimo skyriaus viršininko, laivų remonto inžinieriaus, kelių skyriaus viršininko, inžinieriaus, vykdančio dispečerinį ir komercinį darbą, laivininkystės inspekcijos viršininko pareigas"²⁶.

1940 12 13 sekretorius A.Sniečkus sušaukė LKP(b) CK biuro posėdį, kuriame buvo nutarta: "Turint omenyje respublikos kadrų ir ypač darbuotojų – komunistų, turinčių darbo paruošose patirtį, trūkumą, prašyti VKP(b) CK komandiruoti į Lietuvos TSR nuolatiniam darbui Paruošų Narkomato įgalio-

tinio respublikai pavaduotojo pareigoms ir 22 draugus dirbti apskričių įgaliotinių pavaduotojais"²⁷.

Tai tik keletas tokių prašymų pavyzdžių. Net į LKP sudėtį buvo įtraukti VKP(b) CK ir SSRS LKP įgaliotinis N.Pozdniakovas, jo pavaduotojas I.Kergetas, Užsienio prekybos LK įgaliotinis Jefanovas, Ryšių valdybos viršininkas M.Šutyj²⁸.

Savo ruožtu liaudies komisarai taip pat prašė LKP(b) CK parūpinti pagalbinkų iš SSRS. Nepasitikėdamas savo ir savo pavaduotojo kompetencija, Komunalinio ūkio liaudies komisaras V.Knyva rašė: "... Komunalinio Ūkio Liaudies Komisarui kyla gyvas reikalas skirti antrą komisaro pavaduotoją, parenkant jį iš kitų sąjunginių respublikų darbuotojų, turinčių komunalinio ūkio srityje patyrimą, kurio tiek man, tiek mano pirmam pavaduotojui drg. Banaičiui trūksta"²⁹. Autoriaus nuomone, abejotina, ar liaudies komisaras savo noru prašytų sau pavaduotoju svetimos šalies ir svetimos tautybės žmogų be paraginimo iš viršaus.

Ekonominiu požiūriu specialistų Lietuvai užteko. Pirmą, tuo laikotarpiu didelės darbuotojų stokos respublikoje nebuvo. Antra, Lietuvos ekonomika ir gyvenimo lygis buvo gerokai aukštesnis nei SSRS, o tai rodo Lietuvos vadovų kompetenciją. Trečia, atvykėliai, nemokėdami kalbos, nepažindami vietos sąlygų ir specifikos, negalėjo geriau dirbti negu vietiniai. Matyt, svarbiausia buvo tai, kad, sovietizuojant Lietuvą, reikėjo "specialistų komunistų".

Kolonistai į Lietuvą vyko ne vien tik vykdydami partijos ir vyriausybės nurodymus. Į Baltijos šalis juos traukė geresnės gyvenimo sąlygos, maisto produktų ir plataus vartojimo prekių gausa.

Paprastai atvykėliai eidavo antrąsias – ministro, liaudies komisaro, pirmininko, direktoriaus ir pan. – pavaduotojo pareigas. Tai buvo daroma norint parodyti, kad vadovauja lietuviai, bet faktiškai pavaduotojų iš SSRS nurodymai turėjo lemiamą reikšmę. Sovietų Sąjungos – Vokietijos karo išvakarėse visų liaudies komisarų (išskyrus Švietimo LK) ir kitų vadovaujančių įstaigų vadovų pavaduotojais buvo nelietuviai. Kolonistai sprendė krašto politikos, ekonomikos, visuomenės gyvenimo ir žmonių likimų klausimus.

Net kuriamų vykdomųjų komitetų pirmininkų pavaduotojais taip pat buvo skiriami rusai. Pavyzdžiui, Alytaus apskr. vykdomojo komiteto (toliau – VK) pirmininko pavaduotoju skiriamas V.Šokinas, Kėdainių – E.Šeikovas,

Panevėžio – LŪbonavičius, Rokiškio – M.Kozlovas, Šiaulių – A.Kuznecovas, Ukmergės – V.Žukovas, Utenos – N.Kašinas ir t.t.³⁰

Visi respublikos NKVD apskričių skyrių viršininkų pavaduotojai taip pat buvo nelietuviai. Tai rodo Sovietų Sąjungos imperinę – kolonijinę politiką, siekimą sovietizuoti ir surusinti kraštą – gyventojus paversti sovietine liaudimi. Tai jokių būdu ne atsitiktinumas ir ne laikymasis visos Lietuvos gyventojų sudėties procentinio atitikimo principo.

Kiek pirmosios sovietinės okupacijos metais žmonių atvyko iš SSRS, tiksliai nustatyti sunku. Nevienodi skaičiai nurodomi ir archyvuose dokumentuose. Pavyzdžiui, 1941 06 22 pažymoje rašoma, kad į Lietuvą atvyko 161 žmogus³¹, o 1941 06 20 sąrašė nurodomi 262 žmonės³². Reikia manyti, kad šiuose dokumentuose pateikiami duomenys apie oficialiai ar partijos siuntimu bei prašymu atvykę žmonės. Tačiau buvo neorganizuotai atvykusių kolonizatorių, neįskaitant jų šeimų narių.

Minėtoje pažymoje išvardijama, kad paruošų įgaliotinais atvyko 20 žmonių, dėstytojais – 10, liaudies komisarų pavaduotojais – 9, redakcijų darbuotojų, darbui prokuratūros bei sovietiniuose organuose – po 7, į pramko-operaciją – 6 ir t.t. Tačiau šie duomenys neatitinka tikrovės. Matyt, liaudies komisarų pavaduotojų skaičius (9) paimtas iš dokumento "VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio aparato instruktorių sąrašo." Šie instruktoriai buvo skiriami svarbiausiems komisariatams, tuo pačiu jie ėjo ir liaudies komisarų pavaduotojų pareigas. Kaip VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio aparato instruktoriai, jie turėjo ypatingą statusą. Tai M.Gurovas – Prekybos LK, F.Girko – Teisingumo LK, M.Derevninas – profsąjungų, I.Žitkovas – Žemės ūkio LK, A.Zubkovas – komjaunimo, I.Kergetas – įgaliotinio pavaduotojas, A.Petrovas – Valstybės plano komisijos, F.Tereškinas – Mėsos ir pieno pramonės LK, V.Procenko – Vyriausios literatūros ir leidybos valdybos (toliau – Glavlit'as), P.Charitonovas – ryšių, V.Lochmatovas – Susisiekiimo LK, Jestrebovas – radijo, Zurmuktašvili – banko instruktorius, N.Pozdniakovas – įgaliotinis, Gerans – SSRS LKT įgaliotinis³³.

Atvykėliai dirbo ne tik vadovų pavaduotojais, bet ir visų lygių viršininkais LKP(b) sekretoriais, skyrių vedėjais, lektorais, komisariatų, teisingumo organų darbuotojais, milicininkais, laikraščių redaktorais ir redaktorių pavaduotojais, VK, profsąjungų darbuotojais, įmonių ir įstaigų direktoriais bei jų pa-

vaduotojais, ekonomistais, finansininkais, inžinieriais, žemės ūkio specialistais, leidyklių bei sporto organizacijų vadovaujančiais darbuotojais.

Kolonizatoriai į Lietuvą vyko iš Maskvos, Maskvos srities, Leningrado, Gorkio, Tulos, Ivanovo, Omsko, Riazanės, Jaroslavlį ir kitų RSFSR sričių, Baltarusijos – Vitebsko, Slucko, Logaisko, Bobruisko, – Krymo, Frunzės, Zaporožės, Ordžonikidzės ir t.t.

Svetimtaučiai turėjo prioritetą skirstant įvairias komisijas, žiuri. Pavyzdžiui, 1941m. pavasarį buvo sudaryta 14 žmonių komisija kovai su gresiančiu potvyniu. Pusę jos narių sudarė nelietuviai: iš Komunalinio ūkio LK – V.Afanasjevas, iš Kelių valdybos – Gogišvilis, iš Nemuno laivininkystės – Danilinas, iš Geležinkelių – V.Lochmatovas, iš Gaisrinės apsaugos – Zlotnikas, įgulos viršininkas³⁴.

1941m. vasarą Rygoje turėjo būti rengiama tekstilės fabričių audinių paroda. LKT į žiuri komisiją įtraukė šiuos asmenis: iš "Glavtekstilšbyto" (Vyr. tekstilės realizavimo valdyba) – M.Čeremnychą, iš Vietinės pramonės LK – B.Zauberblatą, iš Lietuvos respublikinės valstybinės kooperacijos sąjungos – J.Epšteiną, iš Prekybos LK – M.Gurovą³⁵. Ir nė vieno lietuvių...

Pasiuntiniai į Lietuvą dažniausiai atvykdavo ne vienį: jie pageidavo drauge atsivežti šeimą, motiną, brolių, tarmaitę ar pan. Taip Socialinio aprūpinimo LK pavaduotojas I.Bobrovas į Vilnių iš Maskvos atsivežė 6 asmenų šeimą ir namų darbininkę³⁶. Kartu su motina iš Minsko atvažiavo LTSR LKT Slaptojo skyriaus viršininko pavaduotoja Kolodkina. LKT darbuotojas A.Dmitrovičius prašė leidimo atsivežti motiną A.Byrillo ir brolių V.Dmitrovičių³⁷. Šeimas į Lietuvą pageidavo persigabenti SSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinės kontrolės valdytojo pavaduotojas V.Ušakovas³⁸ ir to paties banko Planavimo – ekonominio skyriaus viršininkas P.Kozlovskis³⁹.

Pervežant šeimas į Lietuvą, taip pat talkininkavo LKP(b) CK. Du pavyzdžiai: LKP(b) sekretorius A.Sniečkus prašo VKP(b) sekretorių G.Malenkovą leisti atvykti į Lietuvą LKP(b) Šakių apkomo sekretoriaus LŽiprio šeimai: 2 dukroms ir žmonai iš BSSR, Gomelio sr., Rečicos m.⁴⁰ ir LKP(b) Telšių apkomo sekretoriaus B.Mironovo šeimai: žmonai, sūnui ir dukrai iš RSFSR, Ivanovo sr., Navoloki m.⁴¹

Šeimos ir giminaičiai dar labiau didino atvykstančiųjų į Lietuvą skaičių. Tarp jų buvo asmenų, kurie čia nebuvo reikalingi nei politiniu, nei ūkiniu –

ekonominiu, nei moraliniu – socialiniu požiūriu. Vyko todėl, kad čia geriau gyventi, galima gauti aukštesnes pareigas nei tėvynėje, didesnę atlyginimą ir šiaip pasipelnyti. Antra vertus, VKP(b) Lietuvoje norėjo turėti savo "akis" ir "ausis". Tai buvo tikra krašto kolonizacija.

Kyla klausimas, kodėl buvo prašoma leisti atsikraustyti funkcionierių šeimos nariams, giminaičiams ar tamams? Tokią paslaugą LKP(b) CK darė todėl, kad, paprašius atvykti, prašantysis turėjo kolonizatoriui apmokėti kelionės išlaidas, duoti kompensaciją, skubos tvarka suteikti butą.

Lengvatos ir privilegijos kolonizatoriams

Antrojo pasaulinio karo sąlygomis, kai Lietuvą užplūdo traukdamiesi nuo vokiečių lenkai, žydų pabėgėliai, kai Lietuva buvo priversta priimti daugiatūkstantinę okupacinę Raudonąją armiją, butų problema respublikoje buvo itin opi. Nepaisant to, kolonizatoriams iš SSRS jie būdavo suteikiami išimtinė tvarka. Nėgana to, centrinės žinybos perspėdavo, kad atvykėliai nebūtų skriaudžiami. Pavyzdžiui, SSRS Valstybės kontrolės vadovas Vojnikas telegramoje LKT pirmininkui M.Gedvilui paliepė duoti nurodymą aprūpinti butais naujai atvykusius į Lietuvą darbuotojus, o potvarkio kopiją atsiųsti jam⁴².

Atvykėliai, turėdami centro paramą, gindavo savo "teises" ir išsireikaulavo iš vietinių pareigūnų butus ir kitas gėrybes. Pavyzdžiui, LKP(b) CK lektoriai Zelenovas, Onockis, Safonovas, Košelevas, Buga, Kostylevas ir Safonovas pasiskundė VKP(b) CK sekretoriui G.Malenkovui, kad Lietuvos partiniai ir sovietiniai darbuotojai abejingi jų reikalavimams, nevykdo VKP(b) Kadro valdybos duotų pažadų aprūpinti juos butais. Esą jau 1,5-2 mėnesius gyvena su šeimomis Lietuvoje, ir tik du iš jų gavo butus. Kiti gyvena viešbučiuose. LKP(b) CK Administracinio – finansų skyriaus viršininkas J.Besparaitis tik skėsčioja rankomis ir butų neduoda, kapitalistų iš jų namų neišskeldina. Nepadedą nei skundai sekretoriui propagandai K.Preikšui, o antrasis LKP(b) sekretorius ne tik nesiima priemonių, tačiau dargi pareiškęs, "kad mes keliame per didelius reikalavimus ir nenorime keltis į krosnimis kūrenamus butus. Tokių butų mums nesiūlė"⁴³. Po šitokių skundų LKP(b) CK lektoriams butai buvo skirti 1941m. kovo mėn. pradžioje A.Sniečkus pranešė VKP(b) CK sekretoriams A.Andrejevui ir G.Malenkovui, kad butai arba orderiai propagandistams duoti. Kartu teisinasi, kad reikalas užsitęsė dėl didelio butų

stygiaus, patvirtina, kad Maskvos propagandistai kėlė per didelius reikalavimus⁴⁴.

Maskvos pasiuntiniams reikėjo ne tik butų, baldų, bet kartais net radijo aparato, patalynės ir kitų dalykų.

Be komisaro pavaduotojo V.Cokanovo, į LTSR Mėsos ir pieno pramonės LK atvyko 7 viršininkai: Planavimo skyriaus viršininko pavaduotojas A.Kulakovas, Finansų skyriaus viršininko pavaduotojas I.Sochanevas, Gamybinių techninio skyriaus vyr. inžinieriai M.Podlegajevas ir L.Gruzdevas, vyr. buhalterio pavaduotojas M.Daškovas, Kauno "Maisto" kombinato Planavimo skyriaus viršininko pavaduotojas T.Čirkovas ir "Pieno centro" Planavimo skyriaus viršininko pavaduotojas N.Filipovas. Komisaras J.Laurinaitis, kreipdamasis į LKP pirmininko pavaduotoją S.Brašiškį, pažymi, kad visi šie tarnautojai neatsivežė jokių baldų, o čia perkant, tektų brangiai mokėti. Todėl pageidauja pirkti vokiečių paliktus baldus⁴⁵.

Dažniausiai viršininkams baldai buvo ne parduodami, o tiesiog duodami veltui ir ne vien tik vokiečių repatriantų, bet ir represuotų lietuvių šeimų. Pavyzdžiui, Konfiskacijos komisijos pirmininkui Fridui Krastinui LKT paliepia išskirti SSRS LKT [galiotinio (N.Pozdniakovo) dispozicijon turimųjų konfiskuotų baldų dalį⁴⁶.

Centras paruošė specialią instrukciją "Kompensacijos ir garantijos perkeliant, iš naujo priimant ir siunčiant dirbti į kitas vietas". Šiame dokumente buvo numatytos įvairios lengvatos persikeliantiems dirbti į kitas respublikas. Jiems turėjo būti sumokamos pervežimo (šėimos turto) išlaidos: 240kg darbuotojui ir po 80kg šėimos nariui, dienpinigiai 2,5-10 Rb; vienkartinė pašalpa: darbuotojui 1 mėn. naujo darbo atlyginimo, šėimos nariui – 1/4 darbuotojo atlyginimo. Toliau instrukcijoje sakoma; "Perkeliamiems į kitą darbą darbuotojams visais atvejais, išskyrus persikėlimą jų pačių prašymu ir siunčiamiems į darbą skirstymo tvarka darbuotojams, baigusiems aukštojo mokslo įstaigas ir technikumus, administracija turi duoti jiems atvykus butus.

Šių darbuotojų šėimų nariams butas duodamas šalių susitarimu, jei specialiais įstatymais nenustatytas privalomas jiems buto davimas.

Jų pačių prašymu perkeliamiems arba į darbą priimamiems darbuotojams ir jų šėimų nariams butas duodamas šalių susitarimu...

Darbuotojo vaikai naujoje gyvenamojoje vietoje pirma eile priimami į lopšelius, vaikų namus, vaikų aikštes, mokslo įstaigas, kursus ir pan. Jie turi pirmenybės teisę stipendijoms gauti...

Visos kompensacijų mokėjimo išlaidos tenka tai įmonei, įstaigai arba organizacijai, į kurią darbuotojas perkeliamas, priimamas arba siunčiamas⁴⁷. Tačiau ir tokiomis sąlygomis daugelis kolonizatorių buvo nepatenkinti. Jie reikalavo dar didesnių kompensacijų. Į tai Komunalinio ūkio LK atsakė Finansų LK pavaduotojas T.Zaleckis: "Atsakydamas į Tamstos, Komisare, 1941 03 27 raštą Nr.32674, pranešu, kad tarnautojų perkėlimai tais atvejais, kai jiems turi būti išmokamos trigubos mėnesinės algos ir kitos persikėlimo išlaidos, tvarkomos pagal SSRS LKT 1941 01 16 instrukciją Nr.112, paskelbtą SSRS vyriausybės įsakymų ir potvarkių rinkinyje 1941 02 11, Nr.4.

Persikėlimo kompensaciją tokiam tarnautojui turi išmokėti ta įstaiga, kurion tarnautojas perkeliamas. Apie tai, kiek turi būti perkeliama jam tarnautojui sumokėta kompensacijos ir kuria tvarka – turi raštu pranešti įstaiga, kuri tarnautoją kelia⁴⁸.

Daugeliui partinių ir sovietinių darbuotojų buvo išmokėtos nemažos sumos rubliais ir užsienio valiuta (litas). Pavyzdžiui, LKP(b) Alytaus apkmomo II sekretoriui L.Suskinui, Vilniaus apkmomo I sekretoriui N.Fedorenkai buvo išmokėta po 2208,35 Rb ir 220 Lt, LKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojui P.Nikitinui išmokėta 2233,55 Rb ir 220 Lt, Raseinių apkmomo II sekretoriui A.Daškevičiui – 2753,55 Rb ir 220 Lt, Panevėžio apkmomo II sekretoriui, Kauno MK II sekretoriui N.Paraščenkai, Šiaulių apkmomo II sekretoriui N.Sirotkai – po 1233,55 Rb ir 220 Lt ir t.t. Buvo mokama persikėlimo kompensacija, atlyginimas ir už geležinkelio bilietą; užsienio valiuta – litai buvo mokami kaip priedas ir ne visiems persikėliams vienodai minėti partijos funkcionieriai gavo po 220 Lt, prokuroro pavaduotojas spec. byloms V.Kaša – 100 Lt, "Pravda Vilenska" redaktorius V.Sokolovskis – 50 Lt, LKP(b) CK finansų – ūkio skyriaus vedėjas J.Besparaitis – 20 Lt ir t.t.⁴⁹ Kai kuriems persikeliantiems buvo mokami ir komandiruočių pinigai, pavyzdžiui, J.Vitui (80 Rb) ir J.Besparaičiui (700 Rb). Apie partinius darbuotojus žinias, kiek kam mokėti, pateikdavo VKP(b) CK Reikalų valdybos buhalterija⁵⁰.

Taigi okupacinės valdžios pareigūnų perkėlimas Lietuvos biudžetui kainavo dideles sumas, jiems buvo atiduota daug geriausių butų ir kito turto. Vien tik

1941 01 11 LTSR LKT nutarimu Nr.25 šiems reikalams buvo skirta 1 600 000 Rb. Šią sumą Finansų LK turėjo pervesti Įgaliotinio gyventojų į Lietuvos TSR perkėlimo reikalams sąskaiton net negavus sąmatos⁵¹. Tai buvo ne vienintelė suma.

Į Lietuvą atvykdavo ir laikini patarėjai ir konsultantai. Taip 1940m. rugsėjo mėn. iš Minsko į Kauną buvo atvažiuavęs BSSR Komunalinio ūkio LK pavaduotojas Abašinas. Vien tik įvairioms asmeninėms svečio išlaidoms (ne komandiruočių pinigams ar viešbučiui) Komunalinio ūkio LK V.Knyva paprašė LKT pirmininką 200 Lt⁵². Kitame rašte tuo pačiu adresu rašoma: "Drg. Abašino viešėjimas LTS Respublikoje sudarė kai kurių išlaidų, kurioms padengti šiuo metu K.ŪL. K-to sąskaitoje nėra numatytų lėšų... persiunčiame "Metropolio" viešbučio sąskaitas sumai Lt 896,58 ir prašome rasti galimu jas apmokėti iš LTSR LK.T. dispozicijoje esamų kreditų.

Priedų: 3 sąskaitos ir 32 lapai"⁵³.

Taigi Abašino komandiruotė Lietuvai kainavo daugiau kaip 1000 Lt. O tokių abašinų buvo ne vienas.

Pasitaikydavo ir kitokių išlaidų, susijusių su atvykėliais. Mišrioje Sovietų Sąjungos – Vokietijos repatriacijos komisijoje dirbo bataliono komisaras B.Matvejevas. Jo 13-os metų sūnų Jurijų partrenkė vokiečių mašina. Nepaisant to, kad B.Matvejevas buvo SSRS kariškis, o jo sūnų suvažinėjo vokiečių mašina, – SSRS LKT Įgaliotinis Lietuvos TSR N.Pozdniakovas davė tokį nurodymą LTSR LKT pirmininkui M.Gedvilui: "Užsienio reikalų liaudies komisariato nurodymu, pagalba už drg. Matvejevo sūnaus gydymą ir sveikatos atstatymą turi būti suteikta iš vietinių lėšų." Šiam reikalui buvo skirta 5000 Rb⁵⁴. Keista, kad LTSR premjerui duoda nurodymus SSRS LKT Įgaliotinis, remdamasis SSRS Užsienio reikalų LK reikalavimu.

Kolonizatoriams reikalaujant, buvo daromi netgi finansinės drausmės pažeidimai. Komunalinio ūkio LK pavaduotoju V.Astafjevas buvo paskirtas 1941 02 15. Tačiau jis panoro, kad jam būtų apmokėta ir už nedarbo laiką. Jo viršininkas, Komunalinio ūkio LK V.Knyva išleidžia įsakymą:

1. Ryšium su tuo, kad Komunalinio Ūkio Liaudies Komisaro pavaduotojas drg. V.Astafjevas iš anksčiau eitų pareigų Gorkio mieste atleistas nuo š.m. sausio mėn. 31d. ir perkeltas darbuotis Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariatą į LTS Respubliką, išmokėti jam už laiką nuo vasario 1 iki 15d. papildomą atly-

ginimą.

2. Ryšium su tuo, kad drg. Astafjevas, iki formaliai praveistas jo paskyrimas Liaudies Komisarų pavaduotojo tarnybon, dirbo Kaune, susipažindamas su vietos komunaliniu ūkiu, laikyti jį buvusį komandiruotėje iki vasario 15d. imtinai.

3. Persikėlimo išlaidas, kelpinigių, dienpinigių drg. Astafjevui ir jo šeimai apmokėti pagal Darbo Įstatymų Kodeksą.

4. Nuo atvykimo Vilniun momento iki gavimui butui orderio Nr.7886.03.24 apmokėti pristatyti sąskaitas už viešbutį, išskyrus papildomus aptarnavimus⁵⁵.

Iš šio įsakymo matyti: 1) už nedirbtą laiką mokamas V.Astafjevui atlyginimas, 2) už tą laiką išmokama komandiruotė, 3) butą atvykęs gauna šiek tiek daugiau kaip per mėnesį laiko.

Kita grupė atvykusių iš SSRS – tai kariuomenė, kurią reikėjo aprūpinti gyvenamu plotu ir butais, maistu, skirti žemės poligonams, aerodromams, duoti statybinių medžiagų, siųsti žmones ir pastotes į karines statybas.

Trečia kolonizatorių grupė – tai neorganizuoti perėjęs, kurie užplūdo Lietuvą, tikėdamiesi geresnio gyvenimo. Ir dažnai jie neklydo: sovietinių – partinių vadovų buvo priimami kaip "vyresnieji broliai."

Išvados

1. Lietuvos komunistų partija buvo negausi ir jos nariais nepasitikėjo Kremliaus vadovai. Todėl 1940 – 1941m. į Lietuvą buvo siunčiami "patyrę" partiniai darbuotojai, buvę išeiviai iš Lietuvos, o svarbiausia, kadriniai rusų ir kitų tautybių partijos funkcionieriai.

2. Kolonistų iš SSRS kvietimo iniciatoriai buvo LKP(b) CK, asmeniškai A.Sniečkus bei kai kurių liaudies komisariatų vadovai.

3. Valstybės valdymo organų, gamybos ir visuomenės gyvenimo vadovais buvo skiriami kompartijos atstovai, jų pavaduotojai – atvykęs iš SSRS, kurie faktiškai vadovavo visam krašto gyvenimui.

4. Kolonistų perkėlimas į Lietuvą vykdomas respublikos biudžeto sąskaita: atvykėjams skubos tvarka suteikiami butai, apmokamos persikėlimo išlaidos, duodamos pašalpos, jų šeimos nariai naudojami įvairiomis lengvatomis ir privilegijomis.

(Cituojamų dokumentų kalba netaisyta – red.)

1. Atamukas S. Nauja Lietuva – nauji kadrai. V.,1974; To paties. LKP kadry politika pirmaisiais Tarybų valdžios metais respublikoje (1940 06 – 1941 06) // LKP istorijos klausimai. V.,1977. T.20. P.47-60.
2. Atamukas S. Žydai Lietuvoje. V.,1990.
3. Jakaitienė J. Ypatinga antrojo sekretoriaus nuomonė // Tiesa. 1989 08 01. P.3.
4. Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. V.,1994.
5. Kancevičius V. LKP savarankiškumas. Tikrovė ar filosofija? // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. V.,1989. P.149.
6. LTSR LKT pirmininko M.Gedvilo kalba, pasakyta profsąjungų aktyvo susirinkime, Kaune 1940 11 24 // Komunalinis ūkis. I metai. Lapkr. Nr.2. P.1.
7. Mėnesinė statistinė LKP(b) CK ataskaita "Apie partorganizacijų skaitlingumą ir kaitą už 1940m. gruodžio mėnesį" // Valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas (toliau – VVOA). F.1771. Ap.1 B.162. L.2.
8. Lietuvos komunistų partija skaičiais. 1918-1975. Statistikos duomenų rinkinys. V.,1976. P.55.
9. LKP(b) CK narių sąrašas. 1940 // VVOA. F.1771. Ap.1 B.171. L.1
10. Pažyma apie komunistų, dirbančių liaudies komisariatuose ir LTSR respublikinėse įstaigose, skaičių. 1941 06 0 //VVOA. F.1771. Ap.2 B.232. L.7-8.
11. Vilniaus universiteto sudėtis // VVOA. F.1771. Ap.2 B.232. L.12
12. VKP(b) CK drg. Šatalinui. 1940 12 21. Nr.456 sl.// VVOA. F.1771. Ap.1 B.342. L.79.
13. Draugų, atvykusių dirbti į LTSR iš kitų SSR Sąjungos respublikų ir sričių sąrašas // VVOA. F.1771. Ap.2 B.505. L.2
14. Ten pat.
15. LKP(b) CK. 1941 06 17. Nr. B 27-5 sl. Išrašas iš LKP(b) CK Biuro 1941 05 11 posėdžio protokolo Nr.27. Punktas Nr.V "Apie NKVD Kelių valdybos darbą" // VVOA. F.1771. Ap.2 B.180. L.34.
16. LKP(b) CK sekretoriui drg. Sniečkui. Pranešimas. 1941 03 27 // VVOA. F.1771. Ap.2 B.198. L.5.
17. LKP(b) Šiaulių apkomui. 1941 04 21 // VVOA. F.1771. Ap.2. B.207. L.117.
18. VKP(b) CK partinės kontrolės komisijai. 1941 05 26. Nr.1016sl //VVOA. F.1771. Ap.2 B.229. L.43.
19. Leninas V.I. Pilnas raštų rinkinys. T.53. P.97. (rusų k.).
20. Audrūnas J., Svyrius P. Lietuva tironų pančiuose. T.1. Cleveland, 1946. P.227-228.
21. Atamukas S. Nauja Lietuva – nauji kadrai. P.82.
22. VKP(b) CK drg. Malenkovui. 1940 11 05. Nr.074sl // VVOA. F.1771. Ap.1 B.342. L.63.
23. VKP(b) CK drg. N.N.Šatalinui. 1940 12 02 // VVOA. F.1771. Ap.1 B.342. L.69.
24. VKP(b) CK drg. N.N.Šatalinui. 1940 12 03 // VVOA. F.1771. Ap.1 B.342. L.70.
25. Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui. 1940 09 12 // VVOA. F.1771. Ap.1 B.260. L.1.
26. VKP(b) CK drg. Malenkovui. 1940 12 09. Nr.384sl // VVOA. F.1771. Ap.1 B.342. L.72.

27. Išrašas iš 1940 12 13 LKP(b) CK Biuro posėdžio protokolo // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau – LVA). F. R-754. Ap.3. B.92. L.43.
28. Liaudies Komisarų Taryba // LVA. F.R-754. Ap.3. B.322. L.13.
29. LKP(b) sekretoriui drg. Sniečkui ir LKT pirmininkui drg. Gedvilui. 1941 01 21. Nr.108sl. // VVOA. F.1771. Ap.2. B.411. L.6.
30. Alytaus apskr. VK-tui. 1941 04 10. Nr.1832 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.765; Kedainių apskr. VK-tui. 1941 03 15. Nr.1234 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.1347; Panevėžio apskr. VK-tui. 1941 04 07. Nr.1705 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.888; Rokiškio apskr. VK-tui. 1941 04 15. Nr.1936 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.662; Šiaulių apskr. VK-tui. 1941 05 09. Nr.2475 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.865; Ukmergės apskr. VK-tui. 1941 04 12. Nr.1853 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.745; Utenos apskr. VK-tui. 1941 03 15. Nr.1233 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.1348.
31. Draugų, atvykusių dirbti į LTSR iš kitų SSRS Sąjungos respublikų ir sričių, sąrašas // VVOA. F.1771. Ap.2. B.505. L.2.
32. Ten pat. L.4-11.
33. VKP(b) CK SSRS LKT įgaliotinio aparato instruktorių sąrašas // VVOA. F.1771. Ap.2. B.454. L.2-3.
34. LTSR LKT nutarimas Nr.186 dėl kovos su potvyniu priemonių Lietuvos TSR teritorijoje // LVA. F.R-164. Ap.1. B.1. L.87.
35. LTSR LKT 1941 06 03 nutarimas Nr.586 dėl sąjunginės pramonės ir Pabaltijo respublikų fabrikų tekstilės audinių parodos // LVA. F.R-164. Ap.1. B.23. L.51.
36. DV Milicijos valdybai. 1941 05 27. Nr.2973/III // LVA. F.R-754. Ap.3. B.446. L.501.
37. Vyriausiajai milicijos valdybai. 1941 04. Nr.2046 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.549.
38. SSRS Valstybinio banko Lietuvos respublikinės kontoros pažyma. 1941 04 04 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.967.
39. Pažyma. 1941 04 04. Nr.1622 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.444. L.967.
40. VKP(b) CK sekretoriui G.M.Malenkovui. 1940 12 24. Nr.474 // VVOA. F.1771. Ap.1. B.335. L.9.
41. VKP(b) CK sekretoriui drg. Malenkovui. 1940 12 19. Nr.432 // VVOA. F.1771. Ap.1. B.335. L.15.
42. LKT Gedvilui (telegrama) // LVA. F.R-754. Ap.3. B.3. L.20.
43. VKP(b) CK sekretoriui Malenkovui nuo grupės komunistų, komandiruotų partiniam darbui į LTSR. 1941 01 30 // VVOA. F.1771. Ap.2. B.197. L.21-22.
44. VKP(b) CK drg. Andrejevui, drg. Malenkovui. 1941 03 06. Nr.327 // VVOA. F.1771. Ap.2. B.197. L.27.
45. LTSR Mėsos ir pieno pramonės LK. 1941 04 04. Nr.1319. LTSR LKT pirmininko pavaduotojui drg. Brašiškiui // LVA. F.R-754. Ap.3. B.23. L.68; Miesto tarybos turto realizavimo komisijai // LVA. F.R-754. Ap.3. B.23. L.69.
46. LTSR LKT 1940 10 25 nutarimas Nr.259 dėl konfiskuotų baldų išskyrimo SSRS LKT įgaliotinio dispozicijon // LVA. F.R-754. Ap.1. B.2. L.142.
47. Kompensacijos ir garantijos perkeltant, iš naujo priimant ir siunčiant dirbti į kitas vietas // LVA. F.R-164. Ap.1. B.36. L.217-218.

48. Komunalinio ūkio liaudies komisariui. 1941 04 03. Nr.10456 // LVA. F.R-768. Ap.1. B.175. L.255.
49. Žinios apie išduotas persikėlimui sumas draugams, komandiruotiems LKP(b) CK ir VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio LTS Respublikai žinion. 1940 11 10. Slaptai // VVOA. F.1771. Ap.1. B.351. L.2.
50. Žinios apie išduotas persikėlimui sumas komandiruotiems LKP(b) žinion // VVOA. F.1771. Ap.1. B.351. L.5.
51. LTSR LKT 1941 01 11 nutarimas Nr.25. dėl papildomo paskyrimo Rb. 1 600 000, – įgaliotinio gyventojų į Lietuvos TSR perkėlimo reikalams dispozicijai // LVA. F.R-754. Ap.1. B.5. L.41.
52. LTSR LKT Reikalų valdybai. 1940 12 30. Nr.1146 // LVA. F.R-754. Ap.3. B.20. L.368.
53. LTSR LKT pirmininkui drg. Gedvilui. 1941 05 24. Nr.726sl //LVA. F.R-754. Ap.3. B.530. L.93a.
54. LTSR LKT 1941 06 18 nutarimas Nr. 542-59sl apie skyrimą bataliono komisariui drg. Matvejevui 5000 rublių sūnaus gydymui // LVA. F.R-754. Ap.3. B.530. L.93.
55. Komunalinio ūkio LK įsakymas Nr.46. Vilnius. 1941 04 07 // LVA. F.R-768. Ap.1. B.111. L.88.

**PALANGOS GIMNAZIJOS 1945-1948 m. POGRINDIS IR
POGRINDININKŲ LIKIMAI**

Vytautas Jonas Rimgaila

Antrasis pasaulinis karas, skaudžiai palietė Lietuvą, jos gyventojus, jaunimą, moksleivius. Visa tai jau istorija, kurią pradeda užnešti užmaršties dulkės. Dabar visiems gerai žinomas gėdingas Hitlerio ir Stalino 1939-ųjų metų sandėris ir jo pasekmės - 1940m. Lietuvos okupacija, stalininis ir hitlerinis teroras. Mano bendraamžius paženklino karas, sovietinės okupacijos 50-metis, sunkūs ir prieštaringi pokario metai. Daug ko nežinojome tais metais. Melo, šantažo, apgaulės sovietinės okupacijos metais pakako apščiai. Teroras, nekaltų žmonių, moterų, vaikų, paliegusių senelių areštai, trėmimai ugdė tam tikrą baimės jausmą.

Dirbdamas mokykloje kraštotyrinį darbą, surinkau daug dokumentinės kraštotyrinės medžiagos apie įvykius Lietuvoje, Kretingos apskrityje, 1939-1950 metais. Tai karo metų ir pokario įvykiai. Rašiau apie tai spaudoje, ką pasakojo 1941-1945m. karo, įvairių tautybių dalyviai. Dėl suprantamų priežasčių rinkti medžiagą apie ginkluotą pasipriešinimą sovietiniams okupantams pokario metais negalėjau. Tuo labiau kad dirbau mokykloje mokytoju. Pagal KGB ir NKVD dokumentus pokario metais spaudoje buvo rašoma iškraipytai, skelbiamas melas, kaip to reikalavo sovietinė okupacinė valdžia. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, istorinius įvykius, faktus reikia aprašyti taip, kokie jie buvo iš tikrųjų. Tačiau iki šiol nieko arba labai mažai visuomenė žino apie Palangos ir Kretingos gimnazijų pagrindį ir pagrindininkų likimus. Tai ir paskatino mane imtis šio darbo. Suradau buvusius Palangos gimnazijos pagrindininkus, užrašiau jų prisiminimus, surinkau foto-nuotraukas, kai kuriuos dokumentus, kurie pateikiami šiame darbe. Pagrindininkų prisiminimuose dėl senaties gali pasitaikyti netikslumų, nes atmintis ne viską pajėgi išsaugoti. Šio mano darbo negalima laikyti baigtu, nes reikalingas tolesnis tų metų archyvinų dokumentų studijavimas, nes Palangos gimnazijos pagrindžio veikla išeina už gimnazijos veiklos ribų ir turi tiesioginį ryšį su LLA Žemaičių legiono Kardo rinktine. Suimtų pagrindininkų KGB tardymo dokumentuose, prisiminimuose pa-

sitaiko prieštaravimų. Tačiau reikia turėti galvoje tai, kad KGB vykdė provokacijas, sadistiškai kankino suimtuosius, fabrikavo dokumentus. Beveik visi suimtieji nemokėjo rusų kalbos, o tardymas ir karinio tribunolo posėdžiai vyko tik rusų kalba. Vertėjais, tardant suimtuosius, buvo pakviesti KGB-istams ištikimi žmonės. Šiandieną sunku pasakyti, ar teisingai buvo atliekamas sinchroninis vertimas. Kankinami suimtieji buvo verčiami pasirašyti, ko jie nesupranta, ir prisipažinti tai, ko nepadarę. O apie teisės pažeidimus tardant ir teismo proceso metu ir kalbėti netenka. Visa tai reikia turėti galvoje studijuojant KGB dokumentus. Reikalinga gilesnė tų dokumentų analizė. Ypač rašant pokario metų Lietuvos istoriją. 15-mečių - 20-mečių Palangos gimnazijos pagrindininkų prisiminimai, tragiški jų likimai dalelė didvyriškos Lietuvos istorijos, kuri vaizdžiai ir paprastai atsako, kodėl rezistencinėje kovoje prieš sovietinius okupantus, jų talkininkus aktyviai dalyvavo Lietuvos kariuomenės karininkai, kareiviai, inteligentai, darbininkai, valstiečiai, kunigai, mokytojai, studentai, moksleiviai.

Nepaisant to, kad šis darbas nėra galutinai baigtas, juo galės naudotis kiekvienas moksleivis, mokytojas, studentas ir visi tie, kas domisi lietuvių tautos kova prieš sovietinius okupantus.

Istoriniai faktai ir išvados

Palangos gimnazija patyrė daug istorinių įvykių. Keitėsi gimnazijos pavadinimas. Reikia manyti, kad dar bus parašyta išsami gimnazijos istorija. Tuo labiau kad Palangos gimnazijoje mokėsi ir ją baigė daug įžymių respublikos žmonių, kurie paliko gilius pėdsakus Lietuvos istorijoje. Šią gimnaziją baigė Lietuvos kariuomenės vadas Pranas Liatukas (1876-1945), profesorius Vytautas Vardys, rašytojas S.Šimkus, buvęs respublikos prezidentas Antanas Smetona ir daugelis kitų. Pažymėtina, kad gimnazijoje dirbo Mečys Gedvilas – 1940m. ir vėlesniais metais iki mirties užėmęs aukštus postus LTSR Vyriausybėje, sankcionavęs ir leidęs vykdyti 1944 12 23-24 Klepočių kaime, Alytaus rajone, žiaurias nekaltų žmonių žudynes ir kaimo sudeginimą. Čia dirbo įvairių pažiūrų mokytojai, skirtingi ir jų likimai bei darbai. Gimnazijos moksleiviai savanoriais dalyvavo kovose dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920 metais, 1923m. Klaipėdos krašto sukilime. Grupė gimnazijos mokslėivių, vadovaujami Darbėnų valsčiaus policijos nuovados viršininko Fabijono Kungio ir policininkų, dalyvavo 1919 11 23 išvaduojant Palangą.

Palangos gimnazijos ateitininkai: iš kairės stovi - 3-a J.Tarvydaitė, R.Daukšaitė, D.Jurkutė, P.Bartkus; iš dešinės sėdi - 2-a S.Galdikaitė

Sovietinės okupacijos metais Palangos gimnazijoje, kaip ir visose mokyklose, visais ideologijos būdais buvo naikinama tautinė sąmonė, istorinė tautos atmintis. 1945-1948m. šiurpus gimnazijos gyvenimo laikotarpis.

Apie Palangos gimnazijos pagrindį archyvinių dokumentų išliko nedaug. Buvusiame LTSR Valst. saugumo komitete saugoma 5-ių tomų byla. Tai Jurgio Ožeraičio-Ūso, grupės Kardo rinktinės vado, ir jo grupės tardymo protokolai ir sovietinio karo tribunolo nuosprendžiai. Atskira byla yra Palangos gimnazijos Ateitininkų organizacijos narių tardymo protokolai. Tačiau minėti dokumentai visuomenei dar nėra paskelbti. Kaip rodo faktai, Palangos gimnazijos pagrindyje dalyvavo apie 60 moksleivių ir mokytojų. 1945-1948m. gimnazijoje veikė dvi pagrindinės organizacijos: 1. Ateitininkų organizacija; 2. Ginkluota organizacija – LLA (Lietuvos Laisvės Armija), Palangos kuopos būrys.

Ateitininkų organizaciją įkūrė 1945m. ir iki gimnazijos baigimo vadovavo abiturientė Bronė Kalvaitytė, o jai išvykus, iki arešto vadovavo moksleivė

Jadvyga Šilauskaitė

Marija Jurevičiūtė. Ginkluotą organizaciją įkūrė ir jai vadovavo iki arešto 1946m. gimnazijos mokytojas Vytautas Jurevičius. Taigi pagrindžiui vadovavo brolis ir sesuo. Tai rodo tą faktą, jog moksleivių ir mokytojų tautinės sąmonės, meilės Tėvynei Lietuvai sovietinė okupacinė valdžia nepajėgė palaužti. Per prievartą brukamas sovietinis internacionalizmas, sovietinės tradicijos moksleiviams ir mokytojams buvo nepriimtinos. Kokių būdu KGB-istams pavyko sužinoti apie gimnazijoje veikusį pagrindį, nesant archyvinių dokumentų, kol kas sunku pasakyti. Tačiau aišku viena – būta išdavystės. Be to, KGB-istams nemažai pavyko sužinoti ir tardant pagrindininkus. Tar-

doma buvo ypatingai žiauriai. Apie tai pasakoja buvę pagrindininkai. Ateitininkų veikla gimnazijoje KGB-istams kėlė didelį nerimą, nes žadino tautinę moksleivių sąmonę. Tai rodo tas faktas, kad sovietinis karo tribunolas visus ateitininkus nuteisė kalėti lageriuose po 25-erius metus. Tarp jų net vieną nepilnametę. Tačiau niekas nepalūžo. Vardan Tėvynės laisvės pagrindininkai buvo pasiryžę viskam. Ginkluotos organizacijos veiklos sąlygos gimnazijoje buvo ypatingai sunkios. Vyko nežaboto masto stalininis teroras. Moksleivius ir mokytojus sekė KGB agentai. Nors ir negausi, tačiau gimnazijoje veikė ir komjaunimo organizacija. Nėra tikslų žinių, ar turėjo įtakos pagrindinei veiklai gimnazijos direktorius Antanas Urbonas. Pagrindininkai apie savo direktorių niekur neužsimena. Tačiau žinoma, kad direktorius Antanas Urbonas į LLA įstojo 1943m., vokiečiams uždarius Vilniaus universitetą. 1944m. vasarą grįžęs į tėviškę Kartenon, aktyviai dalyvavo LLA veikloje. Su bendraminčiais rinko ir kaupė ginklus. Reikia manyti, kad pradėjęs dirbti Palangos gimnazijos direktoriumi, šios veiklos nenutraukė.

1948 10 28 Klaipėdoje sovietinio Karo tribunolo pirmininkas gimnazijos

ateitininkei Jadvygai Šilauskaitei – Bie-
liauskienei suteikė paskutinį žodį, ji
kalbėjo:

– Aš stebiuosi ir netikėjau, kad to-
kia didžiulė galinga TSRS išsigando
mūsų menkų, silpnų mergaičių, nes ji
prieš mane ir mano bendražyges vyk-
dė terorą, tardant kankino ir nori mus
sunaikinti. Taigi dreba galiūnai prieš
mus.

Įtūžęs pirmininkas J.Šilauskaitei
įsakė nutilti, tačiau kitos teisiamos
moksleivės ateitininkės sukėlė triukš-
mą, reikalavo leisti toliau J.Šilauskaitei
kalbėti. Tribunolo pirmininkui teko nu-
ryti karčią piliulę ir leisti J.Šilauskaitei
toliau kalbėti. Savo kalboje J.Šilaus-
kaitė faktais kaltino TSRS, TSKP CK,
KGB, NKVD, kaip visų blogių ir teroro
valstybę, kurioje nėra žmogaus teisių ir laisvių.

Nejaukiausiai pasijuto sovietinio tribunolo teisėjai. Jie buvo bejėgiai. Įtūžę,
išliedami pyktį, paskyrė visoms moksleivėms ateitininkėms kalėti 25-erius
metus lageriuose. Be abejo, buvo įsitikinę, kad iš lagerių gyva nė viena
negrįš.

1946 08 18 KGB suėmė Palangos gimnazijos direktorių Antaną Urboną ir
po tardymų nuteisė 10 metų kalėti lageriuose ir 5-erius metus tremties be
teisės grįžti į Lietuvą.

Buvęs Palangos gimnazijos moksleivis pagrindininkas, Kardo rinktinės
partizanas rašo:

– Kartą Intos lageryje sutikau buvusį Palangos gimnazijos direktorių
Antaną Urboną. Kaip geri pažįstami, pasikalbėjome. Paklausiau A.Urboną, už
ką buvo kaltinamas ir nubaustas. Jis man pasakė, kad KGB-istai tris kartus
jį tardė ir primygtinai norėjo jį užverbuoti ir padaryti slapto KGB agentu,
tačiau griežtai atsisakęs. Todėl buvo suimtas ir apkaltintas už ryšius su Kar-

Juozas Urbonas-Erškėtis, Kardo rink-
tinės partizanas

do rinktinės vadu Jurgiu Ožeraičiu-Ūsu..." (*Ištrauka iš 1993 08 22 laiško.*)

Buvęs Mordovijos mirties lagerio Nr.385/7 politinis kalinys Eduardas Rimgaila užrašuose rašo:

"... Iš Klaipėdos kalėjimo didelę grupę kalinių atvežė į Lukiškių kalėjimą. Patalpino į kamerą apie 200 kalinių, t.sk. apie 70 politinių kalinių, o kiti – vagys, plėšikai, žmogžudžiai. Kai mūsų politinių liko apie 20, prasidėjo nepaprastai žiaurus plėšikavimas. Pasipriešinti vagims ir plėšikams nebegalėjome. Palangos gimnazijos direktorių plėšikai nurengė nuogai, atėmė iš jo palatą, kelnes, batus ir ką turėjo geresnio, pametė jam suplyšusius skudurus. Taip buvau apiplėštas aš ir kiti politiniai kaliniai..." (*Ištrauka iš E.Rimgailos prisiminimų.*)

1946m. pradžioje buvo suimtas Palangos gimnazijos mokytojas, pagrindinės ginkluotos organizacijos vadovas Vytautas Jurevičius. Prasidėjo masiniai moksleivių areštai, suimti ir nuteisti ateitininkai. Pasitarnavo išdavystės ir gilios konspiracijos stoka. KGB, NKVD slapti agentai darbavosi išsiujuosę. Todėl 1948m. Palangos gimnazijos pagrindis buvo sutriuškintas ir nustojo egzistuoti. Suimti pagrindininkai ilgus metus kalėjo Stalino lageriuose, kentėjo tremtyje.

Kaip rodo faktai, KGB ir jų agentams Palangos gimnazijos ginkluotą pagrindį pavyko išaiškinti, suėmus Kardo rinktinės ryšininkę Kretingos ligoninės medicinos seserį Juliją Drindzilietaitę. Pasirinkdamas šią ryšininkę, LLA Kretingos bataliono vadas leitenantas J.Ožeraitis padarė konspiracinę klaidą. Julija gyveno drauge su kita medicinos seserimi, kuri, kaip vėliau paaiškėjo, buvo užverbuota KGB agentė. Konspiraciniame bute neturėjo gyventi pašalinis asmuo. Kratos metu KGB pas Juliją, Kardo rinktinės ryšininkę, surado rinktinės archyvą, įsakymus. Suimta Julija 1946 02 11. Kretingos saugumiečiai sadistiškai ir žiauriai ją kankino, nes surasti dokumentai jiems daug ką pasakė. Trečią dieną po Julijos arešto suimtas mokytojas Vytautas Jurevičius buvo kankinamas ir tardomas, nes KGB prieš jį turėjo svarbių įkalčių.

Palangos gimnazijos pagrindininkai, tarp jų ir ateitininkės palaikė ryšius su Kardo rinktinės partizanais. Žemaitijos partizanai palaikė ryšius su Vilniaus BDPS (Bendras demokratinis pasipriešinimo sąjūdis). Dokumentai byloja, kad Vilniaus BDPS vadovavo gerai užsimaskavęs KGB agentas Vilniaus

universiteto anatomijos katedros vedėjas profesorius J.Markulis-Erelis. Apie tai rašoma:

" – Vilniaus BDPS vadovavo universiteto anatomijos katedros vedėjas J.Markulis-Erelis. Aktyviai veikė jo parankiniai KGB agentai Ada ir Vytas Kriukiai – Aitvaras, o ypač Algimantas ir kt. Daugelis rezistencijos apygardų Erelį 1947m. iššifravo, o Žemaitijos partizanai to nežinojo. Jie ryšį ir toliau su Vilniumi (Ereliu) laikė patikimu, ir mano brolis, gavęs iš Erelio Jonaičio pavardę, nuoširdžiai ryšinkavo Vilniaus ir Žemaitijos partizanams... (*Rozalija Preibytė - Valiūnienė. Ir aš ten buvau... Vilnius, 1992m. P.62.*)

Knygos autorės brolis Adolfas Preibys mokėsi Palangos gimnazijoje ir aktyviai dalyvavo pagrindžio veikloje. Iš Erelio buvo gavęs pasą Jonaičio pavarde.

Nors ir nėra kol kas įrodymų, tačiau peršasi išvada, kad išdaviko KGB agento Erelio dėka, KGB sužinojo ir apie Palangos gimnazijos pagrindį, nes buvo palaikomi ryšiai su Žemaitijos partizanais. Tokios yra Palangos gimnazijos pagrindininkų tragedijos ištakos, istoriniai faktai. Reikia manyti, kad ateityje iškils viešumon slapti KGB archyvų dokumentai. Tad gal paaiškės ir papildys naujais faktais Palangos gimnazijos pagrindžio istorija.

Palangos gimnazijos 1946-1948m. Ateltininkų organizacijos nariai

1. Bronė Kalvaitytė – Šerepkienė, organizacijos įkūrėja ir 1-oji vadovė;
2. Marija Jurevičiūtė, 1947-1948 metų Ateitininkų organizacijos vadovė;
3. Stefa Večerskytė – Daukšienė;
4. Danutė Jurkutė – Miliūnienė (mirusi);
5. Stasė Galdikaitė – Freigofienė;
6. Rūta Daukšaitė – Aleksonienė;
7. Jadvyga Šilauskaitė – Bieliauskienė;
8. Jadvyga Žilinskaitė – Padavičienė;
9. Zinaida Kiauleikytė – Beitienė;
10. Jadvyga Tarvydaitė;
11. Teresė Butkutė.

Pagrindas: Marijos Jurevičiūtės parodymai

Palangos partizanų rėmėjai ir ryšininkai

1. Kuršių šeima, Kontininkų kaimas.

Buvo įrengta slapta partizanų grupių vado Tarbas užėiga. Maitindavo ir rengdavo partizanus.

2. Marija Augutytė, Kunigiškių kaimas.

Buvo įrengta slėptuvė, rengė ir maitino partizanus.

3. Jasinskių šeima, Vilimiškės kaimas.

Buvo įrengta slėptuvė, rengė ir maitino partizanus. Slėptuvę surado stribas Padrieza, gyvenantis Palangoje.

4. Viktorija ir Antanas Germončiai, Kunigiškių kaimas.

Maitindavo ir rengdavo partizanus.

5. Ona Jurevičienė, Teresė Murauskienė, Marija Jurevičiūtė, Užkanovės kaimas.

Rengė ir maitino partizanus, saugodavo juos atvykusius poilsiai. Jurevičius Adolfas buvo partizanų ryšininkas. Jurevičių šeima ištremta į Sibirą, Tomsko sritį. Ona Jurevičienė mirė tremtyje. Marija Jurevičiūtė nuteista 25-eriems metams.

6. Petrė Grabytė, Lazdininkų kaimas.

Buvo įrengta partizanų slėptuvė. Maitino ir rengė partizanus. 1948m. KGB surado slėptuvę. P.Grabytė nuteista 25-eriems metams kalėti.

Pagrindas: Marijos Jurevičiūtės parodymai.

Palangos gimnazijos pagrindininkai - partizanai

Retėja tragiškų 1940-1953m. įvykių dalyvių ir liudytojų gretos. Nežinia, kada bus parašyta lietuvių tautos pasipriešinimo hitleriniams ir sovietiniams okupantams istorija. Dabar, po daugelio dešimtmečių nežinome daug žuvusių partizanų, daug jų kapų supilta Lietuvos žemėje. Veiduose tų, kurie pokario ir okupacijos metais neteko sūnų, vyrų, brolių, seserų, dažnai gali išvysti ašaras. Netekę tėvų juos pažįsta iš pageltusių nuotraukų. Dar yra žmonių, kurie gerai supranta, kas buvo ištikę mūsų tėvynę. Taip jau yra gyvenime, kad Tėvynės vertę suvokiame tada, kai jos netenkame, kai likimas priverčia mus gyventi tarp svetimųjų, toli nuo Tėvynės ir dar už spygliuotų vielų. Kaip rodo istoriniai šaltiniai: A.Ramanauskas. Daugel krito sūnų... Vilnius, 1991m., A.Garmutė. Išėjo broliai. Kaunas, 1990m. ir kiti, vykstant partizaninei kovai Lietuvoje, buvo atvejų, kurie jokių būdu nesiderino su parti-

zano statusu. Partizanų vadovybė griežtai kovojo su tokiais reiškiniais. Veikė griežti partizanų Karo lauko teismai. Be to, partizanų vardu veikė ir plėšikai. Būta ir KGB provokacijų. Partizaninis karas ryte rijo žmonių gyvybes, griovė jų likimus, kėlė neregėtą sumaištį, sėjo baimę, keitė viską pasaulyje. Skausmas ir neapykanta susiliejo draugėn...

Keisčiausia, kad darbštus žemdirbių – artojų kraštas Lietuva sovietiniams okupantams staiga tapo banditų lizdu. Neatsitiktinai Stalinas savo planuose buvo numatęs iš Lietuvos, Pabaltijo ištremti 75 proc. vietos gyventojų. Tokia buvo okupacinė tikrovė.

Vartant Palangos gimnazijos pagrindininkų laiškus, pageltusias nuo laiko nuotraukas, kitus dokumentus, aiškėja iki šiol nežinomi nauji faktai. Pasirodo, kad Palangos gimnazijoje veikė ne tik slapta Ateitininkų organizacija, bet ir pagrindininkai – ginkluoti partizanai, palaikę ryšius su Žemaitijos partizanais. Vyksta tolesnės paieškos. Sunku dabar įsivaizduoti, kiek lietuvių tauta iškentėjo siekdama laisvės. Kančiomis neliko nepaženklinta ir Palanga, Kretinga. Kovoje prieš okupantus dalyvavo platūs gyventojų sluoksniai. Laisvės kovų ištakų reikia ieškoti 1831, 1863 metų sukilimuose, Lietuvos knygnešių ir pirmųjų savanorių žygiuose. Sovietinių okupantų teroras, KGB, NKVD nežabotas siautėjimas šaukė tautą į kovą. Neliko nuošalyje ir Palangos gimnazijos mokytojai, moksleiviai. Apie tai ir šis rašinys.

Kovose ir lageriuose praleisti metai

*Pasakoja **Adolfas Preibys***

... Gimiau ir užaugau neturtingo Salantų valsčiaus daugiavaikėje (augome penki vaikai) valstiečio šeimoje. Todėl tamavau pas turtingesnius ūkininkus piemeniu. Baigęs pradžios mokyklą vokiečių okupacijos metais, aš, sesuo Rožė ir brolis Alfonsas mokėmės Salantų progimnazijoje. Vėliau broliai Alfonsas ir Stasys tamavo lietuviškame savisaugos batalione Sedoje. Todėl 1944m., grįžus sovietiniams okupantams, prisidėjo mūsų šeimos vargai. Brolis Stasys slapstėsi namuose, o Alfonsas pasitraukė į Klaipėdos kraštą. Man reikėjo padėti broliui ir tėvui, nes tėvukas buvo silpnos sveikatos ir dar trumparegis. Mokiausi, nors ir vargdamas, Salantų progimnazijoje. Namuose

ramybės nebuvo. Salantų ir Platelių stribai ir enkavedistai beveik kasdien darė kratas. Šateikių miške susikūrė partizanų grupė. Ir jiems reikėjo padėti. Vietinė valdžia kasdien išvarydavo į pastotes į karinius dalinius darbams. Pavaduodamas tėvą anksti ryte su pastote išvažiuodavau ir vėlai vakare grįždavau. Grįžęs eidavau į Salantų progimnaziją. Nieko nuostabaus tie metai man nepaliko. Tik tiek, kad ginkluotas pistoletu mokinyš – komsorgas ir dar keli jo bendraminčiai kėlė nerimą. O dėl ko? Ir prieš ką? Taip ir nesupratau. 1945-ųjų pavasarį enkavedistai areštavo brolių Stasių, bet po tardymų vasarą paleido. Dėl stribų persekiojimo jis persikėlė į Klaipėdos kraštą ir įsidarbino. 1945-ųjų rudenį motinos peržegnotas su apgailėtinais menku krepšeliu išvykau į Palangos gimnaziją. Mokytojai – reiklūs, griežti. Reikia mokytis. Įsitraukiau į gimnazijos veiklą. Greitai susipažinau su klasės draugais ir aukštesniųjų klasių bendraminčiais. Įgijau jų pasitikėjimą. Drąsiai kalbėdavome politinėmis temomis, dalijomės radijo žiniomis iš užsienio, pagrindinę partizanų spaudą skaitėme kasdien. Taip patekau į Palangos gimnazijos pagrindį, kuris buvo gana didelis. Pogrindis veikė įvairiomis kryptimis. Buvo ginkluoti pistoletais, naganais, palaikėme ryšius su partizanais,

Adolfas Preibys (viduryje) su likimo draugėmis Vorkutos lageryje 1955m.

vykdydavome jų užduotis.

1945-ųjų rudenį šeštokas Apolinaras Grabys iš Kretingos gavo žinią, kad prie traukinio Klaipėda – Vilnius bus prikabinoti du gyvuliniai vagonai su politiniais kaliniais, vežamais į Lukiškių kalėjimą. Moksleiviai A.Grabys ir Steponas Skersys apie tai pranešė Kardo rinktinės štabui Skuodo rajone. Nutarta buvo kalinius išvaduoti tarp Kretingos ir Kulūpėnų geležinkelio stočių. Moksleivis Steponas Skersys Kretingoje įlipo į traukinį ir, nuo Klibių geležinkelio stoties stovėdamas ant vagono laiptelių, signalizavo sutartiniais šviesos signalais, bet veltui – partizanų nebuvo. Išlipęs Kulūpėnų gelž. stotyje, pamatė, kad stotis apsupta enkavedistų ir stribų. Sunku dabar pasakyti, ar tai buvo išdavystė, ar enkavedistų budrumas. S.Skersys pėsčias naktį grįžo į Palangą, kad rytą nepavėluotų į pamokas.

Artėjo rinkimai į TSRS Aukšč. Tarybą. Mokytojams ir mokiniams buvo įsakyta atvykti į Kurchauzo salę, kur bus susitikimas su "liaudies kandidatais" ir reikės šaukti ir ploti "ura" ir "valio". Suvarė ir pradinukus. Mums, pagrindininkams, vadovybės buvo įsakyta ateiti ginkluotiems su užtaisytais ir paruoštais šaudyti pistoletais. Toje grupėje buvau aš, A.Jakštas, broliai Grabiai, St.Skersys, K.Sudavičius. Kita grandis ėjo žvalgybą ir turėjo duoti mums komandą. Į salę atėjome kartu su visais gimnazijos moksleiviais prieš prasidedant susitikimui su garbingais "deputatais – kandidatais". Mūsų grandžiai buvo įsakyta užimti geras vietas prie įėjimo ir laukti sutarto signalo, apie kurį žinojo tik A.Jakštas. Netrukus į sceną įžengė energingas, naujais batais, su akiniais ant kaktos, visų gerbiamas M.Gedvilas. Įėjo į sceną ir tuometinis Pabaltijo karinės apygardos politvadovas Grišinas. Tas pats, brežnevizmo laikais Maskvos kompartijos pirmasis sekretorius. Grišinas kalbėjo kariškai, griežtai, išsijusęs gyrė "tautų tėvą" Staliną, o ypač šviesų komunizmo rytojų. Pakvietus vadui ir mokytojui Stalinui šaukti "ura", atsiliepė tik priekiniai suoliai. Tai labai nepatiko M.Gedvilui, kuris savo kalboje kaltino jaunimą, kuris esąs pilnas atgyvenų. Pasakė, kad gerai žinąs, jog veikia LLA (Lietuvos Laisvės Armija) organizacija, kurią reikia išrauti su visomis religinėmis atgyvenomis. Tai jis ir buvo padaręs tais metais su Telšių dvasininkija. Kai išėjome iš salės, pamatėme neregėtą dalyką: visas pastatas tankia grandine apsuptas iki dantų ginkluotų kareivių. Palikti du siauri praėjimai į Basanavičiaus ir Vytauto gatves. Visiems pasirodė, kad tai išdavystė,

Adolfas Preibys

bet vėliau paaiškėjo, kad taip susitikimai su "liaudies kandidatais" vyksta visoje Lietuvoje. Šį kartą kovoti iki paskutinio šovinio buvo atsisakyta, būtų nukentėję daug nekaltų žmonių, moksleivių. Neilgai trukus turėjau pasitraukti iš gimnazijos ir pereiti į aktyvią rezistencinę veiklą. Ir štai kodėl.

1946 02 22, vykdant partizanų užduotį, su mokslo draugu Adolfu N. išvykome į Plikius pargabenti partizanams skirtą krovinį. Viskas vyko pagal planą. Deja, ištiko nesėkmė. Mane su Adolfu N. Plikiuose, netoli stribų būstinės, sustabdė ginkluotas stribas ir pareikalavo parodyti dokumentus. Paėmęs mūsų pasus – laikinus pažymėjimus, pareikalavo eiti į stribų būs-

tinę. Liko viena išeitis – pasipriešinti ginklų. Palikę sužeistą ir bešaudantį stribą, su kroviniu skubiai grįžome į Palangą, bet likome be dokumentų. Užėję į butą Vaineikių g. 17, sunaikiname visus partizanų dokumentus ir išėjome į mišką partizanauti. Mano draugas Adolfas – į Kretingos LLA rinktinę, o aš į Platelių miškus. Dėl stribų persekiojimo partizanų tapo ir mano brolis Stasys. Kurį laiką buvome kartu Salantų LLA Robinzono kuopoje, buvau jo pavaduotojas. Vėliau perėjau į LLA Platelių kuopą, vadovaujamą Papatčio. 1947m. pradžioje man su Papatčiu teko susitikti su BDPS (Bendras demokratinis pasipriešinimo sąjūdis) profesoriaus Markulio-Erelio ryšininkais. Tik po daugelio metų sužinojau, kad tai išdavikas KGB agentas. Buvo nutarta turėti su centru ryšį. Tuo klausimu Papatį pasiuntė mane į Vilnių. Vilniuje susitikau su ryšių karininku Aitvaru. Po pasitarimo supažindino mane su Vilniaus S.Nėries vardo gimnazijos mokytoju Ereminu. Iš Vilniaus mes išvykome susitikti su LLA Žemaičių apygardos vadu, gen. štabo kapitonu Antanavičiumi. Bet atvykę pas Papatį, sužinojome, jog Antanavičius su trimis partizanais prieš keletą dienų žuvo. Ereminas išvyko į Vilnių be rezul-

tatų. Man buvo pavesta surasti naują LLA Žemaičių apygardos vadovybę. Po ilgų ieškojimų pavyko surasti LLA Žemaičių apygardos vado pavaduotoją Normį, o vėliau ir apygardos vadą majorą Ivanauską-Vygandą. Jie pareikalavo patikimo asmens iš BDPS. Vėl su užduotimi išvykau į Vilnių. Profesorius Markulis-Erelis palydėjo mane ir ryšių karininką Aitvarą iki Aušros vartų, ir mes išvykome. Taip dėl Markulio-Erelio išdavystės užsimezgė nepageidaujami ryšiai, patekome į KGB spąstus. 1948 01 20, vykdant užduotį Mažeikių gelž. stotyje, su fiktyviais Prano Jonačio dokumentais KGB mane suėmė. Tardė labai žiauriai ir sadistiškai. Buvo išmušti dantys, o apie žaizdas ir kalbėti netenka. Po žiaurių tardymų 1948 03 01 mane ir suimtą A.Kazlauską atvirame sunkvežimyje keturi sribai, ginkluotas vairuotojas ir KGB kapitonas vežė į Vilnių. Bet kokia kaina ryžausi bėgti. Tačiau kaip? Privažiavus Panerių kalnus, per sunkvežimio bortą iššokau ir pavyko pabėgti. Nušalusiomis kojomis atėjau į Vilnių pas pažįstamus žmones. Ilgokai slaptai gydžiausi. Pasveikau. LLA Žemaičių apygardos vado įsakymu man buvo suteiktas puskarininkio laipsnis. Su fiktyviais P.Matulionio dokumentais ne kartą su užduotimis vykau į Kauną. Deja, nesėkmės neišvengiau. 1948 05 13 dėl išdavystės patekau į KGB nagus. Kalėjau Vilniaus saugumo požemyje, kameroje Nr.51. Tardė 133 kabineto tardytojas Vaser. Tardė ypatingai žiauriai. Sunku apie tai ir pasakoti. Po tardymų Maskvos ypatingo pasitarimo trejetas nubaudė mane kalėti 25-erius metus lageriuose. Kalėjau Komijos Intos lageryje. Čia mane suluošino. Išvežė į Vorkutos lagerius, o vėliau į Janjagą. 1956m. išėjau į laisvę. Grįžau į Lietuvą. Savo mylimą mamytę radau elgetaujančią, tėvelį 1948m. nukankino Klaipėdos KGB kalėjime. Brolis Stasys 1952m. mirė kažkuriame lageryje. Ilgus metus lageriuose kalėjo broliai ir seserys. Dabar esu pensininkas. Dalyvauju LŠS veikloje. Ne visi Palangos gimnazijos pagrindininkai partizanai sulaukė mūsų dienų...

Lageriuose įkalinta jaunystė

*Pasakoja **Pranas Bartkus***

Su Pranu Bartkumi susipažinau neįprastomis aplinkybėmis. Apie jį man pasakojo moksleiviai, kad jų kaime, Girkaliuose, gyvena dėdė Pranis, kuris ne tik meistrauja

ir visokių dalykų prigamina, bet ir moka griežti. Šiltai apie jį atsiliepė ir moksleivių tėvai. Kaip apie darbštų Girkalių kolūkio specialistą, berods rašė ir rajono spauda. Važiuojant kaimo keliu, moksleiviai man parodė patrauklią, tvarkingą Prano Bartkaus sodybą. Tačiau ar daug kas žinojo, kad šis kuklus žmogus už keletą posmų ir rašinių, skirtų partizanams, ilgus metus praleido lageriuose. Nieko nebūčiau žinojęs apie žiaurų P.Bartkaus likimą ir aš, jei ne likusių gyvų Palangos pagrindininkų partizanų laišakai. Po kelių mano straipsnių spaudoje atsiliepė ir pats Pranas Bartkus. Taip mes ir susipažinome. Apie neramią jaunystę, kovai prieš sovietinius okupantus pašvęstus ir lageriuose praleistus metus P.Bartkus pasakoja:

... Gimiau ir užaugau Pamėdinčių kaime, Platelių valsč. daugiavaikėje (augome keturi vaikai) mažžemio kaimo amatininko šeimoje. 1933m. ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų, tėveliai persikėlė į Klaipėdos kraštą. Mokiausi pusiau lietuviškoje, pusiau vokiškoje kaimo pradžios mokykloje, o vėliau Klaipėdos Ped. instituto pavyzdinėje mokykloje. Čia mano vaikiškoje galvoje pradėjo formotis patriotinės pažiūros. Mes, mokiniai, visa krūtine dideli ir maži traukėme patriotinę dainą, skirtą Klaipėdai. Nebepamenu, kas ją buvo parašęs ir harmonizavęs. Atmintis išsaugojo kelis posmus.

*Drąsiai, broleliai, ženkime pirmyn,
Prie jūros, prie jūros, prie jūros savos.
Klaipėdą gavome savo krauju.
Raitosi bangos šalia karžygių.*

Šventai branginome atmintį tų, kurie 1923m. išvadavo Klaipėdą. Norėjome sekti jų pėdomis. Ir štai kaip perkūnija iš giedro dangaus – vieną 1939m. dieną traukėmės iš Klaipėdos, nes ją užgrobė Hitleris. Pabėgėlių srautas, žmonių ašaros. Daug ko aš tada nesupratau ir nežinojau. Paliko Klaipėdos kraštą ir mano tėvai. Mokiausi toliau Šventosios uosto pradžios mokykloje ir progimnazijoje. Vieni okupantai pakeitė kitus. Pokario metais mokiausi Palangos gimnazijoje. Čia ir prasidėjo mano kelias į LLA. Tiesa, mano indėlis ir veikla labai jau menka, tačiau kentėjau daug, kaip ir tūkstančiai Lietuvos gimnazijų moksleivių. Vieni jų žuvo rezistencinėje kovoje ar kentėjo Stalino lageriuose ir kalėjimuose. 1945 09 01 Palangos gimnazijai ir moksleiviams buvo ypatinga. Gimnazistai neberado daugelio savo mokytojų, nes jie pasitraukė į Vakarus. Dalis aukštesniųjų klasių moksleivių įstojo į

P.Plechavičiaus Vietinę rinktinę ar į organizuotus lietuviškus dalinius, kiti pasitraukė į pogrindį ir ruošėsi tęsti kovą prieš sovietinius okupantus. Susipažinau su kitais moksleiviais, naujais mokytojais, kurių dauguma buvo jauni. Vietoj kapeliono atsirado ginkluotas komsorgas. Tikybos pamokų pusiau slapta visa klasė ėjome į bažnyčią. Klebonas mus mielai priimdavo ir zakristijoje pusiau slapta dėstė tikybos pamokas. Man tada buvo 16 metų. Mokiausi 4-oje klasėje, o brolis 6-oje klasėje. Tėvai gyveno tolokai, todėl samdė mums butą mieste. Ypatingos pogrindžio veiklos iki 1946m. lyg ir nejutome, išskyrus vieną kitą atsišaukimą prieš rinkimus ar kita proga. Pasipriešinimo okupantams dvasia tarp moksleivių buvo gyva. Vykstant pasipriešinimo kovai prieš okupantus, gimnazijos moksleiviai neliko abejingi, nerodė jokio lojalumo sovietinei valdžiai. Vėliau sužinojau, kad gimnazijoje jau veikė LLA grupė. Palaipsniui pagrindinė organizacija žymiai išaugo. Gimnaziją ir moksleivius atidžiai stebėjo KGB, įvairaus plauko enkavedistai ir jų agentai. Moksleiviams trūko konspiracinio darbo patirties. Prasidėjo areštai, dalis moksleivių, jausdami arešto grėsmę, pasitraukė iš gimnazijos. Taip susikūrė LLA ginkluota Nerimanto kuopa, kurioje buvo 15-20 gimnazijos moksleivių.

1946m. aš mokiausi vienoje klasėje ir sėdėjau viename suole su Antanu Skersiu. Pas mane su broliu į butą ateidavo A.Grabys, V.Grabys, S.Skersys. Mes visi mokėmės groti styginiais instrumentais. Todėl susirinkimai nekėlė niekam įtarimo, nes panašu buvo į repeticijas. Susirinkę kalbėdavome bendrais bruožais apie pasipriešinimą okupantams. Vėliau supratau, kad tai partizanų pasitarimai. Draugai laikė mane dar per jaunu, kad man galima būtų patikėti paslaptis ar užduotis. O laikas bėgte bėgo. Vis nauji įvykiai, areštai, trėmimai. Gresiant areštui, A.Grabys ir S.Skersys pasitraukė iš gimnazijos ir išėjo į mišką partizanauti. Vasaros atostogų metu pas mane į tėvų namus atėjo Antanas Skersys. Jis pasakė, kad ir jam gresia areštas, todėl rudenį į gimnaziją negrįšias, nes išeina partizanauti. Man pasakė, jog A.Grabys vadovauja kuopai. Pokalbio metu man pasakė, kad pagrindis mane gerai pažįsta, kad ir mano pareiga būtų prisidėti prie pogrindžio ir tuo padėti draugams. Aš sutikau. Kokias užduotis gausiu, tada nepasakė, bet dėl ryšių palaikymo susitarėme. Priminė, kad reikėtų man bendradarbiauti pogrindžio spaudoje, nes aš redagavau gimnazijos sienlaikraštį ir, atrodo, neblogai rašiau eiles. Su buvusiais gimnazijos draugais ir kitais naujais pažįstamais susitikdavau pa-

Paminklo partizanui A.Jakštui-Albertinui šventinimo iškilmės. Panotėlių km. Skuodo raj. 1992m.

tikimose vietose ir pagal slaptažodžius, kuriuos atsargumo dėlei dažnai keisdavome. Kartais partizanai užeidavo ir pas mano tėvus. S.Skersys-Klevas buvo ryžtingas ir drąsus vyras, nepaisant pavojų, dažnai ateidavo į Palangą pats. Parūpindavau partizanams popieriaus, sausųjų elementų baterijų, padėdavau redaguoti atsišaukimus, straipsnius pogrindinei spaudai. Temas diktavo pats gyvenimas ir aplinka. Nebepamenu, kiek tų straipsnių, eilių, atsišaukimų redagavau. Daug ką laikas ištrynė iš atminties. Pamenu keletą posmų:

*... Užkalė vagonuos Lietuvos vaikus,
Be vandens, be duonos, kelias jų klaikus...*

Redaguotuose straipsniuose, atsišaukimuose buvo ir tokios eilutės:

*Nužudė brolių, ištrėmė tėvus, sesę, močiutę
Sužeista Tėvyne, kuo gi tu kalta?*

Suprantama, menkas aš buvau redaktorius. Daug ko nemokėjau, neži-

nojaus. Dirbau, kaip sugebėjau, ką diktavo širdis. Tokie mes buvome 16-mečiai – 20-mečiai partizanai, Palangos gimnazijos pagrindininkai – LLA kovotojai.

Žuvus A.Grabiui-Vaidilai ir Jurevičiui-Sakalui, Nerimanto kuopai pradėjo vadovauti S.Skersys-Kovas. Mano tiesioginiu viršininku liko A.Skersys. 1947m. A.Skersys-Genys mūšyje su sribais ir enkavedistais buvo sunkiai sužeistas. Susitikau su S.Skersiu-Kovu. Aptarėme sunkėjančią partizanų būitį, konspiracijos sąlygas, didėjančias išdavystes. Susitarėme sukurti ginkluotas trejetų grupes. Jų uždavinys padėti, reikalui esant, A grupės kovotojams (A grupė – partizanai – "miškiniai", o B grupė – legaliai gyvenanti LLA dalis). Trejetą sudarė trys gimnazistai. Mano trejetą sudarė – aš, S.Liutikas, J.Andriekus. Dažnai keitėme susitikimų vietas, slaptžodžius. Buvo ryšininkas ir ypatingai svarbiems ryšiams – tai gimnazistė Jadvyga Šilauskaitė-Šatrija, kurios tėvai gyveno Rudaičių kaime, Kretingos rajone.

Deja, 1948m. Palangos gimnazijos pagrindžiui buvo suduotas skaudus smūgis, po kurio palaipsniui šis nustojo egzistuoti. Pagrindis pateko į KGB spąstus. Jiems padėjo ir jų agentai. Tam įtakos turėjo ir masinis gyventojų tremimas į Sibirą. 1948m. birželio – liepos mėn. buvo areštuotas didelis būrys moksleivių ir mokytojų. Suimti moksleiviai: S.Večerskytė, Z.Kiauleikytė, D.Jurkutė, J.Tarvydaitė, R.Daukšaitė, J.Žilinskaitė, J.Šilauskaitė, S.Sermontis ir daugelis kitų. Suimti mokytojai: E.Gudaitė, jau buvo partizanė, gimnazijos techn. sekretorius S.Untulis, mokytoja Gintaitė, Gustaitis ir kiti.

1948 07 02 po egzaminų grįžau į namus pas tėvus vasaros atostogoms. Netrukus atvykę kagebistai padarė nuodugnią kratą ir mane suėmė. Tardė mane žiauriai, kankino. Po tardymų Palangoje atvežė į Kretingą tolimesniam tardymui. Po ilgų tardymų 1948 09 08 Kretingoje sovietinis karo tribunolas nuteisė mane kalėti 25-erius metus lageriuose. Kalėjau lageriuose Sibire, kentėjau šaltį, badą. Taip ir prabėgo jaunystės metai. 1956m. išėjau į laisvę. Atvykau į Kauną, nes į Palangą grįžti neleido. Per didelius vargus pavyko grįžti į Palangą. Baigiau vidurinę mokyklą, Kauno politechnikumą, atvykau ir dirbau Girkalių kolūkyje statybos darbų vykdytoju, kol išėjau į pensiją. Su žmona užauginame ir išleidome į gyvenimą savo atžalas. Dukra Virginija baigė Kauno PI, Jūratė – Klaipėdos profesinę technikos mokyklą Nr.46, Daiva Bartkutė – Vilniaus ped. institutą ir dirba Klaipėdos 5-oje vidurinėje

Klausgalių pradinės mokyklos pastatas, kuriame 1946m. birželio mėn. vyko Kardo rinktinės vadų suvažiavimas

mokykloje mokytoja. Sūnus – Vidmantas Kauno PI studentas. Daug mano bendražygių Palangos gimnazistų taip ir nesulaukė mūsų dienų...

Tai tik dviejų Palangos gimnazijos pagrindininkų partizanų LLA kovotojų tragiški likimai. Paieškos tęsiamos. Gal atsilieps ir kiti likę gyvi Palangos gimnazijos pagrindininkai partizanai LLA kovotojai. Nepapasakojau dar apie Klaipėdos rajono Putrų ir Girkalių kaimuose gyvenančias Palangos gimnazijos pagrindininkes Janiną Grybaitę Bertulienę ir Jadvygą Tarvydaitę.

Laikas nelaukia. Reikia parašyti Palangos gimnazijos pagrindžio ir pagrindininkų likimų istoriją. Istorija, kuri buvo apnešta užmaršties dulkėmis, turi išvysti šviesą.

Užrašė Vytautas Rimgaila

Pasakoja Rūta Daukšaitė

Taip jau susiklostė likimas, kad aš, eidama 10-uosius metus, tėveliai ir sesutė Vaiva tapome pabėgėliais. Hitleriui užgrobus 1939m. Klaipėdą, apsigyvenome Šventojoje. Po kurio laiko 1940m. Lietuva neteko Nepriklausomybės. Sunkūs tai buvo metai – areštai, trėmimai. 1941m. birželį mums geri žmonės pranešė, kad 1941 06 21-24d. iš Šventosios uosto bus ištremti į Sibirą visi inteligentai, kad tame sąraše yra ir mūsų šeima. Tą rytą, kai prasidėjo karas, Kretingoje laukė mums paruošti vagonai, bet likimas mūsų pagailėjo ir nenubloškė prie Laptevų jūros. Džiaugėmės išvaduoti, bet, būdami klaipėdiečiai, puikiai supratome, kad juodasis ir raudonasis fašizmas savo darbais mažai kuo skiriasi, gal tik spalvomis. 1944m. vėl artėja "tautų tėvo" karalystė. Mūsų šeima, kaip ir daugelis kitų, nutarė bėgti į Švediją. Tėvelis priklausęs slaptai organizacijai, organizavo bėgimą į Švediją (anksčiau padėjo pabėgti Vokietaičiui). Daug žmonių plaukė į nežinią. Visų akyse ašaros. Jūroje mus sulaikė vokiečių karo laivas, mirtis buvo šalia. Visus sulaikytus vokiečiai pristatė į Rygos kalėjimą, o iš ten išvežė į Reicho lagerius. Taip anksti susipažinau su kalėjimu ir lageriais. Tik tėveliui pavyko pasiekti Švedijos krantą ir į Lietuvą sugrįžti nebuvo lemta – 1980m. mirė. Tą rytą aš dar nežinojau, kad su tėveliu išsiskyriau amžinai. Karo audra mūsų šeimą nubloškė į Čekoslovakiją, kur baigiantis karui patekome į sovietų nelaisvę. Mus vežė į Sibiro lagerius. Likimas vėl mūsų pagailėjo. Vienas sovietų karininkas padėjo pabėgti mūsų šeimai iš ešelono. Nuoširdus ačiū tam sovietų kapitonui. 1945m. grįžome į Lietuvą, tačiau neilgam. Po mano arešto 1949m. mamą su trimis mažais vaikais išvežė į Sibirą, kur jie patyrė daug vargo ir bado. Po daugelio metų leido grįžti į Lietuvą. Grįžusi 1945m. į Lietuvą iš Vokietijos, aš tęsiau mokslą Palangos gimnazijoje. Mokytojai ir toliau ugdė meilę tėvynei. Už tai buvo suimtas gimnazijos direktorius Antanas Urbonas, mokytojai V. Jurevičius, A. Gudaitis, partizanė mokytoja Elena Gudaitė-Eglė ir kiti. Nereitai kagėbistai išsivesdavo ir mokinius ir likdavo tušti jų suoliai. Mes, moksleiviai, buvome romantikai, idealistai. Troškome savo jėgas skirti Lietuvai. Gera prisimenu stalininio teroro auką moksleivį Steponą Skersį. Jo motiną nužudė plėšikaujantys sovietų kareiviai. Jis svajoto būti mokytoju, tačiau

Rūta Daukšaitė-Aleksonienė. 1955m.

svajonės žlugo. Moksleiviai broliai Grabiai išėjo ginti tėvynės ir nebegrįžo. Kiti kalėjo lageriuose. Apie moksleivius partizanus Grabius man menasi įdomus epizodas:

1948m. gegužės pabaigoje aš su moksleive Danute Jurkute vaikštinėjome Kretingos miesto gatvėmis. Netikėtai susitikome Vytą Grabį, Vaidilos brolių. Apsidžiaugėme. Vytas abiem mums spaudė rankas. Jis nusivedė mus prie Akmenos upės, nes bijojo, kad KGB nepamatytų mūsų kartu. Buvo puiki, šilta diena, žydras dangus. Mums šypsojosi saulė ir alyvų žiedai. Buvome jauni ir laimingi... Mudvi su Danute bijojome paliesti skaudžią Vytui temą – brolio partizano – Vaidilos

tragišką mirtį. Tačiau pradėjo jįs pasakoti pats:

– Velykų rytą miegu – sapnuoju, girdžiu skamba bažnyčios varpai. Matau upę – per ją plaukia brolis ir dar keletas vyrų. Staiga šūviai, vanduo pamažu rausta nuo kraujo. Ginkluoti sribai ištraukė sužeistuosius ant kran-to, spardo, keikiasi. Garsiai skamba bažnyčios varpai. Šoku iš lovos, nesu-prantu – sapnavau ar mačiau. Apsirengęs išbėgau į miestelį. Prie bažnyčios būriuojasi žmonės, kai kas šluosto ašaras – auštant žuvo keletas partizanų. Neklausinėjau, supratau, kad žuvo brolis Vaidila.

Patylėjome, bet žmogus negalėtų gyventi, jei nesugebėtų užgniaužti skausmo. Gyveno Vytas, turėjo gyventi ir jo mama našlė, netekusi vyriausiojo sūnaus.

Žaibiškai bėgo mūsų susitikimo valandos, bet reikėjo skirtis, nors Vytas dar nenorėjo mūsų paleisti. Kelias tolimas, reikėjo eiti į Palangą, nes tada autobusai nekursavo. Vytas mus lydėjo. Einant Kretingoje pro remontuo-jamą bažnyčią, staiga Vytas, sugriebęs mus už rankų, suspėjo patraukti į šoną. Prie mūsų kojų nukrito didelė lenta, apiberdama dulkėmis. Stovėjome

Buvusios Palangos gimnazijos mokinės: 2-a iš kairės R.Daukšaitė, 4-a St.Večerskytė; stovi iš kairės 3-as Antanas Urbonas, iš dešinės pirmas Bronius Vaičius. Inta, 1955m.

visi išsigandę. Paskui visi lyg susitarę ištarėme:

– Mūsų laukia didelė nelaimė.

Greitai po to mane ir Danutę suėmė ir išvežė į lagerius, o partizanas Vytas Grabys žuvo. Šis epizodas ir dabar stovi man akyse.

1946m. mokydamasi Palangos gimnazijoje, įstojau į slaptą Ateitininkų organizaciją, vadovaujamą moksleivės Bronės Kalvaitytės. Buvome kupinos ryžto ir geriausių norų. Rašėme referatus, skaitėme ir aptarinėjome slaptuose susirinkimuose. Nutarėme siųsti siuntinius į lagerius ir kalėjimus kalinamiems gimnazijos moksleiviams ir mokytojams. Tačiau pasiųsti siuntinių nespėjome, nes prasidėjo areštai. Visi palaikėme ryšius su partizanais. Pagal išgales parūpindavome jiems knygų, žodynų. Iš partizanų gaudavome nelegalios spaudos, proklamacijų ir tai platindavome.

1948 07 02 Laukžemės kaime KGB suėmė mane ir Bronę Kalvaitytę.

Palangos gimnazijos pagrindininkės: iš kairės Teresė Butkutė, Bronė Kalvaitytė, Rūta Daukšaitė, Stefa Večerskytė, Jadvyga Žilinskaitė. Palanga, 1947m.

Suimtas kartu atvežė į Palangą, o vėliau į Kretingos KGB kalėjimą. Tardant naudojo smurtą. 1948 10 28 sovietinis Karo tribunolas Klaipėdoje – mano gimtinėje, nuteisė 25-eriems, ir 5m. tremties. Ilgus metus kalėjau Komijos, Intos lageryje. Čia man atėmė vardą ir pavardę, juos turėjau pamiršti. Buvau tik darbo gyvulys, paženklinta Nr.0-336. Tuo numeriu ir buvau vadinama iki Stalino mirties. Ir lageryje mes norėjome išlikti žmonėmis. Po sunkių, alinančių darbų, nors ir alkanos, lageryje rengdavome koncertus, mokėmės vokiečių kalbos, kurios mokė ukrainietė, buvusi mokytoja. Jarmalienė organizavo kulinarijos kursus. Visa tai buvo pavojinga, bet jaunystė ir ryžtas viską nugali. Veikė slaptas kalinių paštas. Likimas man lėmė Intos lageryje susipažinti su savo likimo draugu, už kurio vėliau išteklėjau. 1955m. išėjau į laisvę, bet dar metus gyvenau Intoje SSRS, nes vyrui nebuvo leista grįžti į tėvynę. 1956m. grįžome su vyru į Kauną. Prasidėjo nauji kančių keliai. Nie-

kas neregistravo, vadino banditais, liepė grįžti į Sibirą. Man po širdimi plakė nauja gyvybė. Per didžiulius vargus prieregistravo. Vyras įstojo į LŽŪA, atstatyti miškininko diplomą, bet greitai jį pašalino. Daug vargo turėjo, kol gavo darbą. Man pavyko geriau. Pakeičiau pavardę ir dingau iš KGB akiračio. 30 metų dirbau Kauno radijo gamykloje montuotoja. Užauginau sūnų, auga anūkai. Taip ir prabėgo gyvenimas, paženklintas skausmu ir ašaromis...

Užrašė Vytautas Rimgaila.

Tragiški istorijos puslapiai

Išdraskyto lizdo paukščiai

Palangos gimnazijos pagrindininkų laišakai atvedė mane į Kartenos miestelį. Kur kadaise buvo Onos ir Antano Ūrbonų sodyba, šiandien mažai kas beliko. Anksti iš gyvenimo pasitraukė sutuoktiniai Ūrbonai. Tik Minija, nešdama savo vandenį, vis taip pat bėga, skuba, nesustoja. Daug tragiškų įvykių miestelio žmonės patyrė hitlerinės ir sovietinės okupacijos metais. Vartydamas Palangos gimnazijos mokytojo direktoriaus, LLA nario, Komijos Intos lagerių politinio kalinio velionio Antano Ūrbono šeimos archyvą, sužinojau tragišką šių žmonių likimą. Susitikau su likusiais gyvais Ūrbonų vaikais. Užrašiau jų prisiminimus.

Tikrasis žmogaus didingumas matuojamas tik tuo, kiek jis yra padaręs gero žmonėms, kiek suteikęs naudos ir nuveikęs Tėvynės labui. Išeidami iš gyvenimo, žmonės ne visi išnyksta: jie lieka kitų kartų atmintyje, palikę žemėje gilius pėdsakus. Tokius pėdsakus Palangoje paliko mokytojas direktorius Antanas Ūrbonas ir jo žmona mokytoja Pranė Grudzinskaitė. Ir ne tik jie. Taurių širdžių mokytojai Pranė ir Antanas Ūrbonai, atidavę meilę vaikams, žmonėms, skaudžiai išgyveno okupantų daromas skriaudas lietuvių tautai, kaip inteligentai, Lietuvos patriotai, pateko sovietinių okupantų nemalonėn. KGB suėmė direktorių A.Ūrboną, apkaltino nebūtais dalykais ir kaip "aršų liaudies priešą" nuteisė ilgiems metams kalėti lageriuose. Nesulaukė mūsų dienų Pranė ir Antanas Ūrbonai, tik įvairūs dokumentai daug ką pasako apie šias taurias asmenybes. Ilgi metai, praleisti už spygliuotų vielų, ba-

Palangos gimnazijos pagrindininkai: iš kairės į dešinę St.Večerskytė, B.Vaičius, R.Daukšaitė, A.Urbonas. Inta, 1955m.

das, šaltis, patyčios, pažeminimai, nepajėgė sudrumsti ir suardyti gražių vyro ir žmonos santykių. Ištikimybės priesaikos jie nesulaužė iki gyvenimo pabaigos.

... Neturtingo Kartenos valstiečio Onos ir Antano Urbonų septynių vaikų šeimoje Antanėlis buvo vyriausias. Baigė Kartenos pradinę mokyklą. Aprengtą kaimiško milo švarkeliu tėvas sūnų išvežė į Plungės mokytojų seminariją. 1934m. jis sėkmingai baigė šią mokyklą, dirbo Telšių, Kauno apskrinių mokyklose mokytoju. (*Švietimo ministerijos 1934 10 06 įrašai.*)

... Dirbdamas pradžios mokyklos mokytoju, troškiau studijuoti Kauno Universitete. Baigti aukštąjį mokslą galėjau tik savo jėgomis, nes tėvai, turėdami gausią šeimą (iš viso 7 vaikai), nebepajėgė man padėti. Įstojau į Kauno universiteto humanitarinių mokslų fakulteto istorijos skyrių. 1939m. rudenį dirbau Vilniaus 14-oje pradinėje mokykloje mokytoju. Studijavau Vilniaus universitete. 1943m. kovo

23d. vokiečiai uždare universitetą, todėl užbaigti mokslo nebegalėjau, nors buvau paskutiniame kurse... (Iš A.Urbono gyvenimo aprašymo, 1956 03 22.)

Brolis Juozo Urbono parodymai

... Mano brolis Antanas, gyvendamas ir dirbdamas Vilniuje, suartėjo ir bendradarbiavo su LLA atstovais. Įsijungė į jos veiklą. 1944m. vasarą grįžęs į Karteną, su LLA nariais pradėjo rinkti ir kaupti ginklus kovai su sovietiniais okupantais. Ginklus kaupė ir rinko įvairiausiais būdais. Jie buvo perkami ir mainomi į maisto produktus. Kiek buvo reikalinga, prie šio darbo prisidėjau ir aš. Dirbdamas Kulūpėnų pradžios mokykloje mokytoju, brolis toliau palaikė ryšius su LLA... (Iš prisiminimų, rašytų 1992 06 21.)

Mokytojo Antano Urbono prisiminimai apie Kartenos gimnazijos įkūrimą

... 1944m. spalio mėn. nuvykau į Kretingos apskr. liaudies švietimo skyrių. Buvau paskirtas Kulūpėnų pradžios mokyklos vedėju. Buvau įspėtas, kad netrukus būsiu paskirtas Palangos gimnazijos direktoriumi. Man kilo sumanymas, kad reikia organizuoti gimnaziją Kartenoje. Švietimo skyrius mano pasiūlymui pritarė. Didelių pastangų dėka 1945m. vasario 19d. įvyko Kartenos gimnazijos atidarymas. Direktoriumi buvo paskirtas A.Bradžiūnas, mano švogeris.

Atidarant Kartenos gimnaziją, mokytojas Antanas Urbonas pasakė įžanginę kalbą:

...Žemaičiai per amžius Minijos pakrantėje statė pilis, kad apsigintų nuo priešų. Šiuo metu ir ant Minijos kranto įkuriame pilį, bet ne ginklo, o kultūros tvirtovę. Būkite verti savo senelių ainiai, saugokite savo kultūros tvirtovę kaip akies vyzdį, stiprinkite ją, mylėkite, ir tesklinda mokslas ir šviesa aplinkiniuose kaimuose mūsų Tėvynėje...

Yra duomenų, kad Kretingos apskr. sovietinės valdžios atstovas pareiškęs nepasitenkinimą mokytojui Antanui Urbonui dėl pasakytos kalbos. Baręs, kad "garbinęs" feodalinę Lietuvos praeitį, kodėl nepadėkojęs už "rūpestį" partijai, darbo žmonių vadui J.Stalinui, Raudonajai armijai už "išvadavimą", kodėl nieko nesakęs apie šviesų komunizmo rytojų ir t.t. Visa tai, be abejonės, sužinojo ir KGB. Gal tai irgi buvo viena iš arešto priežasčių.

Intos lagerio kaliniai, išėję į laisvę. Stovi iš kairės Antanas Urbonas. 1955m.

Direktoriaus Antano Urbono prisiminimai apie Palangos gimnazijos organizavimą

... 1945m. vasarį Švietimo skyrius paskyrė mane Palangos gimnazijos direktoriumi. 1945m. vasario 19d. gavęs karinės vadovybės specialų leidimą, su dviračiu ir naminės drobės kuprine ant pečių atvykau į Palangą. Mokytojai evakuoti. Gimnazijos turtas išmėtytas keliose vietose, o pats pastatas užimtas sovietų kariuomenės. Turtą saugoti paliktas mokytojas Puleikis. Prisistačiau Palangos karo komendantui ir gavau leidimą pradėti organizuoti gimnaziją. Man padėjo mokytoja Tumonienė. Ji buvo vertėja, nes aš nemokėjau rusų kalbos. Gauname leidimą grįžti mokytojams. Bandome įrengti klases, renkame turtą, registruojame mokinius. Pamažu ima grįžti gyventojai ir mokiniai. 1945m. kovo 15d. pradėjo veikti gimnazija su 90 mokinių. Daug prarasta laiko, reikia skubėti. Staiga, kaip perkūnas iš giedro dangaus, smūgis: naujasis karo komendantas įsako nutraukti gimnazijos darbą. Su

širdgėla pranešu apie tai mokytojams ir mokiniams. Apie balandžio pradžią sužinau, kad turi įvykti aukštos fronto vadovybės pasitarimas. Su mokytoja Tumoniene nutarėme susitikti su ta vadovybe. Mūsų nuostabai, mus greitai priėmė. Vadovybė pasitarusi leido vėl pradėti gimnazijos darbą ir pasakė, kad karo komendantui bus duotas nurodymas...

Nepavyko surasti direktoriaus A.Ūrbono kalbos, pasakytos atidarant Palangos gimnaziją 1945m. kovo 15d. Reikia manyti, kad jos turinys buvo analogiškas kalbai, pasakytai Kartenoje. Palangoje įvyko ir kitas svarbus įvykis A.Ūrbono gyvenime. Susipažino su mokytoja Prane Grudzinskaite. Atėjo ir meilė. 1945m. rugsėjo 27d. sukūrė šeimą. Vedė mokytoją, išgyvenusią skaudų Lietuvos įvykį – 1939m. Klaipėdos krašto netektį. Kaip Klaipėdos krašto pabėgėlė, apsigyveno Palangoje ir dirbo gimnazijos mokytoja. Slinko laikas. Netrukus į pasaulį atėjo dukrelė Dalia. Tačiau mokytojams džiaugtis šeimynine laime teko neilgai. Damoklo kardas jau kabėjo virš jų galvų. Aplinka ir darbo sąlygos gimnazijoje buvo slogios ir sunkios. Siautėjo saugumas. Gimnazijoje susikūrė ir veikė dvi pagrindinės organizacijos merginų – ateitininkės, vaikinių – partizanai. Į šias organizacijas įsitraukė ir keletas gimnazijos mokytojų. Būta išdavystės ir KGB žabangų. Prasidėjo moksleivių ir mokytojų areštai. 1946m. rugpjūčio 18d. KGB suėmė ir direktorių Antaną Ūrboną. Sakoma, kad atsisveikinimo akimirkomis žmonės tampa geresni ir labiau vienas kitą supranta. Pabučiavęs vystykluose besišypsančią dukrelę, ašaromis plūstančią žmoną, atsisveikino su šeima ilgiems metams. Spėjo Antanas žmonai dar pasakyti:

– Prane, neduok mūsų Dalytei manęs pamiršti, išsaugok, išaugink, išmokslink ją, kol aš grįšiu. O jei kartais negrįšiu... (Tartum akmuo įstrigo Antano gerklėje ir balsas nutrūko.). Apsuptas ginkluotų saugumiečių, mokytojas Ūrbonas išėjo į nežinią. Keletą akimirkų verkdamas Pranė dar sekė tik jai pažįstamą vyro siluetą, kol akyse pasidarė tamsu. Prasidėjo mokytojos vargo ir kančių keliai.

Suimti ir kalėjė su A.Ūrbonu Palangos pagrindininkai pasakojo, jog Kretingos KGB, tardydami A.Ūrboną, žiauriai mušė ir kankino, tačiau jis nieko neišdavė. Ir pagrindininkai tardomi, nors ir žiauriai mušami, neigė, turėję ryšius su direktoriumi. KGB surinkti kaltinimai "liaudies priešui" buvo apgailėtina menki. Todėl A.Ūrbonas ir nubaustas žymiai mažesne bausme negu pogrind-

dininkai, kuriems paskirtos baudmės po 25 metus kalėti lageriuose.

Savo prisiminimuose A.Ūrbonas rašo: " 1946m. rugpjūčio 18d. Valstybės saugumo organų buvau suimtas ir karinio tribunolo nuteistas 10 metų kalėti lageriuose už priešvalstybinę veiklą 1944m. vasarą vokiečių okupacijos metais..."

Sunku pasakyti dabar, koku būdu KGB sužinojo apie A.Ūrbono veiklą 1944m. Po sovietinio karinio tribunolo nuosprendžio prasidėjo mokytojo A.Ūrbono kančių kelias Komijos lėtos lageriuose. Ilgą laiką draudė net ryšius su šeima.

Po vyro arešto nebebuvo ramybės ir mokytojai P.Grudzinskaitei – Ūrbonienei. Atrodė, kad arešto dienos suskaičiuotos. Mokytoją kankino nerimas: koks likimas laukia dukrelės Dalios. Plito šnekos ir priekaištai, kad "liaudies priešo" žmonai gimnazijoje ne vieta. Su darbu gimnazijoje teko atsisveikinti. Apie darbą kitoje mokykloje nebuvo jokios vilties, nes ji "liaudies priešo" žmona. Suprato mokytoja, kad jai arešto ir trėmimo neišvengti. Palangoje pasislėpti nėra kur – viskas kaip ant delno. Kad dingtų nors ir laikinai KGB iš akių, persikėlė su dukrele į Klaipėdą. Prisiglaudusi pas gimines, kurį laiką gyveno pusiau legaliai. O kai įsitikino, jog jos kol kas niekas nieško, pasidarė ramiau. Geri žmonės mokytojai padėjo. Bet reikėjo gyventi, užsidirbti duoną, vienai auginti dukrą. Dirbo įvairius darbus Klaipėdos žemės ūkio technikume, Dramos teatre, Dailės kombinate. Paūgėjo ir dukrelė Dalia. Arešto ir trėmimo pavojus realiai egzistavo. Gresiant pavojui, žmogus išsiugdo instinktą. Pavargusi po dienos darbų, vakarais palinkusi prie dukrelės lovos, tyliai verkdam, braukė nuo veido ašaras. Galvoje sukosi mintys, kaip jai pasiegti, jei kartais KGB ją suimtų. Lageryje ar tremtyje Dalytės laukia neišvengiama pražūtis, ją reikia gelbėti. To jos prašė ir vyras. Bet kaip? Įvertinusi aplinkybes, sukūrė planą. Dukrelei Dalytei pasakė:

– Jei mane kartais piktai dėdės paims ir įsodins į mašiną, tu bėk kuo greičiau nuo manęs tolyn. O aš ilgai negrįšiu. Geri dėdės ir tetos nepaliks tavęs vienos likimo valiai.

Neapsakomas motinos širdies skausmas. Mintis, o jei ilgai negrįš, išvesdavo mokytoją iš pusiausvyros, svaigo galva, ilgai tyliai verkdam. Dalytė pradėjo suprasti, kodėl taip reikia ir būtina. Nors sakoma, kad pavojaus valandą kūdikis šaukiasi motinos, bet realus pavojus gyvenime daro savo

pataisas. Mokytoja visą laiką gyveno didelėje nervinėje įtampoje. Išgirs žingsnius prie durų ar šlamesį, tuoj budina dukrą, čiumpa paruoštus rūbelius, kad galėtų greitai apdengti vaiką, o pastaroji spėtų greitai pasišalinti. Pastebės gatvėje įtartina mašiną su kareiviais, kagebistais, tuoj paims už rankos dukrelę ir parodys kryptį, kur jai reikėtų bėgti. Likimas mokytojos pasigailėjo. Su dukrele išsiskirti nereikėjo. Vykde vyro prašymą. Bėgo metai. Palengvėjo režimai lageriuose, leisti ryšiai su šeimomis. Pasielia A. Urboną lageryje ir žmonos laišakai, išbraukti cenzūros.

Mielas Antanėli,

Mes su Dalyte abi sveikos. Ji dažnai klausia manęs, kur tėvelis. Atsaku, kad tėvelis guli ligoninėje Vilniuje, kad pasveikęs grįš pas mus...

Vaiko siela labai jautri. Dalytė ėmė suprasti, kad čia kažkas ne taip, kad tėvelis vis negrįžta. Reikėjo vaikui sakyti tiesą.

Mielas Antanėli,

Negaliu tau neparašyti, kad Dalytei jau pasakiau tikrąją tavo padėtį. Aš pastebėjau, kad ji daug ką supranta ir spėja. Jai papasakojau, kad tu kankinies už spygliuotų vielų lageryje. Ji jautriai į tai reagavo ir graudžiai pravirko. Perskaičiau tavo laišką ir nuraminau. Ji man pažadėjo, kad visuomet bus protinga ir su draugėmis nereikalingo nešnekučiuos. Ji prašė manęs tau parašyti, kad tu nesusąltum ir nesusirgtum, nes žino, kad labai skauda, kai įvairias adatas duria...

Dalytės prierašas: *Brangus tėveli! Aš jau einu į mokyklą.*

Brangus Antanėli,

Pastaruoju metu mane vargina galvos skausmai. Negaluoju. Dažnai svaigsta galva. Bet po vaistų dozės jaučiuosi geriau...

Kasdieninė nervinė įtampa, pavojai pakirto mokytojos sveikatą. Bet ji nieko dar neįtarė, kad tai sunkios, nepagydomos ligos simptomai, kad ji jau pasmerkta, kad gyventi jai liko nedaug. Vaistai ir gydymas tik stabdė ligos progresavimą. O vyras vis už spygliuotų vielų lageryje. Rašė pareiškimą tuometiniam Kremliaus vadovui TSRS MT pirmininkui Malenkovui. Maloniai prašė paleisti vyrą dėl sunkių šeimos sąlygų. Atėjo atsakymas – Jūsų pareiškimas atmestas. Viltis išvysti vyrą žlugo.

Kai žmogų užgula atsakomybė už kitų likimus, jam paprastai nelieka laiko galvoti apie save. Mirė "tautų tėvas". Iš esmės pakito režimai lageriuose. Ypač po kalinių sukilimų bangos. Intos lageryje pradėjo mokėti kaliniams šioji tokį atlyginimą. Ir lageriuose žmonės bet kokiomis sąlygomis norėjo likti žmonėmis. Širdis atmena viską. Gyvenimas visada reikalauja iš žmogaus drąsos, ryžto, atsidavimo. Apie tai byloja mokytojo Antano Urbono laišakai.

Mano mielosios,

Prasidedant žiemai, keletas tautiečių (lietuvių) ėmė mokytis pradinės mokyklos kurso. Todėl mano pareiga yra jiems padėti. Šiam reikalui man be galo reikia ir kaip galima greičiau visų vadovėlių nuo 2-ojo skyriaus iki pirmos gimnazijos klasės. Surask ir man atsiųsk...

Mano mielosios,

Jau ketvirta diena aš laisvas. Esu paliktas čia, nes teistas su nutrėmimu. Turiu pradėti kurtis čia. Vaikščioju kaip benamis šuo. Komendantas paaiškino, kad nebegaliu atgauti laikrodžio ir mūsų vestuvinio žiedo, nors kvitus ir turiu, nes jie esą konfiskuoti. Ypač gaila vestuvinio žiedo...

Mano mielosios,

Tautiečiai gavo magnetofoną. Vyrai sudarė orkestrėlį. Paruošiau programėlę įrašymui:

Grįšime į tėvų žemę, kai tik galėsime.

Mano mielosios! Gegužės 6d. - Motinos diena, o gegužės 7d. Dalytės varduvės. Siunčiu jums 100 rub. Pasidalykite pusiau ir paruoškite viena kitai kokias nors staigmenėles. Tai nuo Tėveliuko.

Pagaliau 1956m. vasarą mokytojui Antanui Urbonui buvo leista grįžti į Lietuvą. Po ilgų lageryje praleistų metų 1956m. birželio 1d. atvykęs į Klaipėdą kaip laisvas žmogus, glaudė prie savo krūtinės žmoną Pranę ir dukrelę Dailę. Skausmu ir ašaromis paženklinėti metai liko praeityje. Prasidėjo naujas gyvenimo etapas. Gauti darbą mokykloje nebuvo įmanoma, nes paženklinėtas "politinis". Dirbo Klaipėdos medžio apdirbimo kombinate, o vėliau Palangos statybos valdyboje, kol išėjo į pensiją. 1959m. gimė dukrelė Audronė. Džiaugsmas ir ramybė vėl atėjo į Pranės ir Antano Urbonų šeimą. Tačiau

džiaugsmas buvo neilgas. Pranės Ūrbonienės sunki nepagydoma liga sparčiai progresavo. Gydytojai buvo bejėgiai. Šešiametė Audronė ėmė suprasti, kad mamytei sunku ir be galo skaudu. Tačiau vis dar priglausdavo savo papurusią galvelę prie motinos, jausdavo jos rankų šilumą. Akyse geso P.Ūrbonienė. Sunku mirti be vilties pemelyg anksti palūžusiai. Ir atėjo baisioji diena. Priglaudusi prie krūtinės jauniausiąją dukrelę Audronę, silpnu, tartum iš gilios glūdumos atėjusiu balsu, žmona tarė vyrui:

– Antanai, kai manęs nebebus, surask jai kitą motiną, be jos užauginti ir išleisti į gyvenimą Audronę tau bus be galo sunku. Jai reikia motinos rankų.

Kai iš motinos glėbio išplėšė verkiančią Audronę, P.Ūrbonienė pradėjo dusti ir greitai gyvybė užgeso. Verkė artimieji, budėję prie ligonės lovos. Antanas, žvelgdamas į mirties sukaustytą, išblyškusį žmonos veidą, tarytum suakmenėjo. Sukaupęs savyje jėgas, ramino dukreles. Mirtis atėmė iš jo mylimą žmoną, dukrelių motiną. Klaipėdoje, Joniškės kapinėse, išdygo pilkas kapo kauburėlis. Atidavę paskutinę pagarbą žmonai, su dukrelėmis Dalia ir Audrone suprato, kad tarp džiaugsmo ir sielvarto lieka kažkokia neperžengiama riba. Reikėjo vėl gyventi, rūpintis dukrelių ateitimi. Slinko laikas. Mokytojas Antanas Ūrbonas vedė antrą kartą mokytoją Genę, surado dukrelėms kitą motiną. Įvykdė žmonos priešmirtinį prašymą. Išleido į gyvenimą dukreles. Dalia Ūrbonaitė – Kazakevičienė, prekybos darbuotoja, gyvena ir dirba Klaipėdoje. Audronė Ūrbonaitė – Bukauskienė pasuko tėvų pėdomis, pasirinko mokytojos specialybę. Auga Pranės ir Antano Ūrbonų anūkai. 1990m. Lietuvos Vyriausybė A.Ūrboną reabilitavo. 1991m. Antanas Ūrbonas mirė. Palaidotas šalia žmonos.

Jau grįžus į laisvę, sovietinė valdžia dar kartą pasityčiojo iš A.Ūrbono. Teko skaityti 1969m. gegužės 9d. Plungės rajono laikraštį "Kibirkštis". Skaitau ir akimis netikiu. Straipsnyje "Visados su Jumis" rašoma, kad A.Ūrbonas 1944-1952m. dirbo Plungės vidurinės mokyklos mokytoju ir direktoriumi. O straipsnio autorius neva pats A.Ūrbonas. Suprask ir atspėk, žmogau, sovietinį melą-mįslę, kaip galėjo A.Ūrbonas, kalėdamas 1946-1956m. Intos lageryje, dirbti Plungės vidurinėje mokykloje. Tokia ta sovietinė tikrovė...

Stalininis teroras neaplenkė Antano Ūrbono brolių, seserų, motinos.

1944m. tapo aišku, jog hitlerininkų dienos suskaičiuotos ir grįš sovietiniai okupantai. Su broliu Antanu ir LLA nariais pradėjome ruošti ginkluotai kovai. Įvairiais būdais pirkome ir rinkome ginklus, slėpėme patikimose vietose. 1945m. Rubulių kaime ginklus perdaviau partizanams. Kad manęs nepaimtų į sovietinę kariuomenę, 1945m. atvykau į Plikius, Klaipėdos raj., ir pradėjau dirbti Traktorių mašinų nuomojimo punkte. Apylinkėse rinkau ginklus ir šaudmenis. Tai buvo man patogu, nes turėjau leidimą lankytis paliktose sodybose ir rinkti žemės ūkio padargus. Surinktus ginklus, šaudmenis slaptai pervežiau į Vaineikių kaimą, Kretingos raj., kur jie buvo perduoti partizanams. Mane netikėtai Plikiuose prievarta paėmė į sovietinę kariuomenę. Atvežė į Plungę, tačiau man pavyko pabėgti. Grįžau į namus Kartenon. Kurį laiką gyvenau pusiau legaliai. 1946m. pradžioje apgavau Kartenos miliciją ir gavau pasą. Galėjau gyventi legaliai. Vietinė valdžia apdėjo gyventojus nepakeliamais mokesčiais ir prievolėmis. 1946m. vietinė valdžia išvarė mane į pastotę. Reikėjo išvežti į Kretingą mokesčių ir prievolininkų skolininkų sąrašus ir kitą dokumentaciją. Kaip valdžia tvirtino, perduoti sąrašus gyventojų, kurie vengia mokėti mokesčius ir atlikti prievoles. Žmonių laukė teismai, represijos, lageriai. Pranešiau apie tai partizanų grupės vadui Meškerei. Nutarėme, kad mane su paminėtais sąrašais partizanai kelyje Kartena – Kretinga sutartoje vietoje užpuls, atims sąrašus ir juos sunaikins. Taip partizanai ir padarė. Mus lydėjusi apsauga išsigandusi atsišaudydama pabėgo. Buvo išgelbėti gyventojai nuo represijų. Aš su girininku Freigufu grįžau į Karteną ir kaip nieko nežinąs pranešiau, kad užpuolė partizanai ir sąrašus atėmė. Matyt, KGB kažką įtarė. Mane ir girininką Freigufą suėmė ir atvežė į Kretingos KGB tardyti. 1,5 savaitės žiauriai tardė ir kankino. Nieko neišgavę, paleido. Aš toliau bendravau su partizanais, vykdžiau įvairias jų užduotis, platinau atsišaukimus "Į lietuvių tautą". Turėjau slapyvardį Erškėtis. 1947m. vasario 10d. sukūriau šeimą. 1947m. gale mane areštavo KGB ir išvežė į Kretingą tardymui. Prieš tardymą tardytojas pasakė mano slapyvardį. Supratau, kad esu išduotas. Bet kas išdavė? Mintys veikė žaibiškai. Padariau išvadą, kad tai padarė du mano geri pažįstami, kuriais pasitikėjau (*pavardės rašinio autoriui*

Gintis buvo beprasmiška, žiaurumą tardant buvau patyręs savo kailiu. Tardytojui papasakojau savo sugalvotą versiją. Nuvykau į mišką malkų. Čia mane suėmė partizanai. Grasino sušaudyti, jeigu atsisakysiu jiems dirbti. Jie davė man slapyvardį Erškėtis ir įsakė rinkti jiems žvalgybines žinias, atnešti į mišką ir padėti jų nurodytoje vietoje. Pranešti jiems nieko nespėjau. Mano nuostabai, tardytojas patikėjo, todėl manęs nemušė ir nekankino. Atvežė į Klaipėdos kalėjimą. Teismo nebuvo. Atsiuntė Ypatingojo trejeto pasitarimo nuosprendį – 8-erius metus kalėti lageryje. Liepė pasirašyti, bet aš atsisakiau. Per persiuntimo punktus išvežė mane kalėti į Norilsko lagerius. Man atėmė pavardę ir davė tik numerį Z-962. Dar ir dabar saugau lageryje išduotą vadinamąjį pasą. Dalyvavau Norilsko kalinių sukilime. Išėjau į laisvę 1955m. Išvykau pas žmoną į tremtį Krasnojarsko krašte. Dirbau statybose ir stiklo fabrike. Pasibaigus tremties laikui, su žmona ir dukrele grįžau į Lietuvą, nors grįžti buvo uždrausta. Pusiau legaliai kurį laiką gyvenau Gargžduose. Tartum raupsuotojo visi manęs vengė. Teko imtis nemažų gudrybių, kol priregistra-vo. Dirbau Klaipėdos statybose, kol išėjau į pensiją. 1990m. Lietuvos vyriausybė mane reabilitavo...

Pranas Urbonas – mano brolis prievarta paimtas į sovietinę kariuomenę, dalyvavo 1945m. Berlyno šturme. Jį pasibaigus karui KGB suėmė Zaporozėje. Teisti atvežė į Klaipėdą. Teisė du kartus kalėti po 25 metus, trečią kartą bausmę sumažino 10-čiai metų kalėti. Visus sovietinio karo tribunolo nuosprendžius brolis kasacine tvarka apskundė. Pagaliau kaip Tėvynės karo dalyvį išteisino. Išėjęs į laisvę, ramybės neturėjo. KGB įvairiais pretekstais persekiojo. Mirė 1985m. Palaidotas Klaipėdoje, kur ir gyveno iki mirties.

Jonas Urbonas buvo kaimo siuvėjas, gyveno Vaineikių kaime, Kretingos rajone. Aktyvus partizanas. Rėmė ir padėjo partizanams. 1945m. prievarta paimtas į sovietinę kariuomenę. Suimtas sovietinėje kariuomenėje. Buvo nuteistas ilgiems metams kalėti. Kalėjo įvairiuose lageriuose. Grįžo palaužta sveikata. Apsigyveno Klaipėdoje. Mirė 1989m.

Petras Urbonas dirbo mokytoju Kvėdamos valsčiuje, Tauragės apskr. Visomis išgalėmis padėjo partizanams ir rėmė juos. KGB suėmė ir po tardymų sovietinis karo tribunolas nuteisė kalėti 15 metų. Grįžo palaužta sveikata. Gyvena Palangoje.

Stebuklingu būdu tremties ir arešto išvengė mano sesuo Ona Urbonaitė-Bražiūnienė. Šiuo metu gyvena Klaipėdoje... (Ištrauka iš 1992m. birželio 21d. prisiminimų.)

1948m. gegužės mėn. enkavedistai suėmė Kartenoje partizanų motiną Oną Urbonienę (vyras Antanas mirė 1944m.), jos 15-metę dukrą Eleną Urbonaitę (dabar Rapalienę) ir marčią Levą Urbonienę su 6 mėnesių kūdikiu. Įgrūdo į spygliuotomis vielomis apraizgytą vagoną ir išvežė į Krasnojarsko kraštą. Neištverė šios taurios sielos moters širdis. Pakelėje į tremtį vagone mirė. Tą baisų rytą netoli Permės kažkokoje stotyje enkavedistai išmetė iš vagono į pakelę šios moters lavoną. Taip ir liko jos nežinomas kapas, kaip ir kitų Lietuvos kankinių. Ilsisi partizanų motinos kūnas svetimoje žemėje. Likusi našlaitė Elena Urbonaitė ir leva Urbonienė Sibiro tremtyje kentė badą, šaltį, patyčias, pažeminimus. Po daugelio metų tremties grįžo namo į Lietuvą.

Taip tragiškai susiklostė stalininių aukų Urbonų šeimos ir jų artimųjų likimai. Į gimtąjį lizdą Kartenoje jiems nebuvo leista grįžti. Savoje gimtinėje, Kartenoje, jiems nebuvo vietos. Jų gimtasis lizdas išdraskytas.

Užrašė Vytautas Rimgaila

Tragiški istorijos puslapiai

Pasakoja Vytautas Jurevičius

47-eri metai be tėvynės

Sakoma, kad Palangoje Užkarnavės kaimo žvejai nuo seno garsėjo savo darbais. Iš čia į pasaulį iškeliavo M.Valančiaus Palangos Juzė. Šiandieną nebėra šio kaimo, kaip ir Palangos žvejų, kuriuos likimas išblaškė po pasaulį. Būta šiame kaime ir įdomių istorinių įvykių, kuriuos dar reikia aprašyti.

Tyrinėdamas Palangos gimnazijos pagrindžio istoriją, susipažinau su tragiškai žuvusio žvejo Lauryno Jurevičiaus ir Šventojoje mirusios Onos Jurevičienės vaikais, kurių likimus sovietiniai okupantai sutrypė, paskandino kraujuje ir ašarose vien už tai, kad mylėjo Lietuvą. Visuomenė iki šiol nežino, kad tragiškai žuvęs Palangos žvejys (nuskendo 1928m.) Laurynas Jurevičius lietuviškos spaudos draudimo metais buvo aktyvus knygnešys, slapta laiveliu gabeno į Lietuvą laikraščius ir knygas.

Vytautas Jurevičius (kairėje). Kolyma, 1957m.

1902m. prie Nemerzatės kaimo caro žandarų peršautas, plūsdamas kraujais, pabėgo ir išgelbėjo lietuviškas knygas ir laikraščius. Lietuvos patriotai Ona ir Laurynas Jurevičiai užaugino ir patriotiškai išauklėjo savo vaikus. Marija Jurevičiūtė ir Vytautas Jurevičius vadovavo Palangos gimnazijos pagrindžiui. Apie Palangos gimnazijos pagrindį esu rašęs laikraštyje "Klaipėda" (1992 08 11, 1992 08 14, 1992 08 21, 1992 08 28, 1992 10 01). Todėl šis rašinys - apibendrintas pasakojimas, kaip susikūrė ir veikė Palangos gimnazijos pagrindis.

Buvęs šios gimnazijos pagrindinės ginkluotos organizacijos vadovas mokytojas Vytautas Jurevičius mena...

Rezistencinę kovą pradėjau dar 1941-ųjų metų sausio mėn., gyvendamas Kaune. Studijavau universitete. Parodos gatvės bendrabučio studentai įkūrė slaptą pagrindinę organizaciją "Tautinio humanizmo brolija". Jos karinės formuotės, pavadintos Šarūno vardu, kūrėsi keturiose apygardose: Vilniaus (Rytų Lietuva), Kauno (Suvalkų), Šiaulių (Vidurio Lietuva), Telšių (Žemaičių). Buvau

vyriausiojo štabo nariu ir atsakingu už Žemaičių apygardą. Suvalkų apygardai vadovavo – Ūrsus, Šiaulių – Ašaka. Štabo viršininkas buvo Vincas Vyčinas. Vyr. Štabo nutarimu V.Vyčinas buvo įpareigotas įstoti į komjaunimą. Jis tris mėnesius buvo technologijos fakulteto komjaunimo sekretoriumi. Tai buvo mūsų "Konradas Valenrodas". Jo dėka turėjome visas žinias apie komjaunimo planus, veiklą ir skundikus. Buvo perspėtas vienas studentas, patekęs į skundikų akiratį. Jį rengėsi areštuoti. Ūrsus organizavo "langą" į Vokietiją. Grįžę iš Vokietijos per Kybartus, mūsų žvalgai pranešė apytikslę Vokietijos – Sovietų karo pradžią 1941 06 21-23d. Vyr. štabe nuspręsta birželio 18-19d. visiems štabo nariams išvykti į apygardas.

1941 06 19 Kauno geležinkelio stotyje jau šeiminkavo sovietų kareiviai – keleivių nevežė. Taip ir likom Kaune. Karo išvakarėse studentus iš bendrabučių iškraustė atvykęs milicijos batalionas. Nakvojome vienoje pradžios mokykloje. Nespėjome užmigti, kai išgirdome zenitinės artilerijos šūvius. Pasirodo, mes buvome Žaliakalnio pradžios mokykloje, šalia kapių. Karas – baisi nelaimė, tačiau mes džiaugėmės, nes atėjo galas sovietinei okupacijai ir komunistiniam terorui. Sekmadienį 1941 06 22 visą dieną sovietų kariuomenė važiavo Savanorių prosp. per Aleksoto tiltą į Vakarus. Naktį didžiuosiuose universiteto rūmuose komjaunuoliai požemyje (slapta) degino dokumentus. Naktį Kauno padangėje švietė parašiutinės lėmos (liktamos). Aš negalėjau surasti "šarūniečių", nes buvau svetimoje apygardoje. Pirmadienį 8-9val. Laisvės alėjoje išgirdome Lietuvos himną. Supratau, kad radijo stotis sukilėlių rankose. Pro langus į gatvę žmonės mėtė kompartijos vadų portretus. Pasirodžius Laisvės alėjoje sovietų šarvuotiems, žmonės slėpėsi laiptinėse. Vienoje laiptinėje sutikau matytus studentus ir pasiūlau jiems organizuoti sukilėlių būrį. Buvome trise. Prie mūsų prisijungė buvęs Nepriklausomos Lietuvos ir Lietuvos TSR milicininkas. Aš jo paprašiau parduoti man mauzerį. Tai buvo pirmas mūsų ginklas. Tuoj nuėjome į pirmuosius universiteto rūmus. Kiekvienas čia atėjęs studentas savo noru stojo į mūsų partizanų būrį. Apie 11 val. mūsų būryje buvo jau 11 studentų. Būrio vadu išsirinkom atsargos leitenantą Motiejūną. Reikėjo ginkluotis, nes ginklų neturėjome. Pasiskirstę grupėmis po du,ėjome į gatves, nuginkluodavome besibastančius sovietų kareivius. Per valandą įsigijome keturis šautuvus. Apie 12 val. kažkas pasiūlė užimti geresnes pozicijas – partijos kultūros

rūmus. Dabar ten "Žini-
ja". Pozicija gynybai gera.
Į Laisvės alėją stiprūs dvi-
gubi vartai, o prieš Done-
laičio gatvę – sodas. Bu-
vau paskirtas kiemo ko-
mendantu. Sargyba sto-
vėjo priešais įėjimą. Prie
mūsų prisidėjo išsiveržę
į laisvę politiniai kaliniai.
Vakare buvau pasiųstas
ginti Nemuno gatvę nuo
bandančių iš senamies-
čio į centrą prasiveržti so-
vietų kareivių. Turėjome
lengvąjį kulkosvaidį. Gy-
nybai užėmėme taupo-
mosios kasos balkoną
Mickevičiaus gatvėje. Da-
bar ten yra kažkokia li-

V. Jurevičius Magadane

goninė. Pozicija gynybai patogi: balkonas betoninis, geras matomumas. Naktį sovietinė kariuomenė nepasirodė. Kitą dieną, apie trečią valandą ryto, buvau iškviestas į štabą ir su 18 vyrų grupe pasiųstas ginti Kauną nuo besiveržiančių iš Fredos sovietų sprogdintojų bataliono. Jie turėjo seno vadovo įsakymą: susprogdinti ir sudeginti Kauną, elektros stotį, vandentiekį. Apie tai pasako-
jo paimti į nelaisvę sovietų kareiviai. Užėmėme pozicijas prieš geležinkelio tiltą, kuris buvo apgadintas, bet pereiti juo buvo galima. Aušo. Gerai matėsi, kaip grupuojasi ir juda sovietų kariuomenės būriai Fredoje. Kiekvienas sovi-
etų bandymas pereiti apgadintomis tilto atramomis per Nemuną buvo nesėk-
mingas. Mūsų ugnis užkirto kelią. Tada sovietų kareiviai bandė persiurti per
Nemuną valtimis. Bet viskas veltui, mūsų ugnis juos stabdė. Kova vyko
apie šešias valandas. Mes dėl patogios pozicijos nuostolių neturėjome. Apie
12 val. sovietų kariuomenė pasitraukė, o mus iškviatė į štabą. Mūsų būrys
buvo reorganizuotas į kuopą, kuriai pradėjo vadovauti iš centrinio štabo

partizanų atsiųstas kuopos vadas leitenantas Barzda. Pirmasis vokiečių kareivis motociklininkas – žvalgas Laisvės alėjoje pasirodė trečią dieną, sukilėliams išvadavus Kauną. Penkias dienas ėjau kiemo komendanto pareigas. Man buvo pavesta saugoti štabą ir būstinę, organizuoti maisto tiekimą. 1941 metų birželio 28d. mus išformavo. Norintys galėjo stoti į apsaugos batalionus ir žygiuoti su vokiečiais į Rytus prieš bolševikus. Į šiuos batalionus stėjo labai mažai sukilėlių – tik tie, kurie norėjo atkeršyti už nužudytus ir išvežtus artimuosius. Tų metų birželio gale susirinko "Tautinio humanizmo brolija" ir Šarūno štabas. Nutarta aktyvią veiklą nutraukti: netalkininkauti, bet ir netrukdyti vokiečiams.

Rezistencijos pradžia

1941m. liepos mėn. grįžau į tėviškę Užkanavės kaimą (Palangos valsčius). Reikėjo užsidirbti gyvenimui. 1941-1942m. dirbau Gargždų pradžios mokykloje mokytoju. Teko bendrauti su Vaitelių pradžios mokyklos mokytoja A.Daknevičiene. Jos vyrą Stasį Daknevičių enkavedistai žiauriai nužudė Rainių miške. 1942m. rudenį pradėjau dirbti Skuodo gimnazijoje mokytoju (iki 1944m.).

Į LLA įstojau 1943m. birželio mėn. Užkanavės kaime, kur atostogavau. Atvyko vasaroti du studentai. Jie susipažino su buvusiu Lietuvos policijos tautojoju Jonu Murausku ir priėmė jį į LLA. (Jonas Murauskas, pasienio policijos tautojojas, 1939-1940m. dirbo pasienio ruože Vaiteliai – Gribžėnai, Gargždų valsčiuje. 1945m. enkavedistų suimtas kalėjo Karelijos lageriuose ir Lazdininkų kaime, Kretingos raj. ūkininko A.Grabio laikinai įrengtame kalėjime – V.R.). Įstojęs į LLA, J.Murauskas buvo pirmo LLA būrio vadas pasienio ruože Palanga – Šventoji. Studentai, kaip vėliau paaiškėjo, buvo LLA vyr. štabo nariai, organizavo ryšį su Švedijos žvejų laivu. J.Murausko būrio užduotis – ryšininkų apsauga, tęsti ryšio su Švedija organizavimą. Atvyko LLA Kretingos bataliono vadas leitenantas Jonas Ožeraitis. Mane paskyrė Skuodo kuopos vadu 1943m. 1944m. buvo suformuota Skuodo kuopa iš trijų būrių: Skuodo, Lenkimų, Mosėdžio. Būriams vadovavo pradžios mokyklų mokytojai. Mosėdžio būriui vadovavo lt. Stasys, o kitų nepamenu. 1944m. vasarą buvo gautas LLA Žemaičių legiono vado pulkininko Sakalo įsakymas paruošti žemines-bunkierius ir persikelti LLA nariams į Varniškių mišką

Kretingos rajone. Pasiunčiau Povilą Plechavičių (pulkininko sūnų) patikslinti skaičius, vietą ir laiką "Vanagų" formavimui Vaineikių miške. Susitikęs pagal slaptąžodį Vaineikių miške su ltn. Zaikausku-Zuikiu, sužinojau, kad legiono vado įsakymas atšauktas, nes maža erdvė veikti didelėmis grupėmis. Naujas įsakymas – visiems LLA nariams likti vietoje, o KGB išaiškintiems pereiti į pogrindį. Pagrindinis uždavinys: gili konspiracija, spaudos platinimas, ginklų kaupimas, organizacijos stiprinimas, kova su išdavikais. Palanga-Kretinga tuo metu buvo dviejų frontų zona. Aktyvi pogrindžio veikla neįmanoma. LLA nariai užsimaskavę laukė, kol pasitrauks reguliari kariuomenė. Tyrinėtojai yra padarę neteisingą išvadą, kad LLA Kretingos apskrityje buvo organizuota tik 1945m. (K.Gimius. Partizanų kovos Lietuvoje. 1990. P.208.). 1944m. rugpjūčio mėn. Lenkimų miške, eigulio Puškevičiaus valdose, Lenkimų būrio vadas įrengė slėptuvę-bunkerį, kur buvo sukauptos rūbų atsargos partizanams. Lenkimų LLA būrio vadas 1945m. vasario mėn. perspėjo, kad manęs teiraujasi Skuodo rajkomo sekretorė Didžgalvienė. 1945m. pavasarį, susitikęs LLA bataliono vadą ltn. J. Ožeraitį, pasakiau jam LLA Skuodo būrių koordinatas. Jis mane paskyrė LLA Palangos kuopos vadu. Be to, 1944m. rudenį pas mane į Skuodą atvyko generolas M.Pečiulionis. Jis pasakė esąs paskirtas LLKS (Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga) visų kovinių formuočių vadu ir pasiryžęs likti Lietuvoje. Jis prašė manęs padėti persiųsti šeimą į Švediją. O mano koordinatas gavęs LLA štabe. Drauge nuvykę į Palangą ir Šventąją, nustatėme, kad ryšys su Švedija neįmanomas. Vokiečių greitai laivai, pagavę du žvejų laivus jūroje, nuskandino, o žmones nuvežė į Rygos kalėjimą. Kiti žvejai plaukti atsisakė. Tolesnis M.Pečiulionio likimas man nežinomas. (*Apie tolesnį M.Pečiulionio likimą žr. Tremtinys. 1992. Nr.8. - V.R.*)

1945m. vasario mėn. pradėjau dirbti Palangos gimnazijoje mokytoju. LLA Palangos kuopos 1-ojo būrio vadu paskyriau 6-os klasės moksleivį Apolinarą Grabį, kuris pats atėjo ir pasisiūlė organizuoti būrį. Jį gerai pažinojau dar Skuodo gimnazijoje. 1945m. jo vadovaujamas būrys išaugo iki 11 patriotų. Visi veržėsi į mišką kovai su sovietiniais okupantais už Lietuvos laisvę. Bet jiems tai nebuvo leista, nes miškuose tokių vyrų pakako. Nekontroliuojama ginkluota veikla buvo draudžiama. Pradėtas formuoti antras būrys ir ryšių grupė.

Keletą kartų pas mane į namus atėjo abiturientas Jakštas. Vis siūlė man organizuoti pogrindį. Moksleivis man buvo mažai pažįstamas. Pasisakė, kad jo brolis Plungėje dirbęs partijos sekretoriumi, o jis su juo nesutinkąs, todėl ir atvykęs mokytis į Palangos gimnaziją. Per rinkimus 1946m. žiemą atėjęs pas mane pasisakė, kad jis prie Karklininkų kaimo nupjovęs du telefono laidų stulpus ir supjaustęs laidus, tuo nutraukęs ryšį su Klaipėda. Šioje operacijoje pametęs pasą. Klausė manęs, ką daryti. Kiekvienas moksleivio Jakšto apsilankymas man kėlė įtarimą. Tuo labiau įvykis su pasu. Man atrodė, jog tai KGB pastangos infiltruoti agentą į partizanų tarpą. Jam patariau dvi savaites sėdėti pas draugą, o jei niekas nieieškos, toliau lankyti gimnaziją. Jei kas žinote jo likimą, parašykite rašinio autoriui.

Su Kardo rinktinės štabu ryšį palaikydavau per Kretingos ligoninės medicinos seserį Juliją Dzindzilaitę. Ji gyveno ligoninės kambarėlyje su kita medicinos seserimi. Kambarys buvo atskirtas bendra pertvara. Nemalonu, kad konspiraciniame bute gyveno pašalinis asmuo. Galvojau, kad tai rinktinės vado lt. J. Ožeraičio klaida. Tardymuose paaiškėjo, jog anoji medicinos sesuo buvo KGB užverbuota. Vėliau ryšį su Kardo rinktinės štabu palaikiau per kuopos ryšininką Stasį Skaipauską. Sužinojau, kad KGB suėmė ryšininkę Juliją. Supratau, kad tai išdavystė ir kad tardant Juliją mus iš nuotraukų atpažino KGB agentai. Man reikėjo slapta susisiekti su Kardo rinktinės štabu ir pasitraukti į mišką. O tai buvo galima tik per Knystauto-Ragūno rinktinės organizacinio skyriaus viršininko Lazdininkų kaime seserį mokytoją Knystautaitę. Kai pedagogų kambariame nieko nebuvo, pasikviečiau abiturientą Marceliną Galdiką, LLA narį, ir daviau jam užduotį per mokytoją Knystautaitę susisiekti su Kardo rinktinės štabu ir išsiaiškinti, ar man yra galimybė pereiti į mišką. Man su M.Galdiku nebaigus pokalbio, į mokytojų kambarį įėjo komsorgė. Ji įtartinau apžiūrėjo M.Galdiką. Kodėl juo taip domėjosi, sužinojau jau tardymo metu Kretingos KGB.

Areštas

Taigi ir moksleiviai gimnazijoje buvo atidžiai sekami. Atėjęs vyras, tikriausiai stribas, pasakė man, kad tuojau pat užėičiau į valdybą pas partorgą.

Supratau, kad atėjo arešto valanda. Sudeginau visus LLA dokumentus. Buto šeimininkei pasakiau, kad mane gali suimti, ir išėjau į valdybą. Mano ginklas buvo saugioje vietoje, pasislėpti neturėjau galimybės. Išėjęs į gatvę, buvau apsuptas keturių ginkluotų kagebistų. Nuvarė į Palangos KGB. Iš Palangos rogėse stribas ir KGB leitenantas vežė mane į Kretingą. Ties Prišmončių kaimu buvo labai užpustytas kelias. Leitenantas su pistoletu rankoje nuėjo pažiūrėti, ar galima toliau važiuoti. Visą kelią galvojau tik viena – kaip pabėgti. Atrodė, kad proga pasitaikė. Rogėse likome vienudu su stribu. Trenkiau stribui, kuris nuo mano smūgio sudribo, norėjau išplėsti automatą, bet nepavyko. Leidausi bėgti. Leitenantas šaudydamas vijosi mane. Sniego buvo labai daug. Pabėgti nepasisėkė. Dabar iki Kretingos abu varė mane pėsčią. Kretingos KGB būstinę įrengė Peldės aludėje, požemius pavertę kameromis. Tardymą pradėjo kontržvalgybos majoras Ulanovas. KGB žinojo, kad veikia Palangos LLA kuopa, iš Kardo rinktinės įsakymų, rastų pas ryšininkę Juliją. Aš pasakiau, kad nieko nežinau. Sumušė mane įmetė į kamerą. Tikras tardymas prasidėjo po savaitės. Tardė trisdešimt majoras Ulanovas, KGB viršininkas ir prokuroras. Jiems reikėjo LLA Palangos kuopos sąrašo. Kuopoje tuo metu buvo apie 20 žmonių. Visas būrys suformuotas, ruošiami dar du. Mane mušė gumine lazda majoras ir kapitonas. Kankino ir kitais žiauriais būdais. Norėjosi gerti. "Atiduok kuopą ir imk bokalą", – rodė į stiklą majoras. Apipiltas vandenių, atgaudavau sąmonę. Vėl kankinimai. Sulaužė kairįjį raktikaulį. Bijojau, kad galiu neišlaikyti, todėl nutariau bėgti bet kokiomis aplinkybėmis. Geriau žūti, negu išduoti kuopos draugus. Kartą išnešęs pamazgų kibirą ("parašą"), mečiau jį ir šokau per tvorą. Galimybė pabėgti dieną buvo labai menka. Prižiūrėtojas šaudydamas vijosi mane. Išbėgau už miesto. Pribėgęs Akmenos upę, visai uždusau, nebebuvo jėgų perplaukti upę. Nuo tardymų ir kankinimų buvau nusilpęs. Sustojęs pamačiau, kad visai netoli esu apsuptas sargų su automatais ir šunimis.

Trečią kartą tardė mane vėl trisdešimt. Žiauriai, negailestingai. Gal jie patikėjo mano tvirtinimu, kad nesu joks kuopos vadas ir jokių kuopos vyrų sąrašų neturiu. Gal pabūgo, kad aš galiu nusižudyti. Jei būtų man pavykę pabėgti, tai aš būčiau žuvęs su visais Kardo rinktinės vyrais. Visi jie žuvo, dingo archyvas, todėl neturime Kardo rinktinės istorijos.

Teisė mane 1946m. rugsėjo 22-29d. Klaipėdos karinis tribunolas. Paskyrė 10 metų kalėti ir šešerius metus tremties. Po pusmečio išvežė į Vilniaus persiuntimo lagerį. Įsakė kameroje palikti menkus daiktus ir išvarė į pirtį. Grįžę neberadome savo daiktų. Pamatėme, kaip 30 vagių kriminalinių sulipę ant gultų puotauja. Mes nebūtume žemaičiai, jei paliktume vagims savo daiktus, maistą. Mokytojas Šikšnius iš Gargždų, poetas Antanas Surblys iš Gargždų, mokytojas Martinaitis iš Kretingos (mirė lageryje), ūkininkas Varkojis iš Aždailių kaimo ir Alminas iš Žibininkų kaimo – griebėme iš gultų (narų) kuolus ir smarkiai prilupome vagis kriminalinius, pavogtus daiktus atsiėmėme. Kalėjimo viršininkas labai nustebė, nes to dar nebuvo, kad politiniai kaliniai būtų apkūlę vagis – kriminalinius, kurie visi turėjo suomiškus peilius. KGB kapitonas paskyrė mane kameros, kurioje buvo apie 200 kalinių, viršininku, tai mažas gulagas, kur visa valdžia priklauso vagims.

Gegužės mėn. išvežė mus į Buklą Venenę. Vežė mėnesį. Du kartus varė į pirtį, ir abu kartus buvome apvogti. Daiktus saugojo kareiviai, jie su vagimis ir pasidalijo mūsų "turtą". Buktoje Venene persiuntimo punkte buvo apie 20 000 kalinių. Iš čia kas dvi savaitės išplaukdavo prekiniai laivai į Magadaną. Jų triumuose būdavo apie 2000 kalinių. Argi galėjo kas tada pagalvoti, kad žmonės vežami į pražūtį, kapus. Pradžioje kolonijos vadovybė mus, lietuvius, varė kirsti kedrų. Duonos norma dienai buvo 500 gramų. Žmonės greitai silpo. Mirė badu leitenantas J.Ožeraitis – Kretingos LLA rinktinės vadas. Į Magadaną nuvežė rugsėjo pabaigoje. Kalėjau Plagadeno ūtinės rūdyne. Tai ypatingo režimo lageris, vadinamas Bezlagu. Kepurėje, ant nugaros ir ant kelnų numeriai. Mano numeris F-1-624. Šį vergo numerį ir turėjau iki išėjimo į laisvę. Darbas buvo labai kenksmingas, apsaugos priemonių jokių. Ypač pavojingas buvo grėžimas. Ten ir dirbau ketverius metus. Daug grėžėjų mirė. Čia dirbo daugiausia politiniai kaliniai iš Pabaltijo ir Ukrainos.

Išėjau į laisvę 1955 metais. Buvau paliktas tremtyje. 1956m. daugelis kalinių buvo paleisti iš lagerių ir tremties. Mane iškviatė KGB kapitonas Kozlovas ir pradėjo tardyti. Po trijų naktų tardymo jis man pasakė: jei sutiksiu dirbti KGB agentu, tai manęs nebeteis antrą kartą. Atsisakiau. Atvyko KGB majoras Žoltkovas. Pusę dienos įtikinėjo mane, kad sutikčiau būti KGB agentu.

majoras Žoltkovas. Pusę dienos įtikinėjo mane, kad sutikčiau būti KGB agentu. Atsisakiau. Įpykęs pasakė: "Tu ilgai tai atsiminsi." Todėl mane tremtyje dar išlaikė devynerius metus. Ne kartą rašiau pareiškimus TSRS prokurorui Rudenkai. Kartą gavau atsakymą iš Lietuvos KGB: "Jums nėra pagrindo panaikinti tremties."

Kur tu, tėviške brangi?

1965m. paleido iš tremties, bet džiaugsmo nebuvo. Sunkiai sirgau ir išvykti į Lietuvą negalėjau. Gydžiausi 14 metų. Gydytojai pasakė, kad galiu važiuoti į žemyną. Prieš išvykstant išsikvietė KGB pulkininkas ir "draugiškai" perspėjo, kad į Lietuvą nevažiuočiau, nes mane gali ištremti atgal. Patarė apsigyventi Baltarusijoje, ten ramiau. Atvykau į Palangą. Pasų skyriuje man pasakė, kad mano pasas "nešvarus", kad priregistruoti negali. Taip po 33 metų priverstinio gyvenimo Madagane, 1979m. apsigyvenom Mogiliove. 1990m. Lietuvos Vyriausybė mane reabilitavo, bet tėviškės Užkanavės kaime negražino. Mat gyventojas, kuriam buvo atiduota mano tėviškė, pardavė organizacijai, kuri turi pirkimo dokumentus. Taigi tebeveikia tarybiniai okupaciniai įstatymai. Gavau pėdą žemės Palangoje. Pasistačiau "šalašą", kaip Leninas Suomijoje, ir gyvenau vasarą. Po truputį lipdžiau sau pastogę. Turiu du sūnus, abu baigė Žemės ūkio akademiją. Mindaugas ūkininkauja, o Riman-tas dirba girininku. Tokia gyvenimo, kuris praėjo šalia, odisėja. Kai mane suėmė ir išvežė, buvau 23 metų, o grįžau 70, bet nesigailiu. Jei reikėtų pradėti gyvenimą iš naujo – eičiau tuo pačiu keliu, nes turiu tik vieną Tėvynę – Lietuvą.

Užrašė Vytautas Rimgaila

Sakalai

*Lyg sakalai, sparnais palaužtais,
Audrų priblokšti prie uolų,
Sustingo mokiniai miestelio aikštėj,
Priglaudę veidus prie šaltųjų akmenų.*

*Išėjo jie, palikę knygą ir svajas,
Ant laisvės aukuro sudeginti jaunystės,
Kad dievmedžiai sodeliuose nevystų niekados,
Kad vyturėlis vėlei tėviškėn sugrįžtų.*

*Jie neieškojo turtų nei garbės,
Nei blizgančio medalio, sidabrinių saujos.*

*Išėjo mirt už laisvę, nepaklausę, kiek mokės
Už skausmą, už jaunystę, širdį, kraują.*

*Žinojo, be kovos nepirksi laisvės niekados.
Dar niekam, niekad laisvės nieks nedovanojo.*

*Kas derasi su priešu dėl taikos,
Nepastebės, kaip pančius jam uždės ant kojų.*

*Žaibais prarėžė jie padangę,
Isižiebė nauji žvaigždžių takai.*

Nušvito ir užsnūdusios palangės.

Takais skubėjo vėl vaidilos ir šaukliai.

Slenksčius klastingus, daugel sukurių išbraidė.

Sustojo širdys šiandien nuo žaizdų.

Ekskurtu atvežti į turgaus aikštę,

Apnuoginti, ir be orkestrų, be gėlių.

Nieks neišpuoš gėlėm jų paskutinio kelio.

Ir nelydės brangieji liūdesio giesmė.

Nieks nenuplaus veidų ir neuždegs žvakelių,

Ir neskambės varpai, kai juos kanalan mes.

Tėvynė

*Praėję pragaro vartus devynis,
 Septynias rojaus kaustytas duris,
 Iš džiaugsmo verkėm po klevais gimtinės,
 Ir apraudojom tuos, kurie jau nebegrįš.*
*Dešimtmečiai šalia praėjo, slinko metai,
 Tekėjo tyliai tyliai Sibire vanduo.
 Etapuose išdžiūvom lyg skeletai,
 Kasyklose kietėjom lyg akmuo.*
*Mes nesėdėjome minkštose kėdėse
 Ir nesiurbėme romą nei šampaną,
 Mes graužėme parfyrą ir uraną,
 Ilsėjomės tik karceriuose ir KAPEZE.*
*Išsaugojome širdyse Tėvynę,
 Po numeriais, po šimtasiulės lopiniais.
 Ją šildė kraujo lašas paskutinis,
 Kad tik išliktų, kad neužpiltų pelenais.*
*Kad nepragertų proletarai iš ČEKA
 Už aukso trupinį, už grašį sidabrinį,
 Kad nežudytų veteranai iš ČEKA
 Už laipsnį, už žvaigždutę ar iš įpratimo.*
*Kiek kartų draskė partijos šunauja,
 Kiek kartų prašvilpė avansą duobkasiai,
 O tu keliesi iš pelenų ir kraujo
 Visu ūgiu išsitiesi ir nebijai.*
*Nespėjai dar žaizdas suvilgyti balzamu,
 Apsupo vėl pudruotom nosim "angelai".
 Kas dieną ašarėlę šluosto iš ekrano,
 Ir nesuprasi, jog tie patys duobkasiai.*
*Pabalo galvos mūsų lyg kalnų viršūnės,
 Tave nešiojant per mirties uolas,
 Bet tu gyva, gyva Tėvynė nemarūnė,
 Ir nepragers Tavęs jau niekad, niekados.*

Palanga, 1992m.

Jaučiu gimtosios žemės šauksmą...

Buvusi kaimo mokyklos mokytoja Ona Grabytė - Dapkienė dažnai aplanko savo gimtąjį Lazdininkų kaimą Kretingos rajone ir norėtų grįžti į tėvų sodybą. Aplankiau savo kolegę jos bute Jgulos gatvėje. Ji man ir papasakojo šurpią savo šeimos ir artimųjų gyvenimo tragediją. Sunku ir skaudu prisiminti praeitį. Moteris ne kartą braukė ašaras. Tikiu, kad ši moteris, gyvenimo audrų blaškyta, drauge su šeima prikels tėvų žemę ir sodybą naujam gyvenimui. Jos nepalaužė ir neparklupdė gyvenimo negandos, nesėkmės. Ji, nepaisydama vargų, nesėkmių, užaugino ir išleido į gyvenimą savo sūnų ir dukrą, auga jau ir anūkai.

Sūnus Viktoras Dapkus inžinierius - ekonomistas, duktė Virginija Dapkutė-Juknevičienė - 1-osios poliklinikos gydytoja.

Mūsų daugiavaikę šeimą nelaimės užgriuvo 1940-aisiais. Naujoji okupacinė sovietinė valdžia atėmė dalį žemės, reikalavo didelių duoklių ir prievolių. Vyko areštai, trėmimas į Sibirą. Tačiau tąkart mūsų šeimos nepalietė, nes sutrukdė prasidėjęs karas.

Vokiečių okupacijos metai praslinko kiek ramiau, nors pakeleivių mūsų sodyboje nestigo. Be to, tėvai buvo priglaudę karo audrų atblokštą vieną rusų šeimą, kuri gyveno pas mus iki 1944-ųjų pabaigos. Vokiečių okupantams pasitraukus, vėl grįžo tarybiniai okupantai, kurie jautėsi svetimoje žemėje geriau kaip namie... 1945m. vasarį į mūsų sodybą atsikraustė neprašyti svečiai – NKVD daliniai. Jų karininkai tuoju įvedė savo tvarką. Mūsų šeimai įsakė nedelsiant išsikraustyti. Pareikalavo duoti svimo ir kitų pastatų raktus. O mano mama laukė kūdikio, artėjo laikas gimdyti. Lauke šalo, snigo, pūtė šaltas vėjas. Kur dingti su ryšuliais rankose ir šešetu mažų vaikų? Ačiū Dievui, geri žmonės priglaudė, užjautė mus, likusius be pastogės. Mamai pagalbą suteikė Mažučių kaimo gyventoja velionė Uršulė Rimgailienė. Tai ji paruošė kambarį, kur vargšė mama 1945-ųjų vasario 16d. pagimdė sūnų. Uršulė Rimgailienė tapo ir pribuvėja, ir gimusio brolio krikšto motina. Net vardus pati parinko – Stanislovas-Eduardas. Ši moteris – Lietuvos kariuomenės savanoris, karo lakūno, Mordovijos lagerių politinio kalinio Edu-

ardo Rimgailos žmona (žr. *"Klaipėdą"*, 1991 11 29). Bendra nelaimė moteris suartino.

Enkavedistai grąžino mums svimo ir pastatų raktus. Nemažai savo vertingų daiktų neberadome. Tvirtuose atėjūnai įrengė kalėjimą. Prasidėjo tikra žmonių medžioklė. Ginkluoti kareiviai gaudė apylinkės vyrus ir varė į mūsų sodybą. Iki dantų ginkluoti kareiviai budriai saugojo sugaudytus vyrus, kurie nežinojo, kas laukia rytoj. Enkavedistai mėgino užverbuoti tėvelį ir padaryti savo agentu, tačiau jiems tai nepavyko. 1945 metų vasarį tėvelį suėmė – kaltino, kad bendravęs su šauliais, kad esąs pasiturintis ūkininkas – buožė, nelojalus valdžiai, atseit – liaudies priešas. Mūsų name enkavedistų tardytojų brigada naktimis darbavosi išsijuosusi. Tardymui žmones vesdavo tik naktimis. Išsikrausčius enkavedistams, kaimyno Jurgio Končiaus sodyboje buvo rasti žiaurių tardymų pėdsakai ir net įrankiai. O sugaudytus žmones, tarp jų – ir mūsų tėvelį, stiprios sargybos saugomus išsivežė nežinia kur. Vargšė mūsų mama su kūdikiu ant rankų apvaikščiojo Kretingos, Plungės, Telšių kalėjimus jo ieškodama. Viskas veltui. Sklandė įvairūs gandai, o enkavedistai tyčiojosi, sakėsi nieko nežiną. Tik po devynių ilgų nežinios ir skausmo mėnesių grįžo tėvelis, palaužta sveikata. Paaikėjo, kad sugaudytus žmones išvežė į Kareliją, kur jie dirbo Belomoro kanalo statyboje. Siautė badas, ligos. Neleido turėti jokio ryšio su pasauliu.

Ne visiems buvo lemta iš komunistinės katorgos sugrįžti. Todėl veltui dar ir šiandieną žmonės ieško savo artimųjų, dingusių be žinios. Ir tėveliui sugrįžus, džiaugsmo buvo maža, o skausmo daug. Darbėnų valsčiaus valdžia mums grįžti į savo namus neleido. Įsteigė vadinamąjį arklių-mašinų nuomojimo punktą. Tyčiodamiesi iš mūsų, leido pasiimti nebereikalingą apsirgusių karvę.

Aš mokiausi paskutinėje Palangos gimnazijos klasėje. Nesiliovė areštai, kasdien po nakties likdavo tušti mokinių suolai ir į pamokas nebeateidavo vienas kitas mokytojas. Išlaikiau baigiamuosius egzaminus. Sunkių aplinkybių verčiama, pradėjau dirbti Kartenos progimnazijoje mokytoja. Vėl naujas smūgis: 1948m. šiltą pavasario rytą mano tėvus, sesutę ir tris brolius ištrėmė į tolimą šaltą Irkutsko sritį, kur visi vergiškomis sąlygomis kirto mišką. Atėjūnai nuolat skelbė, kad tarybiniai įstatymai esą humaniški, draudžiantys dirbti vaikams ir paaugliams. Bet kodėl dirbo alkani tremtinių vaikai ir paaugliai,

Visą tėvelių likusį turtą arešto metu paėmė enkavedistai. Ko jiems ne-
prireikė, tą pagrobė Darbėnų valsčiaus valdžia ir sribai. Kai po poros dienų
aplankiau tuščius tėvų namus, mane pasitiko vienintelis, stebuklingu būdu
likęs namų sargas – šuo Margis. Pirmą kartą gyvenime pamačiau, kad ir šuo
verkia. Man širdį suspaudė kaip replėmis. Apkabinau Margį ir gaudžiai
pravirkau. Juk mes abu likome benamiai, be pastogės. Taip jau būna gyve-
nime, kad žmogaus skausmą jaučia ir naminiai gyvuliai. Aš likau viena su
nepilnamečiais broliais ir sesute.

Netrukus Kretingos rajono okupacinės valdžios ir partijos funkcionierių
nurodymu buvau atleista iš darbo kaip nelojali valdžia ir dar liaudies priešo
dukra. Vargais negalais įsidarbinau mokytoja Klaipėdos rajone. Lyg ir ra-
miau pasidarė, tačiau žinojau, kad esu paženklinta...

Taip ir bėgo dešimtmečiai, kraustantis iš vienos mokyklos į kitą. Ištekė-
jau. Užaugo jau ir vaikai.

Grįžo iš tremties tėvai, sesutė, broliai, kuriems vietos valdžia įvairiais bū-
dais trukdė apsigyventi buvusioje sodyboje. O ir apsigyvenus laimės maža,
įvairiais pretekstais tėvus skriaudė.

Vargai jau išvargti, skausmas, skriaudos pamirštos. Gyvenu mieste, bet
miestas man nemalonus, nejaukus. Vilioja gimtasis Lazdininkų kaimas, ža-
liuojantys laukai. Ypač čia smagu pavasarį, kai į gimtąsias vietas sugrįžta
paukščiai, kai pražįsta obelys, kriaušės, kai dūzgia bitės. Velionis tėvelis jas
labai mylėjo. Svajoju ir rengiuosi grįžti į gimtąjį Lazdininkų kaimą, kur prabėgo
mano vaikystės laimingiausios gyvenimo dienos.

Parengė Vytautas Rimgaila

Mano "kallė"...

Pasakoja Marija Jurevičiūtė

Kai pradėjo veikti mano vaikiška atmintis, netekau tėvelio. Tėvelis –
Palangos žvejys nuskendo jūroje. Mamytė, likusi viena su būriu vaikų – 6
vaikai, sunkiai vertėsi, dažnai trūko duonos. Sunkiai vargdama, mama mus
auklėjo dorais žmonėmis, Lietuvos patriotais. Didelių mamos pastangų dėka

M. Jurevičūtė. 1956m.

vaikai, sunkiai vertėsi, dažnai trūko duonos. Sunkiai vargdama, mama mus auklėjo dorais žmonėmis, Lietuvos patriotais. Didelių mamos pastangų dėka galėjau mokytis Palangos gimnazijoje. Sužinojau, kad senovėje buvusi galinga Lietuva pražuvo priešų spąstuose. Mane pakerėjo Lietuvos knygnešių, karių žygdarbiai. 1940m. vasarą okupuota Lietuva. Giliai į širdį įstrigo pirmasis sovietinis mitingas Palangoje. Aš, paauglė mergaitė, daug ko tada nesupratau, kodėl dalis gyventojų, vadinę save Lietuvos patriotais, mitinge šaukė "Tegyvuoją tarybų Lietuvai! Šlovė Stalinui!", o kiti verkė. Netrukus prasidėjo nekalčių žmonių areštai. Pas-
kui – 1941 06 22. Slogūs vokiečių oku-

pacijos metai. Mano seserį Zofiją išvežė darbams į Vokietiją, iš kur nebuvo lemta grįžti. 1944 10 10 į Palangą grįžo sovietiniai okupantai. Mūsų gausiai šeimai nieko gero nežadėjo. Aš tęsiau mokslą Palangos gimnazijoje. Į slaptą Ateitininkų organizaciją įstojau Bronės Kalvaitytės paraginta. Ji mums papasakojo apie savo sumanymą, o mes pritarėme jos planui. Ir taip 1946m. gimnazijoje pradėjo veikti slapta Ateitininkų organizacija. Mes, ateitininkės, privalėjome būti doros, dorai elgtis visur ir visada, saugoti merginos garbę ir pasididžiavimą, jaustis lietuvėmis – patriotėmis ir t.t. Visomis išgalėmis kovoti už Lietuvos Nepriklausomybę, visur ir visada skleisti grožį. Mūsų devizas "Viską atnaujinti Kristuje.." Įvairiais būdais raginame moksleivius boikotuoti ateizmo pamokas, nestoti į komjaunimą ir kitas komunistines organizacijas. Džiaugėmės savo darbo vaisiais, nes gimnazijoje labai mažai kas stojo į komjaunimą. Už tai niūrėjo komsorgas ir partorgė. Į tai atkreipė dėmesį KGB. 1947m. Bronė Kalvaitytė baigė gimnaziją ir išvyko dirbti į Laukžemę. Slapta Ateitininkų organizacijos vadove ateitininkai išrinko mane. Deja, vadovauti teko neilgai. Man vadovaujant, palaikėme ryšį su partizanais ir kiek galėdami

jiems padėjome. Su partizanis ryšį palaikėme per ryšininką Stasį Sarmontį (miręs). Aš vadovavau ne tik Ateitininkų organizacijai, bet buvau partizanų ryšininkė ir rėmėja. Partizanai mūsų šeimoje Užkanavės kaime (dabar gatvė Palangoje) visada rasdavo poilsį, pavalgydavo, pailsėdavo. Partizanų ryšininkai buvo ir mano brolis Adolfas Jurevičius ir sesuo Teresė Murauskienė. Dėl išdavystės 1947m. žuvo partizanas Apolinaras Grabys – būrio vadas ir mano brolis Albertas Jurevičius. Patekome KGB akiratin. 1948m. pradžioje mūsų šeimą ir mane suėmė ir ištremė į tolimą Tomsko sritį. Tačiau mano vargai ir nelaimės nesibaigė. Kagebistai, tardydami suimtus ateitininkus, sužinojo, kad aš buvau jų vadove ir partizanų ryšininke. Jie rinko apie mane, kaip "pavojingą kontrevoliucionierę" medžiagą. Tardė mane pažinėjusius žmones, vertė juos pasirašyti įvairius protokolus, naudojo ir prievartą. Žmonės nemokėjo rusų kalbos, todėl nežinojo, už ką pasirašo. Žodžiu, sufabrikavo man bylą. 1951m. Tomске kagebistai mane suėmė. Tris mėnesius tardė naktimis, neleido miegoti, marino badu. Seko mano jėgos, atrodė, kad nebeištversiu. 1952m. Tomsko sovietinis karo tribunolas nuteisė mane sušaudyti. Neverčiau ir pasigailėjimo neprašiau, nes karštai mylėjau Tėvynę. Mirtininkų kameroje karštai meldžiausi, prašiau Dievo atleisti mano kaltes. Nežinau kodėl, tačiau tas pats tribunolas mirties bausmę pakeitė 25-eriais metais lagerių. Kalėjau Karagandos Kingyro lageriuose, kur 1954m. įvyko kalinių sukilimai. Buvau jų dalyvė ir liudytoja. Mačiau baisių dalykų. 1956m. išėjau į laisvę. Iškviėtė mane į KGB būstinę. Karininkai labai stengėsi mane užverbuoti, padaryti slapta jų agente, bet aš griežtai atsisakiau. Įtūžę karininkai tada man sakė:

– Nenori mums dirbti, ilgai mus minėsi.

Tada aš nežinojau, kad KGB neatleidžia tiems, kas atsisako jiems tarnauti. Tai patyriau savo kailiu. 1956m. grįžau į Palangą – savo gimtinę. Atrodė, kad visos kančios jau praeityje. Deja... Po pusmečio kagebistai, nepateikę jokie kaltinimo, mane areštavo ir vėl ištremė į Tomsko sritį. Kai mane vežė į Kretingos geležinkelio stotį, į antrąją tremtį, paskutinį kartą pažvelgiau į Palangą, bažnyčios bokštą, kryžius. Verčiau, grįžti į Lietuvą vilties nebeturėjau. Ošė jūros bangos, ir man atrodė, kad tai mano laidotuvių maršas. Tremtyje, Tomsko statybose, dirbau sunkiausius darbus, kentėjau badą ir šaltį. Tremtyje mirė mano mama. Ji užgeso iškankinta bado, katorginio darbo. Kiek ji kentėjo ir vargo dėl mūsų, kiek praliejo ašarų, kai žuvo partizanas jos

sūnus! 1959m. grįžau į Palangą. Baigiau prekybininkų kursus, dirbau pardavėja, "Gintaro" muziejuje kasininke, kol išėjau į pensiją. Visą laiką buvau kagebistų persekiojama. 1989 03 30 Lietuvos Vyriausybė mane reabilitavo...

Sukilimas Kingyro lageryje

Mano gyvenimą paženklino ir paliko gilius randus širdyje sovietiniai žiaurūs okupacijos metai, ilgi metai, praleisti Sibiro tremtyje, lageriuose. Mano kaltė buvo ta, kad karštai mylėjau savo tėvynę Lietuvą, žmones ir viską, kas joje augo ir klestėjo. Daug kartų buvau atsidūrusi ant bedugnės krašto, tik Aukščiausiojo ranka išvesdavo mane gyvą ir nepalietą. Skaitydama V.Rimgailos straipsnius apie Palangos gimnazijos pogrindininkus, ši tą galiu ir aš papasakoti. Palangos gimnazijos pogrindyje prabėgo ir mano dalis jaunystės.

Nikolsko statybose. Iš dešinės 2-a - M.Jurevičiūtė

Trumpą laiką vadovavau slaptai Ateitininkų organizacijai. Nuveikėme nedaug, bet kentėjau be galo daug. Galima apie tai rašyti ir pasakoti be galo. Tačiau norėčiau papasakoti vieną savo gyvenimo epizodą.

Mokiausi Palangos gimnazijoje, 1946m. įstojau į slaptą Ateitininkų organizaciją, kuriai vadovavo moksleivė Bronė Kalvaitytė. Jai baigus gimnaziją, 1947m. ateitininkės išrinko mane šios organizacijos vadove. Vadovauti neteko ilgai, nes mane kartu su visa šeima 1948m. ištrėmė į Sibirą. Kentėme šaltį, badą, patyčias, bet mano didžiausia kančia dar buvo ateityje.

1951m. gegužės mėn. į mūsų varganą kambarėlį įsiveržė keturi kagebis-tai. Padarę smulkią kratą, surinkę mano laiškus ir nuotraukas, išsivežė mane. Taip prasidėjo mano kelionė į Gulago salyną. Tomske, KGB būstinėje, tardė tardytojas Čelnachovas. Kaip supratau iš paskaitytų dokumentų, visos Palangos gimnazijos ateitininkės yra suimtos ir nuteistos po 25-erius metus. Mane kaltino, kad vadovavau šiai organizacijai ir kad turėjau ryšį su Palangos partizanais. Įleido mane į kamerą, kur radau Mariją Jolienę, taip pat kaltinamą už ryšius su partizanais, o kita moteris buvo rusė, kaltinama už religijos propagavimą. Tardė mane tris mėnesius. Dėl bado šiaip taip galima buvo kęsti, bet miegoti visai neduodavo. Naktimis tardė, o dieną įsakydavo prižiūrėtojams, kad ir kameroje nesumerkčiau akių. Iki to laiko nežinojau, kad nemiga daugiau kankina negu badas.

Tardytojas reikalaudavo parodymų ne tik apie save, bet ir apie kitus tremtinius, su kuriais aš gyvenau tremtyje. Malda į dangiškąją Motinėlą man padėjo išlikti savimi ir neišduoti nė vieno žmogaus. Karo tribunolas nuteisė mane aukščiausia bausme – sušaudyti, vėliau pakeisdamas ją į 25-erius metus sunkaus režimo lageriuose. Po teismo iškviatė mane aukšti KGB pareigūnai ir stengėsi užverbuoti. Jie sakė, kad turiu sekti draugus, su kuriais dirbsiu, nes jiems esą reikia žinoti, kokia jų nuomonė, ką jie šneka ir ką galvoja. Aš buvau pritrenkta tokio pasiūlymo. Žmonės, atėmę man tėvynę, laisvę, ne tik man, bet visai mūsų tautai, sutrypę ir pažeminę ją, siūlo bendradarbiauti, būti KGB agente, išdavike. Tai sujaudino mane, ir aš griežtai pasakiau:

– Nie-ka-da!

Tada jie pagrasino, kad jų ranka pasieks mane ir lageryje. Savo pažadą jie vykdė sąžiningai ir savo juodą darbą dirbo iki galo.

Nuvežta į Kingyro lagerius, patekau dirbti į plytinę. Darbas sunkus ir alinantis sveikatą. Po Stalino mirties, nors ir nežymiai, režimas sušvelnėjo, tačiau tvarka liko ta pati.

1954m. gegužės pradžioje, nežinia kodėl, vedant kalinius į lagerius, sargybiniai paleido automato seriją per koloną. Buvo negyvų ir sužeisų. Kaliniai pasipiktinę reikalavo nubausti žudynių kaltininkus, bet lagerio administracija nekreipė jokio dėmesio. Tada vyrai nutarė pradėti streiką. Tris dienas neišėjome į darbą. Pagaliau lagerio administracija pažadėjo įvykdyti kalinių reikalavimus. Išėjom į darbą, manydami, kad viskas susitvarkys taikiai. Bet tai buvo tik apgaulė, juk kagebistai niekada nesilaiko žodžio. Kai grįžom iš darbo, paaiškėjo, kad suimti ir į karcerius uždaryti vyrai, kurie organizavo streiką. Nutarta vėl pradėti streiką iš naujo. Tai įvyko Džezkazgano-Kingyro lageriuose, pašto dėžutė Nr. 391-392-393. Ten buvo ir moterų lageris. Vyrai išdaužė tvorą ir paleido suimtuosius iš kalėjimo, nes kalėjimas taip pat buvo lagerio zonoje. Sargybiniai šaudė iš bokštelių į kalinius. Buvo užmuštų ir sužeistų, bet kaliniai jau nebepakluso jokiems įspėjimams. Sukilimui vadovauti buvo išrinktas komitetas, kuriam vadovavo buvęs papulkininkis Ivanas Ivanovičius Kuznecovas, o jo pavaduotojas – Juozas Kondratas ir Kostas Masiulionis. Komite – apie 15 vyrų. Buvo pateikti reikalavimai:

1. Nuimti nuo langų grotas ir nerakinti barakų.
2. Iškviešti iš Maskvos vyriausybinių komisiją.

Lagerio administracija vėl mėgino kalinius apgauti, bet dabar jau jiems nebepasisekė. Kaliniai suko galvas, kaip pranešti Maskvai apie įvykius lageryje. Iš pradžių buvo padarytas didelis aitvaras ir prie jo pririštas pundelis proklamacijų apie įvykius lageryje ir prašymas vietiniams gyventojams, kad jie praneštų Maskvai. Tokį aitvarą paleido pavėjui link Džezkazgano miesto. Vėliau buvo suklijuotas didelis balionas, į kurį įdėjo tokių pat atsišaukimų. Buvo tikimybė, kad balioną vėjas nuneš dar toliau. Pakilus balionui, kareiviai jį pašovė, ir atsišaukimai išsisklaidė po stepę.

Streikas tęsėsi 40 dienų. Birželio 25-osios rytą išgirdome baisų triukšmą. Išbėgusios iš barakų pastebėjome, kad pro išmuštas tvorą skyles veržiasi tankai, o už jų – ginkluoti kareiviai. Prasidėjo tikras pragaras. Ant tankų vikšrų sukosi žmonių skudurai ir kūnų dalys, kojos, rankos, žamos. Kareiviai taip pat neatsiliko – automatų serijomis guldė beginklius žmones. Tuo metu

ore, neaukštai, su iškištu kulkosvaidžiu skraidė lėktuvas ir taikė į beginklius kalinius. Tie, kurių nekludė kulkos, kėlėme rankas aukštyn ir bėgom lauk iš zonos. Už zonos kareiviai apsupo mus, iškeltomis rankomis, varė toliau nuo lagerio ir klupdė ant žemės. Taip jie mus plikoje stepėje laikė tris paras, kol išvalė lagerį. Lavonus krovė į sunkvežimius ir vežė nežinoma kryptimi, kraujo klanus užpylė smėliu ir nuvalė nuo barakų sienų. Stepėje mus dieną kankino karštis, o naktį – šaltis, nes ten didelis temperatūros svyravimas. Po trijų dienų parvarė mus atgal į lagerį. Tada pradėjo atrinkti streiko organizatorius, grūdo į vagonus ir vežė nežinoma kryptimi. Paskui sužinojome, kad daugelį vyrų išvežiojo po atskirus kalėjimus, o moteris – po įvairius lagerius. Po sukilimo Džezkazgano-Kingyro lageriuose režimas sušvelnėjo, į darbą mus pradėjo išleisti be sargybos, o netrukus ir visai jį išformavo. Mus išvežė į Nikolsko statybas, o paskui – į Balchašo lagerį.

Taip Alma Atos vidaus reikalų kariuomenės generolas Dolgichas tankais ir lėktuvais paskandino kraujuje Kingyro lagerį. Aš apie sukilimą šiame lageryje parašiau labai mažai. Tenepyksta buvę sukilimo dalyviai, nes tokioj mažoj publikacijoje visko parašyti neįmanoma.

1956m. gegužės mėn. į Balchašą atvyko iš Maskvos komisija, peržiūrėjo bylas, didelę dalį kalinių paleido. Paleido ir mane. Grįžau į Palangą. Prasidėjo nauji mano gyvenimo vargai. Bet čia jau kita tema.

(B.d.)

Gimnazistai LLA gretose

1943 metų pavasarį – vasarą Šiauliuose I (bemiukų) gimnazijos mokiniai Stasys Kovaitis, Viktoras Lapševičius ir Henrikas Linkevičius pradėjo burti vyresniųjų klasių moksleivius į LLA gretas. Iki rudens į S.Kovaičio vadovaujamą skyrių įstojo VIIa klasės mokiniai Leonas Gapšys, Vaidevutis Stancelis, Alfonsas Kuktus, Algirdas Mikšys, Stasys Dunda ir Boleslovas Merkys. Tuo pat metu kitų skyrių veikloje dalyvavo Vytautas Vaičiulis, Kazys Ogintas, Mykolas Šutas, Algirdas Mikulis, Algirdas Šilkus, Anupras Sirutavičius, Vladas Valantinas, Algirdas Čiurlys, Jonas Skačkauskas, Vladas Verbėjus, Jonas Jokubaitis ir Lengvenis bei kiti, kurių pavardės dar nenustatytos.

Vokiečių okupacijos metais gimnazistai – LLA nariai tenkinosi pagrindinio spaudos platinimu, buvo ryšininiais tarp rinktinės štabo ir valsčiuose esančių būrių. S.Kovaičio vadovaujamas skyrius gaudavo spaudą platinimui iš rinktinės per Šiaulių Dramos teatro darbuotoją Grigą. Skyrius glaudžiai bendradarbiavo su Katalikų Bažnyčia per kunigą Valdemarą Cukurą.

1944 metų kovo pabaigoje – balandžio pradžioje iškilo grėsmė, kad vokiečiai gaudys jaunimą į aerodromų apsaugos ir fronto užnugario tarnybas. Todėl mokslo metai Šiaulių I gimnazijoje buvo baigti anksčiau, t.y. balandžio 17 dieną. Moksleiviai išėjo vasaros atostogų ir išsisklaidė, vengdami gaudynių.

Priartėjus frontui prie Šiaulių, liepos 23-24 dieną iš rinktinės štabo buvo gautas įsakymas LLA nariams trauktis į Žemaitiją ir telktis į ten organizuojamus "Vanagų" būrius, tačiau dėl sumaišties artėjant frontui LLA nariai išsisklaidė, ryšiai nutrūko, ir šis įsakymas daugelio nebesiekė.

Iš S.Kovaičio skyriaus tik V.Stancelis, L.Gapšys ir pats S.Kovaitis liepos 25 dieną nuvyko į nurodytą telkimosi vietą – sodybą netoli Aukštelkės, kur rado susirinkusį apie 20 žmonių būrį. Rytojaus dieną išžygiavo Kurtuvėnų link ir susijungė su Sakalo būriu. Traukdamiesi toliau į vakarus, ties Šaukėnais susivienijo ir su Lakštingalos būriu. Po to apsistojo Plungės apylinkėse. Čia buvo formuojamos ir rengiamos grupės grįžti į Tarybinės armijos užnugarį

LLA veiklai organizuoti okupuotoje teritorijoje. Rugsėjo vidury grįžę prie fronto linijos, pasiskirstę į grupes po 2-3 žmones, S.Kovaitis, V.Stancelis ir L.Gapšys Kurtuvėnų apylinkėse perėjo fronto liniją ir grįžo į Šiaulius.

Frontui sustojus, į Šiaulius grįžo ir dalis moksleivių – buvusių LLA narių. Tęsti mokslo aštuntoje klasėje į gimnaziją grįžo V.Lapševičius, S.Kovaitis, V.Stancelis, L.Gapšys, A.Mikšys ir B.Merkys, tačiau iki mokslo metų pabaigos dauguma jų turėjo iš gimnazijos pasitraukti.

Atstatę tarpusavio ryšius, jie vėl susibūrė pagrindžio veiklai naujomis sąlygomis. Prie jų prisidėjo 1944 metų rudenį į aštuntą klasę mokytis atvykęs Jonas Gruodis. Vėliau į grupę atėjo Šiaulių suaugusiųjų gimnazijos mokinys Kazys Abromavičius ir Benediktas Jakutis.

H.Linkevičiaus, S.Kovaičio ir J.Gruodžio pastangomis buvo įsigytas šapirografas ir rašomoji mašinėlė. Pradėtos spausdinti ir platinti proklamacijos. Jos buvo išmėtomos miesto turgavietėje, klijuojamos ant tvorų ir pastatų sienų, platinamos tarp moksleivių. Užmezgus ryšius su LLA štabu Šiauliuose, kurį laiką buvo gaunami ir platinami atsišaukimai, spausdinti spaustuviėje. Iš Joniškio apskrities LLA štabo Skaisgiryje buvo gaunamas Jungtinės Kęstučio apygardos leidinys "Laisvės varpas". Nustatyti ryšiai su Šiaulių apylinkėse veikusiais partizanais. Per ryšininką Algimantą V.Lapševičius palaikė ryšį su būriais Lygumų valsčiuje, per Žiogą(sl.) – Kurtuvėnų ir Padubysio apylinkėse. S.Kovaitis palaikė ryšius su Radviliškio ir Gruzdžių valsčių partizanais.

1945 metų pavasarį LLA Šiaulių štabą likvidavus, ryšiai su centru nutrūko. V.Lapševičiaus bei H.Linkevičiaus pastangos juos atstatyti buvo nesėkmingos. 1945 metų liepos pradžioje V.Lapševičius po nepavykusio bandymo jį areštuoti pasitraukė į mišką. Rudeniop, stengdamiesi išvengti arešto, S.Kovaitis ir V.Stancelis, įsigiję fiktyvius dokumentus kitomis pavardėmis, išvyko į Vilnių, V.Vaičiulis persikėlė į Pagėgių gimnaziją, J.Gruodis įstojo į Vilniaus valstybinį universitetą. 1946 metų vasario-kovo mėn. grupė iširo.

Tarybinio saugumo pinklėse

1944 metų pabaigoje saugumas jau turėjo savo agentūrą LLA gretose Šiauliuose. Dėl to štabas buvo likviduotas 1945m. sausio pradžioje ir po to nuolat buvo žlugdomos pastangos jį vėl atkurti. 1944m. rudenį organizuoti

štabą ir suvienyti LLA grupės ėmėsi Šiaulių mokytojų seminarijos mokinys Adomas Danilaitis. Tačiau po trijų mėnesių, t.y. pirmomis 1945m. sausio dienomis, jis ir dalis štabo narių areštuojami. Tuo pačiu metu sausio ir vasario mėn. likviduojama LLA grupė, veikusi Šiaulių mokytojų seminarijoje. Suimama 12 mokinių, tarp jų Algimantas Juodka, Vytautas Jovaiša, Antanas Tautkus ir kiti.

Danilačio pradėtą darbą tęsti ėmėsi Žaliūkiuose, prie Šiaulių, gyvenęs Jonas Skačkauskas, bet jau gegužės ar birželio mėnesį jį ištinka tas pats likimas. Atkurtas štabas likviduojamas, J.Skačkauskas areštuojamas.

1945 metų vasarą štabo veiklą atstatyti bandė buvę štabo nariai Adomas Zablockis ir B.Pukaitis, taip pat Algirdas Šilkus ir Vladas Valantinas, bet tuoj pat jie buvo išaiškinti ir areštuoti.

Spalio mėnesį to paties ėmėsi Henrikas Linkevičius ir Raimondas Vaškevičius. Gruodžio mėnesį savo pastangas jie suvienijo, ir naujai sudarytam štabui vadovauti buvo pavesta H.Linkevičiui. Bet netrukus, jau pirmomis 1946m. sausio dienomis, jie buvo suimti. Po jų arešto iniciatyvą perėmė L.Gapšys, jį areštavęs, tai dar bandė padaryti A.Mikšys. Kovo mėnesį, suėmus paskutiniuosius grupės narius, bandymai tęsti organizuotą pagrindinę veiklą nutrūko.

H.Linkevičiaus žūtis

Iš 1945m. gruodžio 23d. LTSR VRLK-VSLK Šiaulių operatyvinio sektoriaus viršininko papulkininkio Gukailo pranešimo LTSR Vidaus reikalų liaudies komisarui generolui-majorui Bartašiūnui:

Š.m. gruodžio 12d. agentas "Beržas" pranešė, kad Šiaulių suaugusiųjų gimnazijos 7-os klasės mokinys Abromavičius iš Šiaulių dažnai dviračiu važinėja Lygumų miestelio kryptimi.

Remiantis gautais duomenimis, gruodžio 13d. Abromavičius Kazys ... buvo slaptai sulaikytas.

Apklausoje metu parodė, kad jis tikrai važinėjo į Šiaulių valsčiaus Žadūnų kaimą pas malūnininką Ponelį, vežė jo turimam pistoletui "Parabelum" šovinius...

Be to, Abromavičius parodė, kad gimnazijos 6 klasės mokinys Linkevičius Henrikas ... š.m. kovo mėnesį davęs jam skaityti antitarybinės nacionalistinės organizacijos "LLA" antitarybinę literatūrą ir verbavo Abromavičių į "LLA"

organizaciją, kam pastarasis sutikimo neva nedavęs.

Šiuo metu Abromavičius VRLK Šiaulių apskrities skyriaus užverbuotas agentu, slapyvardžiu "Motiejus" ir nukreiptas "LLA" organizacijai Šiaulių suaugusiųjų gimnazijai atskleisti.

Agentui "Motiejui" duota užduotis ... nustatyti "LLA" organizacijos vadovus ir kitus dalyvius.

Vėliau Motiejus perduoda saugumo organams iš H.Linkevičiaus gautas V.Lapševičiaus iš Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės štabo atvežtas Lietuvos Kovotojų Sąjungos instrukcijas.

1946m. sausio pradžioje H.Linkevičius areštuojamas. Sausio 24d., apie 4 val. ryto, jam su Z.Lebedžiu ir Vaitekūnu pavyksta pabėgti iš VRLK Šiaulių apskrities skyriaus kardomojo kalnimo kameros (KPZ). Į pavakarę H.Linkevičius užėina pas pažįstamą Šiaulių gyventoją Oną Mandelytę ir jos kaimynę S.Kovaičio sesrį, Šiaulių II (mergaičių) gimnazijos mokinę Birutę Kovaitę. Pastaroji apie H.Linkevičiaus pabėgimą praneša K.Abromavičiui. Vakare K.Abromavičius su L.Gapšiu nueina į susitikimą Birutės ir Basanavičiaus gatvių sankryžoje. H.Linkevičius atėjo su Benediktu Jakučiu. Susitikimo metu jam buvo perduotas pistoletas "TT". Po to H.Linkevičius, L.Gapšys ir B.Jakutis nuėjo prie Gubernijos geležinkelio stoties, kur krūmuose jų turėjo laukti Z.Lebedis ir Vaitekūnas, bet jų ten jau neberado. Tada H.Linkevičius paprašė L.Gapšį jį priglausti ir slapstėsi pas jį keletą dienų, po to persikraustė pas B.Kovaitę ir O. Mandelytę ir slėpėsi jų sandėliuke.

Iš 1946m. vasario 7d. pranešimo LTSR Vidaus reikalų liaudies komisariui generolui-majorui Bartašiūnui

Iš agento "Motiejaus" gauti duomenys, kad aktyvus nacionalistinio pogrindžio narys - Linkevičius viename iš susitikimų Šiauliuose su pil. Benediktu Jakučiu ... pastarąjį užverbavo į "LLA" organizaciją.

Remiantis gautais duomenimis, Jakutis buvo slapta sulaukomas, kuris apklausoje parodė, kad 1945m. spalio mėn. ... Linkevičius pasiūlė Jakučiui įstoti į Šiauliuose egzistuojančią "LLA" organizaciją.

Remiantis nuoširdžiais parodymais, Jakutis Benediktas ... buvo užverbuotas į agentūrinį-informacinį tinklą slapyvardžiu "Zorkij", kuriam duota užduotis nustatyti iš VRLK Šiaulių apskrities skyriaus KKK (KPZ) pabėgusį aktyvų nacionalistinio pogrindžio dalyvį Linkevičių.

Eiliniame susitikime 1946m. vasario 4d. agentas "Zorkij" pranešė, kad Linkevičius atvyko į Šiaulius ir yra viename iš namų Basanavičiaus gatvėje Nr.48.

Remiantis gautais duomenimis, areštui buvo sudaryta operatyvinė grupė, sulaukiant Linkevičių, turimu pistoletu "TT" pasipriešino, ko pasekoje atsakomąja ugnimi buvo nušautas.

Taigi H.Linkevičius buvo savo draugų – pagrindžio bendražygių, užverbuotų saugumo agentais, išduotas, suimtas, o po to naktį iš vasario 4 į 5 dieną, 1 val. 20 min., bandant antrą kartą suimti, nušautas.

Brolių Viktoro ir Henriko Lapševičių tragedija

1945m. gegužės-birželio mėn. saugumo organams likviduojant LLA Šiaulių štabą, į jų akiratį pateko ir V.Lapševičius. Naktį iš liepos 3 į 4 į Lapševičių namus Basanavičiaus g. Nr.17 atvyko operatyvinė grupė jį areštuoti. Darant bute kratą, vieną momentą sargybinis pasišalina iš kambario, kuriame jis, jo jaunesnysis brolis Henrikas ir motina buvo uždaryti. Pavyksta atsidaryti langą, ir iššokę visi pabėga. Keletą dienų brolius Lapševičius savo tėvų sodyboje Žalūkiuose slėpė V.Vaičiulio paprašytos Šiaulių II (mergaičių) gimnazijos mokinės, seserys Baliutavičiūtės. Po to, padedant partizanų ryšininkui Jonui Šidlauskui, jie pasitraukia į Kuršėnų gyventojų Stasio Norkaus vadovaujamą partizanų būrį, veikusį Šiaulių, Padubysio ir Kuršėnų apylinkėse. Spalio mėn. įsigiję fiktyvius dokumentus svetima pavarde, Prienų girininkui Antanui Šidlauskui tarpininkaujant, įsidarbina Marijampolės apskrityje, Prienų valsčiuje, Miškapievio miško paruošų punkte. Per partizanų ryšininę vietinę gyventoją, buvusią Mielaišupio pradinės mokyklos mokytoją Marytę Liorentaitę ir Vaidoto būrio partizaną Pjūklą V.Lapševičius susisiečia su Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės būrio vadu Dešiniu ir Lietuvos Kovotojų Sąjungos vadovybe. 1945m. gruodį-1946m. kovo mėn. LKS pavedimu V.Lapševičius lankosi Šiauliuose, siekdamas užmegzti ryšį tarp LKS štabo ir Šiaulių apskrities partizanų, perduoda LKS leidžiamą spaudą – "Kovos keliu" ir Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės "Laisvės žvalgą."

Vėl patekęs į saugumo akiratį 1946m. balandžio 12d., V.Lapševičius su broliu ir motina areštuojami. Balandžio 14d. vežant juos į Šiaulius, vagonui stovint Kauno geležinkelio stotyje, H.Lapševičiui pavyksta išsilaisvinti diržu surištas rankas, po to jis atiša rankas ir broliui. Nutaikę momentą, kai juos

saugojęs jaun. leitenantas Kriščiūnas degėsi papirosą, Viktoras Lapševičius puola jį, Henrikas išplėšia iš sargybinio rankų pistoletą ir grumtynėse vienu iš šūvių pataiko jam į galvą. Nušovę sargybinių, broliai iššoka iš vagono ir puola bėgti, tačiau, išgirdę šūvius ir pamatę bėglius, stotyje buvę kareiviai juos sugauna ir išveža į Šiaulius.

Tardymas buvo žiaurus, apklausos tęsdavosi po 12 ir daugiau valandų. Pavyzdžiui, balandžio 15d. antrą kartą tą dieną V.Lapševičiaus apklausa truko net 18 valandų (pradėta 24 val. ir baigta kitos dienos 18 val.). Neišlaikius tardymo įtampos, sutrinka H.Lapševičiaus psichinė būklė. Apie tai galima spręsti iš kalėjimo medikų gegužės 24d. raporto Šiaulių kalėjimo viršininkui, kuriame rašoma: "Prašau Jus kreiptis į tardymo organus su prašymu pagreitinti kalinio Lapševičiaus Henriko ... bylą ryšium su jo psichiniu susirgimu. Maisto nepriima 10 dienų. Išsekęs." Jam darydavo dirbtinį maitinimą.

Karo tribunolo posėdis įvyko birželio 10d. Viktoras ir Henrikas Lapševičiai buvo nuteisti aukščiausiąja mirties bausme – sušaudyti, motina – 10 metų laisvės atėmimo. Nuosprendis įvykdytas 1946m. rugpjūčio 26d.

Neįmintas A.Kutkus mįslė

1944 metų rudenį A.Kutkus į Šiaulių gimnaziją nebegrįžo. Jis išvyko į Joniškį ir ten įstojo į gimnazijos 7-ąją klasę. Palaikydamas ryšį su Šiaulių LLA štabu, subūrė Joniškio gimnazistų LLA grupę ir aktyviai joje veikė. 1945m. liepos mėn. po organizacijos iššifravimo ir prasidėjusių jos dalyvių areštų pasitraukė į mišką, kur išbuvo iki 1946m. balandžio.

Iš LTSR VSM Joniškio apskrities skyriaus viršininko majoro Popovo 1946m. birželio 2d. specpranešimo LTSR Valstybės saugumo ministrui generolui-majorui Jefimovui:

1946m. gegužės 12d. agentas "Antonevič" pranešė, kad tarp Joniškio valsčiaus Aleknaičių ir Žedvainių kaimų ... priklijuota kontrrevoliucinė proklamacija ... Į nurodytą vietą buvo išsiųsti ... kurie proklamaciją nuplėšė ir pasuko atgal ... Pakeliui nutarė užsukti į Pociūnų kaimą pas 1945m. gruodžio mėn. iš areštinės pabėgusio Ramono Igno giminaičius ... kur buvo suimtas.

Apklausiant Ramoną Igną, nustatyta, kad aktyvus lietuviškos nacionalistinės organizacijos "LLA" narys Kutkus Alfonsas ... iš veikiančios ginkluotos gaujos pasitraukė 1946m. balandžio mėn. ir išvyko pas gimines į Šiaulius.

1946m. gegužės 31d. ta pačia sudėtimi antrąkart organizuota išvyka į Šiaulius, bet atsižvelgiant į tai, kad Kutkus gali mus apmulkinti, nes jo asmeniškai mes nepažįstame, kartu buvo pasiimtas agentas "Ančiar", kuris gerai žino Kutkų.

Lygiai 17.30 į vaistinės sodelį atėjo Kutkus su seserimi Zdanavičiene, kur abu buvo suimti ir pristatyti į VSM Šiaulių apskrities skyrių.

Būtiną pažymėti, kad Kutkus prisipažino lengvai ...

Atsižvelgiant į didelius Kutkaus ryšius priešiškų Tarybų valdžiai elementų tarpe, svarbiausia, tarp nacionalistinio pogrindžio ir banditų būrių, iš savo pusės skaitau būtinu jį užverbuoti ir išleisti į nelegalią padėtį su tikslu atskleisti nacionalistinį pogrindį Joniškio ir Šiaulių apskrityse.

A.Kutkus užverbuojamas agentu, slapyvardžiu Luna, išleidžiamas į laisvę ir įterpiamas į ginkluotą būrį Joniškio apskrityje. Iki 1947 metų buvo miške ir bendradarbiavo su saugumo organais. 1947m. vasarą iš Valstybės saugumo agentūrinio-informacinio tinklo akiračio dingo. Taip pat nėra žinių ir apie tolimesnį jo buvimą pogrindyje ar ginkluotame būryje. Jo likimas iki šiol apgaubtas nežinios skraiste.

Taip ir lieka neįminta mįslė, ar saugumo agento pareigas jis vykdė sąžiningai, ar sutikimas bendradarbiauti buvo tik taktinis žingsnis ištrūkti iš saugumo nagų.

Vietoj epilogo

Prieš pusę amžiaus, t.y. 1943 metais aštuoni Šiaulių I (berniukų) gimnazijos VIIa klasės mokiniai susiejo savo likimus su tautine rezistencija, stojo į kovą už Lietuvos laisvę. Negalvojo jie tada, kad laukti užsibrėžto tikslo – nepriklausomybės atstatymo – reikės ištisus 47 metus ir kad tik trys iš jų sulauks tos išsvajotos dienos. Nežinojo, kad vienas jų, tepraėjus vos trejiems metams, bus nuteistas mirties bausme ir sušaudytas, šeši bus nuteisti po 10 metų kalėti ir išbus lageriuose po 9-erius metus, kad vienas žus lageryje, vienas mirs tremtyje ir tik keturi grįš į Lietuvą, o vienas jų, sulaužęs Dievui ir Tėvynei duotą priesaiką, sutiks tarnauti priešui.

Kelmė, nedidelis Žemaitijos valsčiaus miestelis (1940m. maždaug 4 tūkst. gyventojų), apie sovietinę okupaciją sužinojo gana greitai ir savaip įspūdingai! Birželio viduryje gatvių grindinį ėmė raizyti svetimų tankų vikšrai, gerą pusdienį slinkusi plieninė vora nužlegėjo Raseinių link. Žmonių veiduose galima buvo išskaityti, deja, ne džiaugsmą (kaip rašė kai kuri spauda), o susirūpinimą ir nerimą. Paskui viskas lyg ir aprimo. Prie įstaigų buvo keičiamos iškabos, nukabinami vieni portretai, iškeliami kiti. Turgaus aikštėje su dūdomis ir raudonais transparantais rinkosi miestelio "pažemintieji ir nuskriaustieji". Raseinių saviveiklininkai atvyko su spektakliu "Pūslių rankų meilė". Žodžiu, kūrėsi darbininkų valdžia. Kaunas buvo ne taip arti, bet iš laikraščių puslapių buvo matyti, kad ir laikinojoje sostinėje nedvelkė ramumu: Šaulių sąjungos vadas plk. Saladžius įsakė šauliams draugiškai sutikti Raudonąją armiją, o savanorių-kūrėjų organizacijos delegacija nuėjo pasveikinti naująją Maskvos nurodymu sudarytą vyriausybę...

Buvau dar tik devynerių metų. Nesupratau, kodėl nustojo į namus nešti "Skautų aidą", kodėl buvo nusavinta šio žurnalo prenumerata, sumokėta iš mano sutaupytų centų. Daug ko nesupratau. Gražiai atrodė miestelis, aplipdytas spalvingais plakatais ir karikatūromis. Mudu su pusbroliu Kvirinu, vasarojusiu su tėvais Kelmėje, vakarais skustuvėliu bandėme juos nulupinėti. Tokia "diversija" galėjo sukelti liūdnas pasekmes.

Laikraščiai rašė apie didžiulį žmonių džiaugsmą "išsivadavus iš išnaudotojų jungo", tačiau nepasitenkinimas jau buvo pastebimas ir vaikui – žmonės buvo susirūpinę. Pardotuvių vitrinose tuštėjo...

Sensacija miestelyje – nežinomas asmuo Makūno gatvėje prie namų peršovė milicininką ir nepagautas paspruko. Kitą dieną kaimynų sūnus Frīdrichas davė man paskaityti iš paslėpto sąsiuvinio:

*Geltona, žalia ir raudona -
Tai mūsų trispalvė vėliava.*

Buvo kažkokia atėjūnų šventė. Mus, pradinukus, išrikiavo drauge su "darbo liaudimi", vedė į demonstraciją. Žygiavome Vytauto Didžiojo gatve. Per koloną nuvilnijo šurmuly, visų žvilgsniai nukrypo į gimnazijos pastatą: ant stogo visi pamatėme iškeltą, tada jau uždraustą trispalvę vėliavą!

Prasidėjo areštai. Buvo suimtas gimnazijos mokytojas Rusas, gimnazistai E.Merkys, L.Karpis, V.Butkus, E.Jokubauskas...

O miestelio pakraštyje jau triūsė suvargę kareivėliai: blazdos apmuturiuotos brezentiniais tvarsčiais, purvinos ilgos palaidinės, prakaitu permirkusios, suglamžytos pilotės. Kasė jie apkasus ir priešlėktuvinių pabūklų kovavietes. Susėdę ant kranto, žiaumojo silkes, krimto didžiulius cukraus gabalus, užsigerdami vandeniu iš kariškų gertuvių. Nekaip atrodė tie mūsų išvadotojai... O žmonės kalbėjo, kad jau jaučiamas prakaito kvapas, kad artėja slibino galas. Bet tas slibinas dar suspėjo birželio 14d. sugriebti kelmieškių mokytojo S.Latkausko ir A.Liaudansko šeimas ir nutremti į Komiją, į Syktykvarą. O artėjant vokiečiams, padeginėjo namus, kad dūmų priedangoje lengviau būtų atsitraukti.

* * *

Prasidėjusi Lietuvos "vadavimo" epocha tęsėsi toliau, tik dabar atėjo kiti "išvadotojai". Tiesa, šie buvo kiek malonesnės išvaizdos. Švariau apsirengę, atsiraitę rankoves, kaukšėdami kaustytais batais, be didesnių kautynių jie žengė į griuvėsiais ir pelenais pavirtusią Kelmę. O paskui kažkas išdalijo vyrams baltus raiščius su juodomis svastikomis, suantspauduotus vokiečių komendantūros antspaudais. Jie turėjo daryti tvarką. Susikūrė sava policija, pasidabinusi lietuviškomis, dar ikikarinėmis uniformomis, susikūrė valsčiaus savivaldybė, kuri stengėsi visaip apgaudinėti naujuosius "išvadotojus": be kontrolės gyventojams dalijo maisto korteles, parūpindavo daugiau negu priklauso talonų (tada vadintų "taškais") pramoninėms prekėms pirkti, išdavinėjo kitokius gyventojams naudingus dokumentus.

Nors pagrindžlo grupių, atrodo, nebuvo, bet nelegali spauda pasiekdavo ir Kelmę. Kaimynas B.Grencevičius, parvažiavęs iš Kauno, visada ištraukdavo iš bato paslėptą "Nepriklausomą Lietuvą" bei kitokius laikraštėlius, kuriuos kartu skaitydavome. Susirašinėdavome su lietuviais kariais, kovojan-

čiais Rytų fronte, siūsdavome jiems sveikinimus per radiją. Mano draugo Povilo Banevičiaus laiškas kažkoku būdu pateko į archyvą, ir jis vėliau turėjo nemalonumų. Aš tada susirašinėju su 13-ojo bataliono pusk. Jasiuliu(?), kilusiu nuo Klykolių. Susirašinėjo ir daugiau gimnazistų.

Didelį kelmiškių dvasinį pakilimą sukėlė raginimas stoti į lietuviškos kariuomenės užuomazgą – gen. P.Plechavičiaus vadovaujamą Vietinę rinktinę. Užsirašė gimnazijos mokytojas ats. lt. n. Pocius, V.Gerliakas, B.Andriulis, Rafonavičius, Razminas ir daugelis kitų kaimynų bei pažįstamų. Visi kartu su kitais valsčiaus savanoriais organizuotai iš turgavietės aikštės vežimais išvyko į Raseinių komendantūrą ir buvo paskirstyti – kas į Seredžių, kas į Marijampolės atsargos batalioną ar kitus dalinius. Klastingiems vokiečiams pradėjus išformuoti rinktinę, daugeliui sėkmingai pavyko grįžti į namus. Deja, ne visiems...

Tuo tarpu artėjo naujas "išvadavimas". Kai, vengdami karo mūšių baisumų, laikinai pasitraukėme į Tarvainių kaimą, kur buvo ir daugiau pabėgėlių iš įvairių vietovių, pirmą kartą išgirdau apie Lietuvos Laisvės Armiją ir gavau susipažinti su jos programa, kurią turėjo vienas iš atbėgėlių.

* * *

Kelmės "išvadavimas" įvyko tik 1944m. rudenį, spalio pradžioje. Šį kartą jau nebuvo nė kalbos apie Lietuvos savarankiškumą, ji tapo TSRS provincija. Todėl ir Kelmėje kūrėsi įstaigos, kuriose kartais sunku buvo susikalbėti gimtąja kalba. Prasidėjo mobilizacija į karą, "liaudies priešų" paieškos, slaptų agentų verbavimas. Visa tai kėlė gyventojų nepasitenkinimą, įvairiomis formomis prasidėjo pasipriešinimas. Jo atgarsiai pasklido ir Kelmėje. Valsčiuje ir apylinkėse tuo metu formavosi dvi partizanų struktūros. Šiaurinėse-vakarinėse apylinkėse kurį laiką veikė LLA Vėgėlės grupė, pavaldi Saturno (Šiaulių) apygardai, o rytinėse-pietinėse apylinkėse veikė Žebenkštis (Raseinių) rinktinė. Jau pirmomis okupacijos dienomis į partizanus išėjo buvęs Kelmės savivaldybės tarnautojas S.Lydeika. Suimant jis paleido šūvį sau į burną, ir čekistams nepavyko jo prakalbinti. Tai pirmoji auka. Buvo suimtas vartotojų kooperatyvo vyr. buhalteris B.Rožauskas, bet jam pasisėkė iš Raseinių areštinės pabėgti. Vėliau – jis partizanas Tauras, vadovavęs grupei. Partizanauti išėjo ir buvęs gimnazistas A.Jankauskas. Abu žuvo 1945m. vasarą Virtukų kautynėse. 1945m. už ryšius su partizanais buvo suimti Kelmės gim-

nazijos mokytojas M.Kasparavičius, kun. A.Čimelis, Kalnų g. gyventojas, buhalteriaus Tytuvėnų miškų ūkyje J.Jakubonis, atostogų iš kariuomenės parvažiaus V.Augustis. Visi jie buvo nuteisti įvairų laiką kalėti. Partizanauti išėjo ir Kelmės gimnazistas V.Eisinas, tapęs Kelmės rajono (tėvūnijos) pagrindžio vadu.

Neramu buvo Kelmės gimnazijoje. Jaunimas skaidėsi. Kai kas, karjeros vilionių sužavėtas, stojo į komjaunuolius. Kai kas pateko į slaptą čekistų voratinklį. Štai septyniolikmetis gimnazistas 1945 10 13 Raseinių MGB įgaliotiniui j. ltn. Bavikinui turėjo duoti pasižadėjimą raštu, kad vykdys organų užduotis išaiškinant antitarybiškai nusiteikusius asmenis. Jam buvo suteiktas agento slapyvardis Petrauskas. Tokių, manome, buvo ne vienas. O 1945m. pavasarį, praėjus vos geram pusmečiui po "išvadavimo," buvo suimti už proklamacijų platinimą pirmieji gimnazistai – Algis Zaleckas, Albertas Tamavičius, Vytautas Žukauskas ir Vincas Černeckas. Šie 16-18 metų jaunuoliai karinio tribunolo buvo nuteisti po 10 metų. "Nuo tada ir prasidėjo tas Dantės pragarą pranokstantis košmaras, lydimas smurto ir bado šmėklos..." – rašo V.Černeckas. Su vilkšniais gaudė mėginusį pabėgti V.Žukauską, po kalėjimus tąsė kitus, lagerinių maištų dalyvius.

Pirmosios aukos nenugąsdino. Pogrindžio veikla plėtėsi, apimdama vis platesnius gyventojų sluoksnius. Pagal Kęstučio apygardos vado pranešimą, 1947m. pradžioje Žebenksčties (Raseinių) rinktinėje buvo 525 laisvės kovotojai, iš kurių tik 73 partizanai, o 452 legaliai gyvenantys asmenys, daugiausia susibūrę į OS (organizacinių skyrių) grupes. Šios rinktinės vadas kpt. J.Žemaitis tada daug padarė tam pogrindžiui stiprinti ir per Kelmės rajono (tėvūnijos) vadą V.Eisiną šios pastangos siekė ir Kelmę.

1946m. Kelmės valsčiaus OS vadovu buvo gimnazijos mokytojas Vytautas Eitmanaitis. Narių buvo beveik kiekvienoje iš 12 seniūnijų.

Kelmės miesto pogrindžio vadovu tada buvo Švietimo skyriaus vedėjas mokytojas Bronius Andriulis. Su LLA organizacija jis turėjo ryšių dar 1944m., mokytojaudamas Kražių progimnazijoje. Šie ryšiai dėl areštų buvo kurį laiką nutrūkę. Juos atnaujinti padėjo mokytojas Juozas Kučinskas, kurio pusbrolis partizanavo ir tiesiogiai priklausė rajono vado V.Eisino pavaldumui. Kelmės grupė su nariais ir rėmėjais siekė iki 20 žmonių. Švietimo skyrius buvo įsikūręs Malūno gatvėje, prie pradžios mokyklos. Tame pastate buvo

ir B.Andriulio butas. Skyriuje dažnai su įvairiais reikalais lankydavosi mokytojai, todėl buvo paranku, neatkreipiant dėmesio, susitikinėti ir su organizacijos nariais. Čia įsikūrė viso rajono ryšių punktas.

1947m. kovo mėn. į čekistų spąstus pateko Lyduvėnų geležinkelio tilto sargybinis ir keliolika Lyduvėnų-Gailių pagrindininkų, tarp jų V.Grubliauskas ir Grubliauskaitė, turėję ryšių ir su Kelmės miesto organizacija. MGB kelis kartus apklausinėja J.Kučinską, kuris nutaria pasitraukti iš darbo ir netrukus pereina į partizanų gretas. Balandžio mėnesį areštuojami V.Eitmanaitis, B.Andriulis, A.Kivylis, V.Mackevičiūtė, o mokyt. K.Labanauskas pasitraukia į partizanų būrį.

Savaip susiklostė kelmiškio Antano Volbiko likimas. 1940m. šešiolikmetis gimnazistas, darbininkų sūnus, įtraukiamas į komjaunimą. Išvijus sovietus, jautėsi nejaukiai ir nutarė išvykti darbams į Reichą, dirbo Vokietijoje ir Prancūzijoje. Po karo perduotas sovietams pateko į Donbaso lagerius, iš kur su suklustotais dokumentais grįžo į Kelmę ir dirbo gaisrinėje. Palaikė ryšius su J.Kučinsku, jo padedamas 1947m. išėjo partizanauti ir 1948m. žuvo.

Išdraskytą Kelmės pagrindį ėmėsi atkurti pradžios mokyklos mokytojas Kazys Navickas. Jis tampa valsčiaus OS vadovu, o miesto organizacijai vadovauja gimnazijos mokytoja B.Stumbrytė. Jos nariai, daugiausia gimnazijos moksleiviai, platina pagrindžio spaudą, pašto tamautoja B.Gotautaitė perima MGB įstaigai siunčiamus laiškus, įspėja asmenis, kurie skundžiami čekistams. Kelmės OS ryšius su rajono štabu palaiko per gimnazistą Povilą Venckevičių.

MGB ieško būdų, kaip iššifruoti Kelmės pagrindininkus. Ieškoma provokatorių, organizuojamas įtartinų asmenų sekimas. Įtraukiamas ir Petrauskas. Kelmės MGB skyriaus viršininko pavaduotojas operatyviniam darbui pplk. Ševatovas paveda kpt. Chorevui palaikyti su Petrausku ryšius, kuriam nurodoma įstoti į organizaciją, stebėti Navicką ir jo aplinką. Perauskas pradeda žaidimą ant skustuvo asmenų. Jo tėviškėje lankosi partizanai, jis jiems perduoda Kelmės pagrindininkų pasiūtą žiemos maskuotę, laiškus, popierių, o Chorevo spaudžiamas, mėgina teikti kai kurią informaciją. 1948m. prasideda Kelmės pagrindininkų areštai. Nuteisiami K.Navickas-Vaidila, B.Stumbrytė-Mikalda, gimnazistai L.Mendelevičius-Vaidotas, S.Steponkus-Šauklys, V.Steponkus-Vyturėlis, E.Ignatavičius-Žaibas, pr. mokyklos mokyt. P.Jankauskas-

Grandis, A.Piktuma, J.Ūrbelytė. Iki teismo iš arešto namų pabėga R.Ūrbelis-Betas, paleidžiami P.Petryla-Studentas ir J.Sindickas.

Draugų areštas reikalavo jei ne keršto, tai bent moralinio pritarimo. Norėjosi kaip nors parodyti, kad pagrindis dar gyvas, kad laisvės viltis dar neužgesusi. Šį reikalą aptarėme su klasės draugu V.Šimuliu, jis pakvietė į talką savo giminaitį B.Eitmantį, kuris iš medžio gana sėkmingai išdrožė raidyną. Šiuo raidynu LLA vardu išspausdinome trumpą kreipimąsi į gyventojus ir išplatinome mieste. Po kurio laiko pasirodė P.Petryla su pluoštu rotatoriumi spausdintų atsišaukimų, kuriuos taip pat išplatinome. O kas toliau? Klasės draugas A.Stumbrys (areštuotos mokytojos brolis) nusprendė išeiti partizanauti. Jam atrodė, kad areštas arba tremtis vis tiek neišvengiami ir geriau žūti, negu vilkti vergo jungą. Nenorėjome jam pritarti, bet negalėjome ir prieštarauti. Jis iš karto pateko į tėvūnijos štabą, kuriam po V.Eisino žūties vadovavo K.Labanauskas-Titas. Čia buvo ir klasės draugas R.Ūrbelis-Betas. Beveik ketvertą metų A.Stumbrys-Keleivis gynė Tėvynės garbę, bet 1952m., nesulaukęs nė 23 metų amžiaus, paaukojo jai savo gyvybę... Man buvo pavesta atkurti Kelmės pagrindį. Reikėjo susisiekti su likusiais nariais, pakeisti slapyvardžius. Buvo pakeistas ir organizacijos šifras iš "Mokytojo" į "Sodininko". Taigi, be manęs, P.Petrylos-Vėtros (Studento, 1927-1993) ir V.Šimulio-Sakalo, organizacijoje buvo B.Gotautaitė-Auksė (Elytė), gaisrinėje dirbantis J.Sindickas-Krūmokšnis (1928-1982), gimnazistai V.Jokubauskas-Ruduo (1929-1987), E.Valskytė-Dilgėlė (Naktis), vėliau prisidėjo valstybinio ūkio darbininkas A.Stonaitis (1908-1983), gimnazistai I.Banys-Visgaudas (1927-1993), A.Staražinskas-Saulius (1931-1973), P.Eitmanaitis-Lengvenis. Rėmėjais buvo J.Stungurytė, M.Jokubonaitė, B.Grencevičius, Z.Piktuma, J.Kažlauskaitė, J.Ūrbelis... Pastarasis 1949m. kovo 25d., atėjus suimti šeimą ištėmimui, pabėgo ir išėjo į partizanų būrį. Tėvūnijos štabo ryšiai su Kelmės pagrindžiu buvo palaikomi per A.Bražą-Furmoną ir iš dalies per P.Venckevičių-Šiaudą.

Be spaudos platinimo, aukų rinkimo, aprūpinimo spaudos reikmenimis ir medikamentais, pagrindžio grupė rinko informaciją apie tautos genocidą, okupantų organų veiklą, gyventojų reakciją, apie baudėjų kariuomenės judėjimą. (Nuo 1946m. Kelmėje buvo dislokuotas VRM 298 pulko garnizonas.) Pagal OS grupės parengtą planą 1949m. vasario 25-26 naktį R.Ūrbelio-

Drugelio vadovaujama partizanų grupė lankėsi Kelmės valstybinio ūkio kontoroje, rekvizavo rašomąją mašinėlę, iš ūkio direktoriaus A.Zotovo paėmė partinį ir karinį bilietus, karinę uniformą. Tų metų balandžio 27d. naktį Kelmės pagrindžio grupės nariai Sakalas ir Lengvenis įsibrovė į apskrities komjaunimo komiteto būstinę ir, paėmę rašomąją mašinėlę, perdavė ją tėvūnijos štabui.

1949m. kovo mėn. buvau paskirtas valsčiaus OS vadovu. Susisiektą su jau veikusiu Gineikių apylinkės OS (vadovas V.Pluščionis-Tautmilis, pav. I.Karčiauskas-Tigras). Buvo numatyta plėsti organizacinę veiklą Liolių ir kitoje apylinkėse.

Sąlygos pagrindžio veiklai buvo gana sunkios. MGB jau turėjo nemažą agentų tinklą. Pagal Kelmės apskr. MGB operat. skyriaus viršininko kpt. Krasavcevo agentui išduotą charakteristiką apie mūsų pagrindžio grupę, jos vadovą ir veiklą, čekistai jau turėjo duomenų 1948m. rugsėjo mėn. Gimnazijoje dirbo agentas, sl. Lapas, prisidėjęs prie Virtukų partizanų ir pagrindininkų sekimo. Mūsų tarpe buvo ir Petrauskas! 1949m. sausio 26d. už išėikvojimą buvo suimta V.Komskytė-Paškevičienė. Norėdama išsisukti nuo bausmės, sausio 31d. ji MGB pplk. Ševatovui davė parodymus apie Kelmės pagrindininkus. Juose pateikė daug išgalvotos, tačiau iš dalies ir teisingos informacijos, kurią ji neva sužinojusi iš geros pažįstamos B.Gotautaitės. Tai tik papildė MGB turimą medžiagą, bet galėjo būti ir priedanga užmaskuoti svarbesnius informatorius. Apie Petrausko dviveidišką elgesį mes, nors ir pavėluotai, buvome sužinoję iš kalėjimo ankstyvesnės grupės draugų slapta pasiųstų laiškučių. Iš pradžių, tiesa, Petrauskas slėpė nuo MGB savo dalyvavimą naujai atkurtoje organizacijoje, vengė susitikinėti su savo "šefais" ir buvo pradėtas įtarinėti. Čekistų pasiųstas kandidatas į komjaunuolius teikė jam įvairius "patarimus", kaip geriau organizuoti pagrindį. Buvo siekiama dvigubo tikslo: sužinoti, kaip į tai reaguos Petrauskas ir ar praneš apie pokalbį savo šeimininkams. Išsisukinėti ir visą laiką meluoti, matyt, buvo sunku. Nuo 1949m. vasario mėn. jis vėl pradėtas intensyviai persekioti ir reguliariai kviečiamas "pokalbiams".

Balandžio 23d. Auksė išvyksta komandiruotėn ir Šiauliuose areštuojama, suvedama akistaton su Paškevičiene, kuri pasako ir Auksės ankstesnį slapyvardį...

Balandžio 24d. Kelmės MGB skyriaus viršininkas kpt. Vilemas patvirtina nutartį areštuoti mane. Nurodytas mano slapyvardis, pareigos, kai kurie mūsų veiklos epizodai. Tačiau tai nesietina su Auksės areštu, nes ji tokių dalykų nežinojo. Operatyvinėje byloje "Restauratoriai", matyt, jau buvo pakankamai duomenų. Balandžio 26d. aš suimamas taip pat Šiauliuose, kur nuvykau įkalbėtas to pačio komjaunuolio, kuris anksčiau provokavo ir Petrauską.

Buvau nustebęs pirmąją tardymo dieną. Paklausinėjo biografijos, su kuo draugauju, ką veikiu laisvalaikiu. Paskui pareiškė, kad esu įtariamas valstybiniais nusikaltimais ir norėtų, kad viską atvirai papasakočiau, jeigu galvoju apie savo ateitį. Galėčiau pats raštu viską išdėstyti. Kadangi pasakiau, kad nežinau kuo galėčiau būti apkaltintas, tai nežinau ir ką galėčiau papasakoti. Todėl sakė duosią laiko pagalvoti, o dabar būsiu sulaikytas. Užrakino tardymo kambaryje ir paliko, nesurašę protokolo. Bet vidumaktį sugalvojo perkelti į rūsyje esantį karcerį.

Galvoti nelabai sekėsi. Kad aš suimtas ir neturiu jokių šansų ištrūkti, buvo aišku. Jau prieš tai buvau kai kurių asmenų įspėtas, kad esu sekamas, kartą vakare buvau sulaikytas prie namų. Nepavyko bandymas įstoti į komjaunimą. Neaišku buvo, kiek apie mus žino, kur viso to pradžia...

Dar nuostabiau buvo, kai kitą dieną manęs visai nelietė, tik perkėlė į kitą kambarį, kur radau dar du nepažįstamus likimo draugus. Bet trečią dieną prasidėjo velniava. Vos tik įvedus į tardymo kabinetą, kuriame buvo trys karininkai, pasipylė keiksmas, man paskaitė arešto nutarimą ir stambokas papulkininkis plaštakos briauna ėmė tvoti per sprandą ir nutvėręs už plaukų galvą daužyti į sieną. Nežinau, ar pavargęs, ar tik parodęs pavyzdį, jis perdavė estafetę kitiems ir atsisėdo ant stalo. Tada parodė ką sugeba ir kiti. Nors šiek tiek ir apsvaigęs, sumojau, kad svarbu dabar ką galima gelbėti, nors nieko nežinojau, kas dedasi Kelmėje, ką daugiau areštavo. Todėl sukūriau versiją, kad tai seni dalykai. Jokios veiklos nebuvo. Buvo susikūrusi grupelė – aš, A.Stumbrys, J.Ūrbelis ir dar vienas (paminėjau Petrausko pavardę, nes neabejojau, kad jį slėpti neišmintinga).

– O per ką palaikėt ryšį su banditais?

– Per Joną Ūrbelį, bet kai jis dingio, taip ir nutrūko mūsų ryšiai, ir viskas pasibaigė. Jokių užduočių neturėjau ir nevykdžiau.

– Meluojai, kalės vaike! Tai gal ir Gotautaitės nepažįsti, nežinai kas

Lengvenis?

Mane išpylė šaltas prakaitas. Iš kur žinomas Lengvenio slapyvardis? Lengvenis gyveno bute pas mokytoją Būžį. Šis, buvęs Liolių policininkas, vėliau kalėjęs lageryje, kurio profesija buvo siuvėjas, dabar dėstė gimnazijoje kūno kultūrą. Mes nepagalvojome, kad toks žmogus negalėjo išslysti iš MGB akiračio, be jų žinios patekti į tokį darbą. Tai ir turėjo būti tas "Lapas". Tą patvirtino ir tolesnio tardymo eiga. Būzys lankydavo Lengvenį areštinėje, klausinėjo, gal ką reikia įspėti, kad pasislėptų, o sužinojęs, kad namo griuvėsių rūsyje paslėptas pistoletas, skubiai apie tai pranešė savo šefams ir kaip kviestinis pasirašė gegužės 22d. akte apie pistoleto atradimą. O arešto metu pas Eitmanaitį buvo rasti keli "Laisvės varpo" numeriai su pieštuku užrašytu užrašu – Lengveniui.

Suimti buvo ir Valskytė, Venckevičius, Petryla, Šimulis, bet vėliau visi paleisti. Pastarasis turėjo pasižadėti bendradarbiauti su KGB. Paleistas buvo provokuojamas komjaunuolio J. su pasiūlymais toliau tęsti veiklą. Todėl nieko nelaukęs, įsigijęs klasės draugo M. Paulausko pasą, pripildė jame savo nuotrauką, spruko iš Kelmės, įsikūrė Kaune ir buvo suimtas tik 1951m. birželio 24d. jau už kitą veiklą.

Taigi byla turėjo baigtis su trimis apkaltintaisiais. Vyko "apdailos" darbai, rengiami liudytojai, apklausos protokolai perrašinėjami, iš kelių padarant vieną, bet "gerą". Tardytojas pažadėjo parodomąjį teismą. Turėjo būti vertėjas Rubinskas, bet jį gal keletą kartų temačiau, nors visur protokoluose, rašytuose rusiškai, dažnai net kitu plunksnakočiu įrašytas jo dalyvavimas. Tardymo datos taip pat surašytos taip, kaip tardytojui atrodė tinkamiau, bet apie valandas, matyt, nepagalvota, nes iš protokolų matyti, kad dažniausiai tardoma naktimis, dieną neleidžiant miegoti.

Bylai einant į pabaigą, darėsi netikėti dalykai. Birželio 4d. prie Žilaičių km. įvyko kariuomenės susišaudymas su partizanais. Dalinio vadas raporte pranešė, kad pas žuvusį partizaną rastas šūsnis dokumentų, sudominusių mūsų tardytojus. Dokumentuose rasti (neperrašyti!) mūsų siųsti MGB darbuotojų, tremtinių sąrašai, kiti rankraščiai, štabo org. skyriaus viršininko Špoko raportas apie areštus Kelmėje, nurodant paleistų asmenų slapyvardžius, narių sąrašas. Prasidėjo nauji areštai. Pakartotinai suimti Šiaudas, Vėtra, Ruduo, Visgaudas, Saulius, Krūmokšnis. Areštai pasiekė net Kražius, kur liepos mėn.

areštuota Kristina Brazaitytė-Levickienė (Laimutė, Violeta), Bronė Rubikaitė-Drasutė, Gineikių OS narys I.Karčiauskas. Jiems sudarytos atskiros bylos, o mūsiškė turėjo eiti į pabaigą. Liepos 10d. Kelmės MGB skyriaus viršininkas pasirašo nutarimą, kad operatyviniu pretekstu netikslinga mūsų byloje Nr.15981 kviesti liudytojus Paškevičienę, Valskytę ir Šimulį (kuris jau buvo išnykęs iš horizonto), o liepos 20d. operatyvinio skyriaus viršininkas Krasavcevas panašų nutarimą priima Norkienės, Neseckaitės, Stribinsko, Grišaitės, Zujausko, Grigalaitytės, Strakšio ir A.Piktumos atžvilgiu. Byla pabaigiama, atsisakius parodomąjo teismo, ji perduodama "neakivaizdiniam" teismui – Ypatingajam pasitarimui prie SSRS Valstybės saugumo ministro, pasiūlant man, kaip "nacionalistinės gaujos vadeivai" skirti 25, o visiems kitiems – po 10 metų. Pasiūlymai rugsėjo 17d. buvo priimti ir užfiksuoti protokole Nr.53.

Nuteistieji ir jų artimieji įvairiu laiku ir įvairiais adresais rašė skundus ir prašymus peržiūrėti bylas. Todėl 1956m. (kai jau beveik visiems buvo taikoma amnestija), Lietuvos KGB pavedė vyr. tardytojui kpt. Bogatovui parengti išvadą. Pagal ją pasiūlyta V.Jokubauskui sumažinti bausmę iki faktiškai išbūto laiko, o Gotautaitėi, Venckevičiui ir Sonaičiui perkvalifikuoti bylas, panaikinant tarybinės propagandos (58-10) straipsnį ir laikant netiesiogiai nusikaltusiais, o tik nuslėpusiais "nusikaltimą". Nuo to, žinoma, jiems lengviau nepasidarė. Visus kitus laikyti teisingai nubaustais ir bylų persvarstymui nepateikti. (Tik 1990m. visi buvo reabilituoti.)

Tai paskutinė stambi Kelmės pagrindininkų byla. Bet tai nebuvo susitaikymas su okupacija. Nerimo ypač jaunimas. Dar 1949m. gegužės 19d., tebevykstant OS grupės areštams ir tardymui, gimnazijos 5,6 ir 8 klasių patalpose buvo sudraskyti du Stalino portretai ir 2 šūkliai apie šviesią komunizmo ateitį. Birželio 22d. milicijos darbuotojai Krigliakov, Petrošius, Labanauskas raportavo apie įvairiose vietose mieste rastus išklijuotus lapelius su trišpalvės piešiniais.

Mieste už pagrindžio veiklą vėlesniais metais buvo suimti P.Andrulis ir A.Špokas.

Grįžę iš įkalinimo vietų nuteistieji buvo stebimi toliau. KGB skyriai pagal gyvenamąją vietą iš archyvo išreikalavo dešimčiai dienų visų nuteistųjų bylas susipažinimui. Buvo stengiamasi su visais užmegzti "kontaktus", kad išsiaiškintų nuotakas, kėslus. Kelmėje Gotautaitė buvo iškviesta "patikrinti namų

knygą", Starožinskas, dirbęs buhalteriu, buvo sugriebiamas komandiruočių metu Vilniuje, mane kvietė į prokuratūrą "dėl bylos peržiūrėjimo" ir t.t. Buvo stengiamasi kaip nors sukompromituoti, ką galėjo – įtraukti į girtavimo liūną. Pas Jokubauską apsilankęs žurnalistas atsinešė pagal bylos duomenis ir ankstyvesnius pokalbius prie puslirio parašytą straipsnį ir šiam beliko tik sutikimo ženklai linktelėti galvą bei pakelti taurelę už sėkmingą išspausdinimą 1971m. Kelmės "Komunistiniame žodyje". Apie straipsnio ("Velnio tuzinas") istoriją vėliau pasakojo pats Vytautas, kai jį 1986m. aplankiau Šiaulių proftechninėje mokykloje, kur jis dirbo.

Kaip 1831m. Gruževskio vedami sukilę dalgininkai, kaip pilksermėgiai knygnešiai, kaip 1905 metų maištininkai, Kelmės pogrindininkai nešė laisvės viltį...

ŠILALĖS KRAŠTO PARTIZANAI 1947-1948m.

Papasakojo buv. partizanų ryšininkas, rėmėjas Titas Žymančius, g.1930m., iš Šilalės raj. Kūtytų k., gyv. Kaune. Užrašė Vytenis Almonaitis, 1994m.

1947-1948m. Šilalės krašte veikę partizanai buvo susiskirstę į būrius, o šie dalijosi į kuopas (sakydavo ir skyrius, grupes).

Pirmas būrys veikė Kaltinėnų, Skaudvilės apylinkėse. Iš pradžių jam vadovavo Simas Gavėnia-Drąsutis (Lietuvos kariuomenės karininkas, kilęs nuo Sakalinės). Kai S.Gavėnią paėmė į štabą, būriui vadovavo Fricas Gaubtys-Vytautas, vėliau tapęs išdaviku. Būrys turėjo kelis skyrius. Tarp Kaltinėnų ir Laukuvos veikė Antano (?) Bagdono-Ūdros vadovaujamas skyrius, o prie Skaudvilės – minėto Frico Gaubčio-Vytauto vadovaujamas skyrius. Beje, partizanas Žiogas iš to būrio man dar 1947m. sakė, jog įtaria, kad Gaubtys užverbuotas. Dar buvo Broniaus Šalčio-Sakalo vadovaujamas skyrius. Jam po to vadovavo Šaltys-Šalčiūnas.

Antras būrys veikė apie Didkiemį, Žvingius, Sartininkus, Žygaičius. Iš pradžių būriui vadovavo Pranas Karbauskis-Margis. 1947m. balandžio 5d. žuvo jis ir jo pavaduotojas Kazimieras Šeputis-Dobilas iš Biržų Lauko, labai šaunus vyras, paprastas, nors vadas. Tada vadovavimą būriui perėmė Mykolas Timinskis-Balandis. Berods 1948-aisiais jį paėmė į kuopos štabą. Vėliau žmona jį įkalbėjo registruotis, o 1957m. jį suėmė, ir jis dingo be pėdsakų. Matyt, nuteisė mirties bausme. Po M.Timinskio būriui vadovavo Juozas Stankus-Girėnas iš Žvingių. Antrasis būrys taip pat dalijosi į skyrius. Vienas jų veikė prie Sartininkų, Žygaičių. Greičiausiai prie šio būrio priklausė ir vadinamoji Tauro grupė, veikusi prie Pajūrio ir Vainuto. Jai vadovavo toks Auškalnis. Vėl tikrai nežinau, bet, matyt, prie antrojo būrio formaliai priklausė ir Jono Kentros-Rūtenio vadovaujamas skyrius (apie jį plačiau skyriuje "Šaunieji Rūtenio vyrai").

Trečias būrys veikė Kvėdamos, Rietavo, Švėkšnos apylinkėse. Būriui ilgainiui vadovavo Stasys Paulavičius-Rambynas iš Jokūbaičių kaimo. Jis buvo tamavęs Lietuvos kariuomenėje, labai doras ir nuoseklus žmogus. Kartu su broliu Alfonsu, partizanų Jovaru, partizanavo nuo 1945 ar net 1944 metų.

Abu jie žuvo 1951m. birželio 29d. Lembo kaime, S.Paulavičiaus pavaduotoju (vėliau skyrininku) buvo Antanas Jonušas-Vilkas. Jį pažinojau nuo 1947m. Partizanas jis buvo geras, o žmogus blogas. Mėgo išgerti. Į galą buvo pakrikęs, nesutarė su Dariaus rajono vadu Balčinu-Pušimi. Tarp šio būrio vyrų dar minėtinas kitas vado pavaduotojas Marsas, labai inteligentiškas, išprusęs, berods buvęs mokytojas. Į trečią būrį dažnai veždavau žinias iš antrojo. Užvėrų kaime gyveno tokia Bronė Puodžiuvėlytė. Tai pas ją nuvažiuodavau, o po kokios valandos ir partizanai ateidavo. Matyt, netoliese bunkeris buvo. 1947m. pavasarį buvau pačiame būryje. Tada jie įspūdingai atrodė – 33 (ar 34) vyrai, visi labai gerai ginkluoti.

Aptartieji būriai sudarė kuopą (lyg trečioji kuopa čia buvo). Jai vadovavo Aleksas Miliulis-Neptūnas.

Ilgainiui partizanų organizacinė struktūra keitėsi. Manychiau, jog trečiasis būrys ir J.Kentros-Rūtenio skyrius galėjo sudaryti naują sukurta Dariaus rajoną. Iki žuvimo jam galėjo vadovauti Stasys Paulavičius-Rambynas, o po to, jau tikrai vadovavo Balčinas-Pušis.

Partizanai Lentinėje

Jono Kentros-Rūtenio būrio partizanai (trise jie buvo) 1948m. spalio 3d. Lentinės-Kūtyimų kelyje užpuolė Šilalės sribus. Šie važiavo keliu, o partizanai užpuolė iš miško. Nušovė leitenantą Gieskį (bjauriausias sribas buvo, mušeika, nors lietuvis), sužeidė kapitoną Načetyrevą.

1949m. spalio 10 (?)d. Jono Kentros-Rūtenio būrio partizanai buvo apsisotę Lentinės kaime pas Praną Katauską. Iš viso ten buvo, skirtingais duomenimis, devyni, dvylika ar net keturiolika vyrų. Partizanus užklupo netikėtai – užmigo sargybinis. Užmigo, o kai pabudo ir pamatė rusus, dar bėgo pasakyti, užuot tuoj šaudyti pradėjęs. Rusai (NKVD 273 pulkas) spėjo patogiai išsidėstyti. Partizanas Leonas Kentra-Sakalas (jauniausias vado brolis) šoko per langą (visad jo toks įprotis buvo), bet nebuvo kur jam prisidengti, ir jį tuoj nukirto. Šalia jo žuvo Stasys (?) Kentra-Papartis iš Alkupio. Jis iš kitos giminės, tik pavardės su vado sutapo. O Juozas Kentra-Tauras (jaunesnis vado brolis) spėjo išbėgti, pasislėpė už šulinio ir galėjo visus su kulkosvaidžiu dengti. Specialiai padegė tvartą, kad dūmų uždangą atsitraukimui sudarytų. Kai mėgino pasitraukti pats, jį sužeidė į koją. Jis vis dėlto sugebėjo dar 2,5

km nuslinkti į mišką. Tačiau pagalbos nesulaukė ir, matyt, nusišovė. Žmonės po kautynių girdėjo vienišą šūvį miške. Jo lavoną rado tik po 2 ar 3 mėnesių. Brolis Jonas Kentra, sesuo Elena, kiti palaidojo jį netoliese, tiesiog Lentinės kaimo lauke. Palaidojo, o dabar neberanda.

Be minėtų trijų, kautynėse žuvo dar du partizanai. Vienas sudegė tvarte, kitas – jau atsitraukus nuo sodybos, prie upelio.

Kaip žinau, atsitraukti pasisėkė pačiam Jonui Kentrai-Rūteniui, Simui Kromeliui-Perkūnui, Simui Budreckui-Algirdui ir dar bent vienam partizanui.

Rūtenis po to vis sakydavo: "Jei ne Juozas, visi būtume žuvę."

Šaunieji Rūtenio vyrai

Jono Kentros-Rūtenio vadovaujamas 14-os vyrų dalinys, matyt, formaliai buvo vienas iš antrojo būrio skyrių. Jie veikė trikampyje tarp Laukuvos, Kvėdamos, Šilalės. Aš buvau jų ryšininku, kartais ir į žygius su jais traukdavau. Man šie vyrai patiko – negėrė degtinės, merginomis mažiau negu kiti rūpinosi. Dar 1949m. būrys veikė visa jėga. Vėliau jie berods susijungė su

Kęstučio apygardos Rūtenio būrio partizanai

trečiu būriu ir sudarė vadinamąjį Dariaus rajoną.

Būrio vadas Jonas Kentra-Rūtenis buvo kilęs iš Užlankų (ar Gubrių). Jau 1949m. buvo 17-oje vietų sužeistas, sunkiai valdė dešinę ranką. Žuvo 1952m. prie Varnių-Laukuvos kelio. Taigi 7-erius ar 8-erius metus partizanavo.

Būryje taip pat kovojo vado broliai – Juozas Kentra-Tauras, Leonas Kentra-Sakalas. Prisimenu kovotojus du brolius iš Alkupio Kentras. Jie anksčiau minėtiems negiminės, tik pavardės sutapo. Vieno jų vardas Stasys. Simą Budreckį-Algirdą suėmė tik 1953-1954 metais. Tada jau jis

būrio vadu buvo. Jį Šilalėj (ar Kvėdamoj?) užmušė betardydami. Simas Kromelis-Perkūnas buvo sužeistas, slapstėsi, užkluptas susisprogdino.

Būryje buvo ir toks Juozas (ar Jonas?) Stulpa-Taifūnas. Tai berods už ryšius su saugumiečiais jį patys partizanai sušaudė.

Dar Rūtenio dalinyje kovojo partizanai – Žalgiris, Lapas, likęs nuo būrio, sunaikinto mūšyje prie Pažvėnio, Kirnių.

Šiandien iš būrio gyvo nebėra nė vieno.

Šilalės partizanai: iš kairės - Zenonas Paulikas-Klajūnas, Jonas Kentra-Tigras, Vytautas Astrauskas-Linksmutis

Buvo šeštadienis, berods 1946-ųjų gegužės 30d. Pajūrio link pradėjo važiuoti rusų mašinos, mačiau tiesiog iš sodybos. Sekmadienį, birželio 1d., prasidėjo kautynės. Apie jas man pasakojo partizanas Lapas, jis kilęs nuo Laukuvos, vėliau buvo kulkosvaidininkas. Mūšis vyko prie Pažvėrio ir Kimių. Jo duomenimis, žuvo 12 partizanų ir tik du pabėgo. Taigi iš viso 14, nors, kitų duomenimis, buvo net 17 partizanų. Jam pačiam buvo persauta ranka, bet jis pasislėpė vandenyje, matyt, Jūros upėje, ir taip išliko. Kitas ištrūkęs galėjo būti Antanas Birbilas, bet tikrai nežinau.

Pirmadienį, kai nuėjau į Šilalę, ten jau gulėjo pamesti keturi partizanai. Lapo teigimu, kitus išvežė į Vainutą. Mano draugas, irgi ryšininkas Antanas Kundrotas, du iš jų atpažino. Tai būrio (ar net kelių būrių, t.y. kuopos) vadas Šalna ir Vincas Liktaš-Sėšėlis. Jis berods buvo baigęs Tauragės gimnaziją.

Mūšis prie Laumenų ir Graužų

1948m. gegužės 21 (ar 22) dieną žuvo partizanas Antanas Raštutis-Eglė, Dainius. Buvo labai geras dainininkas. Netoliese prie Laumenų ar Spraudaičių, buvo žuvęs Klemensas Jagminas (ar Jogminas)-Klevas. Be to, rusus šioje vietoje kartą apšaudė. Taip jie pajuto, kad kažkur tarp Laumenų, Graužų ir Spraudaičių yra partizanų būstinė, ir ruošėsi masiniams siautimams. 1948m. gegužės 27 ar 28 dieną gavom žinią, jog 15 NKVD mašinų sustojo Pagramantyje, 27 nuvažiavo Pajūrio link. Buvau tuo metu Šilalėje, gimnazijoje. Su draugu Antanu Kundrotu nutarėme skubiai pranešti partizanam. Dviese vienu dviračiu nuvažiavome į Rugienų kaimą. Čia buvo apsistojęs būrio skyrius, vadovaujamas Broniaus Šalčio-Sakalo. Būryje tuo metu jau buvo ir minėtojo brolis Antanas Šaltys-Šalčiūnas, jis netrukus perėmė vadovavimą skyriui. Tai A.Šaltys ir sakė: "Trauksimės ne į miškus, o prie miesto." Taip ir padarė, nuėjo į Šolių kaimą prie pat Šilalės, ir rusai jų nerado.

Po to važiavom pasakyti antram būriui, kuriam vadovavo Juozas Stankus-Girėnas iš Žvingių. Be to, jis tiesiogiai vadovavo ir vienam to būrio skyriui. Tarp Graužų ir Laumenų išgirdome jau atūžiančias mašinas. Ten išsiskyrėme. Antanas apsimetė, jog eina ieškoti arklių, ir nuėjo į mišką. Partizanus jis rado, bet Girėnas pasakė: "Niekur mes nebėgsim, mūsų neras. O jei ras –

apsiginsim." Bet jis klydo... Kitą dieną ryte (buvo šeštadienis, 28 ar 29 gegužės) rusai pradėjo šukuoti miškus tarp Laumenų ir Graužų. Partizanus pastebėjo, kai šieėjo per kvartalinę liniją. Jų buvo 10. Tuojužvirė žiaurios kautynės. Daug rusų žuvo, bet ir aštuoni partizanai, tarp jų ir pats vadas. Gyvi liko tik Mečislovas (?) Dargužas ir Račkauskas (ar Lukoševičius). Abu jie buvo vyresnio amžiaus. Kai jaunesni bandė prasiveržti, vienas jų apsikasė kerpėmis, o kitas įlipo į tankią eglę.

Tarp partizanų buvo ir toks Jėrikis – vokietis, pabėgęs belaisvis. Kariuomenėje buvo leitenantu, o pas partizanus – kulkosvaidininku. Buvo pramokęs lietuviškai, net dainuodavo. Tai sako, jis labai įnirtingai priešinosi, net 21 ar 22 rusus nukovė. Galop žuvo prie Didkiemio-Žvingių kelio, ties kryžiumi.

Kalėdos Kareiviuose

Tai įvyko 1946m. gruodžio 25-ąją. Kareiviuose buvo apsistoję, matyt, ruošėsi švęsti Kalėdas vyrai iš pirmo būrio (vienas skyrius). Berods jiems vadovavo Aleksandras Irtmonas-Genys, o gal jį jau buvo pakeitęs Simas Kromelis-Perkūnas. Kai partizanus puolė, Jonas Trijonis-Marsas norėjo visus pridengti, išbėgo su kulkosvaidžiu iš namo, bet čia pat prie prieangio jį ir nukirto. Tada kulkosvaidį griebė jo brolis Pranas Trijonis-Jaunutis. Rusai buvo sulipę ant daržinės. Tai jis labai gerai pataikė. Sako, net aštuonis nukovė. Per susišaudymą dar žuvo tokia Jancevičiūtė ir muzikantas Liočas (?). Po įvykio Jono Trijonio-Marso kūnas su kulkosvaidžiu ant krūtinės gulėjo numestas Šilalėje. Pats mačiau.

Man apie šį mūšį pasakojo partizanas, kuris pats jame dalyvavo.

Nesėkmingos kautynės Kiaukuose

Tai buvo 1946m. spalio 26d. Kiaukų kaime, Jurgučių sodyboje. Buvo apsistojęs pirmo būrio skyrius, vadovaujamas Simo Kromelio-Perkūno. Iš viso 12-14 vyrų. Jie visi buvo uniformuoti, o į tualetą vaikščiojo vis su tais pačiais šeimininko Kazio (?) Jurgučio kailiniais. Matyt, taip atkreipė į save dėmesį, o gal kas išdavė. Partizanai kovėsi neorganizuotai, padrikai, nors turėjo kulkosvaidžius. S.Kromelis nesugebėjo mobilizuoti būrio kovai, pats vos ne pirmas pasitraukė.

Kitą dienąėjau į gimnaziją, sutikau Antaną Šaltį-Šalčiūną. Tuo metu jis dar nepartizanavo, nors ryšį su partizanis palaikė. Sako jis man: "Kiaukuose žuvo keturi partizanai, bet negrižo šeši. Kur du – nežinia. Sužinok, kas tokie žuvo." Mat reikėjo žinoti, kieno namiškius reikia perspėti. Gimnazijoje pasėdėjau tik vieną pamoką ir išvažiavau dviračiu į Kaltinėnus. Čia tikrai gulėjo pamesti 4 partizanai. Tris atpažinau. Aleksas Irtmonas-Genys, Stasė Irtmonaitė-Aušrelė (buvusi mokytoja), Stasys Šaltys-Laibutis. Jau vėliau sužinojau, jog ketvirtasis buvo Rupšlaukis-Trimitas.

KA Dariaus rajono Pušies būrio partizanai: iš kairės - A.Paulavičius-Jovaras, A.Jonušas-Vilkas, V. Gailius-Trimitas, Č.Čiužas-Vytautas, P.Balčinas-Pušis, K.Gailius-Kla-jūnas, S.Čeliauskas-Parauga, Pilibavičius-Puškinas, klūpo Auškalnis. Švėkšnos miškai, 1949m.

Ilgainiui išaiškėjo ir kur buvo dingę kiti du partizanai. Vladas Šniaukšta-Bijūnas, matyt, buvo sužeistas, pasitraukė, bet nesulaukęs pagalbos miške, mirė. Jo kūną rado tik po poros mėnesių. Beje, yra nuomonių, jog jis buvęs sužeistas jau vėliau, po mūšio. Dar vienas partizanas taip pat buvo sužeistas, bet vėliau atsirado.

Po mūšio kiti ir aš prikaišiojom Kromeliui-Perkūnui, jog blogai vadovavo. Tada iš vadų jį pašalino, ir jis išėjo eiliniu į Jono Kentros-Rūtenio skyrių.

Mane, apžiūrinėjantį priešais Kaltinėnų saugumą pamestus partizanus, stebėjo saugumiečiai. Prikibo, kad mano akyse ašaros. Neprisimenu, jog tikrai būčiau verkęs, bet ašarų gal buvo – ilgai važiauvau prieš vėją. Tardė

saugumo viršininkas Fiodorovas, pravardžiuotas Rudžiu, Ryžu (mat tikrai "ryžas" buvo). Mušė, visus drabužius suplėšė. Sako: "Ko čia atvažiavai?" Aiškinau, jog "dviračiui padangų pirkti". Sako: "Ar pažįsti kas tokie?" – čia pradėjau gudrauti. Mat Irtmonas-Genys buvo labai panašus į vokiečių laikų Šilalės policininką Mintautą. Tai ir sakau jiems: "Mintautą pažinau". Taip nieko jie iš manęs ir nesužinojo, bet galėjo! Dviračio rankenose buvo sukištos iš būrio vado Stasio Paulavičiaus-Rambyno gautos proklamacijos!

Kaltinėnuose, kol netardė, mane laikė kambaryje, kuriame gan gerai pro plyšius girdėjau, ką saugumiečiai kalba gretimoje patalpoje. Nuklausiau, jog Kiaukuose Irtmonaitė-Aušrelė buvo sužeista į koją, bet po to aktyviai priešinosi, nušovė NKVD-istų šunį, po to seržantą ir dar sužeidė majorą. Beje, kitą dieną kartu su kitais suimtaisiais man liepė krauti partizanų kūnus į mašiną, pastebėjau žaizdą Aušrelės smilkinyje. Matyt, pabaigoje ji nusišovė.

Įdomiausia išgirdau vėliau. Atėjęs žmogus, kurį net pamačiau, bet neatpažinau, pranešė, jog Laumenų kaime pas Timinską apsistojo 11 "banditų".

Mane paleido kitą dieną, 12 valandą. O tie Laumenai tai už Šilalės,

Kęstučio apygardos partizanai: iš kairės S.Gavėnia-Drautis, Pr.Trijonis-Jaunutis, Vladas Šniaukšta-Bijūnas, A.Irtmonas-Genys. 1947m. sausis

prie Didkiemio! Skubėjau kiek galėjau. Pats eiti ten bijojau, bet Šilalėje sutikau draugą, taip pat ryšininką, vėliau partizaną Antaną Kundrotą. Jis ir nuvyko į Laumenus. Ten tikrai rado antro būrio 13 vyrų. Būriui tuo metu vadovavo toks Jonas Stankus (?)–Girėnas nuo Žvingių. Partizanai vos spėjo atsitraukti. Po 40 minučių Timinsko sodybą apsupo apie 70 rusų, trimis mašinomis atvažiavę.

Paskutiniųjų Šilalės apylinkių partizanų žūtis Kelmutiškėje

Kelmutiškėje, Dambrauskų sodyboje buvusiame bunkeryje, slapstėsi partizanai Antanas Šaltys-Šalčiūnas ir Antanas Armonas-Tigras. Juos išdavė Pranas Gražinskis, nors jis pats buvo padėjęs bunkerį įrengti.

Kai bunkerį apsupo, liepė Onutei Dambrauskaitei nueiti ir pasakyti, jog pasiduotų. Bet jie visi trys susisprogdino.

Gražinskis po to gavo pinigų – 10 000 ar 20 000 tūkstančių rublių. Tapo kolūkio pirmininku, bet vaikščiodavo 4-5 stribų saugomas.

Susišaudymas prie Palokysčio

Tai įvyko pačioje 1947m. pradžioje berods Palokysčio kaime. Ten pas tokią Majutę dienojo Jono Kentros-Rūtenio būrys, kokie 7 ar 8 vyrai. To nežinodami, atsitiktinai į sodybą užėjo stribai iš Šilalės. Kai stribas Jurgilas atidarė duris, jį iškart partizanas Biliūnas ir nušovė. Tačiau kitas stribas, toks Razbadauskis spėjo pasistatyti kulkosvaidį ir pradėjo šaudyti į pastatą. Tada partizanas Leonas Kentra-Sakalas (vado brolis) iššoko pro langą, prislinko prie namo kampo ir tą Razbadauską (labai bjaurus stribas) nušovė. Vėliau, besišaudant žuvo dar vienas stribas. O stribui Čeikiui tai pasisekė, nors partizanai tiesiog jam ant nugaros užmetė granatą, ši nespėjo.

Po to visi trys stribai Šilalėje buvo pašarvoti, o mus, gimnazistus, varė į laidotuves.

Kankintojo likimas

*Papasakojo buv. partizanų rėmėja **Veronika Šimanskienė**, g. 1931m., gyv. Puželių k., Skaudvilės apyl. Užrašė **Vytėnis Almonaitis**, 1991m.*

Puželiuose gyveno toks Stasys Loveikis. Jis buvo kilęs iš Pužų, grįžęs iš

kariuomenės vedė Stasę Mockutę ir atėjo į jos sodybą užkuriom. Buvo labai žiaurus žmogus. Jo teta atpažino Skaudvilės turguje vieną partizaną. Pranešė, NKVD-istai tuoj jį suėmė, pradėjo tardyti, bet nieko nepešė. Tai tas Loveikis, nors nebuvo sribu, parodė "iniciatyvą", nuėjo į būstinę padėti tardyti. Sukarpe tam partizanui ausis, liežuvį, ir tas neatlaikęs išdavė bunkerį prie Varlaukio. Ten buvo 12 vyrų ir tik du sugebėjo pabėgti (vienas – to, kurį tardė, brolis). Tai buvo berods 1946m. vasarą, o tais pat metais rudenį partizanai atėjo į Puželius ir tą Stasį Loveikį nušovė.

Dar vienas bunkeris Puželiuose

Be bunkerio mūsų sodyboje, Puželiuose buvo kitas – Onos Mockienės sodyboje. Kada jį įrengė, nežinau, bet kad 1949-1950m. žiemą ten gyveno miškiniai, tai žinau. Ten laikėsi Zenius Paulikas-Klajūnas (?) iš Kaltinėnų, Steponas Rukas-Skautas iš Varlaukio ir vėliau visus išdavęs Vytautas.

Upynos valsčiuje sekretore dirbo tokia Aldona Ivanauskaitė-Stankevičienė (gyvena Pužuose). Ji palaikė ryšį su mišku, globojo vieną sužeistą partizaną. Kai ją suėmė, tai tardė Pagėgiuose. Gretimoje kameroje kaip tik sėdėjo Zenius Paulikas-Klajūnas. Jis jai papasakojo, kad kai šventė Velykas, jį ir Skautą užmigdė ir po to atvežė į Pagėgius tardyti. Vytautas liko Tauragėj. Jo nuomone, jis ir išdavė.

Po tragedijos Mažintuose

Kai MGB-istai ėmė bunkerį Mažintuose, tai partizanas Algimantas atsišaudė iš kulkosvaidžio. Buvo nušautų ir sužeistų rusų.

Po kelių dienų nuvažiavau ten. O MGB-istai sekė ir tuoj mane suėmė, pradėjo tardyti. Mušė su liniuote per veidą, rankas. Po to liepė padėti ant stalo pirštus ir, per juos mušdami, klausė: "Jei pas tavo ateitų miškiniai, ar praneštum mums?" Sakau: "Ne, nes po to mane nušautų, o banditų pas jus pačius yra." Prisiminiau apie tokį Vainauską, kuris iš pradžių buvo sribu, o po to išėjo į mišką. Taip nieko nepešęs, ir paleido.

Kaip žinau, Mažintų bunkeryje buvusius Mišeikį-Tarzaną, jo žmoną ir Algimantą nušovė išvežė į Skaudvilę. Ten, matyt, į tualetą juos sumetė.

1952m. vasario mėnesį mane suėmė, nuvežė į Skaudvilės NKVD ir pradėjo tardyti. Vos tik įvedė į tardymo kambarį, pamačiau jų kankinimo įnagius – dėžę, kur padus svilina, reples, pjūklelius, ylas. Manęs jais nekankino, nors ir taip užteko – mušė taip, kad kraujas bėgo ir iš nosies, ir iš burnos. Tardė ir mušė patys "načiaininkai" (pvz., Batakių "načiaininkas" Patapovas). Išsėdėjau visą savaitę. Nieko neprisipažinau, tai turėjo paleisti.

Nujaučiau, jog mane išdavė Juozas Kasputis, vadintas Norvaišiuku iš Mažintų. Jį Skaudvilėje, būstinėje, pamačiau. Jį taip pat mušė, gal dėl akių, o gal vertė bendradarbiauti. Jis buvo ryšininku, po Vytauto išdavysčių turėjo išeiti į mišką. Kai partizanų nebeliko, jis atseit pasidavė, bet jau po kelių dienų jį paleido! Po to jis vedė tokią Stasę Mockutę (jos pirmąjį vyrą Stasį Loveikį už išdavystės nušovė partizanai) ir išsikėlė gyventi į Tauragę. Buvo personalinis pensininkas.

Bunkeris Puželiuose, įvykis Gryblaukyje

Mūsų ūkis buvo labai mažas – tik 2 ha. Gyvenome – aš, motina ir pusbrolis Alfonsas Narbutas iš Rizgalių k. Jis Skaudvilėje mokėsi. Nuo 1947 metų į ūkį pradėjo užeidinėti miškiniai. Užeidavo, prašydavo valgyti. Būtent prašydavo, nes sribai tai nesiklausę pasiimdavo. 1949m. partizanai sugalvojo pas mus įsirengti bunkerį. Atėjo toks Steponas Žičkus-Vasaris iš Mozariškių ir kitas nepažįstamas. Sakė: "Leiskit po šiaudų kūgiu įsirengti bunkerį." Mes sakom: "Bijom!" O tie: "Mums jus rekomendavo, čia rami vieta, rengsim!" Žodžiu, mūsų daug neklausė.

Spalio mėnesį partizanai jau atvažiavo vežimu, atsivežė medžiagas. Bunkerį rengėme po daržine. Dirbau aš su pusbroliu ir trys partizanai – Vladas Mišeikis-Tarzanas iš Palabaukščių k., Steponas Žičkus-Vasaris ir Juozas Palioakas-Juozaitis. Apie jį pasakojo, kad sribai nušovė plaukiantį per Šešuvį. Tai visi penkiese naktį kasėme duobę, žemes nešėme į bulvių duobę, o dieną "subudavojom". Kai atėjo gyventi, tai vietoj Juozaičio atėjo Pranas (pavardės neprisimenu)-Šimonis. Jis pasakodavo, kad Lietuvos laikais gyveno Tauragėj, kad jo tėvas buvo policininkas. Taip jie visi ramiai pas mus gyveno, kol suvalgėm mūsų kiaulę. Po to eidavo maisto prašyti pas kaimynus. Ir

tikrai, matyt, prašydavo, nes parsinešdavo tik po nedidelį gabaliuką.

1950m. balandžio 13d., vakare, partizanai atsisveikino, sako: "Jau pėdų nebematyti, jau dabar išeinam ilgesniam laikui." O kitą rytą kažkas beldžia į langą! Žiūriu – Juozas Kasputis, visų vadinamas Norvaišiuku iš Mažintų, partizanų ryšininkas, bet vėliau jį, matyt, MGB užverbavo. Sakė: "Iš tų, kurie pas jus nakvojo, du paimti gyvi, o vienas pabėgo. Man prisakyta tave atvesti." Vedė ilgai. Iš vienos vietos į kitą, vis kitais keliais. Galų gale lyg tai Bačiškės miške atsidūrėme. Ten laukė V.Mišėikis-Tarzanas ir Stasys Žukauskis (?). Jis buvo ryšininkas, bet galų gale turėjo išeiti į mišką, toliau aprašomo susitikimo metu jis turėjo pereiti pas kitos srities partizanus. V.Mišėikis papasakojo, jog Gryblaukio kaime, pas ūkininką Steigvilą, turėjo įvykti susitikimas su gretimos srities partizanais. Į jį įėjo S.Žičkus-Vasaris, Pranas-Šimonis ir pats V.Mišėikis-Tarzanas. "Tik staiga jaučiu – mano rankos užlaužtos! Bet dar spėjau iššauti," – pasakojo V.Mišėikis. Šaudamas jis pataikęs į patį Eržvilko MGB viršininką. Be to, perspėjęs tuos gretimos srities partizanus, o pats pabėgo.

Kęstučio apygardos partizanai: centre - V.Mišėikis-Tarzanas, šalia - A.Gedutytė

Partizanai žadėjo man apsaugą ir siūlė pasilikti. Bet aš labai norėjau namo – o bunkerio tai jau nėra. Motina, pusbrolis ir kaimynė Stefa Ivanauskaitė viską sutvarkė, bet per skubėjimą viską iškaišiojo čia pat – tris spausdinimo mašinėles, pistoletus, granatas, stiklainius su nuotraukomis, dokumentus. Tarp jų buvo ir toks, kuriame parašyta: "Kai mes čia žūsim, čia stovės paminklas". Kitą dieną atėjo partizanų žmogus ir savaitei išgabeno mane į Kauną. Kol nebuvau, pas mus darė krata. Visą išdraskė, visą kiemą virbalais subadė. Bet taip nieko ir nerado. Tiesa, vienas sribas pastebėjo popieriais apklijuotų malkų (jomis bunkerio sienos buvo išdėtos), bet niekam nesakė! O dalį nuotraukų kiaurai perdūrė – visos po to su skylėmis buvo. Motiną sribai nuvežė tardyti į Šubartinę, bet irgi, nieko nepešę, paleido. Po šio įvykio mes viską vėl iškasėm ir Ančios šlaituose suslėpėm. Dalį nuotraukų Stefa Ivanauskaitė išsaugojo iki šių dienų, kol paskutinius šaukštus išvogė. Bet aš partizanus vis tiek rėmiau, atveždavau jiems popieriaus iš Sovietų.

Mus išdavė, matyt, ne tie partizanai, kur pas mus gyveno, o iš gretimos srities. Ten apskritai didelė išdavystė buvo – pats vadas Vytautas tapo išdaviku. Galėjo ir mus nurodyti, nes kartą jie matė, kaip iš savo trobos mes miškinius išvedėm.

Kaip mane suėmė ir kalino

*Papasakojo partizanas **Stasys Plienaitis-Valdemaras**. g.1913m., iš Pocių k., Eržvilko valsč., gyv. Kaune. Užrašė **Vytenis Almonaitis**, 1993m.*

Per vieną susišaudymą Purviškių miške mane sužeidė – prie kojos sprogo "raketukas". Tai slapčiausi ir gydyčiausi. Mama jau išvežta buvo, tad kažkaip verstis reikėjo. Prie Eržvilko, Dirvonų k., gyveno toks Žičkus, berods žydas, tik pavardę lietuvišką turėjo. Spekuliuojo arkliais. Norėjau jam arklių parduoti. Nuėjom dviese – aš ir toks Jogminas. Čia mane ir užklupo. Matyt, tas Žičkus įdavė. Turėjau kulkosvaidį, bandžiau atsisiaudyti, bėgau miško link. O tas mano draugas tai metė "dešimtšvį" ir pabėgo visai. Iš pradžių man peršovė ranką, tuojau ir koją. Prie miško toks kanalas buvo. Tai kai per jį persikapanoti norėjau, dar 12 kulku gavau. Dvi iš jų taip ir liko kūne, o iš viso, kadangi ir anksčiau buvau sužeistas, 17 kulku esu gavęs. Po viso šito sugebėjau išsitraukti pistoletą ir besiantinančiam NKVD-istui iššoviau į petį. Tai buvo

1949m. rugsėjo 6d.

Po to mane kiek apgydė ir Eržvilke tardė. Vis mušė, mušė, su šampalu per padus ir kitaip. Kur bunkeriai? – klausė. O aš tai jau ir nebežinojau.

Nuteisė 25-eriems metams. Kai Stalinas nudvėsė ir kai "troikos" sprendimus panaikino, aš likau lyg neteistas, nors 12,5 metų jau buvau atsėdėjęs. Tai teisė iš naujo. Iš viso lageryje 15 metų "atpyliau".

Purviškių miške

1946m. vyko masiniai miškų "valymai". Mūsų, t.y. A.Joniko-Rolando vadovaujamą būrį užklupo Purviškių miške. Gavom žinią, kad slenka labai daug kariuomenės. Be to, mus aiškiai sekė. Beieškodami saugesnės vietos dienojimui, pastebėjom per kvartalinę liniją šokantį žmogų. Tada pradėjom mėtyti pėdas, bet mus vis tiek pasekė. Tada pats Jonikas, Jonas Mačiulis, Pranas Undraitis-Paganinis, mūsų virėjas (tokį slapyvardį gavo, kad labai gerai smuiku grojo) ir aš atsiskyrėme nuo būrio branduolio ir toliau saugios vietos ieškojom keturiose. Kažkodėl paskui mus nusekė ir Petras Ruibys, buvęs Lietuvos kariuomenės leitenantas, vienas pirmųjų partizanų organizatorių šiame krašte ir Ona Mockutė, jos brolis buvo miške. Mus visus pastebėjo. Mes keturiose turėjome kulkosvaidį, tai prasiveržėm. Pagrindinė būrio dalis taip pat per tą pačią vietą prasiskynė. O tie du (Ruibys ir Mockutė(?)) žuvo. Jų palaikus po to užkasė prie Balandinės miško.

Mindaugo būrio žūtis

Iš viso jų 13 vyrų buvo. Vadovavo Vytas Gužas-Mindaugas. Pagal jo slapyvardį ir visą būrį vadino. Apsukrus, gudrus vyras buvo, berods tamavęs kariuomenėje. Kaip, kodėl tada jiems taip nepasisėkė – nesuprantu.

Artėjo Velykos, jie norėjo pasirūpinti maisto. Lenkčiuose gyveno toks Kačiušis. Prijautė komunistams. Tai nuvažiavo ir paėmė iš jo kiaulę. Nors tas paslėpęs buvo. Kačiušis pasislėpė pakuroj, o kai partizanai išvažiavo, tuoj nubėgo į Eržvilką ir paskundė.

Pasekti tą dieną buvo lengva – sniegas lūžo ir čia pat šalo. Partizanai buvo apsistoję vienoje Paparčių kaimo sodyboje, prie Dūdlaukio ir Žvinlaukio kaimų. Čia juos apsupo ir užpuolė. Visi žuvo, tik vienas Gužas sužeis-

tas pabėgo. Tiesa, gyvas liko ir Jonas Rupšaitis, nes tą dieną buvo nuėjęs į savo ūkį.

V.Gužas po šio įvykio toliau partizanavo. Nors pats sakė, jog iš pradžių nusišauti norėjęs. Ir labai geras partizanas buvo, garbingai žuvo.

Visus 11 žuvusiųjų užkasė Eržvilke prie kapų. Partizanų seserys, gimnazistės vis nešdavo ten gėlių, o komunistai, sribai vis nudraskydavo. Tai kartą kažkas kapą užminavo, prie gėlių pririšo miną. Stribas Tamošaitis iš Lenkčių atėjo tą kartą visko nudraskyti. Kai traukė – iš jo gabalai liko. Kaip tik tuo metu keliu mano kaimynai važiavo, tai viską gerai matė.

Kalp žuvo būrio vadas Antanas Jonikas-Rolandas

Gal 1947m. pradžioje tai buvo. Mes dažnai dienodavome prie Globių kaimo, Jurbarko raj. Toks Maskolaitis iš Globių mus rėmė, ten turėjome savo ryšininkes.

Tą kartą Rolandas pasiėmė Žaibą-Diką (tai du to paties partizano slapyvardžiai) ir nuėjo į kaimą pas ryšininkes. Dažnai ten lankydavosi, todėl ir pasala buvo paruošta. Taigi užėjo ant pasalos ir žuvo. O Žaibas-Dikas tai pabėgo.

Po to rusai Rolando kūną pririšo už plaukų ir nuvilko į Jurbarką, ten užkasė. Vietiniai žmonės matė kur, parodė žmonai. Tai ji palaikus išsikasė, nuvežė į Paupį, Raseinių raj. ir ten palaidojo.

Įvykis Ridikiškiuose

Ridikiškiuose, Jurbarko raj., pas Petrą Jackį dienojo keturi partizanai – Povilas ir Petras Jackiai, Kačiušis, Kisielius, rodos policijoje tamavęs. Užpuolė rusai. Povilas Jackys sugebėjo pasislėpti pas kaimyną daržinėje, o kiti trys žuvo. Jų kūnus sumetė į seną 18-os metrų gylio šulinį prie Balandinės miško. Neseniai juos atkasė.

Po šio įvykio Povilas Jackys išsigando, užsiverbavo. Bet partizanai jį sušė ir patys nušovė.

*Papasakojo buvęs ryšininkas partizanas **Alfonsas Gedutis-Jonukas**, g.1927m. Burbiškės k., Kražių apskr., gyv. Kaune. Užrašė **Vytenis Almonaitis**, 1994m.*

Aš ir mano sesuo Aldona iš pradžių buvome su Aitvaro būrio partizanais, veikusiais prie Kražių. Gyvenome legaliai Beračkų k. Aldona buvo ryšininkė (slapyvardis Gegutė), aš kartais eidavau sargybą ar pan. (daviau priesaiką ir turėjau Jonuko slapyvardį). 1949m. balandžio mėnesį mūsų krašto partizanų išdavė, iššifravo ir mus. Tada persikėlėme prie Skaudvilės, kur turėjome giminių. Aš iš pradžių gyvenau Paltimiškėje, o po to – pas eigulį Joną Zakaruską Šiaudinėje (prie evangelikų-Liuteronų kapinių). Seserį greit galutinai susekė, ir ji išėjo į mišką. Gavo naują slapyvardį, bet jo nebeprisimenu. Partizanų tuose kraštuose tuo metu buvo likę vos keli.

Būdama miške, Aldona išteikėjo už Vlado Mišeikio-Tarzano. Juos tuokė Paltiniškės miške. Iš kur buvo kunigas, tai nežinau, bet batakiškis (žinau tikrai) atsisakė. "Vestuvėse" dalyvavau aš, keturi partizanai ir du civiliai žmonės. Deja, neliko laiko net vaišėms, nes ryšininkas pranešė, jog nuo Batakių artėja sribai. Kaip prisimenu, 1950m. gegužės mėn. antroje pusėje tai buvo.

Bunkerį Ančios krane, Mažintuose, įrengė V.Mišeikis-Tarzanas su savo žmonėmis. Aš apie jį sužinojau tik 1950m. lapkričio mėnesį. Bunkeryje nuolat laikėsi V.Mišeikis-Tarzanas, mano sesuo – A.Gedutytė-Mišeikienė-Gegutė ir partizanas Algimantas (trumpindavom – Algis). Algimantas anksčiau dirbo Jurbarko miškų ūkio buhalteriu, buvo partizanų ryšininku. Pas mus partizanai atėjo tik 1950m. spalio mėnesį. Partizano priesaiką turėjo duoti kaip tik žuvimo dieną. Aš bunkeryje taip pat dažnai nakvodavau, bet keturiems trūko vietos, todėl dažniau nakvodavau pas minėtąjį J.Zakaruską. Per mane bunkerio gyventojai palaikė ryšį.

Ties bunkeriu, kitoje Ančios pusėje, gyveno toks Antanas Kubilius su motina. Jo sodyba matyti vos iš bunkerio išlindus. Tai jis stebėdavo aplinką ir signalizuodavo į bunkerį. Jei viskas gerai – kabodavo balta antklodė, jei pavojus – raudona.

Kaip bunkerį susekė – pasakyti sunku. Daug kas verčia kaltę artimiausios sodybos šeimininkui Šiauliui, bet, ko gero, jis tik atpirkimo ožys. V.Mišeikis per paskutinį mūsų pasimatymą pasakė taip: "Žinok, jog jei bunkerį išsprog-

Kęstučio apygardos partizanai: kairėje - Vl.Mišeikis-Tarzanas

dins, tai Zinkaus darbas". Jonas Zinkus, partizanų rėmėjas, prieš šį įvykį buvo kažkelintą kartą suimtas, laikytas Šubertinėje (?) ir paleistas. Tačiau ši versija nėra įrodyta.

Kad kažkas ne taip, jutome iš anksto. Pirmiausia apylinkėje 1951m. kovo 18 dieną buvo paleistas gandas, jog greit bus vežimas. Ko gero, taip buvo padaryta specialiai – kad partizanai sulįstų į bunkerius. V.Mišeikis liepė man nuvažiuoti prie Kražių, pas vieną mūsų žmogų pasiaiškinti, ar tikrai numatomas vežimas. Pakeliui į Skaudvilę sutikau 6 vyrus. Pastebėjau, kad nors jie su paprastais lietpalčiais, bet kariškiai ("lampasai" kyščiojo). Vokuose mums dar pranešė, jog kažkas šmėkščioja evangelikų liuteronų kapinėse. Tuo metu visi buvome susirinkę pas J.Zakarauską. Dar buvo atvykusi V.Mišeikio motina. Jis pats, lyg nujausdamas nelaimę, ją pakvietė. Visi laukėme štabo darbuotojų, kurie pagal susitarimą turėjo atvykti iš 18 į 19 dieną. Kai papasakojau, jog mačiau kariškius, V.Mišeikis ir sako: "Išvežk motiną!" Iš štabo žmonės taip ir neatvyko. V.Mišeikis, Aldona, Algimantas apie 3 valandą nuėjo į bunkerį. Aš iš pradžių laukiau tų žmonių, o po to į bunkerį nebėjau, nes

prieš tai visą dieną ir naktį snigo, o paryčiais nustojo. Bijoju, jog liks pėdaskas.

Taip pas J.Zakarauską ir užsnūdau. Pabudau nuo žodžių "ruki verch". Kartu suėmė J.Zakarauską, J.Zinkų. Visus mus nuvarė į tokią daržinę. Čia išgirdome šūvius bunkerio pusėje... Šaudė gal 10 minučių. Po to ir mus prie bunkerio atvedė. Liepė užmuštuosius į mašiną sukrauti. Algis buvo gal 50 m nubėgęs, labai suvarpytas kulkų. Pats nemačiau, bet Kubilius ir Zinkus vėliau sakė, jog Vladas ir Aldona buvo patys į galvą nusišovę.

Lavonus atvežė ir sumetė prie Skaudvilės NKVD būstinės. Mane iš pradžių tardė Skaudvilėje, po to Tauragės Šubartinėje. Nuteisė 25 metams. Tačiau faktiškai tokiai kaltei trūko įrodymų. Suėmimo metu pas mane ginklo nerado (buvau paslėpęs), o aš prisipažinau tik tiek, jog nunešdavau į bunkerį vandens. Tai vėliau turėjo mane perteisti. Mane globojęs J.Zakarauskas taip pat gavo 10 metų.

Tragedija Mažintuose

Papasakojo Zosė Valantiejūtė-Šiaulienė, g.1931m., gyvenanti Tauragės raj., Mažintų k. Užrašė Vytenis Almonaitis, 1991m.

1950m. ištekJau už Juozo Šiaulio (1923-1989) ir atsikėliau gyventi į Šiaulių sodybą Mažintų kaime prie Ančios. Joje tuo metu taip pat gyveno senieji šeimnininkai – Juozas ir Ona Šiauliai. Miškiniai sodyboje lankydavosi nuo seno. Ateidavo po 9-10 vyrų, pabūdavo vieną dieną, kitą eidavo jau pas kitus. Jų vadu iš pradžių buvo toks Leonas, berods buvęs karininkas.

Maždaug 1950m. lapkričio mėnesį miškiniai nusprendė mūsų žemėje įsirengti bunkerį. Iš pradžių atėjo paprašyti lentų. Kad bunkerį įrengs čia pat, nesakė. Sakė, jog vešis į Lūšnos mišką. Bunkerį darė daržinėje. Tokią didelę skrynią sukonstravo. Partizanams padėjo meistras Antanas Kasputis iš Mažintų (iš kaimo dalies, vad. Papelkiu). Kai padarė, paprašė, kad paskolintume kumelę, kad turėtų su kuo nuvežti. Prieš išveždami mus ir meistrą suprašė į kambarį, pastatė degtinės ir liepė niekur neiti ir nežiūrėti. Kumelę greit parvedė. O žiūriu – jos kojos sausos! Vadinasi, per Ančią nebrido, o tas miškas juk kitapus upės! Tada uošvis ir sako: "Vadinasi, padėjo mums pakrantėje." Ančios pakrantėje buvo likusios trys didelės duobės. Per karą jose

Šiauliai slėpė turta. Senasis Šiaulys iškart įtarė, kad vienoje iš jų tą bunkerį užkasė. Nuėjo, su peštuku šienui pabadė ir rado. Vos tik grįžo, o iš paskos miškiniai. Sako: "Tu mus sekį, išduoti nori." Net automatu grasinti pradėjo. Bet vėliau ėmė kalbėti geruoju, klausinėti: "Ar neišduosit, ar galima jums pasitikėti." Tėvas tada: "Išduot neišduosim, bet bunkerį tai ne vietoj išsikaset, žūsit." Ir tikrai per karą visa Ančios pakrantė nuplikinta buvo, vos keli krūmeliai augo. Bet partizanai tepasakė: "Tylėk, ne tavo reikalas." O uošvis: "Na, dėl manęs, būkit, bet be teismo žmonių šaudyti negalima, ir kad nei vienas čia nežūtų."

Bunkeryje slapstėsi trys partizanai: Vladas Mišeikis-Tarzanas, kilęs nuo Lubiškių, gal 26 metų; Algimantas Šimonis (?), jaunesnis, nevietinis; Aldona Gedutytė. Kaip žinau, 1950m. vasarą Aldona ir Vladas buvo miške susituokę.

Kaip sakiau, iš pradžių su jais kiek apsiptykom, bet Kūčių vakarą jie vėl atėjo, atsinešė vyno butelį, atsiprašė senojo Šaulio. Susitaikėm.

Šiaip jie buvo gan neramūs: tai su slidėm kur iščiuožia, tai rogėm išvažiuoja. Vis vilkdavo šluotą, bet takų apie bunkerį vis tiek buvo labai daug. Žuvimo išvakarėse jie vakarojo pas eigulį Zakarauską. Jau tada pastebėjo, kad seka, bet elgėsi neatsargiai.

1951m. kovo 19d. tai įvyko. Žiūrįm ryte – ateina pulkas kareivių. Apsupo sodybą, bunkerio vietą. 10 val. prasidėjo šaudymas. Partizanai mažai tęspėjo pasipriešinti. Algimantas žuvo išlindęs į viršų prie automato. Tarzanas su žmona susisprogdino viduje. Senąjį Šaulį po to privertė juos du iš bunkerio ištraukti.

Po to įvykio sribai pradėjo versti mano vyrą, kad būtų jų šnipu. "Kitaip gausi 25 metus," – grasino. Tas vaizdavo, kad sutinka, bet išsikėlėm į Skaudvilę, o ten šnipinėti lyg nebuvo ką. Tada sribai paleido gandą, kad tai mes ir išdavėm. Kai kas ir dabar taip galvoja. Galiausiai 1951-ųjų rudenį mus visus keturis žmones ištremė į Sibirą.

Purviškių mūšis

Papasakojo Danielius Šimkus, 1929m., gyv Stribaičių k., Gaurės apyl. (buvęs partizanų rėmėjas). Užrašė Vytenis Almonaitis, 1991m.

Purviškių miškuose partizanai laikėsi nuo partizaninio judėjimo pradžios.

Jau anksčiau čia vyko vienas susišaudymas, kurio metu keli partizanai žuvo.

Tuokart (1948m. rugsėjo mėnesį) buvo savo stovykloje, skutosi, ruošėsi eiti į patalkius pas Stribaičių k. ūkininką Juozą Pikoraitį. Jų bunkeriai kaip tik ir buvo koks 1,5 kilometro nuo tos sodybos, prie dabartinės Tauragės ir Jurbarko rajonų ribos.

Kariuomenė buvo užvesta iš miško pusės, kad niekas nematytų, nepastebėtų. Kai viskas prasidėjo, buvo pavakarys, o kautynės truko iki tamšos. Keista, bet tie partizanai, kurie traukėsi ne į mišką, o per laukus Stribaičių link, liko gyvi (tai toks Gvildys iš Globių kaimo, gal 22 metų). O kiti žuvo. Iš žuvusiųjų prisimenu Juozą Dailydaitį-Fricą iš Stribaičių (gal 30 metų turėjo), Bolių Jurkauską iš Gaurės.

Naktį kareiviai atėjo į kaimą arklių – užmuštiesiems vežti. Tai žmonės sako – 14 vyrų buvo, 7 pametė Gaurėje, kitus kažkur kitur išvežė. Atrodo, tuos 7 tai užkasė netoliese kultūros namų. Manau, kad ten iš viso apie 50 partizanų užkasta.

Purviškių mūšis

Papasakojo Eugenijus Jonča, g.1930m., gvv. Gaurėje (partizanų Kleopo ir Vladislovo Jončų pusbroliis). Užrašė Vytenis Almonaitis, 1991m.

Viskas vyko berods 1948m. rugpjūčio mėnesį. Buvo popietė, gal 15-16 valanda. Kariuomenės suvažiavo apie 20 sunkvežimių. Partizanus kažkas išdavė ar pasekė, nes NKVD-istai neklaidžioję iškart puolė jų stovyklą. Susišaudymas truko apie 2-3 valandas. Tik 3 partizanai pabėgo. Tačiau ir tų drabužiai, sako, buvo sušaudyti. O daugumos partizanų (gal 17-os) kūnus atvežė į Gaurę ir pametė NKVD būstinės kieme. Kur tiksliai juos užkasė, matyt, nežino niekas, bet greičiausiai kažkur prie dabartinių kultūros namų. Ten ir anksčiau vis po kelis užkasdavo. Iš žuvusiųjų Purviškiuose prisimenu Boleslovą Jurkauską iš Gaurės, Juozą Dailydaitį iš Stribaičių (gal 35 metų), Dominyką Mišeikį iš Būtaičių (gal 25-erių buvo).

Partizanas Kleopas Jonča-Balandis

Mano pusbrolis Kleopas Jonča, g.1922m. Užvamių kaime, partizanavo Joniko-Rolando būryje, kuris laikėsi apie Gaurę, Eržvilką. Turėjo Balandžio

slapyvardį.

1947m. susirgo, laikėsi nuo būrio atskirai. Jį nušovė prie pat tėvų sodybos, ant Šaltuonos kranto, tą pačių metų rugpjūčio 23 dieną.

Iš pradžių jis buvo užkastas Gaurės evangelikų liuteronų kapinėse. Tačiau tais pat 1947m. pasisekė jo kūną perlaidoti į šeimos kapą Pašaltuonio kapinėse (dešiniau pagrindinio tako).

Partizanų siuvėjas

Papasakojo Eugenijus Šimkus, g.1929m., gyv. Stribaičių k., Gaurės apyl. Užrašė Vytenis Almonaitis, 1991m.

Po karo gyvenau Kaliningrado srityje, Pravdinske (buvęs Friedland) ir dirbau sovietinėje kariuomenėje siuvėju. Išvažiavau ten kartu su savo mokytoju kriaučiumi. Tačiau dažnai lankydavausi tėviškėje, Stribaičiuose, kur gyveno tėvai. Taigi čia parvažiuodavau ir siūdavau partizanams kariškas uniformas. Medžiagos gaudavau Pravdinske, kartais ir patys partizanai atnešdavo. Užmokesčio neprašydavau, nebent kai kurie partizanai patys sumokėdavo. Prisimenu, pasiuvau uniformą tokiam Kaziui Levickiui-Dagiui iš Eržvilko. Jis buvo paskutinis šių apylinkių partizanų vadas. Dažnai nė nežinojau, kas mano siūtas uniformas nešiojo.

Kartą stribai suėmė tokius Vytą ir Dominyką Tolišius iš Eržvilko. Jie iš pradžių nuo kariuomenės slapstėsi ir taip prie partizanų pritapo. Tai kai juos tardė, Vytas viską apie mane papasakojo. Mano pavardės nežinojo, užtat pasakė, kad buvau pas juos miške. Po to mane pakvietė į saugumą ir pradėjo tardyti... 25 metus gavau!

Spaustuvė Beračkose

Papasakojo buvęs ryšininkas, partizanas Alfonsas Gedutis-Jonukas, g.1927m. Burbiškės k. Kražių apyl., gyv. Kaune. Užrašė Vytenis Almonaitis.

Mano tėvą suėmė dar 1944m. spalio mėn., o visą mūsų šeimą nuolat sekė. Tačiau mes partizanus rėmėm. Aš nuo 1946m. (jau buvau 19-os metų) palaikiau ryšį su Bagdono-Aitvaro būriu. Nors gyvenom legaliai, daviau prie-saiką, gavau Jonuko slapyvardį. Vykdyčiau įvairius apygardos vado Žemaičio

įsakymus. Sesuo Aldona nuo 1949m. taip pat tapo Aitvaro būrio ryšininke. Turėjo Gegutės slapyvardį. Vėliau ji žuvo Mažintuose prie Skaudvilės.

Tuo metu gyvenome Beračkų kaime (Karklėnų apyl. Kelmės raj.), pas motinos tėvus. Tame pat kaime gyveno ir toks Jonas Gajauskas (motinos sesers vyras). Tai pas jį 1946-1948m. buvo partizanų spaustuvė. Tas namas ir dabar tebestovi. Dažnai į ją atvažiuodavo Montvydas-Žemaitis. Aš su Gajausku tada eidavom sargybą.

Spaustuvės taip ir nesusekė, bet 1948m. ją išvežė. Aš apie tai, jog saugodavau būtent spaustuvę, sužinojau tik grįžęs iš lagerio.

Provokatoriai Kūtymų kaimo apylinkėse

Papasakojo buv. partizanų ryšininkas Titas Žymančius. g.1930m., iš Kūtymų k., gyv. Kaune. Užrašė Vytenis Almonaitis, 1994m.

1946m. rudenį po Kūtymų, Jokūbaičių, Kelmutiškės ir kitus gretimus kaimus pradėjo siausti provokatorių būrys. Apsimetinėjo, jog atvykę nuo Kražių, buvo apsirengę partizanų uniformomis. Terorizavo, plėšė žmones.

Jono Kentros-Rūtenio būrio partizanai (ir aš kartu su jais) norėjo tuos provokatorius pagauti. Vienoje vietoje jau galėjo paimti, bet bijojo niekuo dėtų žmonių aukų, o po to jie išsprūdo.

Kiek vėliau vieną iš tų "partizanų" mačiau Tauragėje, kapitono uniforma apsivilkusį...

Pasipriešinimo grupelė Šilalės gimnazijoje

Aš, Antanas Kundrotas, Jonas Košys ir Antanas Timinskas Šilalės gimnazijoje buvom sudarę lyg ir nedidelę pasipriešinimo grupelę. Padėdavom partizanams palaikyti ryšį, platindavome proklamacijas ir kitokias užduotis vykdydavome.

Antanas Kundrotas, kai 1948m. baigė gimnaziją, išvažiavo mokytis į Kauno universitetą, inžinierių fakultetą. Bet greit grįžo, išėjo į partizanus. Žuvo netoliese Tauragės, Ceikiškės kaime 1950m.

Joną Košį kartu su kitais 1948 metais išvežė į Sibirą.

Iki baigiau gimnaziją, manęs nesusekė. 1948m. partizanų vadai Rūtenis ir

Neptūnas man leido važiuoti toliau mokytis į Šilutę. Bet, kai 1949m. pavasarį grįžau namo, mane suėmė... Daug po to iškentėjau.

Partizanai Šalčiai

Jie kilę iš Jucaičių kaimo. Keturi broliai ir visi keturi partizanai. Trys žuvo, o vienas perėjo lagerius, bet liko gyvas.

Stasys Šaltys-Laubutis kovojo būryje, vadovaujamame S.Kromelio-Perkūno. Žuvo 1946 spalio 26d. Kiaukų kaime. Jo kūnas po to gulėjo numestas priešais Kaltinėnų saugumą.

Bronius Šaltys-Sakalas iš pradžių buvo pirmojo būrio skyrininku, skyriaus vadu. Žinau, kad žuvo.

Į brolio vadovaujamą būrį, ilgai gyvenęs legaliai, berods 1948m. pasitraukė ir Antanas Šaltys-Šalčiūnas. Jis greit tapo skyriaus vadu, partizanavo ilgai, iki 1953 metų, kol žuvo Kelmutiškės kaime.

Jonas Šaltys-Smilga buvo sužeistas ir suimtas gyvas.

Balčiškės miške

*Papasakojo **Albina Stonytė-Arcišauskienė**, g.1939m., gyv. Balčiškės k., Tauragės raj. Užrašė **Vykintas Vaitkevičius**, 1991m.*

Balčiškės miške partizanai dažnai lankydavosi, bet ilgai neužsibūdavo – po dvi, tris dienas pagyvendavo. Mano tėvai gyveno gan pasiturinčiai, tai sesuo nešiodavo jiems maisto.

Vietinių partizanų vadu buvo Jonas Nuobaras. Jam sekėsi. Per trėmimus po penkis ar šešis partizanus žudavo.

*Papasakojo **Zosė Augaitytė-Vaišnorienė**, g.1925m., iš Juodpetrinių k., gyv. Balčiškės k., Tauragės raj. Užrašė **Vykintas Vaitkevičius**, 1991m.*

Balčiškės miške partizanavo toks Antanas Žūba, g.1925m. Maždaug 1949m. jį ir dar du partizanus prie Gaurės buvusiame bunkeryje nukovė. Lavonai po to Gaurėje pamesti buvo.

Dviejų partizanų mirtis Juodpetriuose

Papasakojo **Albina Stonytė-Arcišauskienė**, g.1939m., gyv. Balčiškės k., Tauragės raj. Užrašė **Vykintas Vaitkevičius**, 1991m.

Juodpetriuose slėpėsi Kiliokaitis ir dar vienas partizanas. Savo slėptuvę malkomis apkasę buvo. Kai rusai juos aptiko, vienas pats nusišovė, o kitą nukovė.

Papasakojo **Zosė Augaitytė-Vaišnorienė**, g.1925m., Juodpetriuose, gyv. Balčiškės k., Tauragės raj. Užrašė **Vykintas Vaitkevičius**, 1991m.

Juodpetriuose, miško kampe, buvo partizanų slėptuvė – tokie namukai iš medžio. 1948 ar 1949 metais partizanus aptiko. Petras Kiliokaitis pats nusišovė, o Milkintas žuvo nuo įmestos granatos. Jie buvo nušovę kolūkio pirmininką, tai šio sūnus ir "užtraukė" kariuomenę.

Štabo žūtis

Papasakojo **Titas Žymančius**. Užrašė **Vytenis Almonaitis**.

Su tais vyrais buvau susitikęs 1948m. per šv. Oną. Tada jų buvo 17 – ir rinktinė, ir kuopos štabas.

1948m. rugsėjo 8d. tarp Gaurės ir Tauragės (tikrai nežinau) juos netikėtai užklupo. Berods 14 vyrų žuvo ir tik 2 liko gyvi.

Žinau, kad žuvo Simas Gavėnia-Drąsutis (jis vienas vadų buvo), Simas Macaitis-Sakalas, Aleksas Valantas-Žydrūnas (mano draugas, kilęs nuo Kaltinėnų, muzikantas, išėjo į mišką iš 8-os Šilalės gimnazijos klasės), Mečislovas Dargužas-Aras (tolimas mano giminaitis). Gyvas liko Aleksas Miliulis-Neptūnas (žuvo 1949m. Kaziškės miške kartu su Albertu Norkum-Linksmučiu, buvusiu mokytoju Striopaičiu(?)). Taip pat gyvas liko partizanas Nemunas (buvęs miškininkas).

Apie nelaisvę sužinojau greitai – turėjau ryšį su kuopos štabu. Vėliau su ašaromis akyse viską papasakojo Antanas Kundrotas – taip pat ryšininkas, vėliau partizanas.

Papasakojo Jonas Damavičius. Užrašė Vytenis Almonaitis.

Raseinių krašto partizanų štabo viršininku buvo Pakarklis-Kilpa iš Raseinių. Jo pavaduotoju buvo Antanavičius-Senkus iš Alėjų. Štabas vis kilnojosi. Kurį laiką ir mano sodyboje buvo.

Antanavičius-Senkus vadovavo partizanų būriui, kuriame kovojo Šneideraitis (ar Šneideris)-Varguolis, kilęs nuo Pakražančio, Jucius iš Tukių (pastarojo brolis buvo ryšininkas) ir kiti vyrai.

Aš buvau ryšininkas. Mano slapyvardis buvo Beržas, o vėliau berods Kelmas.

Kada tai buvo, nebeprisimenu. Partizanai, gal 21 vyras, ilsėjosi Kanapinės miškelyje (Šešuvies slėnyje, prie Grauzų kaimo), ruošėsi maudytis. Grauzuose seniau gyveno tokie Barauskai. Vienas jų, Zigmas Barauskas, toks "netikras" buvo – tai prie partizanų dėjosi, tai prie raudonųjų. Taigi įtariama, kad jis partizanus ir išdavė. Ko gero, būtų užklupę visai netikėtai ir visus išžudę, bet tuose pat Grauzuose gyveno ir toks Motiejus Akramas (dabar jau miręs). Jis tuo metu dengė stogą ir iš tolo pamatė vietovę supančius rusus. Jis pasiuntė savo sūnų, ir šis partizanus įspėjo.

Rusai, kokie 200 kareivių, slinko nuo Grauzų į Pašešuvio. Partizanai kovėsi gudriai – įviliojo juos į Šešuvies slėnį, į dešinį upės krantą, vietovėn, vadina ma Pūdžiškė (Molavėnų km.). Berods jau susišaudymo pradžioje žuvo partizanas Šneideraitis-Varguolis. Pūdžiškėje keli partizanai dengė, o kiti traukėsi geležinkelio link (vėl kėlėsi į kairįjį Šešuvies krantą). Deja, kai pakilo virš upės slėnio, į juos ugnį paleido rusų kulkosvaidininkas. Sužeidė Antanavičių-Senkų. (O gal ir Šneideraitis čia žuvo, neprisimenu.) Jis trauktis nebegalėjo ir nusišovė (mano sodyba netoliese – girdėjau pavienį šūvį). Kiti partizanai, net tie, kurie dengė, atsitraukė sėkmingai, ramiai. Praeidami pro sodybą dar ranka pamojavo. O rusai dar ilgai bijojo per Šešuvį keltis. Kai pagaliau persikėlė ir išlipo iš slėnio, čia juos apšaudė jų pačių kulkosvaidininkai. Žuvusius partizanus išvežė ar į Viduklę, ar į Raseinius.

Kai per Molavėnusėjo melioracija, vienoje sodybviečių liko kryžius. Tai vienas žmogus jį perkėlė, pastatė netoli Antanavičiaus žuvimo vietos (jis nusišovė slėnio šlaite, stačioje įkrantėje, aukščiau kryžiaus).

Mane patį už ryšius su partizanais nuteisė 25 metams ir išvežė į Komiją.

Mūšis Molavėnuose

Papasakojo Vytautas Petravičius. Užrašė Vytenis Almonaitis.

Šiose vietose daugiausia veikė vadinamasis Žalpių būrys. Vadovavo vienas iš brolių Milkintų (jie kilę iš Legotiškės kaimo prie Nemakščių). Jų buvo apie 20 vyrų. Žiemą laikydavosi pas žmones, o vasarą – daugiau miškuose.

Mūšis vyko berods (stipriai abejoju) 1948m. liepos ar rugpjūčio mėnesį, popiet – apie 15-16 val. Partizanai stovėjo Kanapinėje. Matyt, kas paskundė (įtariamai Barauskai). Kai juos puolė, partizanai veržėsi geležinkelio stoties link. Tačiau kai šlaitu pakilo iš Šešuvies slėnio, du jų nušovė. Gal todėl, kad jie veržėsi kita kryptimi. Žuvo Šneideris (ar Šneideraitis), kilęs iš už Pakražančio, ir partizanas, buvęs mokytojas Alėjuose. Žinau, kad žuvo nušautas ir vienas rusas.

Kai Molavėnų žemes melioravo, žmonės iškėlė, Balsių sodybvietėje liko kryžius. Tada (gal prieš 20 metų) molavėniškis Izdorius Jarmoška (pats buvęs tremtinys) jį perkėlė į partizanų žuvimo vietą.

Paskutiniųjų Šilalės apylinkių partizanų žūtis Kelmutiškėje

Papasakojo Valerija Dambrauskaitė-Razbadauskienė. Užrašė Vytenis Almonaitis.

Mūsų šeima anksčiau gyveno prie Šilalės. Žemės neturėjom. Tėvas Kazimieras Dambrauskas dirbdavo mieste pas žydus, pas kleboną ar dar kur. Tik 1940m. mus atkėlė čia, į buvusią klebonijos žemę.

Miškinų ypač daug atsirado 1946m. Tuomet juos rėmė vos ne visi kaimo gyventojai. Ir pas mus užeidavo būriais. Ateidavo, pastatydavo sargybą. O kartą – vos užėjo, o čia sribai. Partizanai pasislėpė peludėje. Gerai, kad sribai nelandžiojo, tik į kambarį įėjo. Jautėmės kaip ant ugnies. Juk jei būtų pažiūrėję peludėn – mūsų namuose būtų kilusios kautynės!

Ypač daug partizanų buvo nuo Žvingių. Toks Stasys Butrimas (vėliau žuvo), Alfonsas Stonys-Delfinas (žuvo 1951 ar 1952m.). Dar prisimenu Mečį

Irtmoną iš Jucaičių. Iš viso būryje, kuris pas mus užeidavo, buvo berods 7 vyrai. Vadas Antanas Šaltys-Šalčiūnas. Jų bazė – Tyrelio miškas.

Tarp sribų buvo ir vietinių, ir atvykėlių rusų. Vadu buvo rusas, nors jis mokėjo ir lietuviškai. Turėjo sidabrinį dantį. Todėl jį Geležiniu dančiu vadino.

1952m. troboj gyvenom motina, aš, 15-os metų brolis Stasys ir 20 metų sesuo Onutė. Tėvas dar 1949m. mirė. Dauguma partizanų tuo metu jau buvo žuvę. Toks Pranas Gražinskis iš Rubinavo turėjo ryšių su miškiniais ir paprašė du jų priglausti. Motina bijojo – viena su vaikais! "Suvarginsi mus, Pranai,"- sakydavo. Jis žadėjo: "Nebijok, jie tik retkarčiais užeis." Taip ir priėmėm.

Bunkerį įrengė patys partizanai ir P.Gražinskis. Jis buvo po klėtimi. Kad netrūktų oro, kaminuką išsivedė. Kai blogesnis oras, atsigulę ten prabūdavo, kai geresnis – į Tauragės miškus išeidavo.

Pas mus glaudėsi du partizanai. Tai Antanas Šaltys-Šalčiūnas iš Lentinės km., gal 35 metų. Jo broliai taip pat buvo partizanai, turėjo slapyvardžius Smilga ir Sakalėlis. Abu žuvo. O brolį Joną kartu su motina ištrėmė į Sibirą. Antrasis partizanas – Antanas Armonas iš Žvingių. Gal 25-30 metų. Toks jaunas, aukštas, protingas vyras. Abu jie, matyt, jau paskutiniai mūsų apylinkės partizanai buvo.

Kol partizanai laikėsi pas mus, mes juos globojom ir valgydinom. Didžiausia bėda – kaip nunešti maistą jiems. Susiruoši, o čia, žiūrėk, koks kaimynas ateina... Įdėdavom katiliuką į kibirą ir vaidindavom lyg gyvuliams nešam. Lygiai metus išbuvo pas mus tie partizanai.

Bunkerį išdavė tas pats Pranas Gražinskis. Jis tuo metu dirbo kolūkyje brigadininku. Buvo kažko prisidirbęs, grėsė kalėjimas, tai ir nusprendė valdžiai pasigerinti. Prie išdavystės bus prisidėjęs ir Leonas Tiškus.

Tai įvyko 1953m. vasario 1d., sekmadienį. Atvažiavo 10 mašinų MGB-istų, apsupo sodybą iš visų pusių. Seseriai Onutei liepė nešti raštelį, kad pasiduotų gyvi. Ta prieš eidama prie Marijos paveikslo persižegnojo ir sakė: "Geriau jau aš žūčiau, į Sibirą nenoriu." Taip ir buvo. Nors kaip ji tikrai žuvo – ne visai aišku. Ji lyg įėjo į bunkerį, kai partizanai jau buvo nusprendę susisprogdinti, ir taip žuvo netyčia. O gal ji kartu su jais nusišovė.

Kai viskas buvo baigta, mane su motina atvedė prie duobės. Liepė lįsti į vidų. Aš nediršau, o motina, žinia, vis prie vaiko... Galvojo, gal dar Onutė

gyva. Ir tikrai – krutėjo dar. O pirštai nutraukti buvo – matyt, nuo sprogu-sios granatos. Žuvusiuosius suvertė į roges (nors mama ir labai prašė palikti Onutę palaidoti), mamą užsodino ant viršaus ir išvažiavo. Žuvusiųjų ginklus pasiėmė vieną – Gražinskis, kitą – Tiškus.

Man po visko liepė rodyti kelią į Jokūbaičius. Ten pas švogerį Šniepį slapstėsi toks Antanas Syminas, buvęs šaulys. Jis buvo atsitvėręs namo galą (tiek, kad žmogus išsitektų) ir gyveno ten ilgus metus. Siūdavo partizanams kelnes, kitus rūbus. Jį taip pat Gražinskis išdavė.

Gražinskis po šio įvykio visai su sribais susidėjo. Šie jį saugojo, globojo. O jis pats vis slapstėsi, nes nebebuvo kur dingti. Vėliau jį kolūkio pirmininku padarė. Nors mirė tai vėžiu.

Mūsų tardymas vyko Šilalėje, po to Klaipėdoje. Čia tardo, o milicijos kieme matosi gulinti sesuo. Tie vyrai šonuose, o ji per vidurį... Tardomos Gražinskį visaip gynėm. Galvojom – savas žmogus, nepatogu įduoti. Tik vėliau sužinojome tiesą.

Per tardymus Šniepis išdavė dar tokį Joną Turauską iš Jokūbaičių kaimo. Partizanų pas jį nerado, bet bunkerį – taip, rado.

Teisė Klaipėdoje. Kartu – mus, Syminą, Šniepį, Turauską. Visi po 25 metus lagerio gavom. Man tada buvo 19-a, o motinai – 45 metai. Išvežė į Archangelsko sritį, Ercevo. Bet jau 1955m. mus paleido. Grįžau namo, o name tas pats Gražinskis gyvena! Žmonės pradėjo jį labai gėdinti, tai išsikėlė po kurio laiko į Rubinavo malūną.

Brolis Stasys įvykio dieną buvo išvažiavęs. Tai po to slapstėsi, prie partizanų kurį laiką buvo prisidėjęs. Bet jį užmigdė po metų, suėmė ir nuteisė 10m. lagerio.

Sesuo, dabar jau žinom, kartu su abiem partizanais palaidota prie Šilalės evangelikų-liuteronų kapinių.

KANKINIŲ KAPINAITĖS SKAUDVILĖJE

Jonas Žičkus

Buvo 1989 metų vasario mėnuo. Vieną šeštadienio priešpietę į mūsų butą Birštone atėjo svečias. Pasisakė esąs Alfonsas Gedutis. Iki šio susitikimo asmeniškai jo nepažinau, bet daug kartų jo vardą buvo minėję mano gimtojo krašto, t.y. Norkiškės, Paltiniškės, Mažintų, Šiurpiškės ir kitų kaimų gyventojai, pasakodami apie tų apylinkių partizanus. Iš jų sužinojau, kad 1951 metų kovo 19 dieną Mažintų kaime, prie pat Ančios upelio, arti ūkininko Juozo Šaulio sodybos, bunkeryje žuvo Gedučio sesuo partizanė Aldona Gedutytė-Mišeikienė, jos vyras partizanas Vladas Mišeikis-Tarzanas ir prieš kelias dienas į tą bunkerį atėjęs jurbarkietis partizanas, žinomas Algio vardu. Vladą Mišeikį-Tarzaną ir Aldoną Gedutytę-Gegutę 1950 metais gegužės 15 dieną sutuokė Varlaukio bažnytkaimio parapijos klebonas Lūšnos miške. Jų sutuoktuvėse dalyvavo Alfonsas Gedutis-Jonukas, du partizanai ir ryšininkas Juozas Žagaras. A.Gedutis taip pat buvo partizanas, slapyvardžiu Jonukas. Daug prisidėjo įrengiant minėtą bunkerį, rūpinosi partizanų reikalais. Kovo 19-osios išvakarėse su užduotimi buvo iš bunkerio išvykęs, užpuolimo metu nebuvo jame, todėl ir išliko gyvas. Tą pačią dieną jį suėmė Šiaudinės kaime, Batakių valsčiuje, ūkininko Juozo Zakarausko sodyboje. Uždarė ir žiauriai tardė Skaudvilės NKVD būstinėje, Tauragėje Šubartinėje, paskui teismas, baudmė, etapai, Intos ir Kožimo lageriai. Po bunkerio sunaikinimo Mažintuose tuojau pat buvo suimtas Šiaudinės kaimo gyventojas Juozas Zakarauskas, iš Mažintų kaimo Antanas Kubilius ir iš Paltiniškės Jonas Zinkus.

Jau buvo prasidėjęs Atgimimas. Žinojome, kad įvairiose Lietuvos vietose atkasami ir palaidojami nužudytų ir nukankintų partizanų palaikai. Svarstėme, kaip Skaudvilėje įamžinti kankinių atminimą. Mudviejų nuomone, buvo du būdai. Vienas būdas – mėginti kasinėti, palaikus surinkti ir su derama pagarba palaidoti kapinėse prie Skaudvilės bažnyčios. Antras būdas – jei kasinėjimas nebūtų sėkmingas, teritoriją prie buvusios NKVD ir striubų būstinės paversti kapinaitėmis, pastatyti bendrą paminklą ir kryželius.

Gegužės mėn. iš Skaudvilės gavau laišką. Buvęs politinis kalinys Dainius

Kankinių kapinaitės Skaudvilėje

Habdangas rašė, kad sekmadienį prie pastato, kuriame sribai ir enkavedistai kankino Skaudvilės apylinkių partizanus ir jų rėmėjus, bus atidengtas ir pašventintas koplytstulpis. Kvietė atvažiuoti. Apie tai pranešiau ir Alfonsui Gedučiu.

Šventė prasidėjo iškilmingomis pamaldomis bažnyčioje. Šv. mišias aukojo parapijos klebonas Jonas Kauneckas ir iš Rietavo atvykęs kunigas Stanislovas Venckus. Po pamaldų gausus skaudviliečių ir svečių būrys patraukė Tauragės gatve sribyno link. Koplytstulpį pašventino klebonas J. Kauneckas. Kalbėtojai prisiminė sunkius ir žiaurius okupacijos metus, enkavedistų ir sribų nukankintus, išniekintus žmones.

Skaudvilėje prasidėjo Atgimimas. Žmonės pasidarė atviresni ir drąsesni, garsiau prašneko apie Skaudvilės sribų ir komunistų piktadarybes, prisiminė nužudytus ir nukankintus artimuosius. Sužinojome, kad sovietų okupacijos metais sribai ir enkavedistai kelis kartus kraustėsi iš vienų patalpų į kitas. Vokiečių okupacijos metais Skaudvilės policija buvo įsikūrusi turgavietės kampiniame mūriniame name. Iš čia arti buvo žydų sinagoga ir pelkė-

tas, baigiantis užželti laukas. 1944 metų rudenį, grįžus komunistams, tame name įsitvirtino Skaudvilės sribai, vadovaujami Adakavo kaimo gyventojų Rybakovo. Su sribais apsigyveno ir NKVD dalinys, kuris drauge su Rybakovo sribais terorizavo Skaudvilės apylinkių gyventojus.

1945 metų rugpjūčio 15d. ankstyvą rytą iš čia sribai ir enkavedistai suvažiavo į Šidagių kaimą, apsupo Pranciškos Bičkienės sodybą, daržinėje nušovė Jono Strainio-Saturno būrio partizaną Leoną Plienaitį. Parvežė į Skaudvilę ir pametė ant akmenų grindinio, netoli šulinio, iš kurio miestelio gyventojai rankine pompa ėmė vandenį. Nužudytą ir išniekintą partizaną sribai užkasė durpyne, netoli sinagogos. Vėliau Ūpynos apylinkėse klastingai buvo nužudytas partizanas Antanas Sugintas ir po kurio laiko skaudviliškis Kazimieras Norbutas. Jie abu žuvo skirtingu laiku, buvo pamesti ant akmenų grindinio turgavietėje, sribai užkasė juos, kaip ir L. Plienaitį, durpyne, netoli buvusios žydų sinagogos.

Senieji skaudviliškiai dar ir dabar prisimena seną aptriušusį namą, kuris vienu galu rėmėsi į Ramybės gatvelę, šonu į aikštę. Tas namas priklausė Skaudvilės katalikų parapijai ir buvo vadinamas špitole. Jame gyveno zakristijonas ir varpininkas su savo šeimomis, taip pat bažnytinii drabužių skalbėja, vadinama pročka. Maždaug 1934-1939 metais tikintieji tą špitolę nugriovė ir padedant tuometiniam klebonui Aleksandrui Narkevičiui jos vietoje pastatė erdvų namą, kuriame buvo keli kambariai, salė ir scena. Kambariuose apsigyveno tie patys bažnyčios tarnai. Salė buvo pakankamai erdvi, pavasarininkai ir kitos organizacijos čia rengė susirinkimus, Vasario 16-osios ir kitų švenčių minėjimus. Į šį namą atsikėlė sribai ir enkavedistai, įsirengė savo būstinę, tardymo kambarius ir kameras areštuotiems uždaryti. Po Kovo 11-osios kankieno iniciatyva tas parapijos tikintiesiems priklausęs namas buvo nugriautas, jo vietoje pastatytas raudonų plytų mūrinis namas, jame įrengta parduotuvė.

Negalime tiksliai pasakyti, kiek laiko šiame name savo žiaurius darbus dirbo sribai ir enkavedistai. Žmonės pasakoja, kad čia žiauriai kankino suimtus ryšininkus ir kitus dorus žmones, nukankintus ar žuvusius partizanus suklo-davo to namo kieme, sužvėrėję sribai visaip tyčiojosi iš žuvusių partizanų ir kankinių. Skaudvilės sribai buvo alkoholikai ir labai žiaurūs.

Vyresnio amžiaus skaudviliškiai ir dabar prisimena žuvusią partizanę Sta-

sę Irtmonaitę-Aušrelę, jos brolių Aleksandrą ir kitus partizanus, kurie buvo pamesti prie namo, Nepriklausomybės metais priklausiusio Skaudvilės tikintiesiems.

Stasė Irtmonaitė baigė Tauragės mokytojų seminariją 1944 metais grįžus bolševikams, įsitraukė į aktyvią kovą su okupantais ir jų pakalikais. Buvo Šilalės (Diemedžio) valsčiaus organizacinio skyriaus (OS) vadė, daug prisidėjo organizuojant pasipriešinimą raudoniesiems okupantams Šilalės valsčiuje, teikė visokeriopą paramą Šilalės apylinkių partizanams, kuriems vadovavo Nepriklausomos Lietuvos karininkas, slapyvardžiu Šalna. Tada jos slapyvardis buvo Radvilaitė.

1945 metų pavasarį, vos pasibaigus mokslo metams, Lydžio rinktinės vadas, Eržvilko gimnazijos mokytojas Petras Ruibys-Žigas (vėliau Garbštas) dviračiu atvažiavo į Šilalės ir Vaitimėnų apylinkes, susitiko su Stase Irtmonaite ir to krašto partizanų vadu Šalna. Tarėsi su jais organizaciniais, ginkluoto pasipriešinimo, pagrindžio spaudos platinimo ir kitais aktualiais klausimais. Susitikimo metu jie daug dėmesio skyrė ryšiui su Lydžio rinktinės štabu. Lydžio rinktinės štabo branduolys tada buvo Eržvilke, jam vadovavo Eržvilko gimnazijos mokytojai Petras Ruibys-Žigas (vėliau Garbštas), Henrikas Danilavičius-Žukas, Jonas Kubilius-Bemotas ir kiti P.Ruibys, S.Irtmonaitė ir šalna numatė ir aptarė asmenis, per kuriuos bus palaikomas ryšys tarp Eržvilko ir Šilalės. Patogiausias ir tiesiausias ryšio punktas buvo numatytas Šiurpiškės kaime Tomo Paleckio sodyboje, trys kilometrai nuo Skaudvilės. Šioje sodyboje dažnai lankėsi Saturno būrio partizanai, dažnai užeidavo artimas kaimynas Jonas Žičkus, kuris tuo metu dalyvavo pagrindžio veikloje, palaikė nuolatinį ryšį su Lydžio rinktinės vadais, žinojo ryšininkus, per kuriuos buvo galima perduoti iš S.Irtmonaitės-Radvilaitės gautus pranešimus į Lydžio štabą ir atgal. Bronė Paleckytė, jos broliai, Juozas ir Jonas buvo patikimi, dori žmonės, visai rėmė partizanus, aktyviai dalyvavo pagrindžio reikaluose.

1945 metų vasarą buvo suimti ir žiauriai tardomi keli Šilalės valsčiaus organizacinio skyriaus nariai. S.Irtmonaitė žinojo, kad jai gresia areštas, pradėjo slapstytis. Vėliau išėjo į partizanų būrį. Antras jos slapyvardis buvo Aušrelė. 1947 metais spalio 26 dieną ji žuvo mūšyje su enkavedistais ir stribais. Kartu žuvo ir jos brolis Aleksandras ir dar du šilališkiai partizanai. Aušrelę ir su ja

žuvusius partizanus Skaudvilės sribai atvežė į Skaudvilę, numetė prie buvusio parapijos namo, visaip tyčiojosi iš jų. Kai kurie skaudviliškiai tvirtina, kad sribai užkasė juos netoli senųjų kapų, prie Ramybės gatvės. Žmonės, kurie matė Aušrelės ir kitų su ja žuvusių partizanų sribų išniekintus kūnus, nurodė vietą, kurioje, jų manymu, jie buvo užkasti. 1990 metų rugsėjo 29 dieną mokytojas Juozas Krencius ir dar keli vyrai toje vietoje ieškojo jų palaikų, bet nerado. Galėjo nerasti todėl, kad rekonstruojant Ramybės gatvę, ji buvo paaukštinta, vieta, kurioje buvo užkasti žuvusieji, buvo užpilta storu žemės sluoksniu. Kiti sako, kad žuvusiųjų artimieji naktį slapta juos iškasė ir palaidojo Šilalėje.

Nežinia kodėl iš parapijos namo sribai ir enkavedistai išsidangino į Tau-ragės gatvėje buvusį mūrinį pastatą, kuriame Nepriklausomybės metais buvo Skaudvilės valsčiaus savivaldybė. Šalia to pastato buvo vienaaukštis medinis namas, kurio dviejuose kambariuose buvo pradinė mokykla, kitame namo gale – du maži kambarėliai ir virtuvėlė. Čia gyveno mokyklos vedėjas mokytojas Balys Vilčinskas. Iš čia 1941 metų birželio 14 dieną jį išvežė į Sibirą. Toje mokykloje daug skaudviliškių išmokė ir dorais žmonėmis išauklėjo šviesios atminties Balys Vilčinskas, Elena Kulviecaitė, Bronė Steponavičiūtė, Adelė Gurevičiūtė ir kiti mokytojai.

Kieme buvo aikštė, padalyta į dvi dalis: didesnis plotas priklausė mokyklai, mažesnis – savivaldybei. Tas aikštės vieną nuo kitos skyrė žema medinė tvorėlė. Savivaldybės aikštelėje buvo tvartas ir daržinė, kuriais naudojosi ilgametis savivaldybės sekretorius Jonas Mockus, vėliau Sabatauskas ir kiti sekretoriai.

Kai 1945 metų rudenį Skaudvilėje buvo atidaryta gimnazija, vėliau – vidurinė mokykla, senoji mokykla buvo paversta gyvenamu namu. Buvo jis pailgintas, atsirado daugiau butų. Ligi šiol tebestovi šis namas, šalia jo tebėra šulinys. Kai į savivaldybės pastatą atsikėiė sribai ir čekistai, tvorėlė išnyko, visą aikštę jie paėmė savo žinion. Jie buvo labai žiaurūs, tardomus žmones užmušdavo ar kitaip nukankindavo. Juos reikėjo užkasti. Tam tinkamiausia vieta buvo ta aikštė ir šalia jos – klebonijos žemė. Vietiniai gyventojai šneka, kad žiemą, kai žemė buvo įšalusi, sribai kankinius užkasdavo tiesiog daržinėje ar tvarte, nes čia girtiems sribams būdavę lengviau išrausti duobę. Sribų ir enkavedistų būstines visi vadino vienu žodžiu – sribynas.

Po kopyltstulpio šventinimo A.Gedutis grįžo į Kauną, oš į Birštoną. Netrukus vėl nuvažiavome į Skaudvilę. Tą pačią dieną jį supažindinau su buvusiomis Šiurpiškių kaimo gyventojomis seserimis Onute ir Brone Paleckytėmis, Onutės vyru Edvardu Jurgilu, dukterimi žurnaliste Regina. 1945 metų pavasarį ir vėliau visa Paleckijų šeima Šiurpiškėje labai daug padėjo Jono Strainio-Satumo būrio ir kitiems partizanams. Onutė ir Bronė buvusios suimtos, po keletą metų praleidusios Komijos ir Sibiro lageriuose. Broliai Povilas ir Jonas buvę ištremti į Sibirą. Tėvai, Ona, Tomas 1949 metais kovo 25 dieną nuo trėmimo pabėgo, liko Lietuvoje. Visą tvarkingą Paleckijų sodybą išplėšė, sunaikino Skaudvilės sribai, raudonieji valdininkai ir Norkiškės tarybinio ūkio direktorius komunistas. Brolis Juozas buvo vedęs, gyvena atskirai, dirbo Tauragės miškų ūkyje, trėmimo ir lagerių išvengė.

Kalbėdamas su Paleckytėmis ir E.Jurgilu, A.Gedutis stengėsi išsiaiškinti, kuriose vietose Skaudvilės miestelyje užkasti nužudyti partizanai ir kiti nukankintieji. Iš skaudviliškių pasakojimų buvo aišku, kad daugiausia nužudytųjų buvo užkasta savivaldybės kieme. Nutarta pradėti kasinėjimus. Kasmet per Vėlinės savivaldybės kieme žmonės, pasisaugodami sribų ir KGB šnipų, uždegdavo žvakutes ir padėdavo gėlių.

1990 metų rugsėjo mėnesio 29 dieną savivaldybės kieme susirinko daug žmonių iš Eržvilko, Upynos, Girdiškės ir kitų vietų. Žmonės kasė kastuvais, ekskavatoriumi talkino Bronius Valantiejus. Tai vienoje, tai kitoje vietoje buvo aptikti kankinių palaikai. Buvo aišku, kad jie nukankinti ir užkasti ne vienu metu. Žmonės nurodė vietą, kur buvo tvartas ir daržinė. Čia iš ekskavatoriaus kaušo pabiro kaulai ir kaukolės. Buvo nutarta toliau nebekasti, nes buvo aišku, kad atrasta pagrindinė vieta, kurioje buvo užkasti žuvusieji ir kankiniai. Grupelė vyrų, padedant geros valios skaudviliškiams, L.Plienaičio, A.Suginto ir K.Norbuto palaikus atrado, iškasė ir sunešė prie palaikų, rastų buvusio valsčiaus teritorijoje.

Kaulus valė, plovė, sudėjo į karstus skaudviliškis Stasys Mikalauskas. Jis daug prisidėjo prie paminklo ir kapinių statybos bei priežiūros. Palaikai uždengtuose karstuose buvo pašarvoti kultūros namuose. Rytą minia žmonių lydėjo į bažnyčią. Gedulingas šv. mišias aukojo klebonas Jonas Kauneckas, iš Telšių atvykęs kunigas Vincas Vėlavičius ir iš Rietavo kunigas Stanislovas Venckus. Palaikai iškilmingai palaidoti kapinėse prie bažnyčios. Padėta daug

gėlių ir vainikų. Gėlių ir vainikų nunešta ir į savivaldybės kiemą.

Po laidotuvių A.Gedutis rūpinosi paminklo projektu ir statyba. Paminklą pastatė Alfonsas Šimaitis, jam padėjo Juozas Jakutis.

A.Gedučio pastangomis Kaune buvo padarytas 1,5 metro aukščio kryžius, Gedimino stulpai ir plokštės ir įmontuoti į paminklą.

Po paminklo pašventinimo A.Gedutis rūpinosi kapinaitėmis, jų statyba, sutvarkymu. Daug padėjo mokytojai R.Paulauskas, Juozas Krencius, Česlovas Liūdžius, Onutė Songailienė, skaudviliškiai Giedraičiai, tėvas ir sūnus, Antanas Milkintas, Jonas Bridikis, Kazimieras Jucius, Mykolas Jurevičius, Albinas Norbutas, Antanavičiai, Edvardas Jurgilas ir kiti.

Kapinaitės iškilmingai buvo pašventintos rugpjūčio 23 dieną – Juodojo kaspino dieną. Dalyvavo daug žmonių. Kapinaites pašventino buvęs Intos ir Rešiotų lagerių kalinys kunigas Stasys Venckus. Tą pačią dieną jis pašventino ir paminklą netoli Batakių geležinkelio stoties, šalia evangelikų-liuteronų bažnyčios. Jis buvo pastatytas 1945 metų rugpjūčio 10 dieną Mickiškės miške žuvusiems partizanams Steponui Norkui-Stepukui, Jonui Jakučiui-Plechavičiui, Kazimierui Kaminskui atminti.

Paminklo ir kapinaičių statybai A.Gedutis išleido 16.500 talonų. Pinigus aukojo žuvusiųjų artimieji: Liudas Gustas, Stasys Grybas, Juknevičius, Juknevičiūtė, J.Pečiulis, Kuzminskienė, A.Kasputis, Kairys, J.Žičkus ir kiti. Didelę sumą skyrė ir pats Gedutis.

LIKAU AMŽINAI SKOLINGA

Marijos Žiliūtės atminimui

Užrašė Jadvyga Bartašienė

Berods 1953 metais į Mordovijos 6-ąją lagerį atvežė naują kalinių moterų grupę. Tarp jų pamačiau smulkutę, nepaprastai liesą moterį, kuri netrukus buvo paguldyta į lagerio ligoninę. Mane ji sudomino, todėl retkarčiais ją aplankydavau. Sunkiai mezgėsi mūsų pažintis. Ji buvo nepaprastai išvargusi, nusiminusi, gal dėl to, kad susirgo plaučių uždegimu.

Laimei, likimas lėmė jai ne tik pasveikti, bet ir pereiti visus sovietinio lagerio baisumus ir išlikti.

Iš pokalbių su ja sprendžiau, kad tai neeilinis žmogus. Mano neapsirikta. Abi esame medikės, tai pamažu suartėjome.

Tai buvo Marytė Žiliūtė, kompozitoriaus Vito Žiliaus sesutė. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Vyriausiojo Vado Jono Žemaičio-Vytauto bendražygė. Drauge su juo, Elena ir Simu Palubeckais ji buvo gyva paimta bunkeryje Pavidaujo miške 1953m. Štai ką ji papasakojo.

Marytė Žiliūtė-Ėglutė

Esu gimusi 1906m. rugsėjo 11d. Šakių apskr., Gelgaudiškyje. Tėvas čia turėjo nedidelę parduotuvę, kurią padėjo įsteigti kun. Vailokaitis, didelis savo krašto mylėtojas. Jis tėtei pasakė: "Žiūrėk, Juozai, visa prekyba žydų rankose, tad aš tau padėsiu įkurti lietuvišką parduotuvę."

Parduotuvė anais laikais labai pasitamavo draudžiamos lietuviškos spau-

dos platinimui. Tėvelis važiuodavo į Tilžę prekių ir palaikydavo ryšius su Martynu Jankumi, kuris Tilžėje spausdino lietuviškas knygas. Kartu su prekėmis tėtė parveždavo lietuviškos spaudos, kurią ir platindavo savo pirkėjams. Tėtė Tilžėje retkarčiais susitikdavo su Vydūnu.

Tais laikais Tilžėje gyveno vokiečiai Oto Manderodė, kuris turėjo leidyklą ir spausdino lietuviškas maldaknyges "Aukso altorių", "Šaltinėlių". Ir jas tėvelis parveždavo į Lietuvą.

Pas Gelgaudiškio kleboną Bučį atvažiuodavo Vincas Kudirka. Ir su juo tėtė palaikydavo ryšius. (Klebono Bučio sūnus buvo vyskupas Bučys.) Gelgaudiškio klebonijos sode buvo klėtelė, kurioje mėgdavo rašyti Kudirka. Jis labai rūpinosi, kad Tėvelis neįkliūtų žandarams, patardavo, kaip slėpti spaudą. Daugiau atsivežus tekdavo slėpti net Gelgaudiškio bažnyčios bokšte.

Tėvelis parūpindavo lietuviškos spaudos ir anų laikų tremtiniams. Taškente buvo ištremtas kunigas Pranaitis ir kiti lietuviai, kuriuos pasiekdavo lietuviškas žodis. Spaudos kelias buvo toks: žiemą, kaip sakydavo, "nemunais" veždavo iki Kauno, o paskui, paslėpę prekėse, siųsdavo paštu iki Taškento.

Berods 1910m. išvažiavome gyventi į Jurbarką. Tėvelis pasistatė raudonų plytų namą, turėjo parduotuvę-knygyną. Mama buvo ūkininko duktė iš Šakių valsčiaus, visur ir visada padėdavo tėveliui. Tėtė buvo didelis teatro mėgėjas, mėgo vaidinti. Pasisamdęs vežiką važiuodavo net 24 km į Šakius, į repeticijas. Tada buvo repetuojama Keturakio "Amerika partyje". Ir Jurbarkoje Tėvelis dalyvaudavo "klojimo teatre".

Ne kartą iš Kauno į svečius pas tėvelius atvažiuodavo režisierius Glinskis.

Pradinę mokyklą ir gimnaziją baigiau Jurbarkoje. Vėliau dėdės kunigo Moleikaičio dėka įstojau į aukštesniąją mergaičių mokyklą Vokietijoje, paskui į Aukštesniąją medicinos mokyklą. Ją baigusi, grįžau į Lietuvą, dirbau Kaune "Raudonojo Kryžiaus" ligoninėje, vėliau Klaipėdos ligoninėje. Čia dirbo gydytojas chirurgas Žemgulys, kuris 1941m. buvo žiauriai nukankintas Panevėžyje, rusams bėgant iš Lietuvos.

Vokiečiams okupavus Klaipėdos kraštą, grįžau į Kauną ir dirbau "Raudonojo Kryžiaus" ligoninėje med. seserimi.

Prasidėjus neramumams, persikėliau gyventi pas tėvus į Jurbarką, dirbau tuberkuliozinėje sanatorijoje.

Vokiečių okupacijos metais įsitraukiau į pasipriešinimo organizaciją, kuriai vadovavo mokytojas Petras Paulaitis.

Platinome lapelius, buvo leidžiamas laikraštėlis. Šiame judėjime dalyvavo ir Jurbarko gimnazijos mokiniai.

Užėjus rusams, dar dirbau Jurbarko tuberkuliozinėje sanatorijoje. Tas pats mokytojas Petras Paulaitis vadovavo antitarybinei veiklai.

Rusams laimėjus karą, Lietuvoje prasidėjo teroras... vežimai, areštai, žudymai... Į visa tai negalima buvo nereaguoti.

Vieną kartą, berods 1945 metais, mane buvo iškviėtę į Jurbarko saugumą. Klausinėjo apie gydytojus ir med. seseris, kurie tuo metu dirbo tuberkuliozinėje ligoninėje. Klausinėjo ir apie generolą Plechavičių, kuris vokiečių okupacijos metu gulėjo toje ligoninėje. Bandė mane užverbuoti. Aš atsisakiau, sakydama, dar pagalvosiu. Jie mane paleido. Po to netrukus mūsų namuose buvo padaryta krata, bet manęs nerado.

Po visų tų įvykių perėjau į Petro Paulaičio būrį. Jis buvo pirmasis partizanų organizatorius Jurbarko apylinkėse. Į jo būrį įstojau maždaug 1945m. vasario 2d. Vasarą gyvendavome miške, būryje apie 20 žmonių, turėjome du kulkosvaids. Dalis to būrio vyrų buvo nestoję į R. armiją, kiti, būvę Paulaičio mokiniai, dirbę pogrindyje. Tai jauni idealistai.

Pirmą žiemą gyvenome Jurbarko miškuose, dviejuose bunkeriuose. Šalia mūsų tą rudenį pasidarė bunkerį Girdžių partizanų būrio vyrai. Vieną dieną išėję pasirinkti maisto, buvo užpulti rusų, vyko susišaudymas, tačiau niekas nežuvo. Grįžo ji tik antrą naktį, vienas peršauta ranka. Jiems grįžus, auštant, rusai puolė stovyklą. Įvyko kautynės. Aš tuo metu buvau bunkeryje, kartu su manimi sergantis partizanas slapyvardžiu Ūntė, jaunas vaikinąs nuo Zarasų. Iš vakaro jam buvo aukšta temperatūra. Per kautynes mudu iššokome iš bunkerio paskutiniai. Aš jo sergančio nepalikau, tai mano kaip med. sesers pareiga. Mums bebėgant, rusai ėmė šaudyti. Ūntė bėgdamas atsišaudė, dengdamas mane. Kiek pabėgusį kulka jį pakirto. Jis krito prie mano kojų. Po to mes visi traukėmės, susėdę į dvi roges. Truputį anksčiau pabėgo ir Girdžių vyrai.

Po to įvykio mūsų būrys persikėlė į miškus netoli Smalininkų. Tada aš jau nebebuvau miške. Gyvenau ir slapčiausi pas žmones. Eidavau į būrį, kai kas sirgdavo arba būdavo sužeistas.

Būrio vadas Paulaitis-Aidas buvo paimtas gyvas. Aidą suėmus, aš ir toliau palaikiau ryšius su vyrais. Žmonės, pas kuriuos slapsčiausi ir gyvenau, buvo nepaprastai geri. Ne kartą jie, rizikuodami savimi, išgelbėjo mane.

Vienu metu Jurbarko gamizono viršininku buvo Repšys. Iš šunų lojimo galima buvo spręsti, kur vaikšto rusai. Kaimo žmonės sakydavo: "Neikit į tą pusę, ten Repšio šunys loja".

Slaugiau ir gydžiau Aido būrio partizaną, slapyvardžiu Puškinas (nei vardo nei pavardės neatsimenu). Pasveikęs Puškinas retkarčiais aplankydavo mane. Jis supažindino mane su Simo Palubecko draugais, o Simas tuo metu buvo Jono Žemaičio bunkerio šeimininkas. Žemaitis tuo metu jau buvo Lietuvos Ginkluoto Pasipriešinimo vyriausias vadas.

Vieną pavasarį, žy dint baltaziedžiams, buvo paskirtas susitikimas su Simu Palubecku. Susitikus jis pasakė, kad turi ligonį, kuriam paralyžiuota kairė koja ir ranka. Aš Simo paprašiau, kad smulkiau sužinotų apie susirgimą. Po to netrukus vėl susitikome. Tada kreipiausi konsultacijos pas vieną gydytoją, kuris man patarė, kaip gydyti po insulto. Žemaitį buvo ištikęs mikroinsultas.

Bunkeris buvo Jurbarko miškuose, netoli Pavidaujo kaimo. Nuėjome į bunkerį temstant. Bunkeryje prie silpnos žibalinės lempos ant medinių gultų gulėjo žmogus. Jo veidas buvo labai ramus, santūrus. Ėmiausi jį gydyti. Paralyžius nebuvo labai stiprus. Kiekvieną dieną masažuodavau jo ranką ir koją, leisdavau vaistus į veną ir raumenis. Gerų žmonių dėka vaistų netrūkdavo niekada.

Žemaitį prisimenu kaip žmogų-asmenybę. Kilęs nuo Šiluvos. Nepriklausomoje Lietuvoje baigė Kauno Karo mokyklą. Buvo artileristas. Studijavo Prancūzijoje, Karo Akademijoje, kurią ir baigė. Turėjo Lietuvos kariuomenės kapitono laipsnį. Vedęs buvo dar prieš karą. Kas jo žmona, nėra pasakojęs, tik sakė, kad labai graži. Turėjo sūnų Laimutį. Mirus žmonai, Laimutį paėmė globoti Kazlų Rūdos vaikų darželio auklėtoja.

Gydžiau Žemaitį nuo pavasario iki gegužės 31 dienos, t.y. iki arešto.

Žemaitis buvo didelio intelekto, plačios erudicijos. Puikiai žinojo, ko siekia. Visada tvirtai laikėsi savo nuomonės ir pozicijos. Tautos ir savo krašto laisvė ir Nepriklausomybė jam buvo svarbiau už viską. Jo, kaip kariškio, duota priesaika niekur ir niekada negali būti sulaužyta. Mėgdavo pasakoti links-

mus nuotykius. Buvo labai kantrus. Kiek buvo įmanoma, pats stengėsi kovoti su liga. Be abejo, gydymo sąlygos bunkeryje buvo nepaprastai sunkios. Trūko oro, nes ventiliacijos angos buvo mažytės. Jeigu vėjuota diena, lengviau kvėpuoti, o esant tykiam orui, kvėpuoti tiesiog nebūdavo kuo, todėl ligonis sunkiai gijo.

Tačiau Žemaičio klausa ir akys buvo tiesiog pavydėtinos: jis girdėjo ir matė labai gerai. Maistui neišrankus. Nebuvo stikliuko mėgėjas ir to griežtai reikalaudavo iš savo pavaldinių.

Jau sergantį Žemaitį porą kartų bunkeryje aplankė Bakšys, slapyvardžiu Klajūnas. Tai buvęs Raseinių gimnazijos mokytojas. Bakšys buvo Žemaičio padėjėjas. Jis partizanavo apie Krakes. Vėliau Bakšys buvo žinomas slapyvardžiu Lydeka. Jis žuvo dar prieš mūsų areštą.

Žemaitį aplankydavo ir Vilčinskas, slapyvardžiu Algis, partizanavęs apie Skirsnemunę. Žemaitis jiems buvo patikėjęs savo pareigas.

Kiek mums žinoma, su Vilčinsku-Algiu vaikščiojo du saugumo užverbuoti provokatoriai "partizanai". Kas jie tokie buvo, nežinau. Algis gyvas nepasidavė, spėjo nusišauti.

Žemaitis pasakojo, kad dar prieš ligą buvo nutarta susitikti su Ramanausku-Vanagu, bet atėjus į sutartą vietą, niekas neatėjo jų perkelti per Nemuną, kur turėjo įvykti susitikimas. Kas sutrukdė šiam susitikimui, taip ir liko paslaptis.

Vieną kartą man slapstantis, einant pamiške ties Paslauskienės sodyba, prie Mituvos upės, kažkas pašaukė mane vardu. Pamačiau partizanus. Vienas iš jų, kuris mane pažino, buvo Širvys-Sakalas ir kartu su jais ryšininkė Anelė Martinkevičienė. Su jais kalbėjomės. Jie klausė, ar čia kur nors nėra rusų. Buvo išalkę, prašė parūpinti maisto. Nuėjusi pas žmones, gavau maisto. Pavalgę dar ilgai kalbėjomės. Širvys-Sakalas man kažkodėl padarė neigiamą įspūdį. Aš jau anksčiau žinojau, kad Sakalas – iš užsienio nuleistas desantas ryšiams su partizanais. Desantą aš įsivaizdavau kitokį. Deja, kaip vėliau sužinojau, jis – išdavikas. Kartu su Sakalu buvo nuleistas Skirmantas ir dar vienas lietuvis, kuriuos Sakalas išprovokavo.

Per ryšininkus Širvys išprovokavo ir Žemaitį. Žemaičiui buvo pranešta, kad esant palankiam orui, atskris lėktuvas iš Amerikos, paims Žemaitį ir nuskraidins į užsienį. Simas Palubeckas vis išlįsdavo iš bunkerio, lįpdavo į

medį ir laukdavo atskrendančio lėktuvo... Deja, lėktuvas neatskrido, atskrido išdavikas.

Viena galima pasakyti, kad Širviui pavyko užverbuoti kai kuriuos partizanus ir ryšininkus, kuriems buvo duotas uždavinys bet kokia kaina sužinoti Žemaičio buvimo vietą, nes rusams Žemaitis buvo lyg pūliuojanti rakštis...

Kartą Žemaitis pasakė: "Jeigu rusai žinotų, kur aš, tai ne tik viso miško medžius išrautų, bet ir šaknis iškratytų".

Simas Palubeckas, matyt, buvo saugumo sekamas. Kiek žinau, jis susitikinėdavo su kažkokiu partizanu, kuris teikdavo jam žinias ir Žemaičiui atveždavo kažkokius dokumentus. Kas buvo šis partizanas: pavardė, vardas ar slapyvardis, man nežinoma. Apie jį, tą partizaną, gal ką nors žino Simo Palubecko sesuo Elena, kuri, atlikusi bausmę, grįžo į Lietuvą. Kur ji šiuo metu gyvena – nežinau.

Vieną vakarą Simas, išėjęs iš bunkerio, negrįžo. Tai buvo 1953m. kovo 31d. Gyvenome tada Pavidaujo miške – bunkeryje. Rytojaus dieną Simo sesuo Elena išėjo ieškoti brolio. Deja, niekur jo nerado, o ir aplinkui to miško gyventojai niekas Simo niekur nematė. Tada Žemaitis patarė man eiti jo ieškoti. Išeiti turėjau švintant, tad prieš kelionę atsiguliau pailsėti. Miegas neėmė. Kažko "ant širdies, kaip sakoma, buvo labai sunku. Iš bunkerio išeiti nebespėjau... Staiga išgirdau lyg kažkokį lapų šlamesį, akyse lyg dūmai pasirodė, o po to kas vyko, nieko neatsimenu. Kartais lyg atgaudavau sąmonę, bet tučtuojau vėl nugrimzdavau į nebūtį... Nežinau po kiek laiko atsibudau. Atgavau sąmonę kažkokiam kambaryje, pasirodo, tai buvo kamera Vilniaus saugumo rūsyje.

Sunku dabar pasakyti, kokios nuodingos medžiagos buvo panaudotos mums užmigdyti. Gal kada mūsų istorikams bus leista prisiliesti prie šios kruvinos bylos lapų ir sužinoti paslaptį.

Septynis mėnesius kameroje išbuvau viena, porą kartų patekau į karcerį. Tardytojas buvo Lietuvos rusas, pavarde Vitrenko. Tardė lietuviškai, o protokolus rašė rusiškai. Prieš pasirašant protokolą, ateidavo kažkokia vertėja, vardu Stefa, ir man išversdavo tai, kas parašyta. Per tardymą buvo atėjęs kažkoks rusas majoras ir pasakė: "Nežinojom, kad tame bunkeryje yra moterų, būtume nepadidinę dozės migdomųjų dujų". Į bunkerį su migdomomis dujomis buvo įmestos granatos nes skeveldra lengvai sužeidė man vienos ran-

Pirmoje eilėje sėdi iš kairės: 1-a Monika; 2-a Jadvyga Žardinskaitė-Bartašienė; 3-a nežinoma; 4-a Irena Godliauskaitė; 5-a Danutė Valeckaitė; 6-a (klūpi) Anelė Martinkevičienė (ryšininkė Arūnė). Antroje eilėje: 1-a Michalina Ulickienė; 2-a Emilija Lujanienė; 3-a Tvarijonienė; 4-a nežinoma; 5-a Krasauskienė; 6-a Marijona Žiliūtė; 7-a Natalija Grinevičiūtė-Pupeikienė. Trečioje eilėje: 1 ir 2-a nežinomos; 3-a Marytė Štaro lytė; 4-a Vlada Rudienė; 5-a Vanda; 6-a Birutė Mažeikaitė-Ramanauskienė; 7-a Antanina Kurtinytė (Kurtinaitytė); 8-a Stasė Grumailaitė. 1958m. vasara, Kemerovo sr., Suslovo moterų-politkalinių lageris

kos pirštą.

Laimei, buvome suimti jau po Stalino mirties, tai tardymas nebuvo toks žiaurus. Antrą dieną po arešto, apie vidurdienį, nuvedė mane į kilimais išklotą kabinetą. Ten už rašomojo stalo pamačiau uniformuotą žmogystą. Vėliau sužinojau, kad tai kažkokio penktojo skyriaus viršininkas. Jis bandė mane užverbuoti. Atsakiau, sakydama, kaip tamsta, tokia gražia kapsų tarme kalbėdamas, čia dirbi. Jis nieko neatsakė.

Rytojaus dieną vėl mane nuvedė pas jį, ir vėl tie patys pasiūlymai bendradarbiauti. Ėmė aiškinti kažką iš Švento Rašto... Vėliau sužinojau, kad ta žmogysta kažkada mokėsi kunigų seminarijoje... Po tų "apdorojimų" prasidėjo

tardymai. Kameroje visą laiką buvau viena. Tardymai prasidėdavo antrą valandą po pietų ir tęsdavosi iki 2 val. nakties. Kiek pasnauzdavau iki 6 val. ryto ir vėl po pusryčių į tardymą. Apie 13 val. parvesdavo į kamerą ir po 1-2 valandų vėl išvesdavo tardyti. Du kartus per dieną tardydavo kasdien, išskyrus sekmadienį. Išseko jėgos. Vieną kartą per tardymą nualpau... Vis tiek tardymas tęsėsi toliau. Taip du kartus per dieną tardė šešias savaites. Po to ėmė tardyti kasdieną, tik nebetardė naktimis.

Vieną dieną, po vienos ar dviejų savaičių, grįžusi į kamerą, radau kitą gyventoją, kuri gulėjo ant gultų. Apstulbau, pamačiusi tą žmogystą. Pamačiau, kad ne į savo kamerą pataikiau, tačiau prižiūrėtojas stumte įstūmė mane. Ta moteris, pamačiusi mane, prabilo: "Och, tie prakeikti rusai...", – toliau vienas po kito tarsi iš kulkosvaidžio tratėjo jos sparnuoti žodeliai apie okupantus, azijatus ir t.t. Šito man pakako, supratau, kad tai provokatorė-šnipė. Mano kameroje ji išbuvo apie porą savaičių ir per tą laiką tik vieną kartą buvo pakviesta į "tardymą". Jos pavardė, sakėsi, "Putriūtė". Su ja į jokias kalbas nesileidau. O ji man užduodavo provokuojančius klausimus ir prikaišiodavo, kad aš su ja nenorinti "nuo širdies" pasikalbėti. Bandė ji mane mokyti Morzės abėcėlės, tačiau aš buvau tokia "buka" jos akyse, kad man viskas iš vien susimaišydavo... Tačiau, kai jos jau nebebuvo kameroje, aš puikiai mokėjau Morzės abėcėlę, susikalbėdavau su kaimyninėmis kameromis.

Įgriso ta šnipė iki gyvo kaulo, tai vieną kartą per tardymą pasakiau, kad iš mano kameros išvestų. Tardytojas ėmė įrodinėti, kad tai jokia šnipė, o irgi "liaudies priešas". Tačiau po dienos, grįžusi iš tardymo, jos jau neberadau. Vėliau, būdama lageryje, sužinojau, kad tai kažkokia akušerė, teista už kriminalinį nusikaltimą, dirbusi šnipės darba. Be jos, Vilniaus saugumo ministerijoje dirbo kita lietuvė šnipė. Ji sakė, kad tardytojas jai prieš akis kažką padulkinęs, ir ji viską prisipažinusi. Ir štai vieną kartą, kai buvau atvesta tardymui, pamačiau, kad tardytojas kažką iškėlęs rankoje laiko. Manau – ir man padulkins, ir aš viską prisipažinsiu... Tik paskui pamačiau, kad jis pila rašalę į rašalinę.

Tardydami vertė pasakyti, ką aš žinau apie Žemaitį, ką jis kalbėdavo ir t.t. Tardytojas sakydavo: "Elena Palubeckaitė jau laisvėje, o Žemaitis vaikšto užsivilkęs generolo uniformą, tik tu kvaila, viena čia sėdi užsispyrusi".

Tardomas Žemaitis nepasirašė nė vieno protokolo.

Kokią savaitę prieš teismą mane nuvedė pasirašyti, kad byla baigta. Kartu atvedė ir Eleną Palubeckaitę. Bylą pasirašėm Velykų šeštadienį, tik neprisimenu tikslai, kokiais metais. Teismas prasidėjo birželio 1d., vyko 7 dienas. Teisė Vilniuje karinis tribunolas. Visi klausimai buvo daugiausia Žemaičiui. Per teismą labai bjaurius parodymus prieš Žemaitį davė paimtas gyvas partizanas Gedvilas. Jis sakė, kad Žemaitis ruošė "Baltramiejaus naktį". Kiti liudytojai nieko baisaus neliudijo. Kaltinimą, kad turėjo ryšį su užsieniu – neigė.

Teismo sekretorius buvo Naujokaitis. Savo paskutiniame žodyje pasakiau, kad mano nueitas kelias teisingas. Kaltinimo neprisipažįstu, nes tai, ką aš dariau, nėra nusikaltimas.

Elena Palubeckaitė pasisakė, kad ji viską atšaukianti, ką kalbėjo prieš mane per tardymą.

Ką kalbėjo Simas Palubeckas, – neprisimenu. Žemaitis savo paskutiniajame žodyje sakė, kad norėjo laisvės savo kraštui, stengėsi, kad mažiau būtų žudynių. Įsiminė jo pranašiški žodžiai: "Šiandieną atrodo jums, kad mūsų kova beprasmiška, beviltiška. Ne, tai netiesa. Tegul ne šiandieną, ne ryt ar poryt, po 10-20-50 ar 100 metų mes būsim teisūs, mūsų kova bus laimėta".

Perskaičius mirties nuosprendį Žemaičiui – jis laikėsi labai ramiai.

Simui Plubeckui taip pat mirties bausmė. Elenai Palubeckaitėi – 7-eri metai. Man, Marytei Žilūtei, – 25-eri metai.

Po teismo visus išvedė, susodino į "boksus" – vienutes. Po to siūlė rašyti malonės prašymą. Žemaitis atsisakė rašyti, tik prašė pasakyti, kada jį šaudys, nes norėtų pasimatyti su sūnumi.

Aš rašyti malonės prašymą atsisakiau.

Po teismo išvežė į Lukiškių kalėjimą.

Prieš išvežant į lagerį, porą dienų teko būti vienoje kameroje su Elena Palubeckaitė. Po to mus išskyrė. Tais pačiais metais, 1954m., mane nuvežė į Maskvos persiuntimo punktą. Buvau uždaryta į kamerą kartu su nėsčiomis kriminalinėmis nusikaltėlėmis. Jos visos buvo epileptikės: vienai iškritus, krisdavo beveik visos, stačiai siaubas buvo žiūrėti į jas. Netrukus mane perkėlė į kitą kamerą, kurioje buvo kalinė rusė, atvežta iš Vorkutos persiuntimui. Čia dar radau rusę baleriną ir vieną Austrijos pilietę iš Vienos. Ji jau buvo parengta

išvežti į Austriją. Iš Maskvos mane išvežė į Mordovijos 6-ąjį lagerį. Čia atvažiavus, pakilo temperatūra, buvau paguldyta į ligoninę, nes susirgau plaučių uždegimu. Paskui buvo nustatytas II gr. invalidumas. Netrukus buvau išvežta į invalidų lagerį Nr. 10. Po poros dienų vėl buvau paguldyta į ligoninę. Mane gydė Marija Brand (vokietė), irgi kalinė. Aš jai dėkinga, nes tai buvo ne tik gera specialistė. Čia ir man teko padirbėti, budėdavau naktimis. Netrukus išvežė į Permės lagerį. Be politinių kalinių moterų, buvo čia du lageriai kriminalinių nusikaltėlių. Viena iš jų buvo recidyvistės, jos gyveno jurtose.

Permės lageryje susipažinau su šviesia rusų tautos asmenybe Ana Petrovna Skripnikova. Ji iš Ordžonikidzės, institute dėstė psichologiją ir pedagogiką.

Vieną dieną staiga, niekam nežinant, dingo iš lagerio Ana Petrovna. Išvežė ją "greitoji". Po mėnesio ar dviejų ji grįžo. Pasirodo, kad ji buvo išvežta į psichiatrinę ekspertizei. Grįžusi pasakė: "Mane norėjo padaryti beprote". Ji kalėjo jau trečią kartą pagal 58-1a str. Būdama lageryje, rašydavo skundus į SNO apie tai, kas dedasi lageryje. Ana Petrovna sakydavo: "Aš žinau, kad tie skundai nepasieks adresato, tačiau viršininkai juos perskaitys".

Jos vyrą sušaudė, kūdikis mirė iš bado prie jos krūties. Po šios tragedijos ji davė žodį kad, kol bus tarybinė santvarka, daugiau negimdysianti.

(A.Skripnikova teikė Solženycynui duomenis apie moterų lagerius, kai jis rašė "Archipelagą Gulagą" – red.)

Iš Permės mane nuvežė į Mordovijos 6-ąjį lagpunktą. 1956m. komisija man sumažino bausmę iki 10m. Iš Mordovijos mus išvežė į Kemerovo sr. Suslovo raj., o iš čia į Irkutsko sr. Taišeto lagerį, iš kur mane paleido, nes

Marija Žiliūtė

buvau invalidė.

Atvažiavau į Vilnių pas brolių V.Žilių. Čia neregistravo, broliui buvo daug vargo.

Po kiek laiko mane iškvietė į teismą, kad susimokėčiau teismo išlaidas. Kadangi neturėjau pinigų, atėjo teismo vykdytoja aprašyti turto. O kadangi jokio turto neturėjau, likau amžinai skolinga sovietų valdžiai už tai, kad mane nuteisė.

(Marija Žiliūtė mirė 1994m. gruodžio 27d., palaidota Jurbarkė. - red.)

1947m. dirbau Saugų (Šilutės apskr.) maľūne sandėlininku svėrėju. Atvažiavo pas mane iš Šilutės draudimo agentas Kregždė ir apdraudė karvę. Po truputį išgėrėme. Vėliau atvažiavo dar kartą pasisvečiuoti, vėl truputį išgėrėme. Besikalbant jis man kažką priminė apie Lietuvos Laisvės Armiją (LLA). Aš apie ją nieko nežinojau ir nekreipiau dėmesio.

Kartą, grįždamas iš svečių, užėjau į valsčiaus salę, kur buvo šokiai. Prie durų mane užkalbino du sribai. Tuo į salės išėjo du pažįstami NKVD karininkai – Žukovas ir dar vienas iš Salantų Kostas Zajančiauskas, pakvietė mane eiti į miliciją, atseit paviešėti. Kai pradėjom eiti, paėmė mane už parankės. Supratau, kad neišmesčiau ko iš kišenės. Milicijoje mane nuvedė į antrą aukštą, kur manęs jau laukė pasipūtęs majoras. Jis pažiūrėjo į mane ir pasakė, kad aš esu areštuotas. Aš pasijuokiau, kad ne pirmą kartą esu areštuotas. Jis milicininkams įsakė mane paguldyti atskirai, nes esąs nepilno proto. Įvedė mane į atskirą kambarį ir liepė ten būti iki ryto. Pastebėjau, kad prie mano durų budi ginkluotas milicininkas. Rytą mane perkėlė į milicijos būstinę ir ten išbuvau dvi paras, nes tuo metu vyko rinkimai. Iš ten mane išvežė į Šilutę ir įstūmė į rūšį, kuris buvo be langų ir nieko nematyti, atsiliepė žmonės – esame daugiau. Rūsysis buvo labai šaltas. Jo durys buvo sukaltos iš lentų, pro kurias buvo matyti laukas. Viduj buvo geležinė krosnelė, bet be dūmtraukio. Užkūrus pilnas rūšys buvo dūmų, kvėpuodavome per šaliką, sugulę ant grindų. Rūsyje buvo gultai, ant kurių gulėdavome. Buvo gruodžio mėnuo. Vakare į rūšį įstūmė žmogų su užpakaly surištomis rankomis: atrišo ir jį paleido. Netrukus jis užlipo ant gultų ir atsigulė šalia manęs. Jis tyliai į ausį man pradėjo pasakoti, kaip jie nusiaubė Žemaitkiemį Šilutės apskrityje ir vis manęs klausia, ar aš neprisimenąs to būrio vadovų pavardžių. Nors aš apie juos nieko nežinojau, bet supratau, kad jis yra šnipas. Rytą jį išsivedė. Mane du kartus išsivedė tardyti apie miškinius. Nemušė, bet pastatydavo į kampą ir liepdavo stovėti. Po to išsivedė į Šilutės kalėjimą. Vedant vienas sargybinis ėjo iš priekio, kiti du iš užpakalio, atstatę automatus. Ten daug kartų tardė,

buvo nusivedę į saugumą, kur kameroje keturiems kaliniams buvome 16-18 žmonių. Buvo labai karšta, todėl su užklotais vėduodami gaivinomės. Gulint ir norint apsiversti ant kito šono, reikėdavo tai daryti visiems kartu, nes vienam apsiversti nebuvo tiek vietos. Buvo iškviatę į saugumą, vienas saugumietis verbavo mane pranešinėti, ką kaliniai kalba; pažadėjau, bet netesėjau. Mane visą laiką klausė, ką Kregždė kalbėjo. Aš gyniausi, kad nekreipiau dėmesio į jo kalbą ir nieko neprisimenu, nors taip iš tikrųjų ir buvo. Paskui su Kregžde sustatė akistaton. Aš gyniausi, bet Kregždė sakė, kad mes gerdami kalbėjom apie LLA. Po teismo Kregždė pasakojo, kad tardytojas liepė jam duoti kuo daugiau medžiagos šiai bylai ir išleis į laisvę, o jam – tardytojui prisėdus dar vieną žvaigždutę, todėl jis ir stengėsi kuo daugiau žmonių įskųsti.

Byla baigėsi: buvau kaltinamas pagal BK 58 1a II, 12 ir 17 straipsnius. Kiti kaliniai juokėsi, kad aš po 25 metų išėsiu į laisvę. Teismas vyko tame pačiame pastate, tik reikėjo per vienas duris išeiti į gatvę, per kitas įeiti į tą patį pastatą. Gatvėje judėjimas buvo sustabdytas. Ginkluoti sargybiniai stovėjo vienas prie kito aplink. Mus po du susikibusius nuvarė į antrą aukštą. Ten mus teisė pasienio apygardos karo tribunolas. Prie langų stovėjo ginkluoti sargybiniai. Tarėjais buvo trys karininkai ir dvi kalėjimo prižiūrėtojos. Teisė mus devynis. Pažinau tik vieną Joną Kastyrą. Pamenu, jo klausė, kodėl jis kovojo prieš tarybų valdžią. Jis atsakė, kad pradėjo žmones plėšti, viską atiminėti, tai jis susiorganizavo neleisti jiems plėšti. Jį klausė, kaip jie atrodė. Jis atsakė: milicijos ir kariška uniforma. Kitas teisiamasis atsisakė jiems atskatinėti, pareikšdamas, kad jis esąs Lietuvos pilietis ir jei nusikalto prieš Lietuvos įstatymus, tai turi teisę teisti Lietuvos teismas, o jūsų teismo nepripažįstas ir į klausimus neatsakinėsiąs. Teismas išėjo pasitarti. Mus susodino atskirame kambaryje ant grindų vienas kitam tarp kojų, kad negalėtumėm atsikelti. Paskui vėl grąžino į teismo kambarį, perskaitė teismo nuosprendį: Kregždei- 25 metus, man- 5, kitiems po 10 metų. Suvarė mus visus į vieną kamerą, kur buvo labai karšta. Vizitavo vidaus reikalų ministras Bartasiūnas. Įėjęs į kamerą, paklausė, kaip vyrai jaučiatės, mes visi buvome su trumpikėmis. Kameros seniūnas atsakė: matote, kaip jaučiamės.

Po kelių dienų mus pervežė į Klaipėdos kalėjimą. Ten uždarė į karantino kamerą, kur buvo labai daug blakių; aš visą naktį prasėdėjau ant "parašės", nes ten mažiau blakės puolė. Po to perkėlė į kitą kamerą, buvusią kalėjimo

mo koplyčią, ten buvo laisviau: buvome 60-64 kaliniai. Vieną kartą į mūsų kamerą įstūmė kalinį, kurį kiti kaliniai pažino, kad tai buvęs stribas ir apiplēšęs Liepgirių malūną. Supratome, kad gavome šnipą ir jo nešelpdavome. Vienas kalinys iš duonos man padirbo gražų rožančių, padėjau, kad per naktį išdžiūtų. Ryte neberadau, matyt, kažkas suvalgė. Gruodžio mėnesį mus išvežė į Vilnių, į persiuntimo punktą. Po kiek laiko mus išvežė į Karaliaučių. Visuomet, varant į traukinį, liepdavo greit skubėti, kiek atsilikus, gaudavai su bizūnu į nugarą. Traukinys buvo gyvulinis, nešildomas. Važiavome apie keturias paras, nes stotyse reikėjo ilgai laukti, kol prikabins prie kito traukinio. Pravažiuojant Palemono stotį, "blatniakai" man atėmė gerus kailinius, matyt, atidavė prižiūrėtojui; aš gavau seną "vatinką". Traukinyje mus dažnai tikrindavo: per vidurį vagono atsistodavo du prižiūrėtojai ir šaukdavo pavardėmis. Pašaukus tavo pavardę, tekinas turėdavai perbėgti iš vieno vagono galo į kitą, nespėiai bėgant, gaudavai lazda per nugarą. Karaliaučiuje mus prekių stotyje persodino į sunkvežimius, susodino vienas kitam tarp kojų, sargybiniai stovėjo stati, nuvežė į Palmininkus (dabar Jantamyj), į gintaro kasyklas. Ten mus apgyvendino kariškoje palapinėje, jos viduryje buvo metalinė statinė-krošnis, bet prie jos pasišildyti neprileisdavo "blatniakai". Gulėdavome ant gultų po tris, pasikeisdami kas trečią naktį gulėdavome viduryje, nes viduryje gulint šilčiau. Nei rūbų, nei čiužinių nedavė, su kokiais drabužiais atvažiavome, kiti pusnuogiai, tokiais ir dirbome. Išsidžiovinti nebuvo kur, šlapiais drabužiais ir miegodavome. Darbo vietoje buvo užrašyta: "Na trasie doždia niet", gaudavome dirbti ir lyjant. Maistas buvo labai blogas: 800g duonos ir buiza. Kaliniai pradėjo labai silpti: ypatingai pradėjo mirti vokiečiai, nes jie, kai gaudavo duoną, išvirdavo vandenyje, ir jiems atrodė daug, pradėdavo tinti, nebedirbdavo inkstai, ir mirdavo. Aš buvau labai nusilpęs, būdavo, einam į darbą susikibę dviese, ir nežinau, aš jį vedu ar jis mane. Kai kas jų paklausdavo, kam jūs mus taip kankinate, atsakydavo: "Vam žalko puli, vy sami podochnite." Kartą, einant į darbą, kalinys griovyje vandenyje pamatė puskepalį duonos, norėjo paimti, tai sargybinis vos nenušovė. Vėliau mus perkėlė į baraką, bet ant gultų nebuvo vietos, nes ten užėmė "blatniakai". Aš gulėjau ant žemės po gultais su lenku. Kartą ėmė kažin kas labai dvokti. Žiūriu, lenkas, įsinešęs nuplikusią arklio galvą, manė rasti smegenų. Aš ant jo supykau ir liečiau išnešti, nes galime abu patekti į karcerį. Ir taip

pareini iš darbo šlapias ir guli ant žemės, rytą vėl šlapias į darbą. Apsikloti aš dar turėjau seną užklotą, o kiti ir to neturėjo. Labai nusilpau: atrodė, kad gautum pavalgyti duonos, viską atiduotum. Tada mane nuvedė į komisiją. Gydytojai patikrino sveikatą, girdėjau, kaip rusiškai sakė, kad yra sveikas, tik labai nusilpęs. Mane išrašė į "otdychajuščiaja komandą" dviem savaitėms. Greit pradėjau gauti siuntinius iš namų, pradėjau atsigauti, be to, mane paliko zonoje dirbti karstus. Po kurio laiko iš mūsų lagerio pradėjo kalinius vežti į šiaurę. Mačiau, kaip vieną grupę išvežė naktį: prieky važiuoja dvi mašinos, įjungusios užpakaly stiprias šviesas, vidury eina kaliniai, užpakaly vėl dvi mašinos, įjungusios šviesas. Kaliniai apakinti nieko nemato, kas šonuose yra. Paskui išvežė ir mane.

Važiavome keleiviniuose vagonuose po dešimt kupe. Naktį atsiklaupi ant grindų, pasidedi rankas ant suolo, kur sėdi, ir pamiegi. Maisto gaudavom dvi silkes, kepaliuką duonos ir truputį žalių džiovintų bulvių dviem dienoms. Važiuojant pro Turmanto stotį, lietuviai kaliniai ėmė verkti – nebegrįšim. Ėmiau tildyti, nedarykim taip, kad rusai iš mūsų juoktųsi. Nuvežė į Leningradą, po savaitės į Kirovą, dar po savaitės išvežė tiesiai į šiaurę. Nuvežė į Intą. Ten jautėmės laisviau, nes niekas iš užpakalio su šautuvu nevaikš-čiojo. Bet kur iš ten pabėgsi? Ten dirbom prie barakų statybų. Buvau du sykius nusišukęs strėnas. Kartą išsiuntė mus į tundrą statyti žeminių. Ėjome visą dieną, vakare pasiekėme tą vietą, pradėjo visai temti. Buvome visai išvargę, susikūrėme laužą, visus apėmė miegas, o buvo labai šalta. Aš pradėjau visus kelti, kad mes užmigsim ir sušalsim, tuomet išpjovėm medžių ir pradėjom statyti žeminę. Prisikasėm samanų, apdengėm stogą, vidury pastatėm metalinę statinę, užkūrėm, parsinešėm eglėšakių ir ant jų pamiegojom. Grįžom į barakus. Kartą kažin kokių būdu lenkas gavo kibirą žalių bulvių. Iš virtuvės gavom druskos, ant laužo išsivirėm, buvo puota – šventė, kaip Velykos.

Grįžau į Šateikius pas tėvus. Salantuose nenorėjo manęs registruoti. Radau gerą pažįstamą, kuri dirbo Salantų Vykdomajame komitete, per jos užtarimą mane priregistravo. Dirbau Šateikių tarybiniame ūkyje statybos brigadoje. Vėliau perėjau dirbti į Šateikių vidurinę mokyklą ūkvedžiu. Išdirbau ten 20 metų ir išėjau į pensiją. 1975m. prie Šateikių autobusų stotelės buvo iškelta Lietuvos trispalvė, dėl to buvau daug kartų tardomas.

Užrašė Z.Jaška

Ona Vanagaitė-Lapinskienė

Esu gimusi 1921m. Utenos apskr., Užpalių valsč., Mikėnų kaime. Mano tėvelis Konstantinas Vanagas, mamytė Ona Masiulytė-Vanagienė. Tėvai žemės turėjo nedaug, ir ta pati buvo krūmų ir pelkių žemė. Šeimoje augome septyni vaikai, todėl gyvenimas buvo sunkus. Vyriausiąjį brolių Pranciškų dar prieškariniu laikotarpiu mamytės brolis Balys Masiulis iškviatė į Argentina, kad galėtų pasiekti mokslą ir užsitikrinti gyvenimą. Kiti vaikai kiek kas galėjo, pasimokė, vėliau dirbo žemės ūkyje, dar vėliau išsiskirstė kas sau, ir kiekvienam teko sava dalia.

Aš, užsidirbusi šiek tiek pinigų, mokiausi siuvėjos amato. Išmokus siūti, eidavau per kaimus, kur kas pakviesdavo. Žmonės buvo labai darbštūs, turėjo prisiaudę gražių audinių, vilnonių, vadinamų milais, li-

Ona Vanagaitė, 1946m.

ninių, įvairiais raštais, languotų, juostuotų ir kitokių. Parsikviesdavo mane į namus, ir reikėdavo visai šeimynai gražiai pasiūti. Dirbau tą siuvėjo darbą su meile, labai stengiausi, kad užsitamaučiau gerą kaip siuvėjos ir kaip žmogaus vardą. Galvodavau, kaip suderinti spalvas pagal to laiko madą, kad tiktų prie medinių klumpių ir prie pilnapadžių basučių, prie šlepučių, kurios buvo dantų milteliais nubalinamos. O kad šokdavome su tom šleputėm-basutėm, net dulkėdavo. Buvo linksma, žmonės patys viską pasidarydavo, buvo geri ir paslaugūs. Jaunimas daug dainuodavo, o jau dainų gražumėlis – sunku apsaityti. Jei tik nauja daina iš kur pasigirsdavo, tuoj visi tą dainą išmokdavo. O kai prasidėjo partizanų dainos, tai jos buvo ašaromis numazgotos – verkdavom ir vėl dainuodavom. Dainuodavo jauni ir pagyvenę, seni ir paugliai – tai buvo šventos skausmingo tautos likimo dainos.

Kaip patyrusi siuvėja, turėjau mokinių. Pamenu mokinę Janytę Butkytę, su kuria sutapo mano pažiūros, mintys ir darbai. Ji sakydavo, kad jos gimtinė tarp miškų, kur yra nemažai partizanų, ir ten dainuojamos gražios dainos. Dainuodavo abi, kai kurį posmelį ir dabar menu:

*Kas rankšluostin įaudė
Į drobės juostų raštą?
Kodėl, brangi tėvyne,
Šiandien taip liūdi kraštas?*

*Kodėl sulinkę kryžiai
Laukuos ir pakelėliais?
Kodėl negrįžta broliai
Dainuot čia vakarais?*

*Pravirko senas uosis,
O jam atsakė klevas -
Vaduokite lietuviai
Iš priespaudos nevalios!*

Jau suaugo ir mano brolis Vaclovas. Jau šaukiamasis amžius. Į kariuomenę brolis nėjo. Visi jauni vyrai būrėsi, tarėsi, niekas nenorėjo eiti į tą armiją. Kas slapstėsi miške, kas namuos. Prie Mikėnų kaimo buvo Kušlių miškas, ten susibūrė būrys vyrų – partizanų. Būrį pavadino "Gediminaičio"

vardu, o būryje daugiausia buvo Užpalių vyrai. Vadu išsirinko Leoną Tursą, slapyvardžiu Patrimpas. Tursos tėvai jau buvo ištremti. Vasarą vyrai slėpėsi miške, o žiemą reikėjo glaustis pas žmones. Brolis Vaclovas su draugais mūsų klojime žiemojimui iškasė slėptuvą-bunkerį ir, reikalui esant, ten slėpdavosi partizanai.

Brolis buvo labai veiklus ir sumanus, pamenu atvejį prieš šv. Velykas. Aš ruošiausi eiti į bažnyčią velykinės ir Vaclovas ruošėsi, bet labai bijojo stribų. Užpalių miestelis nedidelis, visi visus pažinojo, o kai pradėjo vyrus imti į kariuomenę, tai miestelyje buvo galima sutikti tik senus vyrus ir moteris, jauni bijojo pasirodyti, kad nepagautų ir neišsiųstų į kariuomenę. Ir štai brolis Vaclovas nuėjo pas pusseserę Uršulę Vanagaite, kuriai pasisakė, kad nori eiti į bažnyčią išpažinties. Uršulė Vaclovą apengė savo moteriškais drabužiais, puspakčiu, sijonu, batais, užrišo skarelę, kur abi buvom išsiaudusios vienodas, ir abu išėjo į bažnyčią. Eidami susitarė, kad Uršulė eis pirmoji prie kunigo, įspės kunigą, kad už jos ne mergaitė, bet vyriškis, tik apsirengęs moteriškais drabužiais. Kunigas padėkojo, o broliui po išpažinties pasakė, kad priėmęs komuniją eitų namo, nelauktų pamaldų pabaigos. Brolis taip ir padarė.

Aš apie tai nieko nežinojau. Einu bažnyčion, o brolis iš bažnyčios. Pamačiau, kad ateina aukšta moteris, apsigaubusi mano skarele, ir taip gražiai po smakru surišta. Prasilenkėm nė žodžio vienas kitam netarę. Kai įėjau į bažnyčią, atsistoja ir bijojau pajudėti. Atrodė, kad visi ir visos mane stebi, o veidai dega, nežinau, kokia raudona buvau. Melstis jau negalėjau, nekantriai laukiau pamaldų pabaigos. Iš bažnyčios išėjau pirmoji, o kaiėjau pro stribų būstinę, bijojau net akis pakelti, kad nepamatyčiau nurengto brolio. Kai priėjau Šventosios upės tiltą, bėgau dideliais ir mažais žingsniais, kad greičiau pasiektčiau namus. Užėjau pas pusseserę Uršulę ir ten radau brolių Vaclovą, sėdintį už stalo su maldaknyge rankose ir skaitantį maldas. Abuėjome namo, iki namų nemažas galas kelio, bet abu nė žodžio vienas kitam nepratarėm, nežinau, ką jautėme, bet ir barti jo negalėjau, nes supratau, kiek jis rizikavo, kad galėtų atlikti savo krikščionišką pareigą.

Išaušo gražus birželio rytas, giedra diena, šienavome. Brolis Vaclovas parvežė vežimą šieno ir sakė: "Išversiu šieną ant bunkerio, bus ramiau". Dar pasakė, vakare aš noriu susitikti su draugais. Naktį miegojo ramiai. Ryte

išgirdau Vaclovo žodžius "kur man slėptis, juk bunkerį užvertėm šienų," ir šoko ant aukšto. Kareiviai, vienas puolė žiūrėti po lova, kiti šoko ant aukšto ir temptė nutempė brolių žemyn. Aš, vienais baltiniais, šokau iš lovos, pamačiusi, kad kareivis taikosi šauti į brolių. Puoliau į tarpą ir balsu šaukiau: "Nešaukite, čia mano brolis!" Pasišokėjau ginti brolio, savo kumšteliu sušerdama kareiviui per žandą. Nebaisu buvo nei kareivio ginklo, nes žinojau brolio nekaltumą. Kareivis užsimojo tvoti man su šautuvo buože per galvą, bet pataikė ne man, o į žemę. Išgirdau leitenantą tariant ("neboites, streliait nebudim") ir pareikalavo dokumentų. Nusišluosčiau prakaituotą kumštį, žiūriu, kad žemės apnešti mano baltiniai, o akyse ratu sukasi gėlių darželis. Kai susitvardžiau, pamačiau, kad jau brolių toli nusivarė. Įbėgau į kambarį, čiupau pagalvės užvalkalą, į jį įmečiau puskepalį duonos, bėgau, vijausi ir šaukiau "klieba, klieba", o kareivis rodo į savo veidą, sakydamas "tu mane mušei", ir duonos nepriėmė. Tada tėvelis raitas ant arklio pavijo mašiną, kuri buvo sustojusi kaimo gale, ir padavė tą duoną.

Brolių išsivarė. Daugelį kartų mėginau paduoti broliui maistą, bet per tris mėnesius nė karto nepriėmė, net nepasakė kur jis. Jau buvo rugsėjo mėnuo, aš, kaip ir daugelį kartų, stovėjau su viltimi paduoti maistą. Žmonių laukė didžiulė eilė, vieni sąrašai rusų, kiti lietuvių kalba. Atėjo milicininkas tikrinti sąrašų ir perskaitė – "Vanagas, – sako, – eik paskui mane". Aš, su ryšulėliu, pradžiugusi, seku iš paskos į tardymo kambarį. Čia įvedė brolių, kurių pamačiusi nusigandau. Baltiniai suplėšyti, veidas raudonas, suvargęs, į žmogų nepanašus. Pasakiau, kad tai mano brolis, ir jį išvedė, o aš ėmiau garsiai šaukti – "paleiskit mano brolių, jis nekaltas, matot, kad jis dar vaikas, jis jaunas, neturi net kelnų padorių". Tardytojas man sako, kodėl jis su šauliškoms kelnėm? Aš jam atsakiau, kad kelnų padorių jis neturėjo, o šias atnešė kareivis, tai už degtinės butelį nusipirko. Šaukiau, kad niekur iš namų neidavo, dirbo namų darbus, dabar jAVai išbyrėjo, nėra kam dirbti. Tardytojas man pasakė, kad jie apsiriko, sako, pripažįstam, kad jaunas, mes manėme, kad jis šaulyš, banditas. Liepė laukti už durų, kol brolių atvedė milicininkas. Žmonės, kurie stovėjo eilėje, puolė prie mano brolio ir ėmė klausinėti apie kalinius, tačiau milicininkas su žmonėmis kalbėti neleido, palydėjo mus iki vežimo ir liepė važiuoti namo. Įsėdus į dvikinkę, brolis manęs paklausė, kas naujo per tuos tris mėnesius įvyko, kai jis nebuvo namie? Aš jam pasakiau,

kad tavo draugą Petrą Barzdą sribai nušovė jo paties kieme. Brolis pakartojė – "sribai Petrą nušovė" ir tarė: "Aš už Petrą sribams nedovanosiu ir daugiau pats nepasiduosiu, tegul ir mane nušauna, bet į kalėjimą daugiau neisiu. Mane laikė karceryje kaip Vanagą, šaulį, nedavė valgyti, nedavė vandens atsigerti, rankomis draskiau žemę ir čiulpiau iš jos vandenį kad nenuetrokščiau". Ir tuoj sustabdė dvikinę, iškinkė arklį ir tarė: "Aš joju". Ir laukais, kad būtų greičiau ir saugiau, nujojo. Išleidžiant iš kalėjimo jam nedavė jokio dokumento, todėl turėjo saugotis, kad vėl nepakliūtų. Kai parvažiavau namo, brolio neradau – išėjęs miškan pas savo draugus.

Naktį ramiai ilsėjaisi, miegojau, sugrįžus broliui, tarytum kalnas nuo pečių nusirito, o nuo širdies nerimas. Deja, kitą naktį girdžiu, kad mane kažkas kelia iš nakties miego. Puoliau prie lango ir pažinau partizaną Juozą, kuris pranešė nemalonią žinią, kad labai susirgo mano brolis. Pasakė kur nueiti ir nunešti vaistų. Išviriau arbatžolių arbatos ir nuėjau miškan. Blogai, ligonis dega karščiu, o šeši vyrai nusiminę stovi ir nežino ką daryti. Jokių dokumentų neturi. Kaip reikia nuvežti pas gydytoją? O į ligoninę be dokumentų nepriims. Ką daryti? Reikia laukti vakaro.

Ligonio svaikata blogėjo kas valandą, pakilusi labai aukšta temperatūra. Vieną naktį partizanai brolio vardu atnešė pažymėjimą pajaunintu amžiumi ir liepė sulamdyti, kad atrodytų nenaujas. Turėdami tą dokumentą, rytojaus dieną vežėme ligonį į Uteną. Važiavome blogais keliais, kad būtų saugiau, nes dokumentas tai netikras, be to, labai baidėsi arklių, bijojo mašinų.

Uteną pasiekėme labai sunkiai, ligonis buvo prie mirties, dejavo pro ašaras, prašė "nevežkite manęs, man ne daktaro reikia, o kunigo". Jau buvome pusiaukelyje ir nežinojome ką daryti, o kai pasiekėme Uteną, jau buvo pavakarys. Apžiūrėjęs brolių gydytojas Surgaila ant namų piktai suriko: "Kur jis buvo iki šiol?!" O aš bijojau pasakyti, kad jis buvo kalėjime. Gydytojas pasakė, kad blogai, ligoniui vidurių šiltinė, liga uždelsta, bet ligonį į ligoninę paguldė. Paguldė su ta pačia patalyne, su kuria atvežėme, nes, matyt, ligoninė neturėjo nei patalynės, nei vaistų. Dar pasakė, kad labai nusilpusi širdis ir kad reikiamų vaistų galima gauti tik Daugailių vaistinėje. Daugailių vaistinę pasiekiau labai sunkiai. Įėjusi į vaistinę, pro ašaras ir nuovargį net kalbėti negalėjau, tik keliais žodžiais pasakiau, kad vaistai reikalingi broliui. Vaistininkė, atidžiai pažiūrėjusi į mane, kreipėsi į kitą darbuotoją, sakydama: "Atiduokime

paskutinę dėžutę tos mergaitės broliui". Gavusi vaistus, tą pačią dieną nuvežiau į Utenos ligoninę.

Grįžusi į namus ramiai užmigau. Atbudusi naktį pajutau tarsi palengvėjimą, pamaniau – gal nuo tų gautų vaistų palengvėjo mano broliui. Ryte vėl važiuoju į Uteną. Gydytojas liepė duoti broliui mėlynių kompotą. Išviriau to kompoto, nuvažiauvau į ligoninę ir laukiu. Lankyti ligonį nebuvo leidžiama, pagalvojau, gal brolis labai nori gerti ir nėra kas paduoda, juk sakė, kad kalėjime labai trūkšo, bet niekas jam nepadavė nė lašo vandens. Kviečiu slaugę. Priėjo jau ne jauna moteris, pažiūrėjo į mane, o aš jai sakau, kad noriu savo broliui Vanagai paduoti kompoto. Žiūriu, kad ji to kompoto neima ir tyliai ištara: "Vanagas šią naktį mirė". Aš vis vien laikau tą kompotą, tikėdamasi, kad tai apsirikimas. Tada slaugė man sako, kad brolis naktimis labai kliedėjo, šaukdavo ją, o kai prieidavusi, sakydavo – "žiūrėk – mane jau peršovė, štai teka kraujas". Šaukė, kliedėjo, kol mirė. Atnešė ryšulį su patalyne, atidavė, palingavo galva ir nuėjo, o man nieko kita neliko, kaip su gilia žaizda širdyje ir liūdėsiu išeiti iš ligoninės. Kai priėjau prie vežimo, tik tada pastebėjau, kad brolio užaugintas Širmukas toks pavargęs, o Vaclovas taip gražiai tą arkliuką augino ir džiaugėsi. Mintyse sau galvojau, nebėra artojo, Širmukas ir visi kiti darbai guls ant brolio Antano pečių, kuriam vos 14 metų.

Brolio Vaclovo laidotuvės buvo ne tik liūdnos, bet labai sunkios. Nebuvo nė vieno vyro, vien moterys, nes vyrai bijojo eiti į miestelį, kad nepagautų sribai. Kai karstą reikėjo leisti į duobę, moterys nemokėjo, tai jas kunigas pamokino. Užkasę duobę, uždėjom nuo partizanų vainiką, nupintą Kušlių miške. Pasimeldėme, gal jam bus lengviau ilsėtis ramybėje, juk jam mirtis buvo geriau nei pasidavimas priešiui.

Po brolio Vaclovo mirties partizanai lankydavosi, kaip ir anksčiau. Dėl bunkerio sukalbėjom tėvams nieko nesakyti, žinosime tik aš ir brolis Antanas, kuriam, kaip jau minėjau, tik 14 metų. Klojimas buvo prastas, be durų, matyt, kažkas susekė ir išdavė.

Žiema jauėjo į pavasarį, kai vieną dieną, man nesant namie, Antanas mokykloje, į kiemą prigužėjo daug rusų kareivių ir sribų. Tėvukai vieni buvo namuose. Tėvukas sirgo ir gulėjo ant krosnies. Įėjo kareiviai į vidų, tėvukui liepė lipti nuo krosnies ir priėti prie stalo. Ant stalo kariškis turėjo popieriaus lapą, kuriame buvo kažkas nubraižyta, tai buvo planas, kur yra

bunkeris. Jie ir sako tėvukui: "Tėvai, pas tave klojime yra bunkeris, štai prie šito šulo". Tėtis sako visą teisybę: "Buvo, kol buvo gyvas sūnus. Kai mirė, bunkerį užtaisiau, užpyliau žemėmis." Atvedė tėvuką į klojimą ir liepė lįsti į bunkerį, o jei nelįs, tai sudegins klojimą. Turėjo lįsti, laimė tą dieną bunkeryje buvo tik vienas partizanas, o galėjo būti keturi. Kai iš bunkerio išlindo partizanas Jonas Varnas, užpalėnas iš Puodžių kaimo, pakėlęs rankas rodė į šeimnininką – mano tėvą, kartodamas "šemininkas nekaltas, jis nežinojo, be šeimnininkų žinios aš vienas tą bunkerį išsikasiau, naktimis – kai šeimnininkai miegodavo". Nepasakė nei apie mane, nei apie brolių Antaną. Partizaną ir mano tėvą areštavo, bet po kiek laiko tėvukas suvargęs grįžo namo, nes niekas jo kaltės neįrodė. Tas garbingas jaunuolis kančių naštą kalėjime nešė vienas. Jonas Varnas buvo iš neturtingos šeimos, nešiojo suplyšusius kailinukus, nuolatos kosėdavo, buvo labai išblyškęs. Jis, supratęs padėti, ryžosi vienas kentėti kančias. Mūsų krašte buvo suimtas vienas, tarytum partizanas, per jį turbūt įvyko išdavystė. Kiti mūsų partizanai dėl to įtariamo asmens, bijodami išdavystės, pasitraukė, o J.Varnas liko bunkeryje. Čia jį ir pasiekė išdaviko ranka. Aš labai dėkinga tam garbingam jaunuoliui, sugėbėjusiam iškentėti ir išsaugoti neišdavus mūsų šeimos. Jei visi partizanai būtų buvę tokie ištvermingi kaip devyniolikmetis Jonukas, gal Sibire ir kalėjimuose būtų mažiau kentėję ir mirę Lietuvos patriotų. Jei išdavikas nebūtų nupiešęs bunkerio planą, gal ir Varnas šiandien gyventų. Kaip žinoma, jis žuvo Sibiro žemėje, miške mirtinai jį prislėgė medis. Iškentėjęs kankinimus, išbadavęs, mirė ramus, nieko neišdavęs. Skaudu, kad žudikai, skundikai, degradavę, apgirtę, tebeslankioja Lietuvos žemėje, ieškodami naujo grobio, o dori lietuviai žuvo už brangų turtą savo tėvynę, už savo artimųjų laisvę ir tiesą. Lenkiu galvą tam jaunuoliui partizanui. Tebūnie Jam ir kitiems didvyriams garbė ir šlovė per amžius.

Bėgo dienos, atėjo pavasaris, mano gimtinėje buvo nepaprastai gražu. Nuostabi aplink žaluma, o tų paukščių giesmių įvairovė! Rodos klausytum ir klausytum. Aplink mažesni ir didesni krūmai, o tarp jų mūsų namai. Gero kelio į namus nebuvo. Vieškelis buvo matyti toliau. Arčiau Bekinčių kaimas, o Mikėnų kaimas dar toliau, ir ten nuvažiuoti gero kelio nebuvo. Neseniai mes buvome persikėlę iš "ulyčios" į vienkiemį. Žemės tėvukai turėjo paėmę 13 ha, dar nebuvo įsikūrę, visko trūko ir trobesių naujų, ir mes vaikai dar

buvome jauni, nebuvo kam dirbti darbų. O kai paaugom, užaugom, atėjo tokie laikai, kai reikėjo bijoti gyventi tėvų namuose, reikėjo slėptis, kad nepaliūtum į stribų nagus, nes ir nekaltas būsi apkaltintas.

Aplink namus, krūmokšniuose, buvo pelkių, kuriose veisėsi daug pemių. Būdavo, kai ateina kas nors, o ypač partizanai, kai užpuldavo sveikinti "gyvi gyvi", visas choras išeidavo. Gal todėl ir mane partizanai pavadino Pempės slapyvardžiu. Vyrai, kurie slapstėsi, buvo rimti, garbingai jiems vadovavo vadas Jonas Tursa-Patrimpas. Jis neleidavo krėsti jokių išdaigų, jokių nusizengimų, buvo tvirta disciplina.

Vieną rytą atėjo kaimynė Stasė Juodelienė ir pasakė, kad reikia kažkur nuvesti partizaną, kuriam yra sužeista ranka. Vedžiau, ėjom per balas, griovius, sunkiai, bet pasiekė savuosius. Tuo metu pas mūsų partizanus buvo vyžuoniškis Jonas Markūnas-Šiaurys. Labai gražiai mus priėmė. Jonas sakė: "Kai ateina svečiai, tai juos sodina į kėdę. Kadangi miške nėra kėdės, tik kelmas, tad prašome sėstis ant kelmo". O kelmas buvo tarsi vainiku apkalšytas šakelėmis. Ant to kelmo pasodino mane kaip viešnią. Sužeistas partizanas, atrodo, buvo debeikietis. Vėliau sužinojau, kad pas mūsų partizanus jis gyveno neilgai, išėjo savo kraštan, ten ir žuvo.

Susipažinau su partizanu duokiškėnu iš Kamajų valsč. Vaineikių kaimo Broniumi Lapinsku. Jis papasakojo, kad ir pas juos yra susibūrę partizanų. "Ir aš, – sako, – su jais išėjau miškan, slapyvardį pasirinkau Barsukas. O aš juokaudama jam atsakau: "Matyt, būsi plėšrus". Ir dar pasakiau: "Lauksiu Barsuko".

Jų būrys sumažėjo, liko tik keletas vyrų, daug užsiregistravo, tai ir Bronius surizikavo. Keletą dienų nesiprausė, išsipaišino, atrodė daug vyresnis, kad nereikėtų eiti į kariuomenę. Nuėjęs registruotis sakėsi, kad jo metrikai sudegė per karą. Jam pavyko. Žinoma, tai buvo labai rizikinga, ir visą laiką reikėjo gyventi su baime.

Bronius papasakojo apie savo vyresnį brolių, kuris per karą mėgino pasitraukti į užsienį. Nepavykus pasitraukti, teko daug iškentėti ir jaunam mirti. O buvo taip. Prieš karą daugelis lietuvių, jausdami pavojų, traukėsi į Vakarus. Mėgino ir Broniaus pusbrolis Vladas Lapinskas. Kadangi į laivą visi netilpo, netilpo ir Vladas, likdamas krante. Tuo metu Lietuvą jau buvo okupavę vokiečiai ir Vladą, kaip buvusį šaulį, vokiečiai paėmė į kariuomenę. Kai vo-

kiečiai karą pralaimėjo, būrys kariškių pateko į rusų kariuomenės apsuptį, į nelaisvę. Į nelaisvę pateko ir du lietuviai – Vladas Lapinskas ir svedasiškis, kurio pavardės nežinau. Belaisviai buvo verčiami sunkiai dirbti, maitino blogai, išdirbio normos labai didelės, o jų nepadarius, visai valgyti negaudavo. Vladas suvargo, nusilpo. Kai visai išseko, juos paguldė į ligoninę, o ligoninėje jiems reikėjo ne tik maisto, bet ir kraujo. Kai ligoninėje pamatė, kad jie nepasveiks, apvilko kariškomis milinėmis ir neštuvais įkėlė į traukinį, pasakę "vežkit namo kaulus". Kiek laiko jie važiavo, nežinojo, sakė, kad juos mindė numestus ant vagono grindų, spardė, atsirasdavo kas ir duonos gabalėlį paduodavo, bet jie jau duonelės nevalgė. Vis dėlto traukinys atvažiavo į Rokiškį, ten juos iškėlė iš vagono. Čia atsirado žmogus lietuvis, kuriam Lapinskas pasisakė savo pavardę. Tas geras žmogus Lapinską parvežė į namus. O kito lietuvio likimas mums nežinomas. Tragedija! Motina išsigando, nesileido pasisveikinama, sakydama "bėžancas", ir kur jį man paguldyti".

Ona Vanagaitė-Lapinskienė su broliu

Nepažino sūnaus. O sūnus negalėjo jau garsiai kalbėti, tik kūpos judėjo. Ir motina neišgirdo sūnaus pasakymo "mama, aš gi tavo sūnus". Vladas Lapinskas gyveno dar 10 dienų, bet kasdien vis silpo. Broliai Broniui vis sakė: "Brolau, aš tau viską papasakosiu, kiek aš iškentėjau, kaip mes badavome. Ten nebuvo nei medžių, nei žolės". Kitą dieną buvo dar silpnesnis. Taip ir numirė, nieko daugiau nepasakęs.

Vėliau motina sakė, kad Vladas mirė sulaukęs 33-ųjų metų, Kristaus amžiaus ir mirė kaip kankinys. Vladas Lapinskas mirė 1946m. gruodžio mėnesį.

1946m. Buvo šaltas vasario oras. Aš siuvau pas draugę Marytę Vaškeitytę. Pamenu, važiuojome į bažnyčią, aš, Marytė ir jos brolis Stasys. Sugrįžę papietavome ir pamatėme, kad ateina sribai. Įlėję į namus, paklausė, ar nėra svetimų žmonių. Aš drąsiai pasakiau savo pavardę – Vanagaitė. Stribas sako: "Papuolei paukštyte, esi areštuojama". Aš visai nenusigandau, tik prisiminiau Bronių ir namus, prisiminiau ir laišką kišenėje, kuriame tiek visko prirašyta, neduok Dieve, pateks priešui į nagus. Kur nors išmesiu, manau. Apsidairiau ir, nutaikiusi progą, laišką pakišau po staltiese, ir pasidarė ramiau. Tuo pačiu metu areštavo ir Marytės motiną Aleksandrą Vaškeliene. Uždarė mus į sribyną, o dar radome Stasę Mierkytę iš Kepių kaimo. Užpaliuose išlaikė daugiau kaip savaitę. Buvau tardoma, sakė, kad esu ryšininkė, kad su dviračiu vežioju laiškus nuo būrio vado L.Tursos vyžuoniškiui Jonui Markūnui-Šiauriui. Jiems tada labai buvo svarbu vada. Visas dienas ir naktis tą patį kartojo. Aš jiems aiškinu, kad nepažįstu tokių žmonių, net ir dviračiu važiuoti nemoku. Visaip gąsdino, tą naktį gal dvidešimt kartų vedė į šaltį su viena suknele, o šaltis buvo didelis. Palaiko lauke ir vėl tardo. Kai išaušo rytas, pasakė, kad jie man norėję gero, o kadangi neprisipažinau, tai teks pamatyti Sibirą. Anksti rytą išvežė į Uteną, įvarė mus su Vaškeliene į rūsį, Vaškeliene į vieną kamerą, mane į kitą. Tardė, kartais po tardymo neilgam įvesdavo nepažįstamų moterų ar merginų. Trumpam teko kalbėtis su uteniške Elena Tarulyte, kuri sakėsi, kad jos brolis kunigas. Su Tarulyte ir šiandien esame pažįstamos, nes abi gyvename Panevėžyje. Tarulytė buvo ištremta.

Kartą mane išvarė plauti pirties. Plaudama grindis, radau mažytį pieštuką ir truputėlį popieriaus. Labai apsidžiaugiau. Tuoju parašiau kelis žodžius Vaškelienei. Rašiau, kad mus tuoj paleis, visai to nežinodama, norėdama ją apraminti, nes žinojau, kad ji labai sielojasi. Žinojau, kurioje kameroje Vaške-

lienė yra, tad, šluodama su šluota, įstūmiau mažą popierėlį į jos kamerą.

Žiūrėk, jau užsimiršti kokią minutę, bet ir vėl mintys lenda, nematysiu Lietuvos, artimųjų, mylimo draugo, savo namų. Be galo buvo sunku. Sienos išrašytos skaudžiausiais žodžiais, ieškojau savo brolio įrašo, bet neradau. Parašiau ir aš: "Nebaisu patekti į kalėjimą, bet baisu netekti laisvės, nes be laisvės – kalėjimas". Pasirašiau – Ona Vanagaitė. Vieną naktį įvedė kažkokią moteriškę. Ji buvo labai kalbi, matyt, norėjo mane apgauti, ką nors išklausti. Nieko iš manęs neišpešė, ir vėl ją naktį išvedė. Jau buvo kovo 4 diena, mane išvedė į saugumą. Eidama galvojau, kaip reikės vaidinti, nes tardytojas sakė, kad parodys vadą. Saugume patardė ir pasakė: "Jūsų vadas Leonas Tursa sugautas Kaune su svetimais dokumentais". Liepė pasižadėti, kad neisiu miškan ir paleido namo. Tai buvo kovo 4d. Tą kartą paleido Vaškelieneį ir Stasę Mierkytę. Visas mus parvežė Stasys Vaškelis. Laimingos grįžome namo. Marytės mama dėkojo man, kad į jos kamerą įstūmiau laiškutį. Ji sakė: "Priėjau prie terbos su maistu ir privalgiau už visą mėnesį". Dėkojo, kad aš pati, nieko nežinodama, suteikiau jai vilties.

Jau vasara, aš drąsiai būdavau namie, manydama, kad daugiau manęs nelies. Bet vieną kartą per bulvių lauką atbėgo sušilusi kaimynė ir sakė: "Bėk greitai iš namų, nes tavęs ieško sribai. "Ūlyčioje" kiekvienam kieme klausia, kur gyvena siuvėja Vanagaitė!" Į mūsų namus, matyt, vieni sribai be karvių bijojo eiti, nes sribai įeiti į krūmus bijodavo. Tą kartą aš ištrūkau. Pirmiausia puoliau gelbėti siuvimo mašiną, nes bijojau, kad atėję sribai nesudaužytų. Išsukau mašinos galvutę, įdėjau į maišą ir gėlių klomboje paslėpiau, užsodindama gėlėmis. Mamai pasakiau, kad važiuoju į Kamajų valsčių pas draugę Kepalaiteį ir ten siųsiu. Sėdau ant dviračio ir išvažiavau. Važiuodama per Bekinčių "ūlyčių", vėjui papūtus, pastebėjau, kad esu užsivilkusi išvirkščią suknelę. Mat pasipuošiau dėl sribų. Krūmuose persivilkau. Užbalius pasiekiau sėkmingai ir ten ėmiausi darbo. Užeidavo svėdasiškiai partizanai. Viename kieme siuvau netoli Krylių mokyklos ir ten užėjo daug partizanų. Aš jiems šeimininkavau, pilsčiau pieną, vaišinau, nes buvo išalkę. Buvo toksai Alfonsas Budreika, jis toksai didelis, tai aš jam visą ąsotį su pienu atidaviau. Pagalvojau, jeigu sugautų mane čia su jais, tai jau viskas, neišsitsėsinčiau, kad nemoku siūti, nemoku dviračiu važiuoti, kad nepažįstu tokių vyrų, tokių aukštų gražių kaip ažuolai vyrų. Bet likimas yra toks, koks yra, jo

nepakeisi, jei taip ir įvyktų.

Dabar turiu grįžti atgal į 1945-uosius metus ir parašyti apie kai kurių partizanų žuvimą.

1945m. liepos 26 diena. Karkažiškių kaimas buvo nedidelis, tik keturi kiemai, o mes buvome to kaimo kaimynai. Smarkiai lijo, visur buvo šlapia, pilna balų. Išgirdau šaudant ir puoliau prie lango. O Dieve, pamačiau bėgantį gerai pažįstamą partizaną Juozą Masiulį ir Užpalių valsčiaus Jočiškių kaimo. Jį vijosi kareiviai su šunimis. Jau jis atbėgo iki mūsų žemės, jau ne taip toli krūmai, pievos. Pieves buvo apsemtos vandens, tik kur ne kur buvo matyti sausuma. Aš, ant rankų laikydama vienų metų sesers dukrytę, žiūrėjau pro langą, verčiau ir žegnojau bėgantį partizaną, o mergytė apkabinusi man kaklą, drebėjo nuo šūvių ir akytes išplėtusi žiūrėjo, ko aš verčiu. Pamačiau, jau nukrito jo kepurė, ir partizanas suklupo vandenyje. Kepurė plaukė vandeniui, nes kulkos ją rideno, o šunys nušautąjį partizaną tempė ant sausės žemės. Ištemptą partizaną apstojo kareiviai, girdėjosi triukšmas. Pamaniau, kad gali ateiti kareiviai ir pas mus kratą daryti, nes neseniai buvo buvę partizanai. Taigi tos pačios dienos ankstų rytą pas mus buvo užsukę partizanai, tas pats Juozas Masiulis, kurio kūną štai jau tampo šunys ir J.Žvironas. Jie sėdėjo lauke ant suoloelio, valgė, gėrė pieną. Jau eina mūsų namų link kareiviai. O Dieve, kur sėdėjo Pranas Masiulis, pamatau rankinę granatą, kuri jam besėdint, iškrito iš kišenės. Aš čiupau tą granatą į savo kišenę, išbėgau į lauką, kur netoli buvo žolynai ir išmečiau. Spėjau įeiti vidun, paėmiau mergytę ant rankų ir laukiu, kas bus toliau. Čia sulėkė kareiviai ir išvarė mano keturiolikmetį brolių Antaną vežti lavonų.

Tą kartą žuvo keturi partizanai. Juozą Masiulį ir gyvą jo brolių Praną Masiulį surišo, dar nušovė Joną Žvironą ir Praną Zabulionį iš Užpalių, Jurgį Kučinską iš Kapių kaimo. Kučinskas buvo atėjęs pas siuvėją ir pateko nelaimėn, žmogus jau buvo septyniasdešimt metų.

Visus sumetė į vežimą, ir mano brolis Antanas turėjo vežti į Geraisių kaimą, nes ten buvo kareivių štabas. Tą gyvąjį įmetė į gilią bulvių duobę, negyvus nuvežė į Svėdasų miestelį ir numetė ant gatvės grindinio. Brolio Antano nepaleido, išlaikė dvi paras, nes iš miestelio nušautuosius po dviejų parų turėjo vežti už Svėdasų į pušynėlį, kur užkasdavo.

Apie Praną Masiulį niekas nieko nežino, dingio žmogus be pėdsakų, tur-

būt jį nukankino. Jis buvo stiprus, nieko neišdavė. Gal jį laikė toje duobėje, tikėdamiesi, kad kas ateis jo išgelbėti, tačiau niekas nenuėjo, niekas nenorėjo už jį mirti. Galvojau visą naktį, kaip jam padėti, bet nieko nesugalvojau, tik verkiau, meldžiausi ir vėl verkiau.

Sugrįžęs brolis Antanas papasakojo, kaip jam buvo baisu, nes matė kankinamą žmogų. Matė, kaip iš Gaigalo namo kareiviai atvedė senuką Kučinską prie brolio vežimo ir taip jį mušė, kad žmogus nepakilo nuo žemės. Kareiviai jį norėjo pastatyti, bet jis jau nepastovėjo, tada vieni jį laikė, o kitas nušovė. Brolis ilgai tą siaubą išgyveno savyje.

Dabar nors trumpai apie savo kaimyną Petrą Barzdą. Kaip jau minėjau, Petras buvo nušautas savo tėvų – savo namų sodyboje kieme. Tai įvyko 1945 metų rugsėjo 12 dieną. Petras Barzda, gimęs 1924 metais Bekinčių kaime. Rugsėjo 12 dieną, apie vidurdienį, viename Bekinčių kaimo kieme, iš kurio buvo ištremti savininkai ir namai buvo tušti, į tuos namus suėjo sribai. Jie buvo girti ir, atsinešę degtinės, tame name dar gėrė, daužėsi, šūkalojo. Prisidaužę, prisigėręėjo per lauką į Barzdos vienkiemį. Pamatė kieme Petrą Barzdą. Nors sribai žinojo, kad Barzda tos sodybos savininkas, bet pradėjo jį šaudyti. Petru nebuvo kur dėtis, matyt, pagalvojo, kad į beginklį nešaus, pakėlė rankas irėjo priešais sribus. Deja, nepaisant, kad beginklis, kad tų namų savininkas, taip sušaudė, kad net pusė galvos buvo nuskelta kulkų. Žuvo nekaltas žmogus, palikęs jauną žmoną ir vos pusės metų sūnelį Vytuką.

Petro tėvas Barzda, nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu dirbo policijos nuovadoje. Vėliau, gyvendamas kaime, mėgdavo pasivaišinti, išgerti. Nušovę sribai jo sūnų, tyčiodamiesi siūlė gerti degtinės, sakydami: "Gerk, juk tu mėgsti išgerti". Mėgino net jėga įpilti į burną, bet jis negėrė. Ir štai tėvą išvaro vežti sūnaus lavoną. Sribai, iš kambario pasivogę gitarą, grojo ir triukšmaudami, tyčiodamiesi lydėjo iki Užpalių. Sugrįžęs tėvas atėjo pas mus ir su begaline širdgėla mums viską papasakojo. Barzda, pasitaręs su mano tėvu, išvažiavo į Užpalius mėginti parsivežti lavoną. Pavyko, parsivežė. Vakare, dalyvaujant partizanams, tyliai meldamiesi, Petrą Barzdą palaidojom Mikėnų kapinėse. Dabar Petro Barzdos palaikai yra perlaidoti Užpalių kapinėse.

Jau 1947-ieji metai. Buvo vėlyvas ruduo, spalio 27 dienos vakaras. Aš su savo drauge Maryte Vaškelyte iš Puodžių kaimo ruošmės važiuoti į Vilnių.

Vakare 10 val. nuėjau pas Vaškelius. Vos įėjus į kiemą, sutikau šeimininkę, kuri mane perspėjo, kad neičiau į kambarį, o priečiau prie virtuvės lango. Pro virtuvės langą ji man padavė pieno ir sūrį, liepdama nunešti į klėtį, kur jau vakarieniavo partizanai. Reikėjo viską daryti slapta, nes pas juos buvo atvežta pabėgėlė ruselė iš Rusijos, vardu Nadia. Klėtyje prie mažo žiburėlio trys, o gal keturi partizanai vakarieniavo. Tik du buvo gerai pažįstami, tai Balys Žukauskas-Žaibas ir Bronius Gudelis-Lapėkas. Bronius buvo vikrus, energingas, geros orientacijos jaunuolis. Jam buvo tik 22 metai, bet jau ne kartą dalyvavęs kautynėse, ir vis pasisekdavo. Kartą 1945 metais, žiemos metu pabėgęs basas, bėgo 6 kilometrus ir sėkmingai pabėgo.

Bronius pirmas baigė valgyti ir, žinodamas, kad važiuosiu į Vilnių, padavė man laiškutį nuvežti jo broliui Juozui ir prašė atvežti vaistų, tvarsliaivos ir kitko. Kalbėdamas su manimi, Bronius pravėrė klėties duris ir šūktelejo – "kieme kareiviai, sudegsim, Onute, bėk..." Mes abu puolėm iš klėties. Aš pro jo alkūnės apačią išnirau ir netoli klėties kniūpščia parkritau ant žemės. Atsivėrė ugnis į bėgantį. Virš mano galvos kaukė automatų ir kulkosvaidžių kulkos. Kėliausi ir vėl glaudžiau galvą prie žemės. Aplink tik mačiau kareivių kojas. Negaliu aprašyti, kiek kartų mane partrenkė ugnis. Tratėjo šūviai, rodėsi, kad niekada nesibaigs.

Visai netoli išgirdau klaukų riksmą. Supratau, kad į partizaną Bronių jau pataikė kulka. Antras riksmas dar klaikesnis, viskas. Kareiviai nubėgo prie mirštančio. Turbūt tuo metu, prisidengdami trobesiais, partizanai pabėgo į kitą pusę, išlikdami su Dievo pagalba gyvi.

Aš pakilau ir vėl sugriuvau, galvojau, kad jau baigta, bet gi nieko neskau-da, nejaugi taip lengva numirti. Vėl mėginau keltis nuo žemės, jau stipriau, atsistojau. Toliau bėgti negalvojau, nes tai būtų mirtis. Matau – prie trobos durų stovi kareivis. Aš traukiuosi atgal. Kareivių būrys pilkavo kaip debesys, jų gal daugiau kaip 30. Kareiviai juokėsi, garsiai šūkavo, keikėsi, kojomis spardė žuvusį partizaną. Skaudama širdimi žiūrėjau. Kaip baisu, o jei dar gyvas, kokia kančia. O danguje taip aiškiai švietė mėnulis, kaip amžinas liudytojas, neturėdamas nė kur pasislėpsi, nes danguje nė mažiausio debesėlio, tik miškas tyliai atkartojų kareivių rusiškus keiksnius ir juoką.

Tyliai nuslinkau už namo kampo, numėčiau paltą ir per kitas duris įlindau į vidų ir atsistojau prie Marytės. Kambaryje dar buvo svetimų žmonių, tai

Teresė Kučinskaitė iš Mikėnų kaimo. Ji žadėjo mus su Maryte nuvežti į stotį, ji buvo apsvilkusi paltu. Į trobą subėgo kareiviai. Leitenantas reikalavo šeimininkės pasakyti, keli partizanai buvo klėtyje. Šeimininkė atsakinėjo, kad ji matė tik vieną, jis pats nusinėšė valgyti. Kareiviai užpuolė Teresę Kučinskaitę, sakydami, kad jie matė moterį, bet neišžiūrėjo kuri, nes visas dėmesys buvo nukreiptas į bėgantį. Surašė visų pavardes. Klausia manęs, bet aš negaliu atsakyti, nes iš išgąščio taip kalenosi dantys, net burnos praverti negalėjau. Kareivis supykęs šėrė man per veidą, o tuo tarpu Marytė ištarė – Vaškelytė. Taip pakartojau ir tuo pakartojimu tapau šeimininkės dukte. Prislinkau prie krosnies, atsėdau ant mažo suolo galvodama, reikia pabūti prie šiltos krosnies Lietuvoje, nes jau dabar tikrai gresia kalėjimas ir šaltas Sibiras.

Buvo nepaprastai sunku, kaltinau save, kam pargriuvau, kodėl aš dabar ne kartu su Broniumi. Gal būtų kitaip išėję, gal abu būtumėm pabėgę, juk taip netoli buvo miškas. Vėliau man pasakojo Marytė. Kai aš sėdėjau ant mažo suolo užpečky, prie manęs priėjo kareivis, pagrasino pirštu rusiškai sakydamas, "Tu prie manęs gulėjai, mergyte, dėkok man, kad aš tavęs nenušoviau". Tačiau aš tada nieko nemačiau ir nieko negirdėjau, tik ausyse tratėjo šūviai, o tas kareivėlis išėjo laukan ir daugiau nebepasirodė.

Buvo duotas įsakymas suimti šeimininkę ir svetimus žmones, o dukras palikti. Dabar aš išsigandau dėl draugės Teresės. Ją dabar kaltina už mane, kad klėtyje buvo su partizalais. Sugniaužusi kumščius, laikiausi, norėjau šaukti, imkite mane, aš kalta, aš buvau klėtyje, bet vis delsiau, laikiausi kiek galėdama, laukdama, kas bus toliau.

Štai pro neuždengtą langą pamačiau, kaip atvažiavo vežimas su lavonu, o ant vežimo užmestas mano paltas. Pagalvojau, o gal mano paltas išgelbės Teresę, nes ji apsvilkusi savo.

Juos visus išvežė į Užpalius. Marytė Vaškelytė mane aprenė, davė samdinio dviratį ir liepė kuo toliau važiuoti nuo namų. Laukais stūmiausi į savo namus pranešti, kas man atsitiko. Jau iš tolo išgirdau raudojimą. Tai buvo mano ir žuvusio partizano mamos. Partizano motina puolė raudodama manęs klausinėti. Jos viską girdėjo. Girdėjo, kad labai ilgai šaudė. Broniaus mama klausė ir klausė, ar jau jos sūnus negyvas. Negalėjau nieko pasakyti, nei nuraminti, nei paguosti. Sakiau, kad vienas žuvo tikrai. Mes su Broniumi bėgome pirmieji, o žuvo gal paskutinis. Taip kalbėjau žuvusiojo motinai, nes

neturėjau drąsos pasakyti tiesą. Kiek nurimusi motina sakė, kad gal važiuosianti į Uteną per Užpalius, gal ką sužinosianti.

Tą naktį aš išvažiavau pas savo draugę duokišketę Bronę Domautaitę, nes Užpaliuose likti jau buvo neatsargu. Kai išvažiavau į geresnį kelią, greičiau privažiavau Bekinčių kaimą. Jau artėjo Kysunų mokykla. Buvo jau vidurnaktis. Paspaudžiau dviračiu, kad būtų greičiau, o dviratis senas, girgžda traška, rodos, dejuoja. Pasigirsta balsas lyg šaukia mane. Tas balsas labai panašus į žuvusio partizano Broniaus balsą. Šaukia: "Ona, palauk, ir aš kartu bėgu". Važiuoju toliau, šauksmas vėl kartojasi. Daugiau nevažiavau, dviratį stūmiausi iki Duokiškių. Nuo patirto siaubo, skausmo, neapsakomo sielvarto ir įtampos turbūt Broniaus balsas sekė mane kaip vėlė, kartodama tos siaubo nakties įvykius ir mirtį.

Vėliau partizanai davė man eilėraštį apie Bronių ir paragino išmokti atmintinai. Tą eilėraštį praradau ir atmintinai neišmokau, neprisimenu, todėl noriu jį savais žodžiais savo širdimi, savo mintimis atkurti. Su tais žodžiais ir širdies jausmu turbūt ir nugyvensiu iki amžinybės.

*Palinko rugių varpos auksinės,
Vasara buvo graži.
Tėvynės sūnus nerimo,
Priešai užplūdo Jo gimtus namus.*

*Broniau, daug kartų Tave išgelbėjo
Tavo greitos kojos, orientacija puiki.
Dabar Tave kulka pavijo,
Kritai ant tėviškės arimo, o miškas taip arti.*

*Nespėjai mergelei "Sudiev" pasakyti,
Nuliūdęs mėnulis žiūrėjo,
Kaip apstojęs būrys azijatų
Nesuprato, už ką Tu kraują praliejai.*

*Tą šerkšnotą rytą tyliai ošė beržai,
O saulutė liūdna patekėjo.
Kad Bronius-Lapėkas už Tėvynę žuvo.*

Po kiek laiko, kai susitikdavom su Maryte Vaškelyte, dėkodavome Dievui ir likimui, kad viskas taip baigėsi. Marytė kalbėjo – būčiau netekusi motinos, namų, draugės, partizanų. Nedaug trūko, nes dangus buvo raudonas nuo raketų. Kalbėdavom, kad gal nebuvo išdavystė, o atsitiktinumas. Vaškelių vienkiemis buvo gražus, prie miško, netoli vieškelio, kuris ėjo nuo Užpalių į Duokiškį, Kamajus. Vieškeliu kareiviai atvažiavo mašina, o į Vaškelių sodybą slinko pėsti. Priartėję prie gyvenamojo namo, pro uždangstytus langus galėjo matyti, kas yra viduje, o viduje buvom savi žmonės. Juk kareiviai pro langus galėjo matyti, kad nėra partizanų, niekas nevaišinami, gal todėl ir su šeimininke Vaškeliene nesiėlgė taip žiauriai, be to, ji mokėjo rusiškai.

Po kiek laiko Vaškelieneį paleido, tuo pačiu laiku paleido ir Teresę Kučinskaitę, nes vertėjas Kublickas atpažino, kad paltas, kuris buvo užmestas ant vežimo vežant partizano lavoną, yra Vanagaitės.

Aš dažnai galvodavau ir dabar galvoju, kokia buvau laiminga, kad turėjau tokią gerą protingą draugę, su kuria bendraudama, daug gero išmokau. Išmokau pažinti gyvenimą, išmokau jausti, mylėti, pasiaukoti, atleisti. Ačiū Tau, miela drauge Maryte.

Po tos tragedijos aš neturėjau ramybės. Kurėjau, ką dariau, vis mano rankos buvo sugniaužtos. Naktį nubudusi norėdavau atsipalaiduoti, bet nesisėkdavo. O sapnuodavau, kad bėgu ir bėgu, bet negaliu išbėgti. Brendu per jūrą, per vandenį, bet negaliu išbristi. Supratau, kad namuose gyventi negalėsiu, tad išėjau svetur. Išėjau siūti į Nasvaičių kaimą pas Marganavičių. Marganavičius organizuodavo ir veždavo prisiregistruoti partizanus. Jis buvo kaip agentas, turėjo pažįstamą rusų majorą, su juo gerai pagerdavo ir vadinavo tą majorą – dėdė Aleksejus.

Man bebūnant pas Marganavičių, vieną naktį išgirdau kalbant rusiškai. Labai išsigandau. Galvojau, nesakysiu savo pavardės, jeigu nebus pažįstamų stribų, o aš jų ir nepažinojau. Šeimininkė Marganavičienė gerai mokėjo rusiškai, ir aš išgirdau sakant, buvo javų kūlimas, yra svetimų žmonių. Matau, kad jau prieis prie mano lovos. Aš gulėjau geležinėje lovelėje, kuri braškėjo. Ėmiau labai drebėti, o lovutė girkšt girkšt braška. Išsitraukiau kasą iš po antklodės, kad priėję rusai matytų, jog esu moteris, o ne vyras, ir vis kartoju svetimą pavardę, kad nesuklysciau. Mat tame krašte buvo tokių pavardžių, tai ir kartoju – Nastė Tutinaitė, Nastė Tutinaitė. Jau eina prie

mano lovos. Bet šeimininkė buvo labai gudri ir tuo momentu parodė į kitą kambarį, sakydama, kad ten guli mašinistas. Rusai tuoj nuo manęs visi nubėgo į tą kambarį tikrinti to mašinisto dokumentų. Ilgai tikrino, o kai patikrino, išėjo pro kitas duris, aš likau nepatikrinta, mintyse su svetima pavarde.

Vėliau sužinojau, kad Užpaliuose buvo labai žiaurus leitenantas Kuzminšovas. Iš žmonių nugirdau jo kalbą, kad jeigu pagautume Vanagaiteį, tai pririštume prie arklio ienos ir basą varytumėm į Uteną. Mat anksčiau su arkliais važiuodavo į kaimus gaudyti "banditų". Ėmiau galvoti, jeigu Juozas Marganavičius tiek veždavo partizanų registruotis, o aš tai be ginklo, gal reikia prašyti, kad nuvežtų ir mane, gal ir pal tą atiduotų, kurį išvežė kartu su lavonu ant vežimo.

Jau po Naujųjų metų, žiema eina į pavasarį, ir aš, pasiprašiusi Marganavičių, išdrįsau važiuoti prašyti, kad atiduotų pal tą. Tirpo sniegas, pastogėse kabojo ledo varvekliai, nuo stogų lašėjo. Važiavome Juozas Marganavičius, jo sesuo Janė ir aš. Važiuojant Juozas sakė: "Tu, Ona, neduma merga, nesakysi, kad pas Vaškelienę nešei partizanams valgyti, juk galėjai netikėtai ten patekti". Draugė Janina sakė: "Aš eisiu į bažnyčią pasimelsti, kad tavęs neareštuotų". O Juozas man sakė: "Čia, ant stribų būstinės, yra "salka", eik tenai, tave apklaus". Užlipau laiptais ant tų "salkų", o tenai už stalo sėdi "ryžas" majoras rusas, bet kalba lietuviškai. Pradėjo tardyti. Iš karto dar nieko, paskui labai įsibaiminau, gerklė išdžiūvo, negaliu net liežuvio apversti. Pažiūrėjau pro langą į kabantį varveklį ir pagalvojau, kodėl aš nepasiėmiau sniego gabalėlį, dabar būtų lengviau. Į tardytojo klausimą vis sakiau, kad man taip atsitiko,ėjau pas draugę ir pradėjo šaudyti, aš neturėjau kur dingti, griuvau ant žemės ir gulėjau, o kai aprimo šaudyti, aš nusigandusi kėliausi irėjau trobos link užmiršusi ir palikau tą pal tą. Nežinau, ką tas majoras galvojo, bet išklausė ir sako — eik, paleidžiam. Išėjau, bet apie pal tą nieko neužsiminiau, tik iš karto, kai nuėjau, sakiau, kad atėjau prašyti pal to, gal atiduotumėte, o grįžau be pal to.

Juozas liko Užpaliuose, tik po kelių dienų sugrįžęs man atidavė mano pal tą. Paėmusi pal tą, žiūriu, kad net rankovių kailiai apsvilę nuo kulų, nes šaudė labai žemai, kad pašautų partizanui kojas ir suimtų gyvą. Kai aš smarkiai bėgau ir griuvau prieš kareivius, mano rankos buvo plačiai išskėstos, todėl

mano palto rankogaliai buvo nuo kulų apsvilę. Dažnai galvojau, kaip aš išlikau gyva? Aš taip prieš kareivius gulėjau kryžiumi, gal todėl pasigailėjo ir nenušovė, o gal galvojo, kad jau esu nušauta. Kadangi išlikau gyva, šiandien ir kitiems galiu papasakoti, kokie mes tada buvome kariai ir kovojome prieš okupantus.

1948 metais ištėkėjau už Broniaus Lapinsko. Atrodė, kad dabar užmiršiu viską. Tačiau taip nebuvo, kas vakarą atsėlindavo baimė, eidami ilsėtis, galvodavome, ar ramiai praeis naktis.

1949 metais gyvenome kaime, netoli Duokiškio bažnyčios. Gyvenimas bėga, jau turime sūnų Romutį, tačiau ramybės nėra. Išgirdome, kad Vygelių kaime Petronių namus apsupo kareiviai. Ten gyveno brolis Antanas ir sesuo Danutė. Vyresnysis brolis Juozas buvo pasitraukęs. Matyt, gal kas susekė. Sulėkė daug kariuomenės, nudraskė namų stogus ir ten rado partizanų dokumentų, sąrašus. Antaną su Danute areštavo, ištrėmė, namus sunaikino. Antanas ir Danutė daug iškentėjo. Danutė gyva sugrįžo į Lietuvą. Kai Danutė susirgo ir reikėjo leisti vaistus, raumenys buvo duobėti nuo mušimo, nebuvo kur suleisti vaistus. Abu jie, brolis ir sesuo, buvo tikri kankiniai.

1949 metai. Kartą aš su dviračiu parvažiavau tėviškėn. Pas mus krūmeliuose būdavo uogų, žemuogių. Bevaikščiodama sutikau dar gyvą bevargstantį partizaną Balį Žukauską-Žaibą. Jis manęs tiesiog primygtinai klausė patarimo, ką daryti, kaip gyventi? Pasakė, kad jau norisi nusišauti. Aš jam sakiau, kad tiek išsislapsčius, tiek iškentėjus, reikėtų laikytis, o gal jums likimas leis sulaukti šviesesnės dienos. Jis sako, kad jo niekam nereikia, niekas jo nemyli, bijo. Į namus parėjau liūdna, nes niekuo aš jam negalėjau padėti, tik pasikalbėję atsisveikinome, palikau jį tuose krūmuos likimo valiai.

Tuo metu enkavedistai dar labai ieškojo vado Kemeklio-Roko, Balio Žukausko-Žaibo. Visokiais būdais norėjo juos pagauti gyvus. Areštuodavo žmones, norėdavo užverbuoti, kad taptų savo brolių išdavikais.

Jau buvo ruduo, prasidėjo javų kūlimas. Aš su vaikelio laukėme Broniaus pareinant valgyti pietų ir vis galvojau, kodėl jis taip ilgai nepareina. O gi štai, pamatau, kad atsivaro jį pulkas kareivių su šunimi. Įėję į vidų pasakė: "Tavo vyras areštuotas, įdėk jam valgyti!" Aš sūnų padaviau tėvui palaikyti, pati griebiau įdėti valgyti. Sudrebėjau, Dieve, kas čia dabar bus? Vienas lietuviškai pasakė, nusiimk laikrodį, atiduok sūnui, tau jo nebereikia.

Bronių gal po poros savačių paleido. Kai sugrįžo, buvo labai liūdnas. Sulaukus vakaro, jis sako: "Aš namie nenakvosiu". Paėmęs dviratį, išvažiavo namo į savo tėviškę, Mikėnų kaimą. Išvažiuodamas man davė tokią mintį, jeigu vėl jo ieškotų, tai gal man reikia važiuoti į Vilnių, apieškoti, gal mums pasisektų tenai apsigyventi. Mat aš jam vis kalbėdavau, kad Vilniuje gyvena mano draugė, tai gal ir mums tenai ieškoti apsigyvenimo. Tie žmonės, kurie čia nuolatiniai gyventojai ir dirba kolūkyje, jiems nėra kur dėtis, čia jų gyvenimas, čia jų namai, o mes abu esam amatininkai, gal aš ten pasikeisčiau pasą, nes po vedybų dar nebuvo pasikeitusi, prisiregistruočiau, o vėliau gal ir tave pasisektų priregistruoti. Su ta mintimi ir išsiskyrėme, likau viena su vaikeliu.

Kitą naktį išgirdau stipriai beldžiant. Žiūriu – langai apgulę kareivių. Kai vienais marškiniais atidariau duris, jie puolė prie mano lovos, stvėrė pagalvę apžiūrinėdami, ar aš viena miegojau. Pastatė mane prie spintos ir liepė nejudėti. Liepė atsakyti į klausimus. Aš drebėjau iš baimės, bijodama, kad tik nesugalvotų šiuo metu atvažiuoti Bronius. Labai išsigandusi išdėsciau apie vyrą, kad jam jau seniai liepė gydytojai gulti į ligoninę, nes serga pleuritu, tai ir išvažiavo į Vilnių, į ligoninę. Klausė, kurioje ligoninėje guli, liepė atvežti pažymą, kokioje ligoninėje gydosi. Žinoma, aš pažadėjau, bet galvojau kitaip. Matyt, gamizono vyresnysis patikėjo, kad gydosi ligoninėje ir išėjo.

Gyvenimas pakrypo kitaip. Aš išvažiavau į Panevėžį. Per vargą (per "blatus") prisiregistravau. Šiaip taip išregistravau Bronių iš Kamajų. Kadangi aš jau buvau prisiregistravusi, tai, nors labai sunkiai, bet pavyko vyrą priregistruoti Panevėžyje. Bronius čia, Panevėžyje, išmoko vairuotojo specialybės, gavo darbą, aš jau dirbau siuvėja fabrike, taip ir pradėjome savo gan varganą to meto gyvenimą Panevėžyje.

Esu labai dėkinga panevėžiečiui gerb. ponui Stasiui Leikai, kuris, supratęs mūsų padėtį, priėmė gyventi prie savo šeimos, nors ir jų pačių šeimai vietos nebuvo per daug. Apsigyvenome Panevėžyje su ta viltimi, kad dar sugrįšime į tėviškę, kurios taip ilgėjome.

Dar trumpai noriu sugrįžti į savo draugės Marytės Vaškelytės šeimą. Apie jos brolių, apie motiną jau minėjau, tačiau Marytė dar turėjo vyresniąją seserį Zofiją. Dar prieš karą vyriausioji sesuo Zofija ištekojo už profesoriaus kalbininko Antano Salio. Į tėviškę jie atvažiavo trumpam atsisveikinti. Kaip

tik tuo metu aš pas Vaškelius siuvau. Skubėjau juos išruošti į kelionę. Zofija norėjo išsivežti kraičio lietuviškų rankšluosčių ir kitko. Susiruošę, atsisveikinę su savais, išvyko. Jie iš Lietuvos išplaukė paskutiniuoju laivu išvakarėse. Su jais, t.y. Antanu Saliu ir jo žmona Zofija dar išplaukė Zofijos brolis Aleksa ir pusbrolis Bronius Vaškelis.

Apie Karkažiškių kaimą jau rašiau, bet dar kartą noriu priminti to kaimo tragediją. Apie Karkažiškių kaimą žmonės kalbėjo taip. Užpalių stribai norėjo sugauti Praną Masiulį, Juozo Masiulio brolių. Privažiavo daug kariuomenės, siautė po miškus. Buvo labai prilyta. Klojime bunkeris buvo taip pat apsemtas. Kareiviai netikėtai tą bunkerį aptiko. Įvyko kautynės, per kurias buvo nušautas vienas aukštas pareigūnas. Kareiviai dar labiau įpykę pagriebė senuką Kučinską, kurį labai mušė ir pagaliau leisgyvi nušovė, o klojimą sudegino. Šeimnininką Gaigalą areštavo, bet jis buvo invalidas, tad palaikę paleido. Šeimnininko brolis Feliksas įlindo į rūsi, bet pamatęs, kad klojimas dega, tai per mažą rūsio langelį išlindo, ir jam pasisėkė pabėgti.

Tada žuvo trys partizanai: Juozas Masiulis, Jonas Žvironas ir Pranas Zabulis, o Juozo Masiulio brolis Pranas liko gyvas.

Tad tokia Karkažiškių kaimo tragedija. Žinau, kad minėtų žuvusiųjų pavardės jau duotos aprašymui ponui Stasiui Indrašiui, tačiau kartoju, kad niekas nebūtų pamiršta.

Jau 1991 metai, sausio 13-oji diena. Tą naktį žiūrėjau televizorių ir balsu šaukiau: "Šaudo į žmones". Šaudo taip, kaip tą baisią naktį šaudė į mus kareiviai Vaškelių sodyboje. Išsigandusi šaukiau, kur tas kareivis, kuris galėjo mane nušauti, bet nenušovė. Gal jis galvojo, kad aš jau negyva, gal? O šitie, kurie dabar muša, šaudo, tankais žmones traiško, tai argi jie kareiviai, juk tai žvėrys, neturintys vardo žvėrys.

Mūsų kovų tragedijoje niekas žūstančiam partizanui nešaukė "Lietuva Lietuva". Žuvusio partizano kūpas buvo kietai sučiauptos, mėnulio apšviestas veidas ramus, nes jis žinojo, už ką kovojo, už ką numirė, o Lietuva tylėjo, prispausta, išvarginta ir apiplėšta atėjūnų. Geriausieji Lietuvos vyrai partizanai žuvo ir žuvo, krito nuo priešų kulų kaip rudenį nuo medžių lapai.

Lietuva Lietuva, broliai ir sesės lietuviai, nepamirškime žuvusių sausio 13-ą, nepamirškime tų, kurie taip mylėjo Lietuvą ir žuvo už jos ir mūsų visų laisvę nuo tų pačių okupantų.

1945 metais

Albertas Vaškėlis, 19-os metų, iš Užpalių valsč., Vilučių kaimo. Jis buvo nuėjęs į kitą kaimą, tada visi vyrai bijojo, nes gaudė visus, nepaisant turi dokumentus ar ne. Vyrai, pamatę kareivius, bėgo kas kur, o jei dar pamatydavo su naujais batais, tai nnaudavo ir nušovė palikdavo.

Vytautas Leika, g.1923m. Kušlių k., Užpalių valsč. Tada buvo prisnigta daug sniego. Jis, pamatęs nuo Svėdasų pusės ateinant kareivius, bėgo per visą Kušlių mišką. Kalbėjo, kad jis buvo įlipęs į medį, bet šunes pėdomis jį susekė, ir kareiviai nušovė. Tada nušovė ir **Joną Leiką**, g.1914m. Kušlių kaime.

Nikodemus Tursa iš Kušlių kaimo. Jie buvo palaidoti Užpalių kapinėse, **Jonas Merkys**, g.1941m. Žuvo Kušlių miške birželio 21d.

Balys Palskys.

Pranas Sakalauskas iš Tadauskių kaimo, duokiškėnas. Jo palaikai nesurasti.

Balys Jurgellonis iš Jodonių kaimo, duokiškėnas. Žuvo Kušlių miške.

Petrauskas (vardo nepamenu), iš Linskio kaimo, Užpalių valsč.

Vladas Žilyis iš Geraičių kaimo.

Palskys iš Geraičių kaimo.

Buitvydas iš Narbučių kaimo, svedasiškis.

Felksas Gryžas iš Aulelių kaimo.

Bagdonas (vardo nepamenu), duokiškietis.

Gasparas Simonavičius, iš Vitkūnų kaimo, svedasiškis.

Bronius Gryžas, svedasiškis.

Kazys Gižauskas iš Vaineikių kaimo, duokiškėnas. Žuvo netoli savo namų.

Vladas Ivanauskas iš Vaineikių kaimo, Kamajų valsč., duokiškietis. Žuvo Juodonių kaime.

1949 metais

Sausio 1-2 dienomis Drabčiūnų miške, čekistų apsuptame bunkeryje, išduoti žuvo šie partizanai:

Petras Černius-Tigras iš Kamajų valsč., Nemuniūnų kaimo.

Kazys Palskys-Ažuolas iš Tadauskių kaimo, duokiškietis.

Stasys Gimbūtis-Rūkas, svedasiškis.

Albertas Nakutis-Viesulas iš Malaišių kaimo, Rokiškio valsč.

Petras Dilys-Elmutis.

Petras Miškinis-Šarūnas.

Jonas Meškauskas-Caras.

Be šių 1949m. žuvo:

Pranas Kemeklis-Tėvas iš Šeduikių kaimo, duokiškietis.

Pranas Velėnliškis-Demokratas iš Vaineikių kaimo, duokiškietis.

Jonas Markūnas-Šlaurys iš Kunigiškių kaimo, vyžuoniškis.

Pranas Urbonavičius iš Kamajų valsč., duokiškietis. Žuvo Juodonių kaime.

1952 metais buvo suimtas Balys Žukauskas-Žaibas. Jį labai iškankintą

Ryšininkės, seserys ir rėmėjos prie žuvusių partizanų kapo. Iš kairės pirmoji Onutė Vanagaitė

visur vedžiojo, rodė žmonėms neva paskutinį partizaną suėmę. Po dviejų metų, t.y. 1954 metais, jis buvo nuteistas mirties bausme – sušaudyti.

Iš mano dienoraščio

1945 metai Ilepos 28 diena. Kadangi brolis Antanas taip ilgai negrįžo, aš norėjau eiti žiūrėti, gal ir jis jau negyvas, bet mama manęs neleido, bijodama, kad nesuimtu, o vis vien gero nieko nepadarysi, mąstė ji.

Man buvo labai gaila tų, kurie jau niekada nesugrįš, o labiausiai tai Prano Masiulio, tokio gyvo, jauno, energingo.

Visą naktį nemiegojau, galvodama, kad tik kas jį išvaduotų, nuo rankų nukirstų grandines. Nieko nesugalvojau, juk tokia apsauga, o gal jau išvežė kur kitur.

Jau buvo pavakarys. Nuėjau už namo, iš kur matyti ta salelė, kur žuvo Juozas Masiulis. Visur buvo šlapia, atsisėdau ant kelmelio ir žiūrėjau į žemę, kuri atrodė šlapia nuo ašarų. Žiūrėjau į žemuogėlę, kuri jau buvo prisirpusi, raudona kaip kraujo lašas ir nuleidusi galvelę iki žemės...

Pakėlusi akis, dar baisiau pamačiau. Į tą salelę, kur gulėjo nušautas Juozas, atskrido juodvarniai ir lesa kraują. Nežinau, kiek dar būčiau verkusi, bet išgirdau, kad šaukia mama... Pagalvojau – eisiu, gal kas atėjo su geresne žinia. Deja, o taip buvo sunku. Brolis Antanas negrįžta, brolis Vaclovas kalėjime, ar užteks mums ašarų? Kiek kartų vežiau broliui į Uteną paduoti valgyti, bet nepasakė net kur jis yra. Važiavau į Panevėžį, bet ir ten neradau.

O jaunyste, kokia tu graži, nors buvai pilna nelaimių ir skausmo. Štai iš savo dienoraščio noriu papasakoti apie savo bendrapavardes Vanagaites, kurių, be manęs, dar buvo keturios (visas penketukas). Nuostabios mūsų jaunystės dienos, tik, galia, neilgai.

1944 metais Vilučių kaimas dar nebuvo paliestas trėmimų. Vanagaičių tėvas dirbo Užpalių valsčiaus viršaičiu. Ūkis gražus, penki vaikai. Aš eidavau siūti pas stambius ūkininkus, nes reikėjo padėti tėvams. Už darbą imdavau grūdais, nes reikėjo valstybei pyliavas atiduoti.

Buvo gegužės mėnuo, seklyčioje papuošėm Marijos paveikslą – gegužinės. Po pamaldų jaunimas labai ilgai dainuodavom, net iki aušros. Aš ir dabar negaliu užmiršti tų Vanagaičių gerumo, linksmumo. Kur tik eidavo, vis dainuodamos, eina lauko dirbti, ir tai su daina. Kai aš eidavu pas jas, nešdavausi

gitarą. Vyriausia Pranutė buvo mokytoja ir turėjo draugą Jurgį, taip pat mokytoją, tai jis man gitarą sustyguodavo. Aš tai nebuvau nei labai dainininkė, nei muzikai gabi, nors labai norėjau, bet laiko neužteko.

Apie gražų šiltą gegužės vakarą. Ėjome iš savo Mikėnų kaimo. Mane lydėjo Albinas. Tai buvo gražus šaunus vaikinąs, muzikantas. Ėjome neskubėdami. Kažkur toli girdėjome karo dūdesį. Albinas man sakė: "Girdi kaip šaudė, kažin ar kitais metais dar eisime kartu?" Buvo kiti metai, taip pat tylus gražus gegužės vakaras, tik Albino jau nebuvo. Jis mirė. O jo tėvuką, kaip jau rašiau, sušaudė enkavedistai Karkažiškių kaime.

Norėjau savo dienoraščio eilutėse savo varganą jaunystę prisiminti, nes tikėjau, kad sulauksime laisvės, bet to dienoraščio neišsaugojau, viską pamiršau, liko tik atsiminimų nuotrupos.

Jei galėčiau sugrįžti į jaunystę, tai imčiau gyvenimą tą patį, sunkų, su visais nepritekliais, nes bet koks pasisėkimas, iš vargo pakilimas, žmogų skatina džiaugtis ir būti geresniam, tauresniam. Pamenu, sakydavo mums vaikams Mama: "Vaikai, Dievas duos, kita diena bus geresnė ir duonelė skalesnė". Dieve duok, kad mums visiems rytojūs būtų geresnis, mes patys geresni, tai mano brangios motulės pasakymas gal išsipildys – duonelė bus skalesnė.

(Prisiminimų nuotrupos)

1949m. pradžioje, būnant viename iš Uchtos naftos baseino buv. Komijos ATSR lagerių (OPL-24), pradėjo sklandyti gandai, esą mus politinius greit nuo "bytvikų" (t.y. kriminalinių kalinių) atskirs ir kažkur išveš. Lageriniai gandai dažniausiai, jei jau nevisiškai, tai bent iš dalies pasitvirtindavo. Taip buvo ir ši kartą.

Speiguotą kovo 8-osios vakarą (šalčiai iki – 40C ir daugiau ten buvo ne naujiena), baltų kariškų puskailinių skvermais plevėsuodamas, į mūsų baraką įlėkė "nariadčikas", kailinėse pirštinėse gniauždamas kažkokį popieriaus lakštą, kuris, kaip tuoj paaiškėjo, buvo į etapą skirtų kalinių sąrašas. Sukomandavęs atidžiai klausytis, perskaitė per "desėtką" pavardžių, tarp jų ir manąją. Įspėjęs, kad ryt po pusryčių visi pašauktieji su daiktais susirinktų valgykloje, nuskubėjo į kitą sekciją (barake paprastai jų būdavo aštuonios).

Jam išsinešdinus, barakas ėmė ūžti kaip suerzintų bičių avilys. Pasipylė spėliojimai. Vieni porino, kad išveš į Vorkutą – arčiau baltųjų meškų (Vorkuta buvo apie 600 km. šiauriau Uchtos); kiti tvirtino, esą jau senai girdėję, kad bus etapas į Norilską (Šiaurės rytuose), apie kurį kartas nuo karto ir mus pasiekdavo nerimą keliančios žinios, o kai kas įrodinėjo, jog mūsų laukia ar tai Kolyma, ar Magadanas. Niekas į tuos "pranašavimus" ypatingo dėmesio nekreipė. Dauguma, nors ir atrodė paniurę, laikėsi ramiai, o kai kurie dargi bandė šposauti, kartodami seną lagerinę nuobodinę: "Blogiau mirties nebus, toliau Sibiro nenuveš".

Kai ryte susirinkom valgykloje, vos ją beatpažinau – stalai ir taburetės buvo sugrūsta į vieną galą, o du trečdaliai salės paruošta priešetapiniam "šmonui" (t.y. kratai). Greit įsitikinom, kad mūsų, matyt, tikrai nieko gero nelaukia, nes prižiūrėtojai ir būsimo konvojaus kareiviai elgėsi kažkaip ypatingai keistai ir beatodairiškai: visą varganą kalinių mantą, tilpusią įvairios formos bei dydžio fanerinėse skrynelėse, kalinių vadintose "čėmodanais", arba terbose nuo siuntinių, taršė, spardė ir daužė taip įnirtingai, tarsi jos jau

niekada ir niekam nebepervers. Kai kurie nesivaržė ir visai atvirai tai sakė. Jautėsi, kad GULAG'o valdose artėja kažkokios permainingos ir kad mums, politiniams, jos nieko gera nežada.

Kovo 10d., anksti rytą, mūsų koloną (apie 500 kalinių) nuvarė prie geležinkelio šakos, kur jau laukė etapo transportas – lygiai toks pat, koku prieš trejus metus mus čia iš Vilniaus atvežė: nuo šalčio braškantys prekiniai vagonai su primityviais gultais abiejuose galuose ir "genialios" konstrukcijos "tualetai" iš trijų lentgalių viename jo šone.

Sąvoka "etapas" buvo bene viena šurpiausių kalinių leksikone ir jau pakankamai išsamiai nupiešta kalinių prisiminimuose, pasirodžiusiuose spaudoje. Užtat aš tas detales čia aplenksiu, paminėdamas tik tai, kas buvo būdinga šiam konkrečiam etapui.

Pirmiausia – atstumas, kuris sudarė per 6000 km. Jei kas netingi, gali, apsiginklavęs pieštuku ir žemėlapiu, jį patikrinti. Tam suminėsiu tik kai kurias tarpines stotis, kad neišklyščiau iš maršruto. Tad pradedam: Uchta, Kotlas, Kirovas, Iževskas, Sverdlovskas, Čeliabinskas, Kurganas, Petropavlovskas, Novosibirskas, Kemerovas, Krasnojarskas, Kanskas, Taišetas.

Antra, vežė tuo metų laiku, kai tose platumose dar gili žiema ir speigai būdavo tokie, kad vagonų sienos iš vidaus apaugdavo stora ledo pluta, susidariusia iš drėgmės, kurią iškvepuodavom. Kai didesnėse stotyse konvojus mus "skaičiuodavo" mediniais kūjais, neretai būdavo taip, kad tai vienas, tai kitas kalinys, gulėjęs nugara į vagono sieną, negalėdavo pagal komandą "na pravuju storonu" iš karto pašokti, nes... nugara būdavo prišalusi. Tokiam nelaimingajam kūjų porcija tekdavo ir dviguba, ir triguba – kol atsiplėsdavo.

Trečia, maistas buvo šuniškas, o ir to paties pagal normą viso negaudavom, nes dalį jo pakelėje konvojus buvo spėjęs pragerti ir prarūkyti. Taip paskutines tris etapo paras likome visai be duonos.

Ketvirta, kelionė truko 21 parą. Besivartydami ant purvinių šiaudų, baiminomės, kad apipuls utėlės. Tiesa, berods Sverdlovske, Novosibirske ir Krasnojarske mus vežė mašinomis į kažkokias urvinio amžiaus tipo pirtis, kuriose bent skudurus "pražarkoj" pakepindavo. Bet koks tai buvo prausimasis, kai vieniems dar nespėjus ant šlapio kūno užsitempti "zeko" baltinius, per duris tiesiog ant mūsų galvų jau grūsdavo kitą partiją arba į tą pačią patalpą,

kurioje rengdavomės, suvarydavo ir moteris. Taip pusiau šlapi ir grįždavome į šaltus vagonus, nes "buržuikos" (špižinės krosnelės) jau būdavo juose užgesusios – negi konvojus jas už mus kūrens... Tačiau stebuklai – niekas netgi neslogavo. Štai ką reiškė nuolatinis psichinis perkrovimas!

Taigi, riedėdami transsibirine magistrale vis tolyn ir tolyn į rytus, pasiekėme Taišeto stotį.

Nuo čia ešelonas pasuko į tada dar naujai statomą (strateginę, kaip vėliau paaiškėjo) geležinkelio liniją, vedančią į būsimąjį (po 20 metų) Bratską. Ją paskubomis, t.y. bet kaip, tiesė japonų karo belaisviai, kuriuos pakeisti mus ir vežė, nes atėjo laikas pagal kažkokią sutartį juos paleisti namo. Tai ir buvo ne kas kita, kaip vėliau per visas propagandos dūdas išgarsintas BAM'as (Bratsko-Amursko Magistralė) arba vadinamoji "komjaunimo statyba".

Vadinasi, pirmuosius šimtus kilometrų šios, ekonominiais užrašais masuotos, sovietinės trastos nutiesė vergai.

Prakrypavęs (kitaip nepasakysi) ta linija apie 970 km ir kirtęs Čunos upę, 31 kovo, apie pusiaudienį, ešelonas sustojo gilioje iškasoje. Išsirepečkoję iš vagonų, iki juostos pasinėrėme puriame sniege. Buvom alkani, išsekę ir sušalę, nes netgi pusžalių malkų ir tų paskutinėm dienom nebedavė. Stačiu šlaitu užvarė mus į kalvos viršų, ir tik tada pamatėm miško kirtime po milžiniškais maumedžiais susigūžusią nedidelio lagerio zoną ir (kaip vėliau paaiškėjo) gamizono baraką jos pašonėje. Pačioje zonoje – du barakai ir keletas sukežusių ūkinės paskirties pastatų, kažkuo primenančių klėtis. Spygliuotų vielų kvadratų kampuose – 4 sargybos bokšteliai, o aplink, kiek akys nuo kalvos užmato, – žalias, naują nežinią ošiantis taigos okeanas. Lagerio vartai – kryžmai užkalti lentom.

Bespoksodami į naują aplinką, nė nepastebėjom, kaip iš kažkur išniręs atėjo čekistas, majoro antpečiais ir (matyt, nuo kasdieninės "vodkos") išpurčiusiu veidu, kuris, sukomandavęs "vниманије!", prisistatė esąs būsimasis mūsų "įgulos" viršininkas.

Tuo pirmoji pažintis su naujais mūsų dūšių pirkliais ir baigėsi. Kiek pasikrapštę, konvojininkai atvėrė vartus, ir mūsų kolona sumarmėjo į dar vieną GULAG'o urvą, kokių ateityje manęs dar laukė daug.

Pirmieji trys "naujakurstės" mėnesiai buvo ypač vargingi. Barakai – suręsti iš netašytų rąstų, bet kaip, tarp sienojų ir langų rėmuose žioravo plyšiai,

grindys – plūkto purvino molio, o stogai – sukežę ir skylėti.

Tačiau per trejetą mėnesių kaliniai viską, kas buvo reikalinga, aptvarkė barakus perstatė iš naujo ir netgi surentė naują pastatą virtuvei ir valgyklai. Statybai vadovavo lietuvis kalinys-inžinierius. Pasirodo, aš su juo kadaise (1940m.) kartu mokiausi Kauno ATM (Aukštesniojoje technikos mokykloje). Pavardės po tiek metų nebeprisimenu. Statybinės medžiagos turėjom pakankamai, nes lagerio pašonėje buvo japonų karo belaisvių palikta neveikianti lentpjūvė, o aplink ją – didelės rietuvės pjautos miško medžiagos. Tereikėjo ją ant pečių parsitempti į zoną. Susidorojom ir su tuo. Ne veltui juk kaliniai buv. T. Sąjungoje buvo legendarinė darbo jėga, kuri veltui, t.y. už duonos "paikę" ir lagerinio pliurpalo ("balandos") dubenį kūrė sovietinės industrializacijos stebuklus: nutiesė tūkstančius kilometrų geležinkelio linijų per dykumas ir neižengiamus liūnus, išrausė begalybes kasyklų (šachtų ir "rūdinių"), kuriuose po to patys katorgiško darbo sąlygose plūkėsi, išstatė ištisus miestus, išsijojo tūkstančius tonų aukso bei krūvas deimantų neižengiamose Kolymos bei Jakutijos klampynėse.

Atėjus vasarai, pradėjo varyti į darbus prie geležinkelio linijos, kurią reikėjo įrengti bent jau pagal elementarias technines normas, nes jos būklė, kaip minėjau, tikrai buvo labai vargana. Specialistų mūsų tarpe atsirado pakankamai, netgi nusimanančių, kaip elgtis su teodolitu.

Viena tik Dievo rykštė ėmė persekioti mus – prakeikti Sibiro moskitai (mašalai arba, kaip sakydavom, "moška"). Nuo jų prisikentėdavom baisiai, nes tai buvo tikrai šėtono padaras. Vos prašvitus, jie jau baubdavo virš zonos, ir nejauku būdavo lįsti iš barako. Dar pasiūčiau buvo einant į darbą, nes varydavo susikabinusius rankomis (penketais) ir užtat netgi gintis nuo jų nebuvo nei kaip, nei kuo. O jie lįsdavo į akis, į nosį, į ausis, už apykaklės (ypač prakaituotos) ir geldavo, geldavo, geldavo, nuo ko veidai ir rankos baisiai ištindavo ir būdavo apskretę krauju, nes kiekvienas įgėlimas reiškė didelį lašą kraujo...

Konvojininkai ant veidų nešiodavo specialius žalios spalvos tankius tinkelius-"maskes", bet nelinksma buvo ir jiems, nes mašalai pralįsdavo netgi pro juos, o be to, veidas po tinkliu labai prakaituoja. Tarp kitko, moskitai ne visus žmones atakuodavo vienodai (matyt, pagal kvapą?), tačiau kai kuriuos puldavo taip įnirtingai, kad įgeltasis tarsi pamišęs imdavo plėšti nuo

savęs rūbus, raičiodavosi ant žemės ir klaikiai rėkdavo. Tokie nukentėdavo labiausiai, ir jų vaizdas (ypač veidas, kuris tapdavo beforme mase) būdavo šiurpus.

Atėjus pietų metui, iš zonos atveždavo (arkliniu vežimuku) "balandą", kurią srėbti tekdavo perpus su tuo brudu, nes, vos spėjus virėjui įpilti samtį pliurpalo į aliumininį indelį, jo paviršius bematant apsidengdavo tirštu moskitų sluoksniu. Čia jau kiekvienas elgėsi kaip išmanė: kas bandydavo šaukštu juos "iššvejoti", o kas ir su tuo "uždaru" rydavo, nes visi buvom amžinai alkani

Taip atėjo liepos 6d., atnešusi vieną šiurpiausių įvykių to etapo istorijoje.

Ėjom iš darbo, kaip ir kasdien, pabėgiais, lydimi sustiprinto konvojaus, nes iš abiejų pusių tūnojo, tarsi dangų remiantis mūras, taigos tankumynai. Flanginiai konvojininkai buvo ginkluoti automatais, o kolonos priekyje ir gale – Degtiariovo kulkosvaidžiais.

Maždaug pusiaukelėje priekyje manęs ejęs penketas staiga šoko į dešinę, ir prisidengdamas giliu nusausinimo grioviu, dingo tankumyne. Prasidėjo baisus šaudymas. Mums sukomandavo gult ir nejudėt, o virš galvų prapliupo automatų ir kulkosvaidžių serijos. Po kiek laiko šaudyti nustojo ir įsakė keltis. Matėm, kaip konvojus atskyrė nuo kolonos pirmus du penketus ir per kirtimą (priešgaisrinę liniją apie 30m pločio) nusivarė į mišką.

Mums visiems liepė sulįsti į gelžbetoninį (maždaug 1,5m skersmens) vandenį nutekėjimo vamzdį po pylimu. Įspėjo, kad, bandant iš jo pajudėti, būsime sušaudyti be atskiros įspėjimo. O iš miško tankmės tuo metu pasigirdo konvojaus šūkavimai, keletas padrikų automato serijų ir po jų pavieniai šūviai. Pagaliau, gal po gero pusvalandžio, pasigirdo nauja komanda: "A nu ka, po pjatiorkam vylaz! Živo!" (Na, po penkis išlįst! Greitai!) Keletą minučių niekas nesijudino, nes kai kurie manė, jog įsiutęs konvojus dabar pradės mus šaudyti.

Vėl pasipylė automatų serijos, lydimos penkiaaukščių "matų". Niekur nesidėsi – teko išlįst ir vėl susirikiuoti į koloną. Tik pasikėlę ant pylimo, pamatėm, kad netoliese guli trys lavonai. Buvo aišku, kad kitiems dviem arba pavyko atitrūkti ir pasislėpti miške, arba jie nuklimpo liūne, nes taiga toje vietovėje buvo labai pelkėta ir klampi. Lavonus įsakė nešti į zoną.

Ta baisi užduotis teko keletui pirmųjų penketų. Tik zonoje pamačiau, kas žuvo, nes juos liepė suguldyti prie vartų, šalia sargybos būstinės. Tai

buvo lietuvis Kasparavičius (vardo neprisimenu), berods nuo Kaišiadorių, ir du jauni latviai. Jų pavardės iš atminties išdilo, prisimenu tik, kad abu buvo išsilavinę, simpatingi vyrukai. Vieno iš jų vardas – Janis. Buvo panašu, kad visus tris, matyt, sušaudė iš arti, t.y. pasiviję, kai tie nuklimpo liūno brūzgynuose. O Kasparavičiaus galva buvo baisiai sudaužyta (matyt, buožėmis). Taip ir pragulėjo jie keletą dienų, kol virš jų pakibo toks tvaikas, kad ir sargybos pamainos jo nebeištvėrė. Tai buvo, matyt, psichologinė ataka kalinių adresu, – atseit žiūrėkit ir įsiminkit, kas jūsų laukia, jei dar kas bandytų bėgti!

Zonoje jau kitą naktį po to įvykio prasidėjo ištisą savaitę trukęs teroras. Į darbą nebevarė, užtat po kelis kartus per dieną vis bandė mus surikiuoti taip, kaip tada ėjome. Buvo aišku, kad administracija būtinai stengėsi išaiškinti, kasėjo priekyje bėgusio penketo ir kas už jo. Matyt, įtarinėjo, kad buvo ruošiasi masiniam pabėgimui, ir tikėjosi, jog tokiu būdu pavyks išaiškinti likusius. Deja, ką jie bedarė, kolonos "rekonstruoti" jiems niekaip nesisekė, nes kiekvieną kartą joje pasidarydavo platus plyšys, o jie juk nežinojo, kas kokiame penketukeėjo. Lagerio "kūmas" ir diviziono karininkai dėl to baisiai siuto.

Daugelį (mane irgi) naktimis tapė į tardymus, keikėsi, mosavo kumščiais panosėje, grasino išvežti ten, kur mes atseit per mėnesį kojas pratiesim. Nepadėjo niekas, "plyšys" likdavo toks pat. Tada tas pratybas ėmė kartoti naktimis. Į barakus įsiveržę sargybiniai tvodavo storomis metrinio ilgio lazdomis per narus ir, lydėdami šią procedūrą gyvuliškais keiksmiais, varydavo mus į "lėneiką". Rezultatas būdavo vis tas pats. Tada, bene paskutinę iš tokių naktų, po eilinio nenusisėkusio "rekonstrukcijos" maskarado, jie panaudojo prieš mus naują, kur kas rafinuotesnę psichinę ataką. Jos scenarijus atrodė maždaug taip.

1. Įsakymas kolonai gulti.
 2. Kartu iš visų keturių sargybos bokštų apakina prožektoriais.
 3. Pirmam penketui įsakoma pasikelti ir bėgti sargybos bokšto link, po kuriuo juodavo gili, purvina duobė, skirta karceriui statyti.
 4. Priartėjus per porą žingsnių nuo duobės – komanda "Lažysj!" (Gult!).
 5. Po to tas pats kartojasi su kitu penketu ir t.t.
- Kai kurie kaliniai (ypač vyresnio amžiaus), suguldyti ėmė drebančiomis

rankomis žegnotis, atseit dabar jau tikrai šaudys...

Nepadėjo nė šioji, iki kraštutinumo sadistiška inscenizacija. Tada, nieko "genialesnio" nebeįstengdami išrasti, čekistai nutarė mus išvaikyti į keturis vėjus. Taip ir padarė. Kiek toje trasoje buvo lagerių, mes nežinojom, tačiau vežant įsiminiau, kad jie buvo išsidėstę tai iš kairės, tai iš dešinės kas 8-10 km. Galima manyti, kad jų buvo per porą "desėtkų" (įskaitant ir moterų). Šia proga noriu bent keletu žodžių užsiminti apie kalinių sudėtį tame etape. Daugumą (kaip ir visur) sudarė ukrainiečiai – vadinamieji "benderovcai" – ir pabaltijiečiai, tarp kurių daugiausia buvo lietuvių. Latvių buvo kur kas mažiau, o estų – tik keletas. Buvo ir "skeltanagių" – t.y. su 59-uju straipsniu (už nužudymus). Matyt, pagal pavojingumą GŪLAG'o strategai juos prilygino politiniams ir užtat išskyrė iš bendros masės. Tai bjaurus įžūlus gaivalas bet, būdami aiškiai mažuma, mūsų etape jie atvirai "uodegos nekėlė". Šis brudas visuose lageriuose būdavo administracijos palaikomas ir naudojamas politinių kalinių terorizavimui bei engimui. Tai – "nariadčikai", brigadininkai, sandėlininkai, virėjai ir panaši lagerinė "šušera", kurią apibendrindavome vienu universaliu epitetu – "pridurkai".

Dabar grįžkime prie to, kas buvo su mumis toliau, kai čekistai ėmėsi likviduoti mūsų lagerį. Po keletos dienų į geležinkelio atsparą ties lageriu atvarė du "pulmanus" (dideli, keturašiai, dengti prekiniai vagonai) ir didelę grupę kalinių (patekau su jais ir aš) nuvarė prie jų. Tokio tipo vagone galima vežti daugiausia 40 žmonių, o mūsų prigrūdė turbūt arti šimto.

Prisimenu tik tiek, kad netgi stovėti buvo veik neįmanoma, nes koja lipo ant kojos. Susidarė panaši padėtis, kai žiūrovai, gelbėdamiesi nuo staigaus gaisro kinoteatre, kilus panikai, stengiasi prasiveržti prie išėjimo. Analogija nei kiek neperdėta. O diena buvo lyg tyčia žvėriškai karšta (tipiškas vasaros reiškinys taigoje!). Tiesa, vidury vagono stovėjo kubilas su vandeniu, bet naudos iš jo buvo maža – kaip tu jį pasieksi... Neilgai trukus kai kurie, ypač senyvo amžiaus, nebeišlaikė ir pradėjo alpti. Tada mes taip įsiutom, kad tie, kas buvo jaunesnis ir dar šiek tiek stipresnis, ėmėm trypti kojom ir baubti taip, kad turbūt net maumedžiai linko. Nebežinodami ką daryti, sadistai per porą sprindžių pravėrė vagono duris, ir pasidarė šioks toks skersvėjis. Jis mus ir išgelbėjo. O juk šitaip galėjo kai kas ir uždusti. Būtų "nurašę" kaip disciplinos laužytojus, ir taškas visai istorijai.

Netrukus iš Bratsko* pusės atpuškėjo garvežys ir prisikabinęs išsitempė mus. Gal po valandos susizgribom, kad patekom į "štrafną", t.y. į ypatingo režimo lagerį, skirtą nepaklusnaus "zeko" perauklėjimui (t.y. dresūrai). Pirmiausia čia reikėtų paminėti blakes – tokias pat alkanas ir piktas, kaip ir patys "zekai". Barakuose tiek jų knibždėjo, kad naktimis ne tik pulkais iš visų plyšių jos mus atakuodavo, bet netgi nuo lubų virš mūsų galvų lyte lydavo, keldamos neapsakomą mūsų įtūžį ir šleikštulį. Daugelis kalinių dėl to (kol dar buvo šilta) nakvodavo tiesiog po atviru dangumi, prisidengę universalia "zeko" patalyne: vienas "bušlato" arba "šimtasūlės" skvermas po savim, kitu – užsikloji. Jokių čiužinių nei antklodžių (kaip tai buvo bendro režimo lageriuose) čia jau nematėm. Gal jie ten vėliau ir pasirodė, nežinau, nes vėl rudenį mane išvežė. (Vėl tūkstančius kilometrų.) Kita įmantrybė buvo tai, kad to lagerio barakai netgi vienas nuo kito buvo atitverti, gal kokių 3m aukščio tašytų kuolų tvora. Čekistų supratimu, matyt, tai turėjo reikšti (arba garantuoti) geresnę izoliaciją – kaip kalėjime.

Vietoj epilogo

Po kurio laiko sužinojom ir kitų dviejų bėglių likimą. Pasirodo, juos čekistai gal po kokios savaitės "užlenkė" paupyje, bebandančius žuvauti. Matyt, jau gerokai spaudė alkis, o gal ir bado pradžia, nes maisto atsargų jie nebuvo pasiėmę. O ir iš kur jų buvo galima gauti? Čekistus prie tos upės atvedė dūmai, nes buvo užsikūrę laužą. Taip papasakojo latvis, atvežtas po to į kitą lagerį. Pavardės (kaip ir žuvusių jo tautiečių) nebeprisimenu. Vienas buvo sportinės išvaizdos, vidutinio ūgio, gal apie 30 metų amžiaus vyras. O antrasis – lietuvis, pavardė Šriubėnas (vardo neprisimenu), kilęs berods iš Aukštaitijos. Matyt, būta neeilinės drąsos vyro, nes, besivarant juos nuo upės, latvio pasakojimu, jis vėl pabėgo. Tolimesnis abiejų likimas man nežinomas.

* Keletas žodžių apie Bratską. Mus keletą kartų su geležinkelio platformų sąstatu buvo nuvežę į tą vietą krauti akmenų, reikalingų geležinkelio pylimo tvirtinimui. Tai buvo nelabai platus, akmenų nusėtas, visiškai laukinis slėnis. Iš dešinės – beribė taiga, o kairėje jo pusėje įnirtingai šniokštė vandeninga ir srauni Angara. Vietoj pramoninio miesto, kuriame dabar gyvena arti 300 000 gyventojų, ten stūksojo vieniša, labai kukli būda, apmušta pajuodavusiom ir jau gerokai aptriususiom lentom, kažkuo primenanti malkinę. Ant vieno jos kampo buvo prikaltas lentgalys su degutu ar kažkokiais buvusiais dažais neprofesionaliai išvedžio-tu užrašu: "St. Bratsk".

Petras Girdzijauskas

Tai Dievo pateptųjų ir šėtono apsėstųjų istorija. Aš buvau tik priverstinis jos dalyvis, kartu ir liudytojas.

Katorgos keliais

Sukrovė į kaulinius vagonus Kauno prekių stotyje. Sukrovė visą jaunimą, "užsibuvusį" Kauno kalėjime. "Mus suvarė, susodino, o kur veža, nieks nežino", pusbalsiu niūniavo A.Slaniniukas, mėgstantis dainą ir juoką. Tik rūpestis dažnokai šmėstelėdavo jo šviesiame veide.

Ešelonas sustojo Vilniuje. Čia skirstymo punktas. Iš čia renkasi "pirkliai". Perka net nepasiziūrėję, pagal formuliarą, mat visi jauni, tiks visiems darbams. Pirkimo akcija neilga- trejetas dienų. Nauji pažįstami iš Lukiškių, Šiaulių, Panevėžio kalėjimų. Manęs vis nepalieka Salomėjos eilės iš "poemų-poemos" "O Lietuva, kiek syk parduota ir išmainyta tu buvai, erškėčių dygiais vainikuota, vergijoj dainas dainavai." Tad kiek syk parduota Romanovams, Kaizeriams, Uljanovui. Kapsukas jau buvo suderėjęs, bet nepavyko. Jį patį pirkliai pritrėskė tarsi utelę prie stiklo. Paskui Shihengruberiui ir pagaliau Džiugašviliui. Ugi, kad tu nusustum, Saliamute, už tokią poemą, kad tave apsėstų visų Lietuvos kalinių utelės. Tai būtų krūva! Galėtum laužti sau vartus pro jas į saulę.

Vėl krauna į kaulinius, tik dabar, jau matosi, ilgai kelionei. Iš vagonų kyšo dūmtraukiai, virš stogų prožektoriai, tokie kaip Žukovo, kai jis nakčia atakavo vokiečius. NKVD profesorai pasiruošia mus saugoti. Devyni vagonai mums ir du sargybai – priekyje ir gale. Ant jų puikuoja kulkosvaidžiai, ant viršaus ir iš šonų – prožektoriai. Viduje – enkavedistai ir vilkšuniai, vieni už kitus piktesni.

Mus suveža kiek anksčiau į peroną. Per kauniečių gretas, bevieliu tele-

* Skyrius iš prisiminimų ciklo "Dialogai su Viešpačiu ir Šėtonu".

fonu, pasklinda žinia – šiame ešeline A.Sakalas, garsėjęs savo veikla Kauno kalėjime.

– Likimas vėl suvedė, – rūsčiai prataria Lionginas, – jis mums nutraukė ryšį su laisve. Įdavė mūsų žmones.

Mus su varganais ryšuliais sugrūda į 18 tonų talpos gyvulinį vagoną. Jis paruoštas mums. Net dviejų aukštų gultai – vieniems ant grindų, kitiems – virš jų. Ten gali gulėti arba sėdėti, neatsisostosi. Vidurys tuščias, gultų nėra.

Mes parduoti katorgon, tik nežinom kam ir kur. Viena aišku: pajudėjom į rytus. Per Naująją Vilnią, per ją visų vergų iš Lietuvos kelias į bolševikinį jungą.

Gerokai įdienojus, ešelonas sustoja kažkokiame Gudijos stoties užkaborėje. Vyksta mums dar nepatirta procedūra. Su trenksmu atidaro kiaulinio vagono duris, išoka du mitrūs enkavedistai. Vienas iš jų su ilgakočiu mediniu kūju. Visus su daiktais suvaro į vieną vagono galą, palikdami kitą tuščią. Šis NKVD specialistas su ilgakočiu kūju išstuksena kiekvieną vagono lentą tuščiame gale. Pagal kūjo ir lentos "muziką" jis nustato, ar nesiruošiama pabėgimui. Po šios procedūros mus tieku skaičiuoja, po vieną pervarydami į tuščiąją galą. Skaičiavimo procedūros būtinas elementas – sušerti "zekui" per nugarą, o nepaklusniam – per galvą ilgakočiu kūju. Toks vagono pa-

Kai parašai prisiminimų skyrelį

tikrinimas ir kalinių skaičiavimas – kasdien.

Priešpaskutinė kelionės diena buvo įdomiausia: laukuose sucypė ešelo no stabdžiai. Mūsų apsauga priekyje ir gale pradėjo šaudyti. Mes prigludom prie mažų grotuotų vagono langelių, smalsaudami sužinoti kas nutiko? Vakarėjančio beržyno fone matome bindzenantį vyrą. Bindzena bemas ir tiek. Į šūvius nereaguoja. Matyt, ne į jį šaudė. Tuntai vilkšunių tik skalija, tiek vienam tiek kitam sąstato gale. Jų nepaleidžia, pėdų neseka. Matyt, nereikia. Sąstatas pastovi, kol vyriškis dingsta beržyne ir mes vėl pajudame.

– Jei būtų pabėgęs kalinys, skaičiuotų visus vagonus, nedelsdami, – samprotauja Stasys, – matyt, šiaip kas sutrukdė sąstatą.

Pagaliau Ruzajevka. Visus išlaipina iš vagonų ir perone susodina ant šlapdriba "pamalonintos" žemės. Enkavedistai nelabai ir tedraudžia kalbėtis. Nuvilnija žinia: iš vagono pabėgo A.Sakalas. Kažkodėl jo nesivijo, tik pašaudė, patriukšmavo, samprotavo su arčiau sėdinčiais kaimynais vilniečiai. Tik kauriečiams tebuvo aiškus tas spektaklis. Mes užsibuvom perone. Tai lietus, tai sniegas mūsų varganus rūbus permerkė kiaurai. Atsistoti pajudėti, kad kiek sušiltum neleidžia.

Pagaliau sugrūda pas vagis – plėšikus į kamerą. Socialistai – internacionalistai pareikalauja atiduoti visą mantą ir dar priedo nusirengti ir nusiauti batus, idant jie apsirengtų ir apsiautų. Mes nusimetėme viršutinius. Jie cypdami pareikalavo NKVD globos. Taigi mes vėl tik politiniai. Vėl vergų dalybos. Skirtumas, kad kalba rusiškai. lietuviškai jau neišgirsi.

Trumpas pervežimas tokiuose pat vagonuose, ir mes Potmoj "Dubravlago" skirstykloj (jis "Temlagas". Mes jį pakrikštijom "Mordlagu" – tai Mordvių autonominė respublika). Tai man pirmas konclageris šalia viešojo geležinkelio, kruopščiai slepiamas nuo pakeleivių.

Mordovija pasitiko niūriu, žemai kabančiu dangum, rudeniška dargana ir slegiančia nuotaika. Plienų bėgių šaka nuo Potmos smigo į niūrią Šiaurę, į nežinią, ji dvelkė kančia ir neviltim. Kankinančioj nežinioj buvo ir mano konclageris. Kuris? Nežinia, kiek jų ten yra, kiek juose sutilpę kančios ir kraujo, kiek dar bus sutalpinta?!

Internacionali minia lalėjo "Dubravlago" skirstykloj: lietuviškai, latviškai, estiškai, rusiškai, vokiškai, ukrainietišškai, lenkiškai, vengriškai, čekiškai, graikiškai ir čigoniškai, pasitaikydavo net japonų ir korėjiečių.

Kas tas internacionalizmas? – maščiau vienas sau. Kodėl jie visi čia? Tikriausiai tai teroras. Fizinis ir dvasinis teroras! Be jo pagalbos ši minia nesusirinktų šioj Nevilties žemėj. O kaipgi su tuo internacionalizmu už aklinos konclagerio tvoros? Ar jį kas nors pripažįsta, kol enkavedistas nepakiša durtuvo po nosim? Tikrai ne! Tik po to, kai miego arterija prispausta durklu. Tada visi internacionalista!

"Dubravlago" geležinkelis veikė reguliariai. Jis buvo skirtas katorgininkų poreikiams, todėl daugiau buvo grotuotų vagonų, nei begročių.

"Die Mädchen aus Wien"

Juoda valgyklos salės durų ryklė prarijo paskutinį atskubėjusį, ir Kalininas (buv. generolas leitenantas) jas uždarė. Pirmą kartą atsidūriau neįprastoj aplinkoj: ekrane šėlo Vienos jaunimas: mylėjo, šoko, neapkentė, varžėsi meilėje ir darbe. Salonų blizgesį keitė ežerų veidrodžiai, pušų gojai – ažuolynus. Mano jaunystė buvo tokia pat, kaip ir jų, tie patys metai, tie patys jausmai. Tik vietoj salonų blizgesio – kamerų grotos, pro jas – ne dangus – ne saulė, o dėžės lentos. Tik mažas ruoželis dangaus pro spygliuotų vielų pynę virš dėžės. Vietoj meilės – juoda grasi neapykanta. Vietoj šokio – nuolatinis alkis ir šaltis. Man pasivaideno, kad krintu juodon, juodon bedugnėn, kur nebūs nei saulės, nei vilties iš ten išlipti... Man pasivaideno, kad princu šoku Vienos valsą kartu su Vienos gražuolėm... Mano jauna siela susiūbavo – subangavo... O Viešpatie! Kur Tu? Kur Tavo Teisybės pirštas?! Kodėl leidi dar nespėjus pradėti gyventi, o tuo labiau, prasikalsti, beveik vaikus, surakinti ir įkalinti svečioj šaly? Tebūnie prakeiksmu prakeikti bolševikai, peržengę Lietuvos slenkstį!

Ekranas užgeso. Sėdėjau priblokštas. Štai kaip galima kankinti, skaudžiau nei adatom po panagėm!

– Štai ir prisnūdęs naujokas, aš taipogi Vilniuj ateidavau išsimiegoti į kiną, – baigdamas į mane ištiesė ranką nepažįstamas.

– Antanas Kulikauskas, – ir tęsė. – Susipažink: Juozas Tonkūnas, Antanas Miškinis, Viktoras Ašmenskas ir Antanas Tamošaitis. Pašokęs linktelė-

*Merginos iš Vienos.

jau ir ištiesiau ranką.

– Geri trofėjiniai filmai ir vokiečių kalbą neblogo prisiminti, – užbaigė profesorius Juozas. Tuo metu konclagerio gongas nuskambino miego valandą.

Nuo septinto barako iki trečiojo – vos šimtas metrų. Nueiti netrunki. Tik laiko stygius, to lėtai ir greitai slenkančio laiko! Dirbame po 12 valandų šešias dienas. Vakare ir išvargę, ir būtinybes sutvarkyti reikia. Tad tik sekmadienis.

Skubiai žingsniuoju, nes pakvietė buvęs Žemės ūkio akademijos rektorius, profesorius, buvęs Nepriklausomos Lietuvos švietimo ministras J.Tonkūnas. Labai maloni ir šviesi asmenybė. Jam rūpi tautiečiai, ypač jaunimas, todėl ir nori pasikalbėti su naujoku.

Dabar mes kartu viename konclageryje traukiame svetimoje šalyje svetimšalių jungą. Mūsų padėtis šiek tiek skiriasi – jis tvarko gyvenamosios zonos žaliajį rūbą ir čia pat gyvena, o aš kasdien grūdamas iš gyvenamosios

Vėl visa šcima drauge. 1953m. gegužė

zonos, į darbą rikiuojamas, skaičiuojamas, vilkšuniais lodinamas, švytuojant durtuvams ir raudonoms žvaigždėms.

– Ateik, išgersim arbatos, susipažinsim, pasikalbėsime, – pakvietė susitikęs profesorius. – Nuobodų nebus, ateis mūsų vyrai su savo humoru ir naujienomis.

– Paprastai ateina ir A.Miškinis, jei mėgsti poeziją, galėsi su juo padiskutuoti, – pratęsė lyg tarp kitko.

Nors buvau naujokas, bet žinojau, kad iškiliosios šio konclagerio asmenybės yra prof. J.Tonkūnas ir poetas A.Miškinis. Susidurti su abiem kartu buvo ir žingeidu, ir baugu. Tokios striukos tos mano žinios visose srityse. Mūsų tik du bendri bruožai – katorgininkai ir lietuviai. Iš 3000 šios zonos pasmerktųjų, lietuvių koks šimtas, gal kiek daugiau, o atstovauja jie visiems Lietuvos gyventojų sluoksniams: nuo darbininko, ūkininko iki ministerio.

Pasirodžius naujokams, ypač jaunimui, mūsų inteligentija stengėsi jiems patarti ar net juos globoti. Tad profesoriaus rūpesčiu skubu pas jį išgerti arbatos, išsakyti savo pažiūras ir rūpesčius, susipažinti. O rūpestėlis mano didelis. Man dar pora metų iki dvidešimt, o aš jau svečioj šaly, katorgoj... nutrauktas mano mokslas dar šeštoje klasėje. O aš vis vien viliau, kad tai ilgai nesitęs. Aš vėl būsiu laisvas, galėsiu tęsti mokslą, studijas, "bent kiek prastrinti akis", kaip teigdavo mano motulė. Man knypso paširdžiuose klausimas, kokia gi ta aukštoji mokykla, mano svajonė, kuriai vadovavo profesorius? Ar ji tokia ir dabar, kaip tada, ar kitokia? Man jau dabar norisi pajauti, ar aš galėsiu, ar sugebėsiu koku nors būdu į ją įsisprausti?

Pilnas tokių ir kitokių klausimų, tiesiog įvirstu į trečio barako pirmą sekciją.

– Laba diena, pone profesoriau, laba diena, pone poete, – tariau truputį sumišęs, nes abu mažai pažįstami. Abu nužvelgia mane šiek tiek nustebę, bet, pamatę mano nuoširdumą, maloniai nusišypso.

– Antanas Miškinis, – ištisia ranką poetas ir paspaudžia manąją.

– Petras, mano vardas Petras, – kažkaip pinasi liežuvis, juk pirmą kartą akis akin susiduriu su Dievo pateptuoju ir stengiuosi iškart įžvelgti, pastebėti, kuo jis skiriasi nuo manęs, nuo visų mirtingųjų.

– Kol kas kitų nėra, – tęsia pokalbį profesorius, – gal ir gerai, – pratęsia jis, – susipažinsim, pasikalbėsime, išsipasakosim, tuo tarpu ir jie atsiras, – pabaigia.

– Kaip sekasi, kaip įsikūrei, kur dirbi? – paklausia p. Antanas.

– Kol kas gerai. Paskyrė į siuvėjų brigadą. Baigiau dviejų savaičių kursų ir tapau konvejeriniu siuvėju. Siuvu vieną siūlę visas 12 valandų. Didelė nuobodybė! Ypač nuobodu ir sunku paryčiais, kai dirbi naktinėje pamainoje – kartais net pirštus prisisiuvi, – pabaigiau.

Sakau Antanui, kad gerą darbą turi, sukirpimo ceche nėra naktinės.

– Dievas sutvėrė dieną darbui – naktį poilsiui, gerai pailsėjęs, ir dieną lengviau praleidi, – tęsė pokalbį profesorius.

– Iš kelintos klasės atkeliavai čia? – vėl pasiteirauja p. Antanas.

– Iš šeštosios, dar nebaigęs, balandžio pradžioje. Gavau kvietimą į Jurbarko karinį komisariatą. Bet tai buvo tik klasta. Iš ten, jau su palydovais, į saugumą, kur pasiūlė bendradarbiauti kovoju su "Lietuvos nacionalistais". Man buvo paruošta konkreti užduotis išaiškinti mūsų gimnazijos pagrindinę organizaciją. Nesutikau. Štai aš ir čia.

– Petras Piluckis, – ištiesė. man ranką naujai atėjęs svetys, maloniai nusišypsodamas.

– Aš taip pat Petras, – tariau, spausdamas jo dešinę. Stojų trumpa pauzė, kurią nutraukė profesorius.

– Ką manai veikti, kai pavyks išeiti laisvėn?

– Manau toliau mokytis, baigti gimnaziją ir toliau kibtį į studijas. Ir dar šio to mokausi. Kauno kalėjime gerai išmokau rusų kalbą, dabar mokausi vokiečių kalbos. Mūsų brigadoje yra vokiečių. Jie mane ir moko. Paskaitom vieną kitą knygą, pakalbam.

– Geriau mokytumeisi anglų kalbos, – įsiterpė Antanas, – ji vyraus pasauly ir vėliau, ir bus reikalingesnė. Mes su Geniušu tiesiog ją "zubrinam", – pratęsė jis.

– Man tai būtų neparanku. Aš gimnazijoje mokiausi vokiečių kalbos, tad dabar tęsiu pradėtą darbą, o anglų reikėtų pradėti iš pradžių. Be to, nėra mokytojo, – paaiškinau.

– Vien svetimos kalbos mažoka, – neatlyžo p. Antanas, – reikėtų neužmiršti ir savosios ir taip pat pratęsti studijas, – tęsė jis.

– Mes šį tą darom. Mūsų jaunimo grupė iš rašinių sudarom laikraštėlį. Net pavadinimą turim "Žalgiris", kas nori ateina pas "Dzūką", paskaito, pakritikuoja arba pasigėri, kai jau mums pasiseka. Kartais Valys parašo eilių.

Nedideli mes prozaikai ar poetai, bet naudos mums duoda nemažai, tuolab kad paskaiteį patys gerokai padiskutuojam ir kalbos, ir stiliaus požiūriais, neužmiršdami net gramatikos ir sintaksės, – baigiau, mėgindamas įspėti jo vertinimą.

– Ir vėl "Žalgiris", – nusistebėjo poetas ir tarė – sakei, kad už "Žalgirį" pas mus atkeliavai.

– Atkeliavau už "Atžalyną" ir nepaklusnumą, už tai, kad jie apsiriko pasirinkdami mane, jie buvo užtikrinti, kad aš jiems dirbsiu, būsiu NKVD šnipelis. Šiais laikais susidoroti paprasta.

– Žiūrėk, kad tau neduotų antra tiek už antrą "Žalgirį", – pašmaikštavo Piluckis.

– Ten buvo "Atžalynas", o čia "Žalgiris" – tai ne tas pats. Ten reikėjo augti ir bręsti, tik tada kibtį į darbą. Čia reikia, kaip ir Žalgiryje, grumtis ir laimėti, nors ir pozicijos blogos, ir ginkluotė nevienoda. Reikia laimėti. Ir tai antras kartas – tik Mordovioj, ne Mozūruose. Apie tai ir kalbama "Žalgiryje." Geriau užeikit, paskaitysite patys. Tada ir keliauti "antra tiek" galėsime kartu. Bus linksmiau, – atsikirtau šmaikštuoliui ir tęsiau.

– Mane domina ne šmaikštavimo objektas, gal jis ir mėgėjiškas, tačiau vertingas, mums vertingas. Aš noriu išgirsti iš pirmųjų lūpų apie tikrąją gimnaziją, apie tikrąjį aukštąjį mokslą, nes tikiu, kad man su jomis teks susidurti, griuvus despotams. Apie vieną ir kitą nesu fundamentaliai pasiteiravęs. Tas klases, kurias baigiau, nors šis tas, bet jos kažkokios netikros. Kasmet keitėsi programos, vis naujos nukrisdavo iš ministerijos. Daug dalykų iš viso iškrisdavo, net matematikoj. Turėjau prieškario laikų vieną kitą vadovėlį, tad pasekdavau. Be to, penktoje klasėje garo mašiną atrado Stefensonas, o šeštoje jau Polzunovas, lemputė – Edisonas, o šeštoje – Ladyginas. Tas pats mokytojas, prieš tą pačią klasę! Kokių tikslų siekiama, ko tikimasi?!

Dabar jau viską atrado rusai. Kitas pasaulis, tik nusirašė nuo jų. Lengva jiems buvo, nereikėjo sukti galvos. Viskas atrasta, viskas sukramtyta, tik ryk! – pabaigiau.

– Pirmą kartą susiduriu su gimnazistu, kuris buvo mokomas tokiu bjauriu būdu, gal su tokiais ir buvau susidūręs, bet kalbėti apie tai neteko, – tarė p. Antanas ir paniuro.

– Papasakok, Antanai, apie lietuviškas gimnazijas, tu jose mokytojavai,

jam bus įdomu, o man malonu prisiminti, kokias mes jas turėjome, – grįžo į pokalbį profesorius Juozas.

– Taip, aš jose mokytojavau nuo ketvirto dešimtmečio pradžios iki pokario. Vienu sakiniu to sudėtingo organizmo neapibūdinsi. Aš atėjau į jau susiformavusias Kauno gimnazijas, sostinės gimnazijas. Jos buvo keletos rūšių, bet kalbėti reikėtų apie dvi valstybines ir privačias. Ir vieny, ir kitų buvo veik vienodas skaičius, valstybinių – kiek daugiau. Man regis, kad lietuviškos gimnazijos nuo bolševikinių turėjo pora pagrindinių skirtumų: pirma – mes stengėmės gerai supažindinti gimnazistus su Lietuvos kultūra, jos istorija, bendrapasauliniame kultūros ir istorijos kontekste, antra – mes stengėmės suformuoti savarankiškai mąstančius piliečius, geriausiu atveju – individualybes. Apčiuopę tokią, mes ją nedviprasmiškai paskatindavome pasireikšti, suvešėti. Tokį mokymo mechanizmą sukūrė, vieningai nukreipdami pastan-

Penktąjį skyrių baigus. Vadžgirys, 1943m. vasara. Sėdi iš kairės antras V. Steponaitis – mūsų klasės auklėtojas

gas, tėvai, mokytojai, valstybė ir dvasiškiečiai. Visų pastangoms talkino kultūrininkai per spaudą ir draugijas. Tiesos ar tikresnio kelio mes ieškojome per disputą. Dauguma mokytojų buvo išsilavinę, aukštos vidinės kultūros piliečiai, sąžiningai atliekantys savo darbą. Melas gimnazijoje buvo ne tik nepačienamas, bet ir neįmanomas.

Dabartinėse mokyklose stengiamasi prikimšti daug žinių, iš kurių didelė dalis netikros, ypač netikra istorija. Lygiai kaip netikras Ladygino ar Polzunovo primatas – taigi ir tokia fizika. Kuo tada tampa mokytojas? Mokytoju ar melagiu? Kokia jo vidinė kultūra, jei jis kasdien skelbia melą? Logiškoje eigoje mes prarandame individualybes, prarandame pilietį. Tokia aplinka bukina, ugdo abejingumą.

– Tikriausiai mūsų laukia dideli praradimai, – įsiterpiau.

– Žinoma, mes čia pat matom jaunimą, išauklėtą tokiose mokymo įstaigose. Ten, Rusijoje, jie apdorojo jau ne vieną kartą. Tie žmonės negali atskirti, kas tikra, kas ne, tiesos nuo melo. Tai sulaužytų likimų kartos, tai moralinio genocido aukos.

– Tad ir konclageris nėra blogiausia išeitis, – įsiterpiau.

– Kelios vielių ir ištisa karčių tvora su išakėtomis juostomis mus patikimai atitveria ne tik nuo laisvės, bet ir nuo melo, dvasinio skurdo ir dvasinio genocido, – atsakė p. Antanas ir tęsė. – Kas gi būtų, jei mes taip greitai atsisakytume tiesos, kurią skiepijom vis ateinantiems ir ateinantiems į mūsų klases ir išeinantiems į pasaulį su tikra tiesa, su tradicija, su mūsų tautos istorija ir kultūra. Kas visa tai turi nešti ir saugoti per visas laikų negandas, jei ne mes, lietuviai. Mes čia saugom mūsų istorijos, kultūros tradicijos židinius, iš kurių vėl turės išplisti, turėti tęsinį tai, kas buvo sukurta, padaryta. Ir ne vien čia tai darom. Tai daro ir Tėvynėje Lietuvoje, kas ginklu, kas plunksna, kas gyvu žodžiu. Tai vyksta ir užjūryje, jiems ir sunkiau, ir lengviau, nes už tą darbą negrasinama katorga. Bet jie – atriekta riekė, ir tai jau sunku. Visi išsklaidyti tautos sūnūs ir dukros vėl susirinks gimtojon žemėn, kiekvienas su savo nešuliu, su savo kraičiu, ir tiek būsim turtingi, kiek jo atnešim į bendrą aruodą. Žinoma, bus atnešta ir kūlių, ateis ir netikrų pranašų. Bet, svarbiausia, savo kraitelę neišbarstyti pakelėm, pamešti į namus, o ten atsisijos; tėviškės vėjas nupūs pelus nuo grūdų, sėjėjas atskirs grūdus nuo iškūlėjusios sėklos, ir vėl kris tikras grūdas į tėviškės žemę, – pabaigė p.

Antanas.

Stojo trumpa tyla. Visi klausė jo ir mąstė. Daug kam tai skambėjo tarsi pranašystė šioje juodoje bolševizmo naktyje. Kai jie klestėjo, gyrėsi savo pergalėmis, Gulagas rijo ir rijo "zekų" kaulus, o klampūs pelkynai tapo perbrendami, žengiant nuo skeleto ant skeleto. Tylą pertraukė prof. Juozas, kreipdamasis į mane:

– Tu dar jaunuolis, tau visas gyvenimas prieš akis, kaip minėjai, esi pasiryžęs baigti gimnaziją. Ką gi manai daryti toliau? – paklausė jis.

– Žinot, man jau dabar šviečia Tėvynė, jos aukštosios mokyklos, tarsi Biliūno "Laimės žiburys". Man regis, susitikimas su tų mokyklų profesūra, tai tam tikra palaima po šių mūsų niūrių katorginių metų. Man regis, jie mus, tokius, supras ir padės, jei mes būsime sustabarėję ar ką nors primiršę. Jie negali būti blogesni nei Jūs ar p. Antanas, juk jų priedermė išmokyti nemo-kančius, išauklėti nevalyvus. Studijos inžineriniame fakultete – mano sva-jonė.

– Argi jūsų polinkis į griežtasias disciplinas? – pasiteiravo p. Antanas.

– Kaip tik atvirkščiai, – atsakiau, – bet visas humanitarines sritis uzurpa-vo bolševikai, visoje humanitarijoje – apsimetinėjimas ir melas. Nieko tikra. Man tai nepakenčiama. Nusakę Omo dėsnį ar Pitagoro teoremą, jie dar nešaukia "tegyvuoja", nes daugelis neišmano, kas tai yra. Tad man ne pa-sirinkimas, bet lemtis – tik inžinerijos studijos. Todėl man rūpi sužinoti, kokia ta aukštoji mokykla? Kaip ji sudėta ir kas joje dedasi? Gimnaziją esu "uostęs", bet apie aukštąją neturiu supratimo.

– Papasakok, Juozai, – tarė p. Antanas, – aš universitete studijavau, po jo mokytojavau, o tu nuo dėstytojo nuėjai iki rektoriaus, kiek menu, ne vienerius metus rektoriavai.

Profesorius atsiduso, kiek paniuro, susimąstė, išvargusios akys suspindo praėjusių laikų ilgesiu. Dar kartą, giliai atsidusęs, tarė:

– Universitetas arba akademija – tai visai kitokia įstaiga nei gimnazija. Tai mokymo ir mokslo įstaiga. Ten mokomi ne tik studentai, ten atliekami mokslo tyrimo darbai, suteikiami mokslo laipsniai ir garbės vardai. Moky-mas vyksta fakultetuose, kurių būna keletas. Svarbiausia yra tai, kad aukš-toji mokykla turėjo savo veiklos nuostatus, savo senatą ir buvo nepriklausoma įstaiga. Dėstytojai savarankiškai rengė savo disciplinos dėstymą, žino-

dami, kad jo absolventai turės konkuruoti su kitų aukštųjų mokyklų absolventais, kaip ir patys dėstytojai tarp savęs.

– Ar privalomas buvo paskaitų lankymas? – pasiteiravo Petras, kuris buvo suimtas iš Vilniaus universiteto.

– Ne, neprivalomas, – atsakė prof. Juozas ir tęsė, – privalu išlaikyti egzaminą, kai jam pasirošė.

– Tai ir bilietų nebuvo per egzaminus? – nerimo jis.

– Nebuvo. O kam jie? Juk reikia gerai išmokti dalyką, o profesorius privalo patikrinti, ar išmokai ir ar išmanai tai, ką studijuoji, ar neplauki paviršiumi kartu su putomis, – padaręs pauzę, profesorius tęsė:

– Aukštoji mokykla – tai autonomiška įstaiga. Kaip ir į bažnyčią, taip ir ten neturėjo teisės įsiveržti policija. Toks buvo statusas. Studentai turėjo autonomiją, savo organizacijas ar jų asociacijas. Rinko jų prezidentus ar kitaip vadinamus vadovus. Aukštosios mokyklos teritorija – neliečiama. Mes tęsėme gimnazijoje pradėtą mokymo procesą, tik šis procesas studentui suteikia visišką savarankiškumą. Šio proceso tikslas – parengti visiškai savarankiškus, mąstančius specialistus. Todėl ir jų dalyvavimas tame procese turi būti savarankiškas. Kiekvienas individualiai randa savo vietą jame. Mes studentams stengėmės įteigti platų mąstymą, kūrybos poreikį, savarankiškumą, padėti susiorientuoti literatūros ir informacijos sraute – pabaigė profesorius.

– Nebuvo nei partorgų, nei komsorgų? – pasmalsavau.

– Nebuvo. Politinės aistros, žinoma, virė ir aukštosiose mokyklose, bet tai buvo studentų privatus reikalas, tai laisvo pasirinkimo arba nesirinkimo dalykas. Studentai rinkosi sau lyderius ir laisva valia ėjo paskui juos, pamažu ir patys tapdami lyderiais. Žodžiu, mūsų aukštosios mokyklos buvo visiškai panašios arba net tokios pat, kaip ir Europoje. Europa pripažino mūsų aukštųjų mokyklų diplomus.

– Sakyt, profesoriau, kodėl konclagerius dažnai pravardžiuoja "akademijom"? – pasiteiravau lyg iš inercijos, pats nesitikėdamas.

– Gal todėl, kad čia yra ir studentų, ir profesorių, kad ir čia vyksta tam tikras mokymo procesas, moko ir žmonės, ir pats gyvenimas, ir tai vyksta labai centruotai, – netikėtai greitai atsakė profesorius.

– Ši "akademija" vadinasi ypatingoji, ypatingo režimo, turi kelis vardus,

Gal žinot kodėl? – teiravausi toliau.

– Nei Rusijos imperatoriai, nei bolševikai tremties vietų ar konclagerių istorijos nerašė. Atvirkščiai, ją slėpė. Berods į šiuos pelkynus nepaklusnius didikus pradėjo tremti Jonas Žiaurusis dar XVI amžiuje. Jis galėjo parinkti ir sausesnes, geresnes vietas – ažuolynus "Dubrovom" vadinamus. O kai jie pavirto lageriais, tapo "Dubrovlagu". Kitos vietos buvo – tamsus miškas – tamsa "tiomnoje miesto". Įsteigus ten lagerius, tapo "Temlagas". Tai, aišku, mano nuomonė, tam tikras samprotavimas. Tikroji tiesa gali būti visai kitokia.

Ypatingo režimo – jie tikriausiai vadinami dėl ypatingų kalinių naikinimo būdų ir priemonių, apie kurias eina kraupus gandas iš lūpų į lūpas, iš kalinių kartos į kartą. Prieškaryje, didžiųjų represijų metu, keletą metų šiuose lageriuose dėjosį baisūs dalykai. Rikuo­tės ir patikrinimo metu kas trečias penketukas turėdavo žengti dešimt žingsnių į priekį ir būdavo išvedami. Kur jie buvo vedami, niekas nežinojo. Kas su jais buvo daroma ir kada, taip pat nebuvo žinoma. Buvo kraupi paslaptis,ėjo baisus gandas, kad šie išbadėję, sunkių darbų išskankinti nelaimėliai buvo nužudomi pačiais žiauriausiais būdais. Niekas išvestųjų daugiau nebesutikdavo, niekas jų nematė, todėl ir tomis kalbomis mes tikėjom. Pasakojo, kad po keleto metų, kai "trečiasis" buvo išvedamas, atvyko į šiuos lagerius komisija iš "centro", ištyrė "akcijas", apkaltino "Temlago" administraciją savavaliavimu ir sušaudė ją kalinių akivaizdoje. Buvo sudarytas vaizdas, kad "centras" nieko nežinojo, kas darėsi jų pašonėje. Žmogus, man pasakojęs apie tuos įvykius, metus ar net daugiau rikiuotėje neatsidūrė "trečiuoju", nors stojo į tas gretas kiekvieną kartą. Jis sakėsi matęs "Temlago" administracijos egzekuciją.

Dabar "trečiajam" nereikia išeiti iš rikiuotės į priekį ir negresia tolimesnė lemtis, tačiau visa kita tvarka nepakeista: draudžiamas susirašinėjimas, nepaprastai griežta izoliacija nuo išorinio pasaulio. Sužvėrėję prižiūrėtojai ir kiti civiliai tarnautojai. Visoje aplinkoje tvyro fizinio ir dvasinio teroro tvaikas. Tegu nenustemba mano anūkai ar proanūkiai (aš jau to nesulauksiu), išsiaiškinę, kad Rainių miškelio, Pravieniškių ar Panevėžio gydytojų budeliai bus įgiję praktiką su kas "trečiuoju" "Temlage" ir atkeliavę į Lietuvą, tardami – "My prinesli vam kultūrą". Skalpų ir diržų iš nugaros lupimo kultūrą, – baigė profesorius Juozas.

Vyrai, o jų jau buvo padaugėję, gyvai aptarinėjo universitetų savivaldos ir kitus reikalus, lygino Sorboną su Ciurichu, Humboltą su Kembridžu, mat buvo čia šių universitetų absolventų lietuvių ir nelietuvių, likimo atblokštų šion liūdnon vieton. Vykdytojai, matyt, turėjo viltį, jog vėl bus duota komanda: "Trečiasis penketukas dešimt žingsnių į priekį!" – ir šių, jiems ypač nepageidautinų žmonių, atsikratyta.

Man netilpo galvoje, kad ir mano padėtis buvo vienoda su jais. Juk aš, vos tik išsiritęs geltonsnapis, šiame gyvenime dar nespėjęs "užgyventi" nei gero, nei blogo, stoviu su žmonėmis, kurie jau nuėję didesnę gyvenimo dalį ir daug nuveikę, nuveikę neprietelių naudai arba savo tautos naudai, stoviu kartu ir laukiu komandos "kas trečias dešimt žingsnių į priekį!"

Atsisakyti išduoti savo Tėvynę ir draugus – tai piliečio pareiga, bado streikais priešintis pavergėjams – pareiga, priimti ir perduoti žinias "Morzės telegrafu" iš kameros į kamerą, iš aukšto į aukštą – taip pat pareiga. Aš jaunesnis, vikresnis, man geriau sekėsi, bet dažniau buvau pagaunamas. Negi vien už tai?! Dar priplūkdamom "stukačius", įmetamus ir įmetamus į mūsų

Jau apsipratęs "Dubravlage" su J.Barčiu. Javasar, 1958m. rugsėjis

tarpą šnipinėti mūsų nuotaikas ir veiklą, kuri nuolat vyko tarp lietuvių. Matyt, galioja bendras dėsnius: "Kas ne su mumis – tas prieš mus." O tokie naikinami, nepaisant amžiaus, lyties ir išsilavinimo.

– Matyt, kažkuo užkliuvai bolševikams, kad jie nukreipė tave čia, – nutraukė mano trumpą susimąstymą profesorius.

– Tikriausiai atsisakymą bendradarbiauti su jais bolševikai laiko "smūgiu žemiau juostos", o tai jiems nepakenčiama. Kaip tik dabar ir permaščiau savo trumpą biografiją ir kitų kardinalių priežasčių neradau, – atsakiau profesoriui.

– Manau, kad kitaip pasiegti negalėjai. Na, tiesiog nežinojai, kad galima kitaip pasiegti. Juk mes buvom sąžiningai, dorai auklėjami ir šeimoje, ir mokykloje. Aš jau nekalbu apie bažnyčią, kuri kalte kalė Dievo ir Bažnyčios įsakymus.

Iš kur galėjai žinoti, kad yra partija, grindžianti savo ideologiją teroru, smurtu, pjudymu brolių prieš brolius, vaiką prieš tėvus ir atvirkščiai. Sekimas, šnipinėjimas ir išdavystės – jų veiklos pagrindas. Tuo tarpu viešai skelbė "tautų ir žmonių draugystę" ir kitus veidmainiškus šūkius apie internacionalizmą. – Padaręs pauzę, tęsė:

– Internacionalus tik teroras, – tai lengva pasiekti, einant pagal bolševikinės revoliucijos bangą čia pat imperijoje ir už jos sienų, tik reikia skaičiuoti "internacionalizmo" aukas. Reikia pasekti, kur vingiuoja kraujo upeliai iš Rusijos imperijos per Kiniją, Korėją, Mongoliją ir dar toliau į Aziją ir Afriką, ir Amerikos žemynas nebus aplenktas. Visur yra ir bus tas pats braižas. Tai tęsis tol, kol ateis laikas imperijos griuvimui. Teroru ir melu grįstos imperijos ilgai neegzistuoja. "Justitia est fundamentum regnorum", – tvirtino senovės romėnai, ir jie buvo ir tebėra teisūs. Melo imperija žlugs, vietoj jos susikurs valstybių visuma, kaip ir ankstesnėms imperijoms žlugus. Džiugu, kad jau nimas nepasiduoda skaldomas, atsisako slapčia tarnauti priešui, kolaboruoti su juo, susitelkia kovai prieš smurtą ir savivalę; išlaiko per šiuos ypač sunkius laikus lietuvišką tradiciją, tikėjimą, gryną kalbą. Tai padaryti pasiseks ne visiems. Tačiau pranašai būsimo atgimimo būtinai. Būtinai čia, būtinai Lietuvoje, būtinai Sibire ir Kalifornijoje. Būtinai, kad Tautos Dvasia rusentų visur ir, pūstelėjus pavasario vėjui, per imperijos griuvėsius vėl stotų Lietuvos vardu ir pareikštų balsu: "Aš čia gyva!" Būtinai išlaikyti tradiciją, švietimo sistemą ir visą

ši turtą perduoti ateinančioms kartoms.

– Betgi švietimo sistema jau sugriauta, – įsiterpiau, – ji gyva tik prieškarinių mokytojų ir profesorių širdyse ir sąmonėje. O jų Lietuvoje mažuma – priminiau profesorius. Štai Jūs, greta mokytojas Antanas, antai mokytojas Valys ir daugelis kitų. Anuodu čia, ir su savo eilėraščiais. Kartais mūzos net suremia špagas, – pabaigiau.

– Taigi žinau, bet negaliu patikėti. Mano sąmonėje prieškarinė Lietuva, tokia, kokia ji buvo, iki mane pagrobė iš jos. Man sunku ją įsivaizduoti kitokią. Mes su Antanu ją atkuriam drauge. Pasikalbam, prisimenam ir gimnazijas, ir universitetą, ir akademiją, ir atrodo, kad buvome sugrįžę į Lietuvą, taip pamaloninam savo dvasią, – atsiduso profesorius.

– Grįžkite prie mūsų, individualistai, patys pradėjote apie universitetą, o nusigyvenote iki konclagerio, – vėl šmaikštavo P.Piluckis.

– Antanas kaip tik pasakojo apie Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesūrą, – tęsė Petras.

– Mūsų universitetas tikrai nestokojo individualybių: Maironis, Vaižgantas, Krėvė – Mickevičius, Šalkauskis ir daug kitų, kurių poetinis ar prozos žodis skamba ne tik lietuviškai ir ne tik Lietuvoje. Jie ne tik asmenybės, ne tik dėstytojai, jų kūryba daro įtaką. Jais galima sekti ne tik vienam kitam, bet ištisoms kartoms, – baigė profesorius.

– Man regis, be reikalo praleidot ir save, – pridūriau neiškentęs.

– Aš pievininkas, čia ne mano kompanija. Paskui mane seka sėjėjai, – atsakė profesorius.

– Ar turėjo įtakos Maironis tavo poetinei mąstysenai? – paklausė mokytojas Valys p.Antaną.

– Visi tautos pirmtakai (ir ne tik tautos) turi įtakos poetinei mąstysenai, kūrybai. Kūrėjas negali sukurti net menkiausio kūrinėlio, neturėdamas savo tautos kultūrinio pagrindo, neatsirėmęs į jį. Man regis, mes lietuviškai kalbame prie Baltijos jau 5 tūkstančius metų (gal kiek daugiau ar mažiau). Mes čia visi lietuviai, jei būtume vienos kartos, galėtume save laikyti dušimtają kartą. Tad 199 kartos iki mūsų dainavo savo prosenelių dainas ir kūrė savąsias, mokė jų savo vaikus ir anūkus, kad šie savo ruožtu paveldėtų ir sukurtų – savąsias. Tai pirmieji poetai, iš kurių aš sėmiausi išminties, kuriais sekiau. Kai išmoko rašyti mūsų protėviai, savo sudėtus posmus išliejo popie-

riuje. Tai tik raštingieji. Poetai beraščiai vis vien buvo poetai, jie kūrė savo posmus ir juos deklamavo arba dainavo. Vienos dainos išliko, kitos – ne. Išlietos eilės popieriuje dažniau išlikdavo.

Man turėjo įtakos ir Donelaitis, ir Strazdelis, ir Stanevičius, ir, žinoma, Maironis. Jis kėlė mūsų tautos milžinus siekti valstybės atkūrimo, abejojančius – dvasinio atgimimo, aptukusius – nusipurtyti apnašus ir dirbti tautos labui. Tai klasikiniai idealai. Jie ir dabar tinka mūsų pavergtai tautai.

Aš suradau savąjį kelią. Kaip kanklės turi daug stygų, taip poetai turi daug akordų. Kiekvienas skamba savuoju. Amžių skambesys jam tarsi akomponuoja, sudaro foną, – baigė Antanas.

– Kokį foną sudaro amžininkai: Salomėja Nėris, L.Gira, Majakovskis, – neatlyžo Valys. Iš tolo jautėsi, kad tai dispuoto tęsinys, kad tai nepirmkartinis disputas, tik gal iš kito kampo ar iš kitos pusės. – Man regis, su poete net bendravote? – pratęsė jis.

– Žinoma, kai ką jie kūrė pagal užsakymą, įkrito į potvynio srautą ir plaukė kartu su šiukšlėmis. Bet iki tol jie buvo poetai ir po to, kai nusivalys purvus, dvasios purvus, vėl bus poetais.

– Tikriausiai jie visi nuplaukė, primirko ir nugrimzdo į bolševikinį dumblą, – pyktelėjo Valys. Ir jis, ir aš buvome radikalai, todėl neiškenčiau neįkišęs savo trigrašio:

– Man visa ši kompanija nepriimtina. Juk kiekvienas išdavikas iki tol būna piliečiu, argi baigęs išdavystę jis juo vėl tampa? Judas taip pat buvo Kristaus mokinys, sekėjas – apaštalas. Bet šiandien, išgirdę šį vardą, pajuntame išdavystės šiurpulį ir nei jaučiame, nei girdime, kad tai apaštalas – tai Judas.

O Lietuva! Kieksyk parduota

Ir išmainyta tu buvai!

Erškėčių dygiais vainikuota,

Vergijos dainas dainavai.

(iš Salomėjos Nėries "Poemos apie Staliną")

– Kodėl mes šių eilučių nekartojame? Jos labai tinka šiai situacijai? – O todėl, kad jas ištare Judės lūpos. "Iki Stalino saulės Lietuvą pardavinėjo", tik dabar ji "laisva" ir mes "laisvi" "Temlage". Tai dar būtų pusė bėdos, betgi visi

važiavo Maskvon ir pardavė Lietuvą bolševikams prieš tautos valią. Jų pavardės ir sinonimai buvo atidžiai surašyti po išdavystės aktu. Todėl, mano supratimu, nei prieš tai, nei po to poetais būti negali. Jie paprasčiausi išdavikai. Mes ir be jų turime poetų. Turėjome iki tol, turėsime ir po jų. Juos paprasčiausiai reikia užmiršti. Tarsi jų niekad ir nebūtų buvę, – pabaigiau. Valys už tokią toleranciją Salomėjai Nėriai, L.Girai ir kt. "vėjininkams", "liaudininkams" bei kairuoliams į Antaną žiūrėjo su nepasitikėjimu bei įtarumu. Mums karts nuo karto primindavo: "Pasakyk, kas tavo draugai, aš pasakysiu kas tu toks." Aš negalėjau suprasti iš pirmo disputo, ar p.Antanas juos laiko savo draugais, ar tik toleruoja kaip poetų kartos atstovus.

Profesorius, pajutęs, kad atmosfera kaista, nutarė ją neutralizuoti
– Geriau, Antanai, padeklamuok psalmes, – keletas klausytojų reikšmingai susižvalgė.

Man pasirodė, kad nereligingam p.Antanui siūloma padeklamuoti Dovydo psalmes. Tai lyg akibrokštas.

– Moku keletą Dovydo psalmių lotyniškai, galėčiau padeklamuoti. Štai:
Laudate pueri Domine,
Laudate nomen Domini..

Mano išmonę pertraukė vakarinis skambesys – smūgiai į bėgio galą –
din dan, din dan.

* * *

Nuo mano namų iki Mechanikos fakulteto gal koks kilometras ar daugiau. Skubu, žingeidu, ką gi pasakys. Egzaminai išlaikyti, stažo pakanka.

Priėmimo komisijon kvietė ne visus. Iki tol buvome surūšiuoti į pirmarūšius ir antrarūšius. Patekau į antrąją (jau ne šiandien), todėl turėjau stoti komisijos akivaizdon.

Kambaryje už ilgo stalo sėdėjo daug pasipūtusių valdininkų. Pažvelgus į juos, norom darėsi nemalonu.

Pasakiau pavardę ir vardą. Sekretorė paklausė tėvavardžio. Be įžangos vienas iš jų prašvokštė:

– Nam takyje nienužny! (Mums tokie nereikalingi!)

– A kto eto vy? (O kas jūs toks?) – paklausiau.

– Ja sekretar oktiabrskovo rajkoma Bezrodnyj (Aš spalio rajkomo sekretorius), – iškošė.

– Aš ne į rajkomą, o į KPI, – atsakiau.

Komisija mano argumentų nesuprato. Jie padarė išvadą: pilietį (t.y. mane), kaip buvusį politinį kalinį, į studentų sąrašus negalima įrašyti.

– Ar jūsų sprendimas galutinis? – pasiteiravau.

– Galit kreiptis į rektorių prof. Baršauską, – atsakė vienas iš sėdėjusių už ilgo stalo.

Rektorius priėmė ne iš karto. Stoviu koridoriuje ir laikiu priėmimo.

– Štai ir šitą išvarė Bezrodnas, – parodo vienas iš praeivių antrajam ir nueina. Prie manęs prieina pastarasis ir ištiesia ranką.

– Ūkelis Gediminas.

Čia pat prisimenu jį ir dar vieną šmaikštuolį – "ta pavardė pavojinga, nešiuolaikiška, reikia keisti į Kolūkėlį" – ir nuotaika praskaidrėja.

– Kiek ir pagal kokį straipsnį? – paklausiu Gediminą.

– Dešimt, pagal 58, ir visus Šiaurėje. Bet tai dar ne viskas. Aniems fašistams taip pat atidaviau duoklę dar penkiolikmetis. Iš Karaliaučiaus konclagerio pabėgau, Tilžės gestapas pasigavo. Suaugusius sušaudė, išgelbėjo nepilnametystė. Tačiau tai ne nuopelnai. Aukštosios mokyklos durys mums aklinai užvertos.

– Manau, kad ne. Don Kichoto bendražygis paliko vienas duris, atvertas visiems. Reikia jas surasti ir įeiti.

– Kur tos durys, kaip jas rasti? – paklausė Gediminas.

– Laukiu rektoriaus. Jis tas duris mums atvers, – atsakiau.

Rektorius maloniai atsakė į mano pasilabinimą. Išklausė mano prašymą leisti studijuoti KPI Vilniaus fakultete pramoninę – civilinę statybą.

– Kuo gi prasikaltęs, kad rusiškai kalbantis neleidžia įrašyti į studentų sąrašus? – pasiteiravo profesorius.

– Du kartus teistas už politinius prasikaltimus Rusijos Federacijai.

– Tai gal tenai buvai išsikėlęs gyventi? – pasiteiravo.

– Ne, čia Lietuvoje baudžia pagal Rusijos Federacijos įstatymus. Jie mūsiškių nepripažįsta, – paaiškinau profesoriui: aš Lietuvos įstatymų neperžengiau.

– Vadinasi, tave baudė pagal atneštinius.

– Taip, profesoriau, pagal kraitinius.

– Oi išdykęs, balandėli, išdykęs! – pakraipė galvą profesorius. – Tai gal ir

ginklą naudojai prieš tuos kraitinius?

– Ne, profesoriau, aš pasyviai kariauju. Atsisakiau jiems būti slaptu agentu Eržvilko gimnazijoje. Už tai jie man už akių "Penketą" įskėlė. Po Vengrijos įvykių – pakartojo.

– Gerai, balandėli, gerai padarei, – ir nevikriai apsidairė, ar iš tikro mudu du. – O dabar eik, kai atneš jūsų aplankus, aš tave pakviesiu.

Pakvietė iškart abu su Gediminu. Atsivėrė durys, ir veržte įsiveržė aukštaūgis vyriškis, nuo pat slenksčio tiesiog rėkdamas:

– Ūkelį reikia priimti institutan, o Girdzijauskas recidyvistas. Aš prieštarauju dėl jo priėmimo! – baigė jis.

– Taip, aš recidyvistas, nes antrą kartą stoju į šio fakulteto vakarinį skyrių. 1956m. buvau įstojęs, tik be egzaminų, nes turiu technikumą raudoną diplomą, – paaiškinau, vildamasis, kad susiprotės, nes kalba lietuviškai su dzūkišku akcentu.

– Neapsimetinėk – esi politinis recidyvas, – su pykčiu iškošė ilgšis ir skubiai dingo už durų.

– Matyt, pradedantis NKVD antraeilininkas, kad toks grubus. Pagrindiniai mandagesni, ramesni, – pamaniau.

Tuo tarpu profesorius įrašė Gediminui rezoliuciją, leidžiančią studijuoti. Palinkėjo sėkmės. Likome vėl dviese.

– Iš kur dar vienas enkavedistas jūsų filiale? – pasiteiravau profesorių.

– Och, balandėli, kad būtų tik du – pažėrė greitakalbe, dar kartą atsiduso ir tęsė, – tai profesorius A.Kudzys, balandėli, jis komisijos narys, antras narys prieš jus. Todėl negaliu leisti studijuoti, – pabaigė.

– Ar tai jau galutinis sprendimas, ar jau visos durys užvertos? – paklausiau.

– Na, balandėli, ne. Jei kuris nors iš cė-ka narių laiduotų, duočiau leidimą, – atsakė profesorius.

– Vadinas, du prieš du, – pamaniau.

Už durų laukė Gediminas. Buvo susikrimtęs dėl tokios netikėtos atomazgos.

– Štai ir mūsų pirmoji pergalė, Gediminai, – paspaudžiau ranką, pasveikindamas kaip studentą.

– Kaip su tavim, kaipgi su tavimi? – paklausė susirūpinęs Gediminas.

– Manau, kad mano durys tebėra atvertos, per jas reikės įeiti.

– Čia buvo tavosios, svarbu, kad mes ten įeiname sudaryti lygsvarą. Du prieš du, – ištariau garsiai. Gediminas į mane pažiūrėjo su nuostaba, netardamas nei žodžio.

– Tai tau ir aukštoji mokykla, "Laimės žiburiu" švietusi per katorgos ūkus. Jos savarankiškumas – tai tik iliuzija. KPI – tai paprastas NKVD filialas su sekretoriais ir profesoriais. Matyt, jų laipsniai dvigubi: jie gi kartu volkovo-jai-kudziai, volkovojai-bezrodnai, profesoriai-seržantai.

Nuo Mechanikos fakulteto iki namų žingsniavau, susikrimtęs ne tik dėl savo nesėkmės, ne mažiau dėl KPI. Kurgi atsidurs mūsų jaunimas? Kokiose auklėtojų rankose? Kurlink sukama mūsų Lietuva? – mąsčiau liūdnai.

– Bezrodnij man priminė "Dubrovlago" režimo viršininką, (berods ir pavardė buvo panaši), kuris mus iš 7 barako basus iš miegų išginė į 42 laipsnių šaltį ir liepė rikiuotis.

– Poslednemu sem sutok karcera! (Paskutiniam septynios paros karcerio!), – suriaumojo nuo slenksčio. Nenorėjau patekti į karcerį pačiame šaltyje, todėl, basomis kojomis – į šlapius batus "įšokęs", išbėgau į rikiuotę. Autai džiūvo džiovykloje, o kojines (ir pirštines) dar rudenį buvau padovanojęs išvežtiems lietuviams į Šiaurę, į dar didesnę šaltį (A.Miškiniui ir Vilimui). Tad basas į šaltį ne mažiau kaip trims valandoms. Tai buvo "bezrodno" išmonė imituoti "pabėgimą" ir vis skaičiuoti ir skaičiuoti stingstančius nuo šalčio katorgininkus. Jis, žinoma, buvo su kailiniais – "tulup" ir veltiniais.

Maniera ta pati ir komandos panašios. Nebūtų taip skaudu, kad šalia jo būtų buki prižiūrėtojai su lentutėmis, anot kurių, praėjus penketukui išrikiuotųjų, užbraukia brūkšnį – "palku". Visiems penketukams praėjus, "palkas" skaičiuoja "Bezrodnij" ir vis randa "trūkumą". Čia, šių prievaidų vietoj profesoriai "tamauja" dar uoliau nei tie su lentutėmis. Anie gal nesuprato ką daro, o profesoriai?! "Gal toks tramplynas į akademikus?" – liūdnai mąsčiau, lėtai žingsniuodamas Pylimo gatve.

– Gal būti atlaidžiam, kaip A.Miškinis Salomėjos Nėries ir jos "bendražygių" atžvilgiu? Tačiau už tai užsitraukė kairuolio ir jų "draugo" aureolę. Prisi-menu disputus apie Salomėjos Nėries ir V.Majakovskio kūrybą. A.Miškinis vertino vieną ir kitą kaip poetus, vertino jų kūrybą, aplenkdamas tą dalį, kurios neįmanoma vertinti, aplenkdamas jų biografijos tarpsnius, kurie nusikal-

stami. Mokytojas Valys, Antano oponentas, buvo nepakantus (o su juo ir mes, dalis jaunimo) šiems poetams. Jis netgi nelaikė jų poetais, o paprastais vienos ir kitos tautos išdavikais.

– Pasakyk, kas tavo draugai – aš pasakysiu, kas tu, – kartodavo Valys, – aiškiai siųsdamas "kamuolį" į Miškinio vartus. Po šių disputų mes dar ilgai aptarinėdavome ir šiuos, ir kitus poezijos ir literatūros klausimus savo rate, savoje draugijoje, kuri buvo tarsi opozicija, "aukštajai visuomenei", nes iškiliosios asmenybės turėjo sau artimesnį ratą: vieni iš jų buvo eruditai, kiti jiems labai palankūs.

Po vieno tokio disputo mokytojas Valys buvo įtūžęs ir sėdęs "vienu ypu" parašė parodiją "Varnas prie plento". Tai buvo tarsi "recenzija" A. Miškinio tolerancijai.

Pemelyg didelę toleranciją ne visi vertina. Gal ir tolerancija turi turėti ribas. Matyt, reikia skirti suklydimus nuo nusikaltimų. Suklydimus – atleiskime, nusikaltimus – teiskime.

Kristus žinojo, kad Judas išduos, bet jis žinojo, kad šis pasikars.

Tokie "Alma Mater" profesorių veiksmai sujaukė mano mintis ir sielą: keitėsi "Dubrovlago" ir laisvės vaizdai – prisiminimai. Betgi ar tai laisvė? Ko jie iš manęs nori? Juk aš lygiateisis pilietis. Mano teisės jų pačių konstitucija nevaržo. Tuo tarpu vienas užsipuola mane, visiškai nepažįstamą pilietį, apkaltindamas prasizengus svetimai valstybei, nesvarbu, kad katorga atbūta, bet mano kaltė, kad aš esu lietuvis ir nepasiduodu, nesirengiu priimti nei kitos mąstysenos, nei kitos tikybos, nei tautybės.

Kitas tarsi sakė:

– Aš tau galiu padėti, bet dabar nepadėsiu. Dar pamurkdysiu, pažiūrėsiu ar stiprus tavo nugarkaulis. Gal tu nueisi pas "juos", pas tuos "visagalius", nusilenksi jiems ir pasakysi: "Aš atėjau pas jus ir jums tarnaui – padėkite man įstoti į institutą."

– O gal tu prisigersi ir niekur nenuėisi – nei pas "juos", nei į institutą, – mažčiau sau vienas.

– Du prieš du, kodėl? Jų svariai visai nelygūs.

– Jei suriši už kojų ir permesi per tvorą, tai vienas kitą atsvertų, – dažnai kartodavo mano tėtė, nurodydamas vienodus niekadėjus.

– Vienoje pusėje surišti okupantas ir kolaborantas, kitoje cė-ką narys.

Netgi per daug to "nario", jis gali atverti anuodu, bet nenori. Tad okupantą atšvers cė-ką narys, o kas kolaborantą? Gal kitas kolaborantas? Jų pilnas Vilnius, tik kaip vieną iš jų "prišti" prie tos trijulės ir "permesti per tvorą".

– Aš visą savo neilgą gyvenimą gyvenau bolševikų pykčiui, gyvensiu ir toliau. Nei prasigersiu, nei nueisiu pas juos, bet įstosiu į institutą, pasitelkęs visą savo žemaitišką užsispyrimą, įeisiu pro man skirtas duris. Jos yra, tik reikia jas surasti.

Audra sieloje nerimo, išversdama vis naujus ir naujus prisiminimus. Kai grįžau atbuvęs antrą kartą, "Vilniaus statybos" partorgas Jakuba nurodė 5-osios statybos valdybos viršininkui E.Venckevičiui nepriimti manęs į darbą – "Gnat evo iz Vilniosa" (Vytį jį iš Vilniaus), – rėkė partorgas.

E.Venckevičius ramiai, bet griežtai jam atkirto:

– Darbuotojus pasirenku aš ir su jais dirbu, į mano įstaigos reikalus prašau nesikišti, – pabaigė. Jis buvo baigęs tik technikumą, nepartietis. Man (ir ne tik man) paliko neišdildomą Piliėčio įspūdį.

– Žinoma, aš per griežtai teisiu rektorių. Gal ir negalėjo manęs priimti iš karto. Tikriausiai jis vengia to Kudzio. Matyt, pastarasis rektoriui gali sukelti tokių eibių, kad jis ne tik rektoriumi neliks, bet užims mano buvusią vietą "Dubrovlage."

Tad kiekgi kartų bolševikai vijo mane iš Vilniaus? Per dvidešimt keturias valandas išvykti iš Vilniaus! Tą patį pakartojo Stalino, Lenino, Tarybų, N.Vilnios ir miesto milicijos valdybos pareigūnai. Visur tekstas ir kalba rusiška. Mūsų sostinėje! Ant visų įspėjimų tvarkingai pasirašiau, kad man, lietuviui, čia ne tik vietos nėra, bet reikia dingti nedelsiant iš savo sostinės, nes čia ponauja kiti. Kitaip kalba, kitaip mąsto. Tačiau dingti nesiskubinau, apsistojuau pas brolių studentų "Tauro" bendrabutyje. Vienas kitas sužinojo, kad aš "iš už ribos", iš kur dar iki tol nebuvo grįžusių.

– Kokia ten tvarka, ar pliekia į kaulus? Ar daug sušaudo? Ar duoda duonos, ar tik bulvių lupenas, – vis teiravosi ir teiravosi studentas A.Baltakis. Sužinojau ir aš, kad jis pradedantis poetas, ir kelintą kartą besilankant, pasiteiravau:

– O kaipgi tu eiluoji, kaip tu poetauji, kai kitiems iš nugaros diržus lupa?

– Koks gi aš poetas, – lyg teisinosi jis, – kas mėnesį parašau eilių už 1000 rb. Reikia padėti motinai išlaikyti brolius ir seseris, tad priverstas tai

daryti

– Kaipgi tu taip pataikai lygiai už 1000? – neatlyžau.

– Žinau eiliavimo taisykles, žinau, kokias eiles spausdina. Tai mano pragyvenimo šaltinis.

– Liūdni tamstos popieriai, liūdni, – atsidusau.

– Kodėl? – aš visai neblogai uždirbu, – atsikirtो Baltakis.

Iki šių dienų man įsiminė tokia prekyba, prekyba idealais. Mane mokė, kad idealai šventi!

Po "Tauro" langu suburzgia "Pobieda", į mūsų kambarį išdidžiai, bet energingai įsiveržia Tomas Venclova. Visus apeina, pasidomi, ką jie veikia ir nustemba:

– Tai studentai, tai bent studentai! Studijuoja, atsiprašant, rašytojo Venclovos raštus. Tapsit "eruditais", – iškošia su ironija. Vaikšto išdidus, veik pasipūtęs tarsi "Dubrovlago" generolas tarp "zekų". Aš užlendu į kampą. Trumpai kirptas, su išmestiniu brolio kostiumu. Geriau "ponaičiams" nesi-painioti po kojomis. Juolab kad negalėjau suprasti, ar nuoširdžiai jis kalba apie Venclovą – savo tėvą, ar provokuoja. Kiek pasisukinėjęs dingsta, ir iš po lango nuburzgia "Pobieda".

Kiti du brolio kambario kolegos ramūs, darbštūs. Vienas jų patyliukais rašo eiles, bet jų nespausdina (matyt, neprekijas). Antrasis rašo apsakymus, bet jų taip pat nespausdina. Nedaug žmonių, bet visi talentingi! Ir kaip skirtingai naudoja savo talentus!

Sekmadieniais pietuose pas prof. Girdzijauską pagal įsigalėjusią tradiciją dalyvauja ir mano brolis. Betgi ir aš čia ant jo sprando nukritęs iš "Dubrovlago". Matyt, brolis apie mane užsiminė profesoriui, tad įsakyta atvykti abiems. Po langu suburzgia "Pobieda", vairuotojas pakviečia važiuoti. Man dar sunku patikėti, kad aš galiu eiti kur noriu, kad iš paskos ir priekio nelydi vilkšuniai ir automatai. Instinktyviai pasigraibau už aulo, ar turiu šaukštą, tą ištikimą "ginklą", lydėjusį mane visus ketverius metus ir dvidešimt tris dienas. Pasirodo, nei aulo, nei šaukšto neturiu. Padėtas jis kaip relikvija į "sunduką". Supratau, kad reikės panaudoti ne tik šaukštą, bet ir ne vieną, o dar ir keletą šakučių.

– O žalias siaubel! Iš pasaulio duobės dugno už vieno stalo su profesoriais ir profesorėmis ir šiaip garbingomis damomis (o aš jų nemačiau 4m. ir 23 dienas)! Reikės paimti peilį ir šakutę (kurių neregėjau tiek laiko) ir net jais

valgyti. Lipau į tą "Pobiedą" tarsi važiuočiau į naktinį tardymą saugume, kur laukia apyrankės ir "bananų" kruša.

Profesoriaus kolegos ir šeima mane sutiko pagarbiai. Buvau pristatytas kaip darbininkų klasės atstovas – elektrikas (to buvau išmokęs "Dubrovlage"). Todėl visas dėmesys – "valdančiosios klasės" atstovui. Pasikalbėti arba padiskutuoti bet kokia tema nebuvo problemos, tuo labiau kad visi vaizdavo, kad aš atvykęs iš tėviškės, iš elektrinės, kur aptamauju dūzgiančias dinamas, o šios švitina Iljičiaus lemputes, o jų šviesoje visiems linksma žingsniuoti į komunizmo rytojų. Man buvo įdomu stebėti, kaip suaugę žmonės įtikinėja vienas kitą kuo patys netiki, meluoja ir nemirksi šeimyninėje aplinkoje. Tačiau problematiškiausia buvo šakučių ir šaukštų rikiuotės ties viena ir kita ranka, lėkštutės ir įvairių formų ir tūrių lėkštės bei "palmiskai", apkrauti per visą stalą. Profesūra laikėsi etiketo, žiūrėjo į svečią, darbo klasės atstavą (t.y. mane), laukė, kad aš pirmas įsidėčiau patiekalą ir būtent tą patį kartos jie. Staiga pasiilgau aliuminio šaukšto ir aliuminio "bliūdo" – ką įdeda į "bliūdą" – turinį išvalgai šaukštu – be problemų! O čia! Ką, su kuriuo? Išgelbėjo šeiminkė, mūsų krašto moteris. Žinojo, kas aš. Priėjusi prie manęs, įdėjo gabalėlį ungurio ir dvi šakutes į mano lėkštę. Tartum kalnas nuslinko nuo pečių. Prisiminiau, kad klebonas Ruokis buvo mokęs valdyti šiuos nesudėtingus įrankius ir įkalęs valgių seką po to, kai pakviesdavo pietų patamavusius jam mišioms.

Išsiskirstė svečiai, likom tik Girdzijauskai. Profesorius panūdo sužinoti, kas gi tas "Dubrovlagas" ir išvis, kodėl aš ten buvau "išsigrūdęs". Paaiškinau – suprato, bet ne iki galo.

– Galėjai rasti kokią nors kitą išeitį, – reziūnavo.

– Kitos nebuvo: arba "jiems" dirbti, arba nedirbti. Atsisakiau, tuo pačiu pasirašiau sau nuosprendį.

Prof. Girdzijauskienė negalėjo suprasti, kodėl aš atsisakiau tarnauti partijai "akims", tiksliau tapti partijos "akimi". Jai paaiškinau – juk tai būtų Lietuvos išdavimas. Ji ne tik paraudo, bet ir pamėlynavo.

– Jei dar neatšaldė tavo kvailos makaulės, tai dar atšaldys, – išrėžė tiesiai į akis. Aš ryžtingai pakilau iš užstalės ir pasiūliau sumokėti už pietus iš katorgojų uždirbtų kelių rublių.

Profesorius suskato raminti mane, brolis vedė derybas su profesore, aš

ryžtingai yriausi durų link iš to prišvinkusio sotaus migio, apstatyto fajanso lėkštutėmis ir sidabro šaukštais.

– Mes Girdzijauskai, – kartojo profesorius, – nekreipk dėmesio, – bobos yra bobos.

Tuo priminė seną kastų tradiciją palaikyti vienas kitą. To mokė ir mano tėvai "Pobiedą" vairavo pats profesorius, mane ir savo dukras nuvežė į Valakampius pabūti gamtoje, pailsėti.

Mano giminiuotės žiūrėjo į mane kaip į pavojingą asmenį. Jų domino nei aš, nei 40 mln. piliečių, likusių Gulago salyne. Jos buvo sočios ir lojalios.

Ėjo 1953 Viespaties metų gegužės 1 diena, o atsikvošėjęs susigriebiau, kad dabar 1962m. rugpjūtis.

KPI VF docentas ir cė-ką mokslo skyr. vedėjas Jemeljanovas tuomet atostogavo. Grįžęs buvo užimtas, priėmė "nudirbęs" savo darbus. Prisistatau, išdėstau savo rūpestį, paprašau tarpininkavimo:

– Manau, kad dėstytojas geriausiai gali suprasti jaunuolio norus studijuoti, – pabaigiau.

Mandagus, nevadina

1958 rugpjūtis, "Dubravlage" antrąkart. Dabar Javanas (11 lageris). Aš naujokas viduryje. Ant galvos kepuraitė - dovana nuo kameros draugų per vardines (1958 06 29) mirtininkų kameroj Lukiškėse. Iš kairės J.Barčys iš Kauno, dešinėje A.Ivanauskas iš Skaudvilės - poetas

recidyvistu, kaip anas jo kolega, bet skėsteli rankomis, sakosi negalys prieštarauti savo partijos kolegai Bezrodnui, tuo labiau kolegai profesorui Kuznui.

– Vistik profesorius prieštarauja, kad jūs studijuotumėt, – ir tęsia, – ogi neeilinis atvejis: du kartai, – pabaigia.

– Vieną kartą amnestuotas, ir tai jau neskaičiuotina, tai rodo konstitucija, – tęsiu.

– Kaip čia pasakius, – ironiškai šyptelį, – mes viską skaičiuojame.

– O kaipgi konstitucija? Juk užkirsdami kelią, ir jūsų partijos kolega, ir profesorius pažeidė konstituciją, kurią patys tvirtinote. Ar ne jūsų pareiga ją ginti?

– Ne, tai ne mano reikalas žiūrėti tuos pažeidimus, tuo labiau jus ginant, – pabaigė be užuolankų.

Taigi konstitucija manęs negina, nors esu pilnateisis pilietis (o kitus?), bet esu pažymėtas amžinuoju prakeikimo ženklu. Kratau savo atmintį, kasgi iš mano antipodų tame cė-ką galėtų su manimi kalbėtis. Prisimenu "Atžalyną", Eržvilko gimnaziją ir aštuntokus, slapta skaitančius mūsų kambaryje. Kilpą metė NKVD ant visų, užtraukė tik man. Tie išsklido į visas puses. Keitėsi idealai, keitėsi ir pažiūros. Tad cė-ką instruktorius Edmundas Juškys.

Neramia širdimi nukeliu ragelį, surenku numerį. Prisistatau.

– Žinoma, prisimenu, Petrai, – atsako familiariai, tarsi vakar būtume gėrę kavą. Tarsi nebuvo man dukartinio "Dubrovlago", o jam dukartinės JAV ambasados darbuotojo kadencijos.

– Man pakaktų penketos minučių išdėstyti problemą, kada galiu užėti? – tęsiu pokalbį.

– Kada jums patogu – į darbą ar į namus, geriau į namus, nes įeiti į mūsų įstaigą – visas ceremonialas. (Mandagiai nutyli, kad tokių ten neįleidžia, jie privalo kulniuoti į kitą gatvės pusę, į specialų priimamąjį.)

Prisimenu savo klajones po "Dubrovlagą", kad suprastų, kodėl kreipiuosi ir kodėl reikalingas jo paliudijimas, kad man būtų leista studijuoti.

– Tai smulkmena, – taria jisai.

– Kaip tai suprasti? – nustembu, juk pažeista konstitucija, sulaužytos piliečio teisės. Tai daro vidury dienos, net profesoriai, visiškai nebaudžiami.

– Nediskutuosime šiuo klausimu, – tarė jisai ir tęsė, – tavo problemą

sutvarkysiu, kai tik surasiu rektorių, tai bus ryt arba poryt, sunkiausia surasti profesorių Baršauską.

Mane varžė jo familiarumas, bet tai turbūt buvo diplomato manieros dalis.

Paskambinau sutartu laiku.

– Su rektoriumi susitariau, skubiai nuvyk, nes jis greitai išvyksta atostogauti.

– Rektorius šiandien priiminės paskutinį kartą prieš atostogas, – kalba į ragelį brolis Stasys – KPI penktakursis, – aš užimu eilę, o tu kuo greičiau atsirask centriniuose rūmuose iš to savo Vilniaus.

Rektoriui reikia nuvežti atitinkamus dokumentus, kurių be profesoriaus Čyro leidimo niekas neišduoda. Tačiau visos smulkios kliūtys nugalėtos, ir aš suplukęs atbėgu į autobusų stotį, kur lyg pagal užsakymą laukia taksi su trimis keleiviais.

– Aš ketvirtasis ir labai skubu į Kauną, – prašvokščiu uždusęs.

– Šie trys taip pat labai skuba, – šypsosi vairuotojas, – dviejų keleivių visa manta važiuoja traukiniu, iš kurio išlipę Vilniuje, nespėjo įlipti, – todėl tą traukinį mes turime pavyti Kaune, kai jis ten sustos. Tą mamulę mes turime užvežti į Pravieniškes pas sūnų palaidūną, kuris iš ten ištrūkęs pragėrė viską ir nuogas negali grįžti į Klaipėdą. Mamulė vietoj Pravieniškių pataikė į Vilnių, – porino vairuotojas, jau sukdamas vairą Kauno link.

– Man reikia būti Kaune labai greitai, po valandos, tai labai svarbu, aiškinu, – o čia dar tos Pravieniškės...

– Visi būsite laiku, nepavėluosi nei tu, nei šie į traukinį, nei mamulė, – toliau porino vairuotojas, ir "Volgos" motoras keistai sustaugė.

– Mes, ralistai, mokame būti kiekviename punkte laiku pagal legendą.

Sėdėjau priekyje šalia vairuotojo. Žvilgtelėjau į spidometrą ir nustebau. Dar buvo Vilnius, bet spidometro rodyklė buvo gerokai prašokusi 100 km atžymą. Šokte šokome iš miesto ant Panerių kalno, motoras dar įdomiau ėmė staugti, tarsi niūniuoti. Įvažiavome į audrą, tarsi praplyšęs dangus ne-sibaigiančiais srautais pylė vandenį! Užgriuvusią tamsą skrodė žaibai.

Visas transportas sustojo šalikelėse. Mūsų "Volga" dainavo, vienodai sli-dinédama visu korpusu, tačiau ne per daug. Sėdėjau gan nejaukiai, nes buvo tikras smigimas į nežinią, valytuvai nespėjo braukti vandens srovių.

Prieš mus stovėjo juosvai pilkšva vandens siena.

– Man labai reikia, aš labai skubu, bet man regis, kad mes per daug rizikuojame, – kreipiausi į vairuotoją.

– Mums dažnai per lenktynes pasitaiko tokios liūtys, tik kelias būna kur kas blogesnis. Čiagi puikus plentas, ir visi sustoję tarsi per paradą duoda kelią, – su pasitenkinimo šypsena atsakė vairuotojas. Motoras tarsi karo meto "Duglas" tęsė banguojančią savo melodiją.

Negi ir čia reikia plaukti prieš devynis kartus sraunesnę upę nei Nemunas, – mažiau sau vienas, atsitraukęs nuo nerimą keliančių smulkmenų, kurios vis vien stojosi man skersai kelio.

Negi aš vienas tarsi prakeiktas iš visos giminės?

– O ne, – prisiminiau, Albiną Stoškų, pusbrolių, ir E. Ignatavičių į NKVD nasrus įdavė jų mokytojai. Ten, tėviškėje, Vadžgiryje. Tai buvo prieš dešimtį metų, o gal anksčiau. Taigi prasidėjo nuo paprastų mokytojų ir komsorgų, jie įdavė savo auklėtinius už eilėraščius ar kitokią literatūrą apie gerą Lietuvą ir blogus atėjūnus. Dabar šį "gerą" darbą jau dirba ir profesoriai. O gal tai atsitiktinumas? Vargu: valstybės sistema dirba tokių "gerųjų" naudai. Juos tokiems žingsniams skatina. Matyt, tikisi užsitarnauti akademikus. Statė šie "parduoti" gimnazistai Kuibyševo HES aptvaroje 25x25 km, visi tokie pat "parduoti" ar "įduoti", pusbadžiu. Statyba juk komunistinė buvo. Kažin ar galima būtų pabandyti pastatyti komunizmą be teroro ir vergų?

"Volga" pakrypo, remdamasi tik dviem ratais, padarė posūkį, riaumodama tiesiog šuoliavo duobėtu keliu. Supratau, jog pasukome Pravieniškių link.

Kur dingo ta lietuviška Mokykla? – mažiau toliau, negi ji visa buvo areštuota iš liepos 11 į liepos 12 1940m. naktį, kartu su prof. Tonkūnu? Daug gerų žodžių "Dubrovlage" iš šio tauraus profesoriaus ir poeto A. Miškinio girdėjau apie ją. Daug gero išmokau iš jų, nors ne per ilgas bendravimas su jais buvo. Prof. Baršauskas yra tos pačios kartos žmogus, bet jis čia jau pasikeitęs. Tad kodėl šiuolaikiniai mokytojai ir net profesoriai išduoda savo mokinius? Kur tokia mokykla eina, koks jos produktas? Kodėl jie kratosi tų, kurie gali jiems pasakyti: "Jūs klystate!" Matyt, ta mokykla bijo Tiesos! Ir ta mokykla ir jų mokytojai ir jų profesoriai bijo Tiesos!

Nuo staigaus stabdymo kakta įsirėmiau į priekinį stiklą. Vairuotojas kvatojosi.

– Reikia gyventi realių gyvenimu čia, o ne padebesiais, – prunkštavo jis. Mamulę tiesiog išmetė su visa sūnelio manta. Vėl šuoliavome per duobes Kauno plento link.

Gal tą lietuvišką Mokyklą ištremė kartu su Monika Galbuogiene 1941m. birželio 14d? Menu tarsi šiandien, kaip pro mūsų sodybą geriausią Vadžgirio pradinės mokyklos mokytoją, su 3 savičių dukryte ant rankų, vežė ginkluoti enkavedistai. Smailūs durtuvai kalėsi į Balzgeniškių melsvą dangų. Apstoję ratu dvikinkį vežimą, tarsi didžiausią galvažudį tik pagimdžiusią moterį. Iki šiol savo smaigaliais smelkia širdį. Kodėl taip saugojo beginklę moterį? Turbūt todėl, kad ji buvo lietuviška Mokykla. Šių durtuvų krikstatėviai gerai žinojo, ką daro. Monika Galbuogienė, A.Miškinis, T.Globys, prof. J.Tonkūnas niekuomet savo mokinių neišdavė ir negalėjo išduoti. Jie patys nuėjo sunkiausią kelią, nei savo mokinių, nei savo Mokyklos neišdavę. Šie durtuvai praskynė kelią jų vieton kitiems, kurie tokių "sentimentų" jau neturi.

– Štai ir centriniai KPI rūmai, kaip ir tarėm, tik valandą, vieną valandą tevažiavome, – rodė man laikrodį vairuotojas, – dar spėsime ir jų traukinį pasitikti, – pridūrė šelmiškai šypsodamasis.

Vienu šuoliu atsідūriau prie rektoriaus priimamojo. Ten kantriai budėjo brolis Stasys.

– Jau visus išklausė, dabar ten užėjo giminės, tuoj išeis visi, išvyks atostogauti.

Sekretorė praneša apie paskutinį lankytoją.

– Ką pasakysi, balandėli, – maloniai pasiteirauja rektorius.

Išdėstau klausimą, primenu susitarimą ir Juškio laidavimą.

– Šitaip toli važiavai, matyt, nori studijuoti, reikia pasirašyti, reikia, – agitavo pats save rektorius. Paėmęs plunksnakotį, greitraščiu brūkštelėjo: "Priimti kandidatą" – prof. Baršauskas, 1962 08 28.

Atgal į Vilnių keliavau lėtuju traukiniu. Gera nuotaika ir linksmesni prisiminimai.

Bet vis apie mokslus ir mokytojus. Grįžau iš "Dubrovlago" į Vilnių, susiradau butą ir darbą be problemų, o prisiregistruoti – ne. Tiesiog prievarta buvau išvytas.

Raseiniuose problemų mažiau. Specialybė deficitinė – elektrikas – priima elektrinėn įvairiadarbiu. Su širdgėla NKVD pasirašo, nes laiduoja elekt-

rinės šefas. Panorau įstoti į paskutiniąją klasę ir baigti gimnaziją, tačiau reikia išlaikyti egzaminus.

Vakarinės gimnazijos direktorius Laurinaitis, mokytojai T.Globys, Bakutis, Teišerskas ir kai kurie kiti – daug gelbėjo įstojant ir mokantis. Per stojamuosius neapsiėjome ir be kuriozų. Pirmas egzaminas – rusų kalba. Grįžus iš rusiškos aplinkos (kartais ištisomis savaitėmis negirdėjau lietuviškai), tas egzaminas nekėlė problemų. Dieninės gimnazijos rusų kalbos mokytojas kartu ir komsorgas sumanė naują "pakratyti". Užsimezgė pokalbis rusiškai. Mandagiai kelis kartus pataisiau leksiką, kirčiuotę ir linksnius mane egzaminuojantį mokytoją. Čia pat nuėjo gandas, kad stojantysis mandagiai pakoreguoja egzaminatorius. Tai, matyt, padarė mano globėjai, norėdami palengvinti mano dalį, nes koreguoti galbūt galėjau dar vokiečių kalbą ir fiziką, bet kitus dalykus – ne. Čia aš radau dar malonią lietuvišką aplinką.

Bolševikų ujamus buvau ne tik aš, bet ir mano broliai ir vaikai.

Jau minėtas mano brolis Stasys, baigęs KPI, įstojo aspirantūron, į KPI Vibrotechnikos laboratoriją. Vėl mandatinė komisija ir NKVD profesorai.

– Ar ne jūsų brolis Girdzijauskas, kuris studijuoja KPI Vilniaus filiale? – remia Stasį Girdzijauską prof. A.Čyras.

– Kuo čia dėtas kažkoks vilnietis bendrapavardis, – atremia kauniškis komisijos narys, nelaukdamas iš Čyro padorumo.

– Todėl, kad tas vilniškis politinis recidyvistas, – atakuoja prof. Čyras, – be to, aš klausiu aspirantą, ne jūsų.

– Bet, profesoriau, patikslinkit, ar vilniškio studento teisės suvaržytos, ar jis studijuoja pažeidžiant kurį nors įstatymą?

– Mūsų visų pareiga laikyti "taikiklyje" politiškai nepatikimus elementus, – tęsia prof. Čyras.

– Mūsų visi "elementai" patikimi, – šmaikštauja kauniškis.

– Argi vienas šuo rudas, profesoriau, kaip sako liaudies patarlė, – randa išeitį brolis. Tačiau priėmimas susikomplicuoja. Jaunas mokslininkas moraliai laužomas: pasakys tiesą – aspirantūros nematysi, nori aspirantūron – išsižadėk brolio – duotu atveju, o apskritai – tėvo, motinos, Lietuvos... jei nori daryti karjerą bolševikinėje sistemoje.

Tai tiek bruožų iš liūdno mano, o ir Lietuvos žmonių istorijos, kurią suko bjaurus bolševikinis mechanizmas.

Kautynės

Daug kartų buvo rašoma apie Paukštelio būrio žūtbutines kautynes, bet ne itin teisingai. O Antano Šimėno paskelbtoje žinutėje laikraščiuose buvo net parašyta, kad pakėliau rankas - pasidaviau. Buvau silpnai sužeista...

Bet aš rankų nekėliau - nepasidaviau ir buvau labai sunkiai sužeista...

Labai skaudu, kad žmogus, renkantis istorinę medžiagą, gali daryti tokias klaidas, visai nesistengdamas jų atšaukti, ištaisyti.

Norėčiau aprašyti ir aš tą kautynių eigą. Ką mačiau tuomet iš savo pozicijos, ką regėjau savomis akimis...

Kaip jau buvo minima - mes turėjome apleisti Upytės pušyną. Pakinkytais arkliais, susėdę į važius, Paukštelio ir Direktorius būrio partizanai skubėjome į nežinią... Menu, kaip ritmiškai arklių kanopos kaukšėjo į Nevėžio ledą... Juokavo: gal važiuojame į mirties vietą... Niekas tada dar nežinojo, kad už keliolikos valandų mes visi išsiskirsime amžinai...

Aušo 1951m. kovo keturioliktosios dienos rytmetis. Pirmieji sargybiniai dar ilsėjosi lovoje, o aš tuo metu atsikėlusi prausiausi, kai stovėjęs sargybinis pranešė, kad priešas supa sodybą. (Mes buvome apsistoję Glitėnų km. pas Juozapavičius, pas kuriuos ir anksčiau užeidavome.)

Priešas buvo pastebėtas iš labai arti, nes tą rytmetį žemę dengė tirštas rūkas. Tai buvo akimirka, kai partizanai stvėrę ginklus šoko pro duris... Dar brolis Leonas-Aras atsigręžęs pažvelgė į mane... Ir užvirė žiauri kova... Viskas vyko taip greitai, kad mes trise (pirmieji sargybiniai ir aš) nebepajėgė iššokti - likome kambaryje. Taikinyi buvo visai arti, bet man pabandžius šauti pro langą, užstrigo automatas.

Reikėjo pakliūti pas savus. Iš kitos namo pusės suradę langutį, iššokome. Pirmiausia iššokau aš, bet nesuprantu, kaip pro tokį mažą langelį galėjo iššokti augalotas Klevas (Petras Markauskas). Tretysis - Danielius Kriščiūnas buvo pastebėtas. Jį pakirto priešo kulka...

Prie slenksčio jau kraujuose paplūdęs vaitojo Barkauskas-Brakonierius ir prašėsi pribaigti... Mes šliaužėme namo ir sniego uždanga. Norėjome prišliaužti prie pakinkytų arklių klojime, kurie buvo vienintelis išsigelbėjimas. Visą laiką tratėjo

kulkosvaidžiai ir automatai. Kulkos kliudė taip žemai, kad man, prigludusiai prie sniego, prieš kulką t.y. seriją perskrodė kojos raumenis. Priekyje šliaužė B.Juospaitis-Direktorius, kulky išvarpytu švarku, žinoma, ir kūnu. Šliaužė ir kiti, bet man ir šiandieną akyse stovi Jonas Vepštas-Paukštelis. Jį mačiau jau mirties agonijoje... Jis taip pat stengėsi prišliaužti prie arklių, bet nebepajėgė. Sukaupęs paskutines jėgas ir pakėlęs galvą dar pasakė: "Vyrai, aš jau nieko nebegaliu". Paskui padėjo galvą ir mačiau, kaip geso jo akys... Nuotraukoje jį mačiau susisprogdinusį granata... Tebuvo tik pusė galvos...

Verdant kovai, mes šliaužėme ir šliaužėme po truputį prie tikslo. Bet prišliaužti prie klojimo durų buvo neįmanoma. Neleido prieš kulkos. Tuomet sniego uždanga prišliaužė iš kitos pusės klojimo, pamatėme, kad ten durų visai nėra. Rogėse degė šiaudai... Ir arkliai stovėjo laukdami savo likimo... Mums išsigelbėjimo nebeliko.

Menu, kai kažkas iš partizanų pasakė: "Išsišaudykim vieni kitus..." Kažkas patarė: Pakilkime ir bėkime, gal dar kas ir išbėgs".

Mes pakilome, tik Bronius Juospaitis-Direktorius, matyt, nebegalėdamas pakilti, - kočiojosi nuo namų tolyn...

Visa laimė, kad dengė rūko skraistė... Mus bėgančius vis vijosi prieš kulkos. Tuomet man peršovė kairę ranką. Kraujo kaspinai taip ryškiai vingiavosi ant sniego, kad rodėsi, jog tučiuojau kraujo pėdsakais atsivys priešas...

Bet mes jau gerokai buvome nutolę nuo namų. Mane vedė Edvardas Daučiūnas-Jokeris ir Petras Markauskas-Klevas. (Jutau kokia dabar našta buvau jiems.) Kalbėjau, kad jaučiuosi labai gerai ir kad toli dar galiu eiti... Klevas ramino: "Tu, mažela, nenusimink, mes tuojau užsuksime į kokį kiemą, gausime arklius, ir išgelbėti..."

Pyniau svajones, kaip mes išbėgsime, kaip gydysiuos bunkeryje ir pan. ... Sustoję partizanai kulkosvaidžio ir automato diskus papildė šovininiais. Nors čia buvo jau ramu ir dar neišsisklaidęs rūkas, bet aiškiai prieš save pamatėme artėjančią kariuomenę... Matyt, pagalba skubėjo į kautynių vietą.

Partizanai, pasitikę juos šūviais, pasileido bėgti kita linkme. Bėgau ir aš su jais... Bet paskui pritrūkau jėgų ir pradėjau tik eiti... O partizanai tolo ir tolo, kol užsidengė kaimo kapelių, medžių uždanga...

Menu, kai ištiesusi rankas į juos dar suklikau... Tai turėjo būti baisus klyksmas - netekus paskutinės vilties. Tai buvo paskutinis mano atsisveikinimas...

Paskuiėjau irėjau pirmyn koja už kojos, sunkiai traukdama batus iš gilaus sniego. Nežinau, kiek tai tęsėsi, kol užnugaryje toli išgirdau: "Stoj, stoj, stoj!" Ir

kiekvienas "stoj" buvo palydimas ilgu švilpimu. Žinojau, kad tai man, kad aš vienas taikinyš tame baltame sniego fone. Bet aš ėjau ir ėjau, kol išgirdau šūvį. Vieną šūvį, kuris mane plote priplojo prie sniego... Iš burnos bėgo kraujas... Ir kas keista, kad buvau tokia bejėgė, negalėdama net atmerkti blakstienų.

Jutau, kaip pribėgę kareiviai mane vartė segdami diržus, kaip numovę batus iki pusės aulų, keikdamiesi vis kartojo: "B... babuška!" Nesu tikra, kad viską atsimenu, nes momentais turbūt prarasdavau sąmonę.

Tuomet man labai buvo gaila, kad aš nepasiekiau kapelių, lyg jie būtų koks išsigelbėjimas. Ir pašauta netikėjau, kad aš pakliuvusi. Negalėjau negalėjau sau leisti minties, kad gyva pakliuvau. Tikėjau vis kažkokiu stebuklu. Bandžiau sulaukyti kvėpavimą, kad patekusi su lavonais, galėčiau nušliaužti nuo gatvės...

Vienu momentu labai norėjosi valgyti, o paskui tik gerti... Nežinau kiek laiko pragulėjau tame sniego lauke, bet kai pajėgiau atmerkti akis - buvo šviesi diena. Kareiviai kažkur važiuojančius žmones rankos mostu grąžindavo atgal. Toliau paėjęs partizanų pėdsakus šniukštinėjo mano sargybinis. Prie manęs gulėjo pistoletas, kurio aš neturėjau.

Panorau išbandyti jėgas - truputį pakėliau galvą, pajudinau... Bet prie manęs prišoko išsigandęs sargybinis, kažką aiškindamas, kažką nerusiškai marmaliuodamas... Labai norėjosi gerti. Kruvinomis rankomis graibščiau sniegą ir dėjau į tą vietą, kur turėjo būti burna. Burnos visai nejaučia...

Nežinau, kuriuo metu prie manęs rusai buvo atvedę Žardinskaitę (Direktoriaus būrio partizanę), kad pernštų žaizdas. Išgirdau, kaip ji pasakė, kad aš negyvensiu. Man atrodė, kad aš norėjau kažką pasakyti, bet nepajėgiau. O, pasirodo, pasakiau: "Kodėl tu, Jadzyte, sakai, kad aš negyvensiu." Pasakojo jau lageryje Jadvyga, kad ji tuomet ėmėsi darbo ir paguldžiusi mane ant kailinių, bet aš nieko neatsimenu.

Ilgai pragulėjus tame sniego lauke, pagaliau atvažiavo ir manęs paimti. Keli kareiviai suvyniojo mane kaip daiktą į palapinę (dar įmetę man sniego) įdėjo į roges, patys su ginklais susėsdami aplink...

Prasidėjo kareiviškas važiavimas. Jutau, kaip rogės skraidė nuo kalniuko ant kalniuko, riedėjo į daubas, kol pagaliau apvirto, išmesdamos mane ir jų ginklus. Paskui, viską surinkę ir vėl mane suvynioję, važiavo toliau.

Man, atskirtai nuo jų palapinėje, savotiškai patiko. Panorau atmerkti akis ir pažvelgti į save. Bet, deja, neilgam. Sukrešėję nuo kraujo kasos ir labai kruvinos

rankos vėl man užspaudė akis ilgesniam laikui.

O mes važiuojame, bet jau normaliai, sėkmingai pasiekdami Krekenavą.

Krekenavoje pasitiko kažkoks felčeris. Perrišo žaizdą tyčiodamasis... Į mano prašymą gerti niekas nekreipė net dėmesio. Įkėlę į sunkvežimį, apmetė šiaudais, ir pajudėjome į Panevėžį. Girdėjau kažką šalia vaitojant, bet tegalėjau matyti tik sargybinio durtuvažį!.. Mašina blaškė nuo vieno borto į kitą. Vėjas nuplėšė šiaudus ir plaikstė supjaustytus rūbus... Taip kratė, kad, rodos, viską iškratys pro gerklę... Norėjosi greičiau bet kokio galo... Kelias tęsėsi 30 km, o kai pradėjo važiuoti Panevėžio "brukuotomis" gatvėmis - maniau, ta kančia niekada nesibaigs...

Prie ligoninės laukė būrys kariškių - juk banditus atveža... Kai mus paguldė įnešę į ligoninę, pamačiau šalia dejavusį. Tai buvo Bronius Juospaitis-Direktorius - kito būrio vadas. Gydytojas įsakė mūsų rūbus nuėmus sudeginti, žaizdas tik apšluostyti ir nešti į operacinę.

Operacinė buvo pirmame aukšte ir manęs vis dar neapleido mintis apie išsigelbėjimą. Ot kad taip iššokus pro langą... Nejau aš pakliuvau?.. Ne! To negali būti!.. Bet, deja, aš buvau visiškai bejėgė. Gulėdama ant operacinės stalo, klausiausi chirurgo padedamų įrankių skambtelėjimo. Man operavo kulną, kuri praėjusi plaučius, buvo dar užsilikusi krūtinėje. Kiek tai tęsėsi laiko - negaliu pasakyti, o paskui laukė lova... Prieš paklode kojas, paliko sėdimoje padėtyje, kad nesiliestų sėdmens žaizda, kuri buvo labai plati ir gili.

Kartu išėję du kariškiai, garsiai be paliovos mane žadino, pašaukdami pavarde. Aš užmerkusi akis "kūriau", kaip geriau prabilti. Kaip įtikinančiai kalbėti, kad neišduočiau žmonių... O kalbėti nutariau vien dėl to, kad broliai buvo "išvesti banditų".

Mano sukurta "istorija" nesikeitė iki galo (o tai yra pastebėjęs net prokuroras). Visa tai tęsėsi metus laiko...

Begulint Panevėžio ligoninėje, visą laiką vyko tardymas. Nesvarbu, kad gydytojai drausdavo, nes buvau silpna. Skubėdavo tardytojai, kad nenuėjusi į kitą pasaulį viską jiems papasakočiau... Kišo panosėn partizanų nuotraukas, kad atpažinčiau... Nesvarbu, kad aš vos tik pasikeldavau, rankomis apkabinusi subintuotą krūtinę, o kosint pro pirštus sunkdavosi kraujas...

Po mėnesio iš laisvos Panevėžio ligoninės išvežė į kalėjimo ligoninę, į Lukiškes...

Daug būtų dar galima pasakoti ir pasakoti... Apie tardymą, besitęsiantį metus laiko. Apie nuosprendį 25 metams ir 5 be teisių. Apie šiaurės stingdantį šaltį... Ir

šausmą, tą begalinį šausmą, netekus brolių ir Tėvynės, tą begalinį ilgesį...

Bet šį kartą pakaks.

Marytė Štarolytė

P.S. Aprašytųjų kautynių nuostoliai:

B.Juospaičio-Direktoriaus būryje žuvo Barkauskas-Brakonierius, Stasys Giedraitis, Danielius Krikščiūnas, Kraujelis-Sūnelis, Jonas Masiokas.

J.Vepšto-Paukštelio būryje - J.Vepštas, Kazys Švegždys, Leonas Štarolis-Aras.

Pabėgo: Petras Markauskas-Klevas, Edvardas Daučiūnas-Jokeris, Česlovas Zalagubas-Faiforas, Viktoras Mažeika-Aleksas. Paimti gyvi: M.Štarolytė, J.Žardinskaitė, Br.Juospaitis.

* * *

Klaidos ištaisymas

LKA priedu išleistoje knygoje "Lietuvos partizanai 1944-1945m." dėl pavardžių sutapimo įsivėlė apmaudi klaida. Skyriuje "Vytautos apygardos veikla 1946-1950m." nurodyta, kad Tigro rinktinės vadas Kamarauskas-Karijotas buvo MGB užverbuotas ir tapo agentu Vlasov.

Iš tikrųjų agentas Vlasov buvo ne Karijotas, o buvęs Nepriklausomos Lietuvos kapitonas, trečios pėstininkų divizijos gen. Réklaičio adjutantas Kamarauskas. Atsiprašome J.Kamarausko-Karijoto artimųjų ir visų skaitytojų. Ateityje stengsimės kruopščiau tikrinti faktus ir nedaryti skubotų išvadų.

LKA Nr. 18 psl. 296 po nuotrauka įsivėlė klaida - ne Milvydaitės, o Eidimtaitės M. ir A.

Atsiprašome autorių ir skaitytojų.

Nijolė Gaškaitė. Youth resistance and its suppression in sixties - seventies

Since the years of partizan war, youth which lived illegally organized itself into underground organizations. In 1946, MGB destroyed even 88 underground organizations with 1069 members. During the last years of partizan war, three directions of underground activities came to light: practical help to still acting partizans, unarmed protest against occupation (distribution of proclamations, raising of national flags), and independent national (often-religious) educational activities.

The most significant examples of underground organizations were: "United Labour Union" destroyed in 1952, "Independent Lithuanian Youth Union", "Vyčiai union". Besides, there were a lot of youth circles, called anti-Soviet groups in MGB documents. In 1952, they were found out in Švenčionys, Ignalina, Dūkštas, Anykščiai, Dusetos, Troškūnai, Panevėžys, Pasvalys, Pagėgiai, Kybartai, Tytuvėnai, Kelmė, Ukmergė, Skuodas and other secondary schools.

Next year, situation in Soviet Union changed, partizan war was over and it was necessary to look for new forms of resistance, so establishing of underground organizations slowed down in 1953. But Hungary events of 1956 caused resistance in Lithuania too. In 1956-1957, even 38 underground organizations and groups were organized. First of all, some organizations had or wanted to acquire the arms for the case of war between USSR and Western countries. They had programs and organization structure. Later, this form of resistance changed. Youth organized itself into groups which acted within limits of Soviet law. There were literature circles, culture clubs etc.

KGB had changed its activities too. Physical suppression was changed into more delicate means of spiritual influence. KGB fulfilled some kind of spiritual terror by blackmail, discrediting in society, secret agents of influence. New form of suppression was so-called prophylaxis.

Its purpose was not just to stop anti-Soviet activities of the one to be prophylacted, but to make him change his ideological view of life too. Usu-

ally, prophylaxis plan was the following: people suspected in anti-Soviet activities were arrested, investigated and released in a few days. After that, they were off the pupils or students lists, condemned by meeting of their colleagues or by articles published in local press. For example, 179 persons were prophylacted in 1954, and in 1959, this number grew larger up to four hundred. Most of them were participants of individual resistance. A victim for prophylaxis and a suitable moment for it was selected by KGB agency. Sometimes it was simple examination of private correspondence. Its volume was stunning.

Diana Varnaitė. Today's departments' correspondence becomes archive documents in the future

Today's documents (departments' correspondence, reports of investigation, minutes etc.) can become one of the sources for further future's historical researches, so it is important to accumulate and keep them for the future.

It is hard to say how many attempts to find partizans' remains (successful or not), to perpetuate their graves were made and what is role of state institutions in this process.

By the decisions of Supreme Council Presidium and Government of Lithuanian Republic of 1991-1992, special boards to solve problems of perpetuation of the memory of occupation victims (hereinafter called the Boards) were formed in towns and regions of Lithuania.

In North Lithuania, where partizans' activities were not so active, for example, in Akmenė and Joniškis region, the mentioned boards had not much work. In some regions, the largest work of partizans' remains transferring was done till 1992.

Nevertheless, boards of many regions tried to work systematically. Programs of searching of partizans' remains, re-burying works were prepared.

Boards of Jurbarkas, Kaišiadorys, Kėdainiai, Klaipėda, Marijampolė, Panevėžys, Šiauliai, Širvintos, Švenčionys, Varėna and other regions prepared designs for partizans' monuments, found out the places where killed partizans, Jewish people, clergymen were buried and their names, tried to find partizans' bunkers, to fulfill archeological and historical researches, to

collect reminiscences of witnesses, to co-operate with political prisoners and deportees and so on.

Huge work was done by Ignalina region board. It published information about its work in the press and asked the readers to inform about the berrying places they know, collected data about the destroyers through the department of social insurance, reviewed documents of Soviet state institutions etc.

There are no data about the work of boards of Plungė, Šakiai, Telšiai, Trakai, Ukmergė regions, doubtful activities were performed by Raseiniai, Šilutė and Tauragė regions boards.

J. Matusevičius. Colonization of Lithuania in 1940-1941

Result of occupation and annexation of 1940 was the colonization of the country. Features of self-dependence of state system, as institutions of independent state power and administration, internal and foreign policy and economics, armed forces, frontiers, law, citizens' rights and others were liquidated. Innocent inhabitants were deported to Siberia or other polar regions. Instead of them, colonists were sent to occupied country. Leading positions in Lithuanian government, administration and industry were given to them. Policy of sovietization and colonization was performed not only by new-comers, but by local population of non-Lithuanian nationality (Russians, Byelorussians, Jewish, Ukrainians etc.) who were attracted to political and economical life too. In distribution of the positions, attention first of all was paid to party-membership, social origin (usually it was identical to nationality) and just after that to the experience.

Communist party with its Marxist-Leninist ideology had played fatal role in sovietization of Lithuania. First meeting of LCP was held on 11 09 1941, Moscow representative was elected one of the secretaries. Moscow did not trust even in local communists. The main decisions were made in Moscow.

Primary party organizations were not large. The biggest organization which had made a huge damage for Lithuanian nation, fulfilled repressions, genocide, tortures and deportations was NKVD. In the end of 1940, there were 150 party and 45 komsomol members in it.

Of course, leaders of industry, banking, economy of independent Lithua-

nia could not create communist system. According to some sources, there were almost 30 000 state employees in independent Lithuania. After its incorporation to USSR, number of the officials had grown larger three times. Instead of former 9 ministries 16 new ones appeared, and later, the number of people's commissariats became larger too.

In economical aspect, there were enough specialists for Lithuania. Level of Lithuanian economics was much higher than in USSR, and it shows higher competence of Lithuanian leaders. New-comers did not know local specific conditions and Lithuanian language, so they could not work better than local workers. But the main thing was that specialists-communists were required in sovietization of Lithuania.

Colonists came to Lithuania not only by the decision of party and government. They looked for better life conditions too. Their transferring to Lithuania was done on the expenses of our budget. They have got the flats promptly, travel expenses and allowances were paid, members of their families have got various privileges and advantages.

Eugenijus Grunskis. Historiography of Soviet "people's defenders" (destroyers) in Lithuania

Red army entered Lithuania in the beginning of July, 1944. The second Soviet occupation had begun. The Red army was followed by USSR NKVD internal, border and escort troops, which had to destroy "counter – revolution and socially dangerous elements".

Soviet NKVD army was main and fatal armed force to suppress resistance of Lithuanian nation. Nevertheless, by the decision of occupation power, special military units of local population were established in Lithuania, as well as in other occupied countries (Estonia, Latvia, West Byelorussia, West Ukraine). These units were called destruction battalions, and their soldiers – the destroyers.

Destroyers had just auxiliary role in military operations against partizans. But they took part in mass deportations, accompanied party and Soviet activists, kept watch of Soviet institutions, pollingstations.

By physical and moral terror, they made people to enter collective farms, checked payment of state taxes and so on.

Officially, the destroyers were called people's defenders, but because of their cruelty and immoral behavior they were known as thieves, drunkards and murders.

In Soviet Lithuania, destroyers were described just fragmentically, by researchers of history of Lithuanian communist party. Statistic data about destroyers – numbers were not full, the attention was paid to describe "cruelty of bandits and other bourgeois nationalists", to show "people's defenders" efforts to protect poor inhabitants and country Soviet activists from "bandits' terror". The conclusion of Soviet historiography was the one: "people's defenders" had destroyed "anti-Soviet nationalistic armed underground" and protected the nation from "class enemy".

Abroad, destroyers' phenomena was analyzed in detail by wellknown social activist Juozas Brazaitis (Ambrasevičius) and philosopher and politician Kęstutis K.Gimius. Their works were based on partizans' reports about destroyers' activities, press of Soviet Lithuania and articles of journalists and historians.

After the restoration of Independence, many articles written on the grounds of former secret archive funds of party and repression institutions were published. Nijolė Gaškaitė presented many interesting facts about destroyers' cruelty, their participation in shockers units organized by KGB major Aleksej Sokolov. Juozas Starkauskas has begun to publish his large article about destroyers organization and composition, their fights with partizans. Destroyers organization, their role in the struggle against resistance was described by E.Grunskis, L.Truska, A.Anušauskas and others. Important source is the reminiscences of partizans, especially their leaders, and their evidences during investigations. Some data can be found in the memories of destroyers themselves.

Nevertheless, historiographical analysis lets us make a conclusion that destroyers' problem is still unsolved. Evaluations of their activity and role are various and often discrepant.

Juozas Starkauskas. Post-war Lithuania in documents of Soviet activists

In these documents, cases of criminal behavior of occupants themselves are registered. Repression structures often used to "offend Soviet law",

according to their own terminology, which means: to shoot, to torture, to rave, to steal and so on.

During post-war period, partizans fought with much more stronger enemy they had a hope to restore an independent Lithuanian state. But repression structures of occupants and communist party even more provoked this partizan resistance which had no precedent in a whole Europe. NKVD, MVD, NKGB, SMERS, border and internal troops, destroyers and others made this war much more cruel because of their brutality.

With the help of local collaborators, occupants fulfilled a double terror – legal and illegal. Soviet activists had brought a huge "work experience" from Russia, and they helped to rule the occupied land co-ordinating both forms of terror.

Local party bureaucrats tried to compare to compare to the new-comers. They had a material interest of "illegal" terror, besides, sometimes they could to satisfact their sadistic turns. Some of them were punished, because they crossed the limits even of Soviet cruelty.

Number of "illegal" crimes grew smaller since 1947-1948, because it was possible to torture people officially with a special permission. Most of Soviet activists were almost illiterate. There were no one LSSR MGB minister with a higher education, some colonels had just a primary education. Their road to the career was a sincere faith in Stalin-Lenin ideas and unlimited cruelty.

After the war, atrocities of various repression structures in Lithuanian country were limited by partizans. According to the reports of Soviet activists, there were many districts without Soviet power. Large Soviet troops used to devastate such district from time to time, but then partizans used to take control under them again, and people could live peacefully and work in their farms for a while.

A

Abašinas 108
Abelovičius 41
Abramovas 74, 75
Abromavičius K. 168, 169, 170
Adakavo km. 215
Adomas Icikas 96
Afanasjevas V. 104
Aitvaras 119, 124, 125, 200, 205, 206
Ajočių km. 72
Akmenės raj. 54, 305
Akramas M. 209
Alanta 57
Alėjai 209, 210
Aleksa 20
Aleksaičių km. 172
Alionų apyl. 59
Alma Ata 166
Alminas 154
Almonaitis Vytenis 185, 193, 197, 200,
202-206, 208-210
Alūzaitė 25
Ananka Juozas 67
Andrejevas A. 105, 111
Andriejėvas 75
Andriekus J. 129
Andriulis B. 176, 177, 178
Antanavičius -Senkus 209, 219
Antanavičius 124
Antazavė 71, 72
Anušauskas A. 88, 89, 92, 308
Anykščiai 7, 54, 304
Ašmenskas V. 271
Apynys 50

Archangelsko sr. 212
Ardžiūnas V. 22
Argentina 235
Ariogala 7
Armonas A. 211
Armonas A.-Tigras 193
Astafjevas V. 108, 109
Atamukas S. 95, 110
Augaitytė Z.-Vaišnorienė 207, 208
Augustis V. 177
Augutytė M. 120
Auškalnis 185, 191
Austrija 228, 229
Avikilinių km. 57
Aždailių km. 154

B

Bagdonas 6
Bagdonas 256
Bagdonas A.-Ūdra 185
Bagdonavičius A. 30, 31
Baisogala 45
Bajarskas 17
Bakšys 5, 7, 15
Bakšys A.-Klajūnas 224
Bakutis 298
Balčinas-Pušis 186, 191
Balčiūnas 15
Baliukevičius L.-Dzūkas 80
Baliutavičiūtės 171
Balniai 55
Baltakis A. 46, 290, 291
Baltarusija 84, 104, 155
Baltrušis A. 10

- Baltušis J.-Trimitas 5
 Banevičius P. 176
 Banyš I. 179
 Barčys J. 281, 293
 Baranauskas B. 89, 92, 93
 Baranauskas 50
 Barauskas Z. 209, 210
 Barauskas 78
 Barisas 78
 Barkauskas-Brakonierius 299, 303
 Barkauskas L. 34
 Baršauskas K. 286, 295, 296, 297
 Barstyčių mst. 58
 Bartašienė J. 220, 226
 Bartkus P. 115, 125, 126
 Barzda 150
 Barzda P. 239, 247
 Bavikinas 177
 Bekinčių km. 241, 245, 247, 250
 Beliasnikovas M. 75
 Belickas V. 34
 Beračkų km. 200, 205, 206
 Berija L. 8
 Bertlingas J. 12
 Besparaitis J. 105, 107
 Bičkienė P. 215
 Bieliauskas F. 67
 Bieliūnas 15
 Biknevičius 15
 Bilevičius E. 72, 100
 Birbilas A. 189
 Birieta A. 32
 Birštonas 13, 213, 218
 Bitė 75
 Byrillo A. 104
 Bobrovas I. 104
 Bobruiskas 104
 Bogatovas 183
 Bradžiūnas A. 137
 Brand M. 229
 Brašiškis 106, 111
 Bratskas 262, 267
 Brazas A. 179
 Brazaitis J. 88, 91, 308
 Brazaitytė K.-Levickienė 183
 Brazauskas A. 67
 Brazauskas 19
 Bridikis J. 219
 Bučys S. 17
 Bučys 221
 Bubių apyl. 58, 59
 Bubnelis A. 68
 Bubrauskas 78
 Būda J. 231
 Budagovskis F. 77, 78
 Budraitis 50
 Budreckas Simas-Algirdas 187, 188
 Budreika A. 245
 Budrevičius J. 34
 Buga 105
 Builys K. 29, 31
 Buitvydas 256
 Bukta Venenė 154
 Bulys 50
 Bulanovas 51
 Bulavin 75
 Bulovaitė 18
 Bumbalių km. 77
 Burbiškės km. 200, 205
 Burdulis 25
 Butkaičiai 55
 Butkevičius S. 45
 Butkevičius S. 25
 Butkevičius V. 68
 Butkus 21
 Butkus 24

Butkus V. 175
Butkytė J. 236
Butkutė T. 119, 134
Butrimas St. 210
Būzys 182

C

Ceikiškės km. 206
Cenkauskas 78
Chaliavin 69
Charitonovas P. 103
Chodosaitė M. 100
Chorevas 178
Cibulskas J. 14
Ciparių km. 61
Cirkliškis 60
Cokanovas V. 106
Cukuras V. 167

Č

Čalnaris A. 90
Čeikys 193
Čekiškė 67
Čekoslovakija 131
Čeliabinskas 261
Čelinskaja 77
Čelnachovas 164
Čepas R. 89, 92, 93
Čeponis K. 60, 61
Čepytė D.-Andriušienė 38
Čeremnychas M. 104
Černius P.-Tigras 257
Černeckas V. 177
Černogolovinas V. 24
Čertokas M. 27
Česnys 21
Čimelis A. 177
Čiobiškio mst. 60

Čipkus 73
Čirkovas T. 106
Čiurlys A. 167
Čyras 295, 298

D

Dačiulis B. 34
Dagys Jonas 34
Dailydaitis J.-Fricas 204
Daknevičius St. 150
Daknevičienė A. 150
Dambrauskai 193
Dambrauskaitė V. 210
Dambrauskas K. 210
Danilaitis A. 169
Danilavičius H.-Žukas 216
Danilinas 104
Darbėnų valsč. 114, 159, 160
Dargužas M. Aras 208
Dargužas 190
Daškovas M. 106
Daškevičius A. 107
Daučiūnas E.-Jokeris 300, 303
Daugailių mst. 239
Daugelavičius K. 5
Daukšaitė R. 115, 119, 129, 131-134, 136
Dėnas V. 88, 91
Derevenka 101
Dešinys 171
Didešjanikis K. 70
Didkiemis 185, 190, 193
Didžiagrašio km. 78
Didžgalvienė 151
Didžiulis K. 80
Dilys P.-Eimutis 257
Dirvonų km. 197
Ditkevičius V. 89, 92, 93
Dysnos apyl. 61

Dmitrovičius A. 104
Dobrovolskas 22
Dobužinskas Petras 74
Dolgichas 166
Domarkas 32
Domautaitė B. 250
Donelaitis 284
Doranda L. 71
Dorinskas 21
Drabčiūnų mšk. 256
Drindzilietaitė J. 118
Druknių km. 56
Druskininkai 53
Dulskis 74
Dunda St. 167
Duokiškis 250, 251, 253
Dūdlaukio km. 198
Dūkštas 7, 304
Dzikas 18

E, Ė

Eisinas V. 177, 179
Eitmantis B. 179
Eitmanaitis V. 177, 178
Elonis 26
Endriukaitis A. 19, 20, 34, 39
Epšteinas J. 104
Ereminas 124
Erstikytė E.-Pričiniene 59
Eržvilkas 22, 55, 196-199, 204, 205, 216,
218, 287, 294
Estija 84
Ėriškių km. 58

F

Fedorenka N. 107
Ferensas 51
Filipovas N. 106

Fiodorovas 192
Fomkinas E. 25
Freigufas 144
Frunzė 104

G

Gabrinas 69
Gaigalas 247, 255
Gaižutytė J. 17
Gajauskas J. 206
Galbuogienė M. 297
Galdikas M. 152
Galdikaitė S. 115, 119
Galkauskas J. 20
Gapšys L. 167-170
Garbinčius 31
Garbšys A. 55
Gargždai 56, 145, 150, 154
Garmutė A. 92, 120
Gaška I. 100
Gaškaitė Nijolė 2, 5, 88, 92, 304, 308
Gaubtys 185
Gaurės apyl. 203-205, 207, 208
Gavėnas 57
Gavėnia S.-Drasutis 185, 192, 208
Gedgaudas 22
Gedutis A.-Jonukas 200, 205, 213, 214,
218, 219
Gedutytė A. 196, 200, 203, 213
Gedvilas R. 228
Gedvilas 26
Gedvilas A. 29
Gegužis J. 68
Gelgaudiškis 220, 221
Geniušas 274
Geraisių km. 246
Gerans 103
Gerliakas V. 176

Germanauskai Jonas ir Zigmās 18
 Germončiai V. ir A. 120
 Gernatavičius 57
 Gervėnų mšk. 59
 Gėsalų km. 58
 Gicevičius A. 26
 Giedraitis St. 303
 Giedraitis 32
 Giedraičiai 219, 303
 Gieskis 186
 Gimbutis St.-Rūkas 257
 Gineitis V. 24
 Gineikių apyl. 180, 183
 Gintaitė 129
 Girko F. 103
 Gira L. 285
 Girdzijauskas 16
 Girdzijauskas P. 268, 287, 291-293, 298
 Girdzijauskienė 292
 Girkalių km. 125, 126, 129, 130
 Girnius K.K. 88, 91, 151, 308
 Giršas B. 13, 28
 Gižauskas K. 256
 Gladkovas P. 96
 Glaichas 75
 Glinskis 221
 Glitėnų km. 299
 Globių km. 199, 204
 Globys T. 297, 298
 Glušin 75
 Godliauskaitė 23, 226
 Gogišvilis 104
 Golubovas 49
 Gomelio sritis 104
 Goravin 78
 Gordonas 31
 Gorkis 104, 108
 Gotautaitė B. 178-181, 183

Govorovskis P. 98
 Grabys A. 123, 127, 129, 132, 150, 151, 162
 Grabytė Petrė 120
 Grabytė Ona-Dapkienė 158
 Gražinskas Pr. 193, 211, 212
 Graužai 189, 190, 209
 Grencėvičius B. 175, 179
 Grigas 167
 Gribžėnai 150
 Gricevič 40
 Gridinas N. 96
 Grigas J. 77
 Grigaitis S. 26, 40, 41, 49, 50-52
 Grigalaitytė 183
 Grigelionis 80
 Grimovič S. 68, 75
 Grišaitė 183
 Grišinas 123
 Gryžas B. 256
 Grybas St. 219
 Grybaitė J. 130
 Grybauskas P. 14
 Gryžas F. 256
 Grubliauskas V. 178
 Grudzevičius J. 14
 Grudzinskaitė Pr. 135, 139, 140
 Grunskis Eugenijus 84, 88, 92, 307, 308
 Gruodis J. 168
 Gruževskis 184
 Gruzdevas L. 106
 Gruzdžiai 168
 Gudatis A. 131
 Gudaitis R. 88, 91, 92,
 Gudaitė E. 129, 131
 Gudelis B.-Lapėkas 248
 Gudelevičius A. 34
 Gudžiūnas 23

Gudžiūnai 56
 Guiga A. 60
 Guiga St. 7
 Gukailas 169
 Gurevičiūtė A. 217
 Gurovas M. 103, 104
 Gurskis V. 174
 Gustaitis 129
 Gustas 18
 Gustas L. 219
 Gužas V.-Mindaugas 198, 199
 Guzevičius A. 73
 Gvildys 204

H

Habdangas D. 214

I, Y

Ignalina 7, 17, 60, 61, 304, 306
 Ignatavičius E. 178, 296
 Ignatavičius A. 26
 Indrašius S. 255
 Inkaklių km. 61
 Intos 117, 125, 133-136, 138, 140, 142, 143, 213, 219
 Irkutsko sr. 159, 229
 Irtmonas A.-Genys 190, 191, 192
 Irtmonaitė St.-Aušrelė 191, 192, 216
 Isaikin Z. 69
 Ivanauskas A. 293
 Ivanauskas-Vygandas 125
 Ivanauskaitė St. 197
 Ivanauskas Vl. 256
 Ivanovas 104
 Ivaška 51
 Izmailova R. 31
 Iževskas 261
 Ylakių apyl. 58

J

Jackys 22
 Jackevičius P. 11
 Jackiai P. ir D. 199
 Jakaitienė J. 95, 110
 Jakimavičius 69
 Jakštys 21
 Jakštas A. 123, 128
 Jakovlev 81
 Jakutis B. 168, 170
 Jakuba 290
 Jakubonis J. 177
 Jakutija 263
 Jakutis J.-Plechavičius 219
 Jamontas 18
 Jancevičiūtė 190
 Janeikis 27
 Janjagas 125
 Jankauskas P. 178
 Jankauskas A. 176
 Jankauskas 57
 Jankauskas V. 29, 42
 Jankovskis 75
 Jankus M. 221
 Jankūnas 25
 Jašiūnai 75
 Jaška Z. 234
 Jaras V. 17
 Jarmalienė 134
 Jarmoška I. 210
 Jaroslavlis 104
 Jarmalavičius J. 86, 91
 Jasinškiai 120
 Jasinskas V. 88, 91
 Jasiulis 176
 Jatulis 28, 42
 Jefanovas 102

Jefimovas 172
 Jemeljanovas 293
 Jėrikis 190
 Jermalavičius J. 86, 91
 Jestrebovas 103
 Jieznas 8, 14
 Jočiškių km. 246
 Jodonių km. 256
 Jogminas Kl. 189
 Jogminas 197
 Jokubauskas V. 179, 183, 184
 Jokubaitis J. 167
 Jokūbaičių km. 185, 206, 212
 Jokubauskas E. 175
 Jokubonaitė J. 179
 Jolienė M. 164
 Jonča E. 204
 Jonča K. 204
 Jonaitis Pranas 119, 125
 Jonavos raj. 55, 90
 Jonikas A.-Rolandas 198, 199, 204
 Joniškėlis 18, 20, 23, 99
 Jonušas A.-Vilkas 186, 191
 Jonynas A. 46
 Jovaiša V. 169
 Jucius 209, 219
 Jucaičių km. 207, 211
 Juknevičius 219
 Juknevičiūtė 219
 Juodakis 21
 Juodelienė St. 242
 Juodėnas A. 34
 Juodka A. 169
 Juodpetrinių km. 207
 Juškys E. 294, 297
 Juospaitis B.-Direktorius 300, 302, 303
 Jurbarkas 21, 25, 55, 89, 92, 199, 200,
 204, 221-223, 230, 274, 305

Jurevičius Adolfas 120, 162
 Jurevičius J. 100
 Jurevičius V. 118, 131, 146, 147, 149, 156,
 157
 Jurevičienė O. 120, 146
 Jurevičiūtė Marija 116, 119, 120, 147, 160,
 163
 Jurevičius M. 219
 Jurgelionis B. 256
 Jurgilas E. 218, 219
 Jurgilas 193
 Jurginis 57
 Jurgučiai 190
 Jurkauskas B. 204
 Jurkutė D. 115, 119, 129, 132
 Juršėnas K. 30, 35

K

Kačiūsis 198, 199
 Kaišiadorių raj. 56, 265, 305
 Kairys P. 28
 Kairys J. 74
 Kairys 219
 Kalinauskas S. 88, 91
 Kalkienė 69
 Kaltinėnai 185, 191, 192, 194, 207, 208
 Kalvaitytė Bronė 115, 119, 133, 134, 161,
 164
 Kamajų valsč. 242, 245, 251, 254, 256,
 257
 Kamarauskas 303
 Kaminskas J. 13, 28
 Kaminskas K. 219
 Kanapinės km. 210
 Kanapinės mšk. 209
 Kandibora 75
 Kanskas 261
 Kantrimiškių km. 59

- Kaša V. 107
 Kašinas N. 103
 Kapių km. 246
 Kapčiamiestis 57
 Kapsukas 32
 Karčiauskas I. 180, 183
 Karbauskis Pr.-Margis 185
 Karkažiškių km. 246, 255, 259
 Karklas Juozas 55
 Karklininkų km. 152
 Karosas 18
 Karpatai 12
 Karpis L. 175
 Kartena 116, 135-137, 139, 144, 146, 159
 Kasparavičius 265
 Kasparavičius M. 177
 Kasperaitis V. 6
 Kasputis J. 195, 196
 Kasputis A. 219
 Kastyras J. 232
 Katauskas Pr. 186
 Kaugonių km. 56
 Kaukėnas 30
 Kaunas 1, 3, 4, 12-16, 18, 19, 21-26, 28-33,
 39, 42, 43, 46, 49, 55, 67, 78, 81, 82,
 101, 106-110, 120, 125, 129, 130, 134-
 136, 147-149, 150, 171, 174, 175, 182,
 185, 197, 200, 205, 206, 218, 219,
 221, 223, 245, 263, 268, 269, 274,
 276, 283, 293, 295, 297
 Kauneckas J. 214, 218
 Kavaliauskas 70, 78
 Kazlauskas A. 125
 Kazlauskas 70
 Kazlauskas 27
 Kazlauskai 179
 Kazlov 80
 Kazlų Rūda 16, 17, 57, 223
 Keburis P. 78
 Kėdainiai 18, 21, 23, 56, 102, 111, 305
 Keliuotis 10
 Kelmė 7, 15, 24, 55, 59, 174-184, 206,
 304
 Kelmutiškės km. 193, 206, 207, 210
 Kemeklis-Rokas 253
 Kemeklis-Tėvas 257
 Kemeklytė N. 34
 Kemerovas 226, 229, 261
 Kentra J.-Rūtenis 185, 186-188, 191, 193,
 206
 Kentra Juozas-Tauras 186, 188
 Kentra L.-Sakalas 186, 188, 193
 Kentra St.-Papartis 186
 Kepalaitė 245
 Kėpių km. 244
 Kergetas I. 102, 103
 Kernagis V. 31, 43
 Ketvergalė 7, 36
 Kiaukų km. 190, 191, 192, 207
 Kiauklių mst. 59
 Kiauleikytė Z. 119, 129
 Kiela 10, 25
 Kiliokaitis P. 208
 Kišonas K. 10, 18
 Kirniai 188, 189
 Kirša 28, 42
 Kirovas 234, 261
 Kisarauskas V. 46
 Kivyliis A. 178
 Kiznys 25
 Kybartų raj. 6, 7, 15, 16, 148, 304
 Klaipėdos raj. 7, 13, 14, 19, 22, 23, 28, 30,
 31, 36, 56, 59, 75, 114, 116, 118, 121-
 123, 125, 126, 129-131, 134, 139, 140,
 142-146, 152, 154, 160, 212, 221, 232,
 295, 305

- Klausgalių km. 130
 Kleineris A. 99
 Klemanskas P. 26
 Klepočių km. 114
 Klibiai 123
 Klupšas P. 24
 Klykolių km. 176
 Knystautas-Ragūnas 152
 Knyva V. 102, 108
 Kočkinas 67
 Kolodkina 104
 Kolyma 147, 260, 263
 Komijos ATSR 125, 134, 135, 140, 175,
 210, 218, 260
 Komskytė V.-Paškevičienė 180
 Končius J. 159
 Končius P. 7
 Končius P. 24
 Kondratas J. 165
 Kondratas 75
 Konišev 71, 72
 Kontininkų km. 119
 Kostylevas 105
 Košys J. 206
 Košelevas 105
 Kotlas 261
 Kotvickis J. 14
 Kožaitė A. 43
 Kožim 213
 Kovaitė B. 167, 168, 170
 Kovaitis 170
 Kovarskas 16, 27
 Kovskis E. 99
 Kozlovas 154
 Kozlovas M. 103
 Kozlovskis P. 104
 Kožimas 213
 Krakės 56, 224
 Krapiliškių km. 60
 Krasavcevas 180, 183
 Krasnojarsko kr. 145, 146, 261
 Krastinis F. 106
 Kraujelis-Sūnelis 303
 Kraujelis A. 7
 Kraužlys 24
 Kregždė 231, 232
 Kregždė A. 12
 Krekenava 302
 Krencius J. 217, 219
 Kretinga 24, 54, 113, 118, 121, 123, 124,
 129, 131, 132, 134, 137, 139, 144, 145,
 150-154, 158, 159, 160, 162
 Krėvė-Mickevičius 283
 Krigliakov 183
 Krikščiūnaitė 25
 Kriščiūnas D. 299
 Kriščiūnas 172
 Kriukiai A. ir V. 119
 Kromelis Simas-Perkūnas 187, 188, 190,
 191, 207
 Krosna 57
 Krunglevičius 28
 Krunkaitis M. 40
 Kruonis 67, 71, 72
 Kruopiai 54
 Krymas 104
 Kučinskas Juozas 177, 178
 Kučinskas Jurgis. 246, 247
 Kučinskas L. 72
 Kučinskas V. 89, 92
 Kučinskaitė T. 249, 251
 Kubilius J.-Bernotas 216
 Kubilius A. 200, 202, 213
 Kubilaitis 77
 Kubiliūnienė N. 24
 Kublickas 251

Kudirka V. 221
 Kudirkos Naumiestis 21
 Kudzys A. 287, 290, 294
 Kuktus A. 167
 Kulakovas A. 106
 Kulikauskas A. 271
 Kulūpėnai 123, 137
 Kulvos km. 55
 Kulviecaitė E. 217
 Kundrotas A. 189, 193, 206, 208
 Kungys F. 114
 Kunigiškių km. 120, 257
 Kušlių mšk. 236, 240, 256
 Kupiškis 23, 54, 69, 78
 Kurganas 261
 Kurila J. 27
 Kuršiai 119
 Kuršėnai 20, 58, 171
 Kurtinaitis A. 15
 Kurtuvėnai 167, 168
 Kūtyimų km. 185, 186, 206
 Kužiai 41
 Kuzminov 78
 Kuzminskienė 219
 Kuzminsovas 252
 Kuznecovas I.I. 165
 Kuznecovas A. 103
 Kvėdarnos valsč. 145, 185, 187, 188
 Kvirinas 174

L

Labanauskas 183
 Labanauskas K. 178, 179
 Lapas ag. 180, 182
 Lapės 81
 Lapinskas B. 242, 253
 Lapinskas VI. 242, 243, 244
 Lapių valsč. 81

Lapkus 21
 Lapševičius V. 167, 168, 170-172
 Latkauskas S. 175
 Latovas S. 38
 Latvija 84
 Laugalis V. 22
 Laugalis 22
 Laukžemės km. 133, 161
 Laumenai 189, 190, 192, 193
 Lauraitienė N. 61
 Laurėnas J. 7
 Laurinaitis E. 43
 Laurinaitis Stasys 86, 91
 Laurinaitis 298
 Lavrentjev 75
 Lavrentjevas 49, 52
 Lazdijų raj. 5, 24, 56, 57, 68, 80, 89, 92
 Lazdininkų km. 120, 150, 152, 158, 160
 Lebedis Z. 170
 Legotiškės km. 210
 Leika St. 254
 Leika V. 256
 Leipalingis 23, 57, 68, 80
 Lekerauskienė J. 38
 Lembo km. 186
 Lengvenis 167
 Leningradas 11, 12, 40, 45, 104, 234
 Lenkčiai 198, 199
 Lenkija 22, 43
 Lenkimų km. 58, 150, 151
 Lentinė 186, 187, 211
 Leškauskas J. 43
 Levickis K.-Dagys 205
 Liatukas Pr. 114
 Liaudis K. 10, 12, 33, 34
 Liaudanskas A. 175
 Lietuva 1, 2, 4-17, 20, 22, 23, 26-28, 31-34, 39, 42, 43, 45, 47-54, 56, 60,

66, 67, 72, 73, 74, 77, 79-89, 91, 92,
94-98, 100-105, 107-117, 120, 121, 123-
126, 128, 131, 135, 137, 139, 142, 143,
145-148, 150, 151, 155, 158, 161-163,
170, 171, 173, 175, 176, 183, 185, 195,
198, 213, 216, 218, 220-223, 225, 231,
232, 234, 241, 242, 245, 247, 249,
253, 255, 268, 269, 271-274, 276,
277, 280, 282-286, 288, 292, 296,
298, 303

Liktas V.-Šešėlis 189

Linkevičius H. 167, 168-171

Linkuva 16, 31, 44

Linskio km. 256

Liočas 190

Lioventas 19

Lioventaitė M. 171

Lipineckas G. 18

Listavičius 25

Liūdžius Č. 219

Liudvinavas 55

Liutikas S. 129

Lydeika S. 176

Lyduvėnai 178

Lygumų valsč. 168, 169

Lochmatovas V. 103, 104

Logaiskas 104

Loveikis St. 193, 194, 195

Lukmiškių km. 69

Lukšių valsč. 73

Lukošaitis 18

Lūšnos mišk. 202, 213

M

Mačikūnaitė A. 29

Mačiulis J. 198

Macaitis S.-Sakalas 208

Macevičius K. 99

Maciulevičienė 32

Mackevičius 49

Mackevičiūtė V. 178

Magadanas 149, 154, 260

Maironis 25, 283, 284

Majakovskis 284, 288

Malenkovas G. 100, 101, 104, 105, 110, 111,
141

Mamajev A. 74

Mandelytė O. 170

Manderodė O. 221

Mašalaitė D. 34

Marcijonis 21

Marcukoviznos km. 56

Marganavičius 251, 252

Marijampolė 26, 42, 57, 171, 176, 305

Markauskas P.-Klevas 299, 300, 303

Markulis J.-Erelis 119, 124, 125

Markūnas J.-Šiaurys 242, 244, 257

Martinaitis Juozas 144

Martinėnas 16

Martinkevičienė A. 224, 226

Masiulis J. 246, 255, 258

Masiokas J. 303

Masiulis B. 235

Masiulionis K. 165

Masiulytė O. 235

Maskolaitis 199

Maskva 11, 12, 72, 80, 96, 100, 104, 106,
123, 125, 165, 166, 174, 228, 229, 285

Mateikiai K.ir J. 57

Matulis R. 12

Matulionis P. 125

Matusevičius J. 94, 306

Matvejevas B. 108, 112

Mažeika A. 16, 22, 24, 42, 54, 125

Mažučių km. 158

Mažuika 27

Meidūnas K. 45
 Meldažis L. 28
 Mėlynis 71, 72
 Mendelevičius L. 178
 Meškauskas J.-Caras 257
 Meškerė 144
 Meškučių km. 57
 Meškuičių apyl. 59
 Meškuotis 57
 Merkys B. 167, 168
 Merkys E. 175
 Merkinė 60
 Merkys J. 256
 Mickevičius J. 68
 Mickevičius P. 57
 Mielūnas R. 31
 Mierkytė St. 244, 245
 Mieželaitis E. 46
 Mikailionis 28
 Mikalauskas St. 218
 Mikaliūnas 35
 Mikėnas I.B. 98
 Mikėnų km. 235, 236, 241, 247, 249,
 254, 259
 Mikšys 167, 168, 169
 Mikulis A. 167
 Mikulėnaitė V. 34
 Miliulis A.-Neptūnas 186, 208
 Miliūnas A. 32
 Milkintas A. 219
 Milkintas 208, 210
 Mingaila G. 13, 30
 Mintautas 192
 Mišeikis D. 204
 Mišeikis V.-Tarzanas 194-196, 200, 201,
 203, 213
 Miškinis A. 46, 271, 273, 288, 289, 296,
 297

Miškinis P.-Šarūnas 257
 Mironovas B. 104
 Misevičius 43
 Misevičius A. 32, 43
 Mizaraitė G. 34
 Močalinas 68
 Mockus J. 217
 Mockevičius A. 56
 Mockutė O. 198
 Mockutė St. 194, 195
 Moldavija 84
 Moleikaitis 221
 Molėtų raj. 57
 Montvydas Vl.-Žemaitis 206
 Mordosas 22
 Mordovija 118, 158, 220, 229, 270, 275
 Mosėdis 27, 150
 Motiejaitis A. 29
 Motiejūnas 148
 Mozeriškės km. 195
 Murauskas J. 150
 Murauskienė T. 120, 162
 Musninkų mst. 59
 Muzyka 75

N

Načetyrevas 186
 Naglis 75
 Naglis S. 20
 Nakutis A.-Viesulas 257
 Narbutas A. 195
 Narkevičius A. 215
 Nasvaičių km. 251
 Naujokaitis 228
 Navickas K. 178
 Navoloki m. 104
 Nemakščių valsč. 74, 210
 Nemerzatės km. 147

Nemuniūnų km. 257
Neprijenka 70
Nėris S. 284, 285, 288
Neringa 53
Neseckaitė 183
Nesvyžiaus raj. 98
Nikitin 107
Nikšytė B. 34
Norkus A.-Linksmutis 208
Norkus St. 171, 219
Noras 27

Norbutas K. 215, 218
Norbutas 21
Norgaila V. 11
Norilskas 145, 260
Norkus A. 27
Norkienė 183
Norvaiša 27
Notvinas 27
Novosibirskas 261
Nuobaras J. 207
Nutautas Vladas 59

O

Obelevičius 25
Oblinskis S. 30
Ogintas K. 167
Olekas Pranas 86, 91
Omskas 104
Onockis 105
Onuškis 31
Ordžonikidzė 104, 229
Ozarskis E. 69, 74
Ožeraitis J. 20, 115, 118, 150, 151, 152, 154

P

Padrieza 120
Padubysio apyl. 168, 171

Pagėgiai 7, 18, 168, 194, 304
Pajarskas P. 100
Pajūris 185, 189
Pakarklis-Kilpa 209
Pakruojis 27, 54
Palabaukščių km. 195
Palanga 113-126, 128-140, 142, 145-147,
150-153, 155-157, 159-164, 166
Paleckis V. 49, 51, 52
Paleckis T. 216, 218
Paliokas J.-Juozaitis 195
Palokysčio km. 193
Palskys B. 256
Paltiniškės km. 200, 213
Paltrukas 69
Palubeckai E. ir S. 220, 223-225, 227,
228
Pamėdinčių km. 126
Pamolis J. 77
Pandėlys 5, 10
Panevėžys 6, 7, 14, 15, 21, 24, 25, 27, 29,
58, 70, 92, 103, 107, 111, 221, 244,
254, 258, 268, 280, 302, 304, 305
Paštukaitė L. 34
Paparčių km. 56, 124, 198
Papilės valsč. 77
Paraščėnka N. 107
Paslauskienė 224
Pasternakas 12, 41
Pasvalys 7, 14, 18, 25, 58, 304
Patapovas 195
Paulaitis Petras 5, 10, 22, 222, 223
Paulauskas R. 219
Paulauskas M. 182
Paulauskas A. 30
Paulavičius S.-Rambynas 185, 186, 192
Paulikas R.-Klajūnas 188, 194
Paupio km. 199

Pažvėnys 188
Pečiulis J. 219
Pečiulionis M. 151
Pečkai A. ir J. 70, 71
Pempė K. 30
Perloja 60
Permė 146, 229
Petkus V. 22
Petkevičius V. 88, 92
Petrakov T. 71
Petrauskas 52
Petravičius V. 210
Petrelis 99
Petrovas A. 103, 183
Petroniai 253
Petrošius 19
Petrošius 183
Petropavlovskas 261
Petrovas 96
Petruškevičius 57
Petrusevičius A. 19
Pikin 81
Pikoraitis J. 204
Pikturna Z. 179
Pikturna A. 179, 183
Pilkauskas J. 70
Piluckis P. 274, 275, 283
Pilvelis 60
Pirogov 74
Piskunovas G. 34
Pjūklas 171
Platelių mšk. 124
Plateliai 122, 124, 126
Plečkaitis V. 43, 44
Plechavičius P. 127, 151, 176, 222
Plienaitis St.-Valdemaras 197
Plikiai 124, 144
Plumpa P. 23

Plungė 62, 89, 92, 136, 143, 144, 152,
159, 167, 306
Pluščionis V.-Tautmilis 180
Pocaičių km. 197
Pocius 18
Pocius 176
Pociūnų km. 172
Podlegajėvas M. 106
Popovas 172
Possocha 75
Potma 270
Pozdniakovas N. 96, 102, 103, 106, 108
Pravdinskis 205
Preibys A. 119, 121, 122, 124
Preibytė-Valiūnienė R. 119
Preikšas 67, 96, 100, 105
Priekulė 56
Prienų raj. 58, 75, 171
Prišmončių km. 153
Prišmontaitė S. 43
Procenko V. 103
Pukaitis B. 169
Puleikis 138
Puodžių km. 241, 247
Puodžiūnas 75
Puodžiuvėlytė B. 186
Pušinis B. 100
Puškevičius 151
Puškinas 223
Pupeikis S. 71, 72
Purviškių mšk. 197, 198, 203, 204
Putrų km. 130
Puželių km. 193, 194, 195

R

Račkauskas 190
Radionov 81
Radžiūnas J. 29

Rafonavičius 176
 Ragaišis R. 10
 Raila 49, 52
 Rainys V. 40, 51, 52
 Raktelis Sigitas 43
 Rakūnas Algirdas 86, 91
 Ramanauskas A.-Vanagas 80, 92, 120,
 224
 Ramonas I. 172
 Ramygala 14, 58, 82
 Raštutis A.-Eglė 189
 Rapolas 82
 Raseiniai 20, 61, 74, 75, 89, 92, 107, 174,
 176, 177, 199, 209, 224, 297, 306
 Rasiulis 69
 Raupys B. 31
 Razbadauskis 193
 Razminas 176
 Razmislevičius 16
 Rečicos m. 104
 Reklaitis 303
 Rešiotai 219
 Repšys 223
 Riazanė 104
 Ridikiškių km. 199
 Rietavas 19, 185, 214, 218
 Rimdeika P. 11
 Rimgaila Eduardas 118, 159
 Rimgaila V. 130, 158, 160, 163
 Rimgaila J. 113
 Rimgailienė U. 158
 Rimkus P. 88, 91
 Rizgalių km. 195
 Rybakovas 215
 Rokiškio raj. 31, 54, 74, 103, 111, 243,
 257
 Rotenkov 78
 Rožanovas 68

Rožauskas B. 176
 Ručiūnų km. 55
 Rubikaitė B. 183
 Rubinavo km. 211, 212
 Rubinskas 182
 Rubulių km. 144
 Rudaičių km. 129
 Rudamina 57
 Rūdelės km. 57
 Rudenka 155
 Rudžionis St. 90
 Rudyko I. 79
 Ruginis 52
 Rugienių km. 189
 Ruginis V. 31
 Ruibys Petras 198, 216
 Rukas St.-Skautas 194
 Ruokis 292
 Rupšaitis J. 199
 Rupšlaukis-Trimitas 191
 Rusas 175
 Rusija 7, 12, 13, 43, 72, 73, 82, 98, 248,
 277, 280, 282, 286
 Ruzajevka 270

S

Sabasaj 78
 Sabataitis 35
 Sabatauskas 217
 Safonovas 105
 Safronovas 105
 Sakalas A. 270
 Sakalauskas R. 31, 43
 Sakalauskas Pr. 256
 Saladžius 174
 Salakas 30, 42, 55
 Salantų valsč. 121, 122, 124, 231, 234
 Saldutiškio apyl. 60, 69

- Salys A. 254, 255
 Samalavičius 6
 Sapko S. 69
 Sarmontis St. 162
 Sartininkai 185
 Saugai 231
 Sedoja 121
 Semeniškių km. 59
 Semionovas 74
 Senkevič J. 75
 Serafinaitė M. 34
 Seredžius 176
 Sermontis S. 129
 Sevriukas 28
 Sibirskas 12
 Simonavičius G. 256
 Simutis Pranas 70, 71
 Simutis L. 6, 17
 Sindickas J. 179
 Sinkevičius 16
 Sirotko N. 98, 99, 107
 Sirutavičius A. 167
 Syminas A. 212
 Skačkauskas J. 167, 169
 Skaipauskas St. 152
 Skaisgirys 168
 Skaudvilės raj. 6, 30, 43, 185, 193-195,
 200-203, 206, 213-218, 293
 Skaudvilaitė E. 38
 Skebėra K. 10, 22
 Skersys St. 123, 127, 128, 129, 131
 Skripnikova A.P. 229
 Skuodas 6, 7, 27, 30, 58, 123, 128, 150,
 151, 304
 Skvarnavičius G. 11
 Sladkevičius V. 32
 Slavikas 15
 Sluckas 104
 Smalininkai 222
 Smetona A. 19, 114, 175
 Smilgiai 58
 Smilgevičius 25
 Smirnovas 75, 78
 Sniečkus A. 12, 66, 68, 69, 72, 73, 75,
 80-82, 96, 97, 99-101, 104, 105, 109,
 110, 111
 Sochanevas I. 106
 Sokolovas A. 88, 308
 Sokolovskis V. 107
 Solženycinas 12, 229
 Songailienė O. 219
 Sorokin S. 69
 Sosneris 41
 Sovietskas 197
 Spraudaičiai 189
 Stalinas J. 8, 25, 35, 38, 76, 78, 79, 82,
 83, 113, 118, 121, 123, 126, 134, 137,
 161, 165, 183, 198, 226, 284, 290, 309
 Stancelis V. 167, 168
 Stanevičius 284
 Stanislovaitis R. 87, 91
 Stankus J.-Girėnas 185, 189, 193
 Stankevičius G. 19
 Stankūnas 19
 Starožinskas A. 179, 184
 Starkauskas Juozas 2, 66, 34, 88, 92,
 308
 Steponkus S. 178
 Steponkus V. 178
 Steponavičius V. 26
 Steponavičius J. 35
 Steponavičiūtė B. 217
 Stonys A. 28
 Stonys Alf.-Delfinas 210
 Stonaitis A. 179
 Stoniškis 7, 36

Stonys 31
 Stonytė A.-Arcišauskienė 207, 208
 Stoškus A. 296
 Strakšys 183
 Stravinskas J. 57
 Strazdauskas 77
 Strazdelis 284
 Stribaičių km. 203-205
 Stribinskas 183
 Striopaitis 208
 Stropaitis 10, 25
 Stulpa J.-Taifūnas 188
 Stumbrys A. 179, 181
 Stumbrytė B. 178
 Stungurytė J. 179
 Sudavičius K. 123
 Sugintas A. 215, 218
 Surblis A. 154
 Surgaila 239
 Suskinas I. 107
 Suslovo raj. 226, 229
 Suslovas M. 71, 82
 Susnys A. 23
 Sverdlovskas 261
 Svilas A. 12
 Svobiškėlio km. 57

Š

Šabaniauskas A. 27
 Šablinskas H. 12
 Ščeponavičius 20
 Ščerbakovas V. 77
 Šakalys Vl. 10
 Šakalys 18
 Šakenis R. 12
 Šakiai 62, 73, 104, 220, 221, 306
 Šakynos apyl. 59
 Šaltis B.-Sakalas 185, 189

Šaltys-Šalčiūnas 185, 189, 207
 Šalčininkų raj. 54
 Šalgunov S. 71
 Šalkauskis 283
 Šarmaitis R. 100
 Šateikių km. 234
 Šateikių mšk. 122
 Šatenšteinas 41, 50
 Šaukėnai 167
 Šeduikių km. 257
 Šeduva 21, 34, 55
 Šeikovas E. 102
 Šertvytis A. 260
 Ševatovas 178, 180
 Šiauliai 7, 17, 20, 21, 25, 28, 37, 41, 44,
 58, 59, 77, 82, 98, 99, 103, 107, 110,
 111, 147, 148, 167-173, 176, 180, 181,
 184, 268, 305
 Šiaulys J. 202, 203
 Šidagių km. 215
 Šidlauskas J. 171
 Šikšnius 154
 Šilalės raj. 26, 39, 59, 89, 92, 185-190,
 192, 193, 206, 208, 210, 212, 216,
 217
 Šilauškaitė Jadvyga 116, 117, 119, 129
 Šilkus A. 167, 169
 Šilutė 16, 53, 61, 73, 75, 89, 92, 207, 231,
 306
 Šimaitis A. 219
 Šimalis 24
 Šimanskienė V. 193
 Šimėnas A. 92
 Šimėnas A. 299
 Šimkus Jonas 71
 Šimkus St. 114
 Šimkus Eug. 205
 Šimkus D. 203

Šimkus B. 75
 Šimulis V. 179, 182, 183
 Širvys K.-Sakalas 224, 225
 Širvintų raj. 59, 60, 305
 Šiurpiškės km. 213, 216, 218
 Šlančin 75
 Šlavantų km. 56
 Šlezevičius 21
 Šlevičius 99
 Šliažas A. 18
 Šliažas J. 18
 Šliumpa Pr. 90
 Šneideraitis-Varguolis 209, 210
 Šniaukšta Vl.-Bijūnas 191, 192
 Šniepys 212
 Šokinas V. 102
 Šolių km. 189
 Šostackis 34
 Šriūbenas 267
 Štarolytė M. 303
 Štarolis L.-Aras 303
 Štižilis 21
 Šupikovas D. 96
 Šutas M. 167
 Šutyj M. 102
 Švedas 32
 Švedija 131, 150, 151
 Švegždys K. 303
 Švėgždaitė 30, 43
 Švėkšnos apyl. 61, 185, 191
 Švenčionys 7, 60, 69, 304, 305
 Švenčionėliai 15, 30, 60
 Šventežeris 57
 Šventoji 131, 146, 150

T

Taišetas 229, 260-262
 Tamavičius A. 177

Tamkvaltis V. 17
 Tamošaitis A. 271
 Tamošaitis 199
 Tamulevičius J. 75
 Tarašiškių km. 57
 Tarautiškių km. 59
 Tarulytė E. 244
 Tarvainių km. 176
 Tarvydaitė J. 115, 119, 129, 130
 Tauragė 62, 82, 89, 92, 145, 189, 194,
 195, 202, 204, 206-208, 211, 213, 214,
 216-218, 306
 Tautkus A. 169
 Teiberis J. 40
 Teišerskas 298
 Telšių raj. 6, 17, 23, 46, 62, 104, 123, 136,
 147, 159, 218, 306
 Tereškinas F. 103
 Terleckas A. 22
 Tetervinų km. 58
 Timinskas M.-Balandis 185, 192, 193, 206
 Tininis V. 95, 110
 Tiškus Leonas 211, 212
 Tyrelio mšk. 211
 Tytuvėnai 7, 177, 304
 Tkačenko I. 82
 Tolišiai V. ir D. 205
 Toliušis 28
 Tomas 77
 Tomskas 12, 120, 162, 164
 Tonkūnas J. 271-273, 296, 297
 Trakai 16, 62, 306
 Trečiokienė K. 98, 99
 Trijonis Pr.-Jaunutis 190, 192
 Trijonis J.-Marsas 190
 Trinkūnas 12
 Troškūnai 7, 304
 Truska L. 88, 92, 308

Tukiai 209
Tula 104
Tumelis J. 11, 39
Tumonienė 138, 139
Turauskas 19
Turauskas J. 212
Tursa Leonas 237, 242, 244, 245
Tutinaitė N. 251

U, ū

Uchta 260, 261
Ūkelis G. 286, 287
Ukmergė 7, 23, 62, 69, 74, 103, 111, 304, 306
Ukraina 84, 154, 307
Ulanovas 153
Udraitis Pr.-Paganinis 198
Untė 222
Untulis S. 129
Uoka K. 42, 43
Upinkai 55
Upynos apyl. 194, 215, 218
Urbaitis 49
Urbelis R.-Betas 179
Urbelytė J. 179
Urbonas Antanas 116, 117, 131, 133, 135-143
Urbonas Juozas-Erškėtis 117, 137
Urbonavičius I. 103
Urbonavičius Pr. 257
Ustrimas 75
Ušakovas V. 104
Utenos raj. 60, 61, 69, 82, 103, 111, 235, 239, 240, 244, 250, 252, 258
Užpalių valsč. 235, 237, 244, 246, 247, 249, 250-252, 255, 256, 258
Užubalių km. 245
Užupis 21

Užvarnių k. 204
Užvenčio valsč. 77
Užvėrų km. 186
Užkanovės km. 120
Užkarnavė 146

V

Vabalninko valsč. 81
Vadokliai 58
Vaičiulis V. 167, 168, 171
Vaičiūnas L. 29
Vaičius B. 133, 136
Vailokaitis 220
Vainauskas 194
Vaineikių km. 144, 145, 151, 242, 256, 257
Vainuto apyl. 61, 185, 189
Vaišvila Č. 20
Vaitekūnas 170
Vaitiekaitis 35
Vaitkus A. 44
Vaitkevičius Vykintas 207, 208
Vaitkevičius I. 13, 28
Vaitoška J. 29
Vaižgantas 283
Valantas A.-Žydrūnas 208
Valantiejus B.
Valantiejtė Z.-Šiaulienė 202
Valantinas V. 167, 169
Valeckaitė 23, 226
Valeika B. 24
Valskytė E. 179, 182, 183
Valys 274, 283, 284, 285, 289
Vanagas K. 235, 239, 240
Vanagaitė J. 11, 25
Vanagaitė O.-Lapinskienė 235, 243, 244, 245, 251, 252, 257, 258
Vanagaitė U. 237, 258

Vandžiogala 55, 81
 Vašatkevičiūtė G. 29
 Vaškelis A. 255, 256
 Vaškelis St. 245, 248, 251, 255
 Vaškelenė A. 244, 245, 251, 252
 Vaškelytė M. 244, 247, 249, 251, 254
 Vaškevičius R. 169
 Vardys V. 114
 Varėna 23, 60, 80, 89, 92, 305
 Variakojis A. 14
 Varkala V. 17
 Varkojis 154
 Varlaukis 194, 213
 Varnas J. 241
 Varnaitė D. 53, 305
 Vaser 125
 Vaseris A. 27
 Večerskytė S. 119, 129, 133, 134, 136
 Vėbra S. 24
 Vedernikov 77
 Veisiejų raj. 23, 57
 Veiveriai 17
 Velėniškis Pr.-Demokratas 257
 Velička A. 101
 Veliuona 55
 Venckus St. 214, 218, 219
 Venckevičius E. 290
 Venckevičius P. 178, 179, 182, 183, 290
 Venclova T. 11, 291
 Venclovaitis 22
 Vengrija 8, 33, 35, 287
 Venkus 75
 Vepštas J.-Paukštelis 300, 303
 Verbėjus Vl. 167
 Vėlavičius V. 218
 Vicas J. 89, 92
 Viena 228, 271
 Vilčinskas J.-Algis 224

Vilčinskas B. 217
 Vilimas 288
 Vilimiškės km. 120
 Viliūnas V. 34
 Vilkaviškis 15
 Vilkija 16
 Virbalis A. 34
 Viršulis A. 88, 91
 Vitas J. 100, 107
 Vitebskas 104
 Vitkauskas A. 46
 Vitkauskas 27
 Vitrenko 225
 Vyčinas Vincas 148
 Vygelių km. 253
 Vyžuonų mst. 82
 Vlasov K. 79, 80
 Vokietaitis A. 131
 Volbikas A. 178
 Volskis 77
 Vorkuta 122, 125, 228, 260
 Vosylius 78, 98
 Vučkolio km. 78

Z

Zablockis A. 169
 Zablockas 24
 Zabulionis P. 246
 Zacharov 74
 Zaikauskas-Zuikis 151
 Zajančiauskas K. 231
 Zakarauskas J. 200-203, 213
 Zalagubas Č.-Feiforas 303
 Zalanskis 23
 Zaleckas A. 177
 Zaleckis T. 107
 Zaporožė 104, 145
 Zapustas 25

Zarasai 42, 55, 69, 71, 72, 222
Zauberblatas B. 104
Zdanavičienė 173
Zelenovas 105
Ziberkas E. 42
Zinkus J. 201, 202, 213
Zlotnikas 104
Zotovas A. 180
Žūba Antanas 207
Zubelių km. 60
Zubkovas A. 103
Zujauskas 183
Zurmuktašvili 103

Ž

Žadūnių km. 169
Žagaras J. 213
Žagarė 21
Žaibas-Dikas 199
Žaiginys 61
Žaliūkų km. 169, 171
Žardinskaitė J. 226, 301, 303
Žavarankovas V. 75
Žedvainių km. 172
Žegulys 21
Žeima S. 6
Žeimiai 55
Žematis V. 177, 220, 223-225, 227, 228

Žemaitis J. 16
Žemaitkiemis 231
Žemgulys 221
Žibininkų km. 154
Žičkus St.-Vasaris 195-197
Žičkus J. 213, 216, 219
Židonis 12
Žilinskaitė J. 119, 129, 134
Žilionis 50
Žilius V. 220, 230
Žilys VI. 256
Žiliūtė M. 220, 226, 229, 230
Žiprys I. 104
Žygaičiai 185
Žymančius Titas 185, 206, 208
Žoltkovas 155
Žukauskas B.-Žaibas 248, 253, 257
Žukauskas V. 177
Žukauskas J. 32
Žukauskis St. 196
Žukovas V. 103
Žukovas 231
Žutautas V. 31
Žvinalaukio km. 198
Žvingiai 185, 189, 190, 193, 210, 211
Žvingilas A. 40
Žvironas J. 246, 255

Turinys

DOKUMENTAI, FAKTAI, KOMENTARAI

N.Gaškaitė. Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame-septintajame dešimtmetyje	5
D.Varnaitė. Šiandien - žinybų susirašinėjimas, ateityje - archyviniai dokumentai	53

REPRESINĖS STRUKTŪROS

J.Starkauskas. Pokario Lietuva čekistų dokumentuose	66
E.Grunskis. Sovietinių "liaudies gynėjų" (stribų) Lietuvoje istoriografija	53
J.Matusevičius. Lietuvos kolonizacija 1940-1941 metais	94

ATSIMINIMAI, LIUDIJIMAI, SVARSTYMAI

V.J.Rimgaila. Palangos gimnazijos 1945-1948m. pagrindis ir pagrindininkų likimai	113
B.Merkys. Iš pagrindžio metų Šiauliuose	167
V.Gurskis. Kelmės pagrindininkai	174
Šilalės krašto partizanai 1947-1948m. /Parengė V.Almonaitis/	185
J.Žičkus. Kankinių kapinaitės Skaudvilėje	213
Likau amžinai skolinga /Užrašė Jadvyga Bartašienė/	220
J. Būda. Kaliniai Rytprūsiuose	231
O.Vanagaitė-Lapinskienė. Mūsų jaunystės dienos	235
A.Šertvytis. Taišetlago džiunglėse	260
P.Girdzijauskas. Dialogai su profesoriais ir NKVD	268

LAIŠKAI	299
---------------	-----

ENGLISH SUMMARY	304
-----------------------	-----

PAVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	310
---	-----

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS 19

Redaktorė *Dalia Kuodytė*

10 Lt

SL 176. 1997 01 30. 20,75 sp. l. Užsakymas 1766. Tiražas 2000 egz.

Leido Lietuvos Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga,

Laisvės al. 39, 3000 Kaunas

Iš leidėjo pateiktų teksto pozityvų

spausdino SPAB „Aušra“, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas

Sutartinė kaina